אוצר
המשלים והפתגמים

כולל כל המשלים והדבורים המשליים והמליצות
וההלצות, השגורים בפי הבריות ושהתאזרחו בספרות
(או שהם ראוים לכך), ושמקורם בתנ"ך, בתלמודים
ובמדרשים, ובספרות שלאחרי התלמוד או שאין
להם שום מקור ספרותי.

עם ביאורים והערות, ועם מבוא גדול על מהותם
והשתלשלותם של המשלים והפתגמים.

מאת י. ח. טביוב.

מהדורה שניה

ברלין, תרפ"ב.

הוצאת „מוריה" — ירושלים / ברלין / אודיסה.

הקדמה.

ספרי זה הוא הנסיון הראשון לכנס ולסדר את „הדבורים השגורים", את ה„ציטאטים" העבריים והארמיים המתהלכים באומתנו בדבור ובכתב, ולעמוד על מקורם והשתלשלותם. מיום עמדי על דעתי הייתי רגיל להטות אוזן ולשמוע מה יאמרו הבריות, כלומר: איזו פתגמים עבריים ומליצות והלצות וסתם מבטאים עבריים, משולבים ומעורים ומשוקעים בשיחותיהם הז׳רגוניות או הלועזיות. וכל מה שקלטה אזני הייתי רושם לי לזכרון, עד שבמשך הזמן נצטבר אצלי חומר רב מאד, ואז נמלך עלי לבי לבחון ולבדוק ולברר את אשר אספתי בשנות עשרות, – וכך יצא לאויר העולם „אוצר־הציטטים" הראשון שלנו.

כי אין הספר הזה דומה לאותם ספרי המאספים והמלקטים ש„קבצו כעמיר גורנה" מאמרי חז״ל ודברי־אגדה שונים, – זאת אפשר ללמוד גם משער־הספר, שהרי בו מדובר גם על ציטאטים שמקורם בתנ״ך ובספרות שאחרי התלמוד או שאין להם שום מקום ספרותי. אבל לא רק בזה הוא החדוש של הספר, שאינו מצמצם בגבולותיהם של התלמוד והמדרשים בלבד. חדושו העיקרי הוא, שאליו נאספו רק אותם הפסוקים והמאמרים וכו׳ שהם באמת „דבורים שגורים" בפי הבריות (כפי „רובא דעלמא" או, לפחות אצל חלק מסוים), או שהם מליצות חביבות ורגילות וקבועות והוויות בספרות, עד שאי־אפשר שלא להודות במהותם ה„פתגמית" ובערכם „הציטאטי". ומלבד אלה נתתי בו מקום עוד לאותם הפסוקים והמאמרים, שאף־על־פי שאינם שגורים ומצויים לא בדבור ולא בספרות, אבל לפי תכנם וצורתם הם ראויים לשמש ציטאטים; ואין צריך לאמר אותם שיש בהם בפירוש כל הסימנים של פתגמים ודבורים משליים עתיקים ובכל־זה לא זכו לפרסום גדול או גם שאין משתמשים בהם כלל, – לכל אלה השיבותי את כבודם הראשון והכנסתים אל אוצר־הפתגמים שלנו, בכונה שיהיו או שישובו להיות לציטאטים.

ומתוך שהשתדלתי לתת לספרי צביון מיוחד ולכנס בו אך ורק את הציטאטים האמתיים והגמורים, הראוים לשם זה (מפאת שגירותם ופרסומם, או משום ערכם הפנימי), לכן, אף־על־פי שמצודתו פרוסה גם על התנ״ך וגם על התלמוד והמדרשים וגם על הספרות של ימי הבינים ואילך, – בכל־זה אין מספר הערכין שבו מגיע אפילו למחצה, לשליש ולרביע של הרשימות שבאותם ה„קובצים" העוסקים רק בלקוטי „מאמרי חז״ל" ודברי־אגדה. ועל זה אין לתמוה: אינהו בדידהו ואנן בדידן; הם התכוונו ביחוד להיות מין „מפתח האגדות" בכלל,

לדרשנים ולסתם „חובבי אנדתא", ולכן כל המרבה בדרשות וברמזי דרשות (אף־על־פי שאין בהם שום קורטוב של „ציטאטיות" ושל „פתגמיות") הרי זה משובח, תחת אשר ספרי מתכוון רק להיות אוצר הציטאטים והדבורים השגורים, או הראוים לכך. ולאידך גיסא (ועל זה אמנם יש לתמוה קצת) תמצא בספרי המון מימרות ודבורים תלמודיים שהם באמת ציטאטים שגורים ומפורסמים, ודוקא הם חסרים אפילו במפתח־האגדות היותר עשיר בכמות, זה הספר „בית ועד לחכמים" האמריקאי, וגם בספר „אוצר לשון הכמים" (שהוא היותר מצוין באיכות בין הספרים שמסוג זה). די להזכיר, שאפילו דבורים תלמודיים שגורים בפי־כל, כמו: „בדידי הוה עובדא", „ירעה עד שיסתאב", „כבולעו כך פולטו", „כל הקודם זכה", „כמונח בקופסא", „מגלימא דעל כתפיה", ועוד כאלה יותר ממאתים, לא זכו להכנס לשני הספרים הנ"ל. ואולי אין לתמוה כלל על זה, שהרי על הדבורים השגורים הללו ודומיהם לא יוכל שום דרשן לדרוש כלום, ולכן אין הם מענינם של הספרים הנ"ל, — אבל הם דוקא מענין ספרי שלי.

בציטאטים הלך אחרי לשון בני־אדם. לכן רשמתי את הציטאטים בנוסח השגור בפי הבריות (ובהערה הבאתי את הנוסח המקורי). וכן, אם הבריות עקרו מתוך איזה פסוק או מאמר הוליה אמצעית (או שהוציאו ממנו את תמציתו) ועשאוה לציטאט, הבאתי ברשימה רק את הדבור המצוטט, ובהערה — את כל הפסוק והמאמר, כדי להראות את השתלשלותו של הציטאט. ובכלל השתדלתי לעשות את ה„אוצר" הזה לספר שמושי בפועל ממש, כדי שיוכל כל איש עברי להשתמש בו למעשה, בדבור ובכתב. ומטעם זה לא קמצתי בביאורים ובפירושים לציטאטים הנזקקים לכך (הציטאטים הארמיים מבוארים כלם), וגם העירותי (במקום הנצרך) כיצד ובאיזה ענין משתמשים הבריות באותו פסוק ומאמר ואיזו כונה הדשה הכניסו בו, וגם מתי (בקירוב) התחילו לצטט אותו בהוראתו החדשה. הערות כאלה, על השתלשלותם והשתנות כונתם של הציטאטים בהמשך הדורות, הרשיתי לי ברוב הפסוקים והמאמרים, מפני שהן מקילות ומחבבות את שמושם. אבל לחקירות בלשניות לא נתתי מקום בהערותי, כי הן לא רק בלתי־מועילות אלא גם מזיקות לתכליתו השמושית של הספר. פירושו של הציטאט צריך להשאר כמו שהוא מקובל באומה, ולא כמו שהעלו המחקרים והבלשנים. אבל, במקומות הנהוצים ביותר, העירותי, כי פשוטו של המקרא, או של המימרא, אינו כונן בציטאט.

מובן מאליו כי ספרי זה, שהוא נסיון ראשון ויחיד במינו, לא ימלט מלקויים וחסרונות. אמנם השתדלתי להכניס בו את כל מה ששמעתי מצטטים וכל מה שראוי להיות ציטאט, בכל זה אפשר מאד, שנשתמטו ממני כמה ציטאטים; אם מפני שהבריות, שביניהם הייתי מעורב כל ימי, לא היו משתמשים בם, או מפני שאני השבתי ציטאט פלוני לקנינו הפרטי של איזו יחיד (ולפיכך אין לו הזכות להקבע „לדבור שגור"), ובאמת הוא מפורסם ושגור למדי ואני לא ידעתי. ולמשל, בטוח אני, כי במקצוע האירוטיקה (ולאו דוקא „נבול־פה") בודאי אפשר לאמר על ספרי: „תנא ושייר". ולכן אני מודה למפרע לכל מי שיעירני

על ציטאטים ודבורים שגורים שהשמטתי, ובמהדורות הבאות אמלא את החסרונות, למען יהי ה„אוצר" שלם ככל האפשר.

מלבד רשימת המשלים והפתגמים בסדר א"ב, ערכתי אותם בסוף הספר גם לפי הענינים והכונה. אמנם קשה מאד לסדר משלים ופתגמים, ובפרט מבטאים וציטאטים, לפי הענינים ולפי הרעיון המרכזי שבהם. ובאמת עלתה לי רשימה שניה זו בעמל רב מאד. אבל אקוה, כי לא יגעתי לשוא, וכל המשתמשים בספרי זה למעשה יבקשו וימצאו את דרישותיהם המעשיות באותה הרשימה השניה, והיא תקל מאד־מאד את שמוש המשלים והפתגמים שלנו.

בסוף הקדמתי הנני מַסבה אל לבם של הקוראים אל ה„מבוא", ואני מבקש מהם שלא יחדלו לעיין בספר בטרם יקראו את ה„מבוא" עד תומו, כי הוא יעמידם על מהותם של המשלים והפתגמים והציטאטים שלנו, ומתוך־כך יתברר להם טיבו של ספרי.

המחבר.

מבוא.

ברכושנו הלאומי תופס מקום גדול ה מ ש ל. עשירים אנחנו במשלים, ואפשר להחלים בלי הגזמה, כי לשום אומה ולשון אין אוצר־משלים עשיר כל־כך, ביחוד באיכות, כאותו שלנו. ועל קנינגו זה יש לנו זכות ודאית, בלי שום טענות ופקפוקים מצד אחרים: אפילו אויבינו היותר עזים לא יוכלו לערער עליו או להרהר אחריו. כאן, במקצוע המשלים, אין אנחנו פאראַזיטים, — בכל אופן, הרבה פחות מהאומות האחרות. ידוע, שהמשלים בכלל הם אינטרנציונליים, ברובם הגדול הם משותפים לכל העמים: יש משלים ששנו את „בגדיהם" (צורתם וניסחתם) בלכתם מגוי אל גוי, ויש שלא שנו אלא את לשונם. ואולם משלי־ישראל, ביחוד הביבליים והתלמודיים, כמעט כולם מקוריים, גם בצורה גם בתוכן. במקצוע המשלים נתקיימה בנו במלואה הברכה „והלוית גויים רבים ואתה לא תלוה": אנחנו לא לוינו מגויי־אירופה כמעט כלום, אבל הם, העמים הנוצריים, לוו הרבה, הרבה מאד, מאוצר־המשלים והפתגמים של התנ"ך שלנו, — לוו בלי ידיעת בעלים. ואף אמנם לא היתה הסכמתנו נחוצה כלל בהלוואות הללו. הרי התנ"ך הדל מהיות ספר החתום לעמי אירופה זה כמה מאות שנים: על־ידי תרגומים נוחים ועממיים נעשה ה„ביבל" לספר עממי, ביחוד בין העמים הפרוטסטנטים. והמליצה היפה, המהודרה, אשר בה מלבישים משלי־המקרא את מוסרם הטוב, את הכמת־החיים שלהם ואת האמתיות הפסיכולוגיות שלהם, פעלה פעולה כבירה על רוחם ונפשם של עמי אירופה, ביחוד על האשכנזים והאנגלים, עד כי מהרו להכניס אל אוצר־משליהם הלאומי את המצית זו של הפילוסופיה העממית ושל החדוד העממי של העברים הקדמונים.

המשלים והפתגמים שלנו מתיחסים לארבע תקופות: א) התקופה המקראית, כלומר, מראשית התפתחות התרבות העברית עד החורבן הראשון; ב) התקופה התלמודית, ימי הבית השני ועד התימת התלמוד. ג) מהתימת התלמוד עד סוף ימי־הבינים; ד) ארבע או שלש מאות השנים האחרונות (וכאן אני מודיע תיכף, שבתקופה הרביעית יש לנו דבר ביחוד עם משלי־הז'רגון).

המשלים של התקופה הראשונה, של העברים הקדמונים נמסרו לנו בתנ"ך. הספר „משלי־שלמה", אף־על־פי ששם פרטי, שם המלך החכם מכל אדם נקרא עליו, הרי הוא באמת קובץ משלים ופתגמים (בכל מקצעות החיים) ואמרי־מוסר ואמרי־בינה, שיצר הרוח העברי והפילוסופיה העממית העברית במשך כמה מאות שנים, עד החורבן הראשון. מלבד ספר־המשלים הזה יש לנו בתנ"ך עוד ספר אחד, שגם הוא בעיקרו אספת־משלים: זה ספר קהלת.

אמנם ספר זה, המיוחס גם הוא לשלמה, נתחבר בודאי בזמן מאוחר מאד, שהרי יש בו פתגמים ומאמרים שלא יֻכּרו אותות הספקנות (סקיפטיציזם) והפיסימיות, ואפילו האפיקורסות (אפיקוריאיזם) והמאטריאליות, שבאו, כנראה, מהשפעת חכמת יון. אבל בצדם של פתגמים כאלה, שהם בודאי רק ילדי־רוחו של המחבר המאוחר שהתקשה בלדתם, אנחנו מוצאים בספר המיוחד במינו הזה משלים שלֵוים ונעימים, יפים ונהדרים, שתכונתם העממית בולטת גם בעד עב־הענן של ה„פילוסופיה" הרובצת על הספר כלו. המשלים האלה קדמו בודאי הרבה לזמנו של המחבר, הם בודאי חלק מאוצר־המשלים העתיק של העברים הקדמונים, ולכן אני מוצא לנכון להכניסם לתקופה הראשונה. פתגמים כמו „יוסיף דעת יוסיף מכאוב", קרוב לודאי שאינם משלי־עם, לא העם התמים יצר אותם: הם הגיונותיו של מתפלסף נקרן שהגה ברוחו הקשה. אבל המשלים הלקוחים מחיי־האכרים, כמו „פורץ גדר ישכנו נחש", או „שומר רוח לא יזרע ורואה בעבים לא יקצור", הם בודאי משלי־עם: קצורם, מעשיותם, ציורם הבולט, וגם ההתול הדק, ההומור הנעים, הם עדות נאמנה לעממיותם.

ואולם אוצר־המשלים של התקופה ההיא לא הצטמצם בשני הספרים האלה בלבד. בכל ספרי התנ"ך פזורים המון פתגמים ומליצות, אשר אף־על־פי שלא נקרא עליהם בפירוש שם „משל"[1], נכרים הם על נקלה, עפ"י סגנונם וצורתם המיוחדת, שהם משלי־עם: כלומר, שהתפרסמו והתפשטו בין העם והיו שגורים בפי הבריות בזמן קדום, והנביא או המשורר, שבדבריו נמצא אותו הפתגם ואותה המליצה, לא הוא יצר אותם, אלא לקח מן המוכן, מן המפורסם. אם אחאב מלך ישראל עונה על איומיו החצופים של בן־הדד: „אל יתהלל חוגר כמפתח", אין צורך להחליט שהוא יצר תוך־כדי־דבור, מניה־וביה, את הפתגם השנון הזה. אלא יותר קרוב לשער, שאחאב השתמש כאן במשל עברי מפורסם[2], שאולי נולד דוקא בקרב העם, בין החיילים שהמלחמה אומנותם. או, למשל, פתגמים מעין „הזורעים בדמעה ברנה יקצורו", קרוב לודאי שהם היו משלי־עם עוד בטרם נכתבו בספר (בכלל מלאים מזמורי־תהלים המון מקראות שחזותם מוכיחה עליהם שהם משלי־עם קדמונים). ואמנם עתה קשה לברר, איזו מליצות ביבליות צריכות להחשב למשלים ופתגמים עתיקים, כלומר, שעוד באותה התקופה הקדומה היו לקנין הכלל, ואיזו מהן צריכות להחשב לקנין הפרט, ליציר־רוחו של הנביא והמשורר; שהרי סוף־סוף אין לשכוח, שהעברים הקדמונים בכלל, והנביאים בפרט, היו מדברים בציורים בולטים, ב„משל ומליצה", וכנוח עליו הרוח, היה הנביא מוציא מפיו מליצה, שיש בה כל הסמנים והסממנים המכשירים אותה להיות למשל־עם, ואשר על־כן היתה באמת אחרי־כן למשל בפי כל. (ובכלל, הנה בדורות מאוחרים נהיו רוב פסוקי־

1) יחזקאל קורא (י"ח, כ): „מה לכם אתם מושלים את המשל הזה על אדמת ישראל לאמר: אבות יאכלו בוסר ושני הבנים תקהינה". וירמיה אומר (ל"א, כח): „בימים ההם לא יאמרו עוד: אבות אכלו בוסר ושני בנים תקהינה" — ואינו קורא לו בפירוש משל. אגב אעיר, כי בפי הבריות שגור המשל הזה בנוסחת ירמיה (אבות אכלו — ושני בנים —) ולא בנוסחת יחזקאל.

2) קצת משמע כן מלשון הכתוב: „ויען מלך ישראל ויאמר: דברו (כלומר: אמרו לבן־הדד את המשל המפורסם) אל יתהלל חוגר כמפתח". אך אין זה מוכרח.

התנ"ך למשלים ולפתגמים ולציטאטים, — אם מפני שמליצתם וצורתם מכשירתם לכך, אם ע"י הוצאת המקראות מפשוטם לתכלית זו. אך על זה אדבר להלן בפרוטרוט).

במשלי התנ"ך מתגלה לנו ההדוד העברי בעצם טהרו (כטרם טפלו עליו את ההתחכמות־הפלפולית הרבנית ואת הבדחנות הז'רגונית). וגם השם משל" בעצמו מכיל כבר בקרבו את עיקר מושגו של ההדוד. כי „משל" פירושו דמיון דבר לדבר, וההדוד הלא הוא בעיקרו המצאת דמיון ושויון מפתיע בין שני דברים הרחוקים זה מזה. או, יותר נכון, דמיון דבר מפורסם לדבר שאינו ידוע כל־כך, ביחוד השואת דבר רוחני לדבר גשמי. כמובן אין השויון אלא מדומה, כי ע"כ הוא מפתיע אותנו, כי איש לא פלל להשואה כזו, אבל ע"י ההשואה יובן ויובלט יותר הדבר הנדמה, ה„נמשל". למשל: „פוטר מים ראשית מדון", או „נשיאים ורוח וגשם אין, איש מתהלל במתת שקר", או „כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם", — כאן נמשלו, כלומר הושוו שני דברים, חזיון טבעי מפורסם לחזיון מוסרי, שבהשקפה ראשונה אין כל דמיון ביניהם, כי על־כן מפתיעה אותנו השואה זו; אך תיכף אנהנו מרגישים את החן והשכל הטוב שבהשואה זו, ואנחנו נהנים הנאה עצומה מן המשל־ההדוד הזה.

ואולם לא תמיד לובש המשל צורת־השואה בין שני חזיונות. יש שהפתגם המוסרי או איזו הוראה בהויות העולם נאמר בתנ"ך בחצי־משל: כלומר ה„נמשל" חסר בו, והשומע צריך בעצמו למציא את ה„מוסר" היוצא ממנו וללמוד סתום מן המפורש, נסתר מן הנגלה, או יותר נכון: כלל מן הפרט. כי בחצי־המשל יש ציור בולט של חזיון מוחשי פרטי, וממנו יוצא המוסר המפשט הכללי. לדוגמא, אותו המשל המצוין שנזכר למעלה: „שומר רוח לא יזרע ורואה בעבים לא יקצור", הרי הוא בא ללמד, שלא טוב היות האדם זהיר יותר מדי ופהדן נפרז: אבל תחת לאמר זאת בהפשטה ובהכללה, הוא נותן לנו ציור בולט שממנו תצא תורה כללית זו בהכמת־החיים. הדוד, או יותר נכון: התלוצצות קלה, ההול, יש גם בחצאי־משלים כאלה. כמו בציור של „שומר רוח", כאילו עיניו משוטטות לכל עבר ושומר את הרוח, פן יבוא ויפזר את הזרע שהוא רוצה לזרוע; או זה של „הרואה בעבים": הוא עומד תמיד נטוי־גרון ומביט למעלה לראות את דרך העבים, שמא הם הולכים וקרובים אל שדהו שהוא אומר לקצור.

או יש שהמשל מדבר ברמז, „במליצה הידות", כמו באותו המשל המצוין ששני נביאים (ירמיה ויחזקאל) ערכו נגדו מהאה נמרצה, ובכל־זה הוא, לצערנו, אמת לאמתו: „אבות אכלו בוסר ושני בנים תקהינה". תחת לקרוא את הדבר בשמו ולאמר: האבות הטאו והבנים יסבלו עונותיהם, בוחר לו המשל מליצה־הידה יפה, שבעיקרה גם היא השואת חזיון רוחני (החטא וענשו) לחזיון גשמי (אכילת בוסר וקהות השנים).

אבל יש שהמשל מדבר דוקא בהכללה ובהפשטה, ואז הוא מפתיע אותנו בקצורו הנפלא ובאומנות ההגדרה, הדיפיניציה. כמה בהירה היא האמת הפסיהולוגית המובעת בשלש המלים „שנאה תעורר מדנים", וכמה מחודד הציור המליצי אשר בו הובעה האמת הפסיהולוגית

השניה: „על כל פשעים תכסה אהבה" (במשלי הגוים יאָמר בנידון זה „האהבה היא עורת". ואולם כל בעל־טעם כחויב להודות, שהמשל העברי יפה ממנו הרבה. במשל העברי אין האהבה עורת, אדרבה, היא גלוית־עינים, אלא שבכונה היא מכסה על הפשעים, כדי שלא תראה אותם. זהו ציור מליצי מהודר וגם רך ונפשי מאד).

המשל הדידאקטי, המלמד לעשות טוב ולסור מרע, משתדל להשניא את המדות הרעות בכל ההגבולות: גם באיומים, גם בלצון ולעג; וכשהוא מתלוצץ במדה רעה אינו נמנע מן ההפרזה כדי לתת אותה לצחוק ולשנינה. ההלצה המשתמשת בציורים גפרזים, עלולה להתהפך לבדחנות המונית נסה (כמו שאירע לה„חדוד" הז׳רגוני); ואולם במשל העברי, גם כשהוא משתמש בנשק המסוכן של ההפרזה, הוא נשאר בכל־זאת בגבולות האיסתיטיקה ואינו מתהפך לליצנות פרוצה, בורלסקית. הפרזות כאלה אנו מוצאים ביחוד במשלי התנ״ך המכוונים נגד העצלות והסכלות. „טמן עצל ידו בצלחת, נלאה להשיבה אל פיו" (או כמו שנאמר במקום אחר: „גם אל פיהו לא ישיבנה"), וזהי בודאי הפרזה גדולה, אבל ההלצה יפה כל־כך וההומור[1] בריא וטוב כל־כך, עד שהיא נושאת חן אפילו בעיני האיסתיטיקן הקפדן ביותר. הפרזה יותר גדולה יש במשל: „אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי לא תסור מעליו אולתו" – ההלצה קרובה כבר לבדחנות, אבל נסות אין בה וטעמה אינו מקולקל. משלים בהפרזות כאלה, נראה שנולדו בקרב העם – לולא דמסתפינא הייתי אומר: בקרב ההמון – ולכן נודף מהם ריח „עממי" יתר מדי.

משלי התנ״ך עוסקים בכל מקצעות החיים, הם מלמדים אותנו אמתיות פסיחולוגיות, ובכלל אמתיות נצחיות; הם מורים גם הלכה למעשה, לשמוש המעשי בבית ובשוק: במקצוע זה, כמובן, רק בהוג הצר של החיים המצומצמים והבלתי־מורכבים של העברים הקדמונים, כלומר של חיי אכרים. ביחס זה מתמיה קצת רבוי המשלים על עשירות ועניות, וביחוד הפיסימיות שבהם, שלפעמים היא נראה כרזיננציה, או גם כהודאה שכך צריך להיות. ובאמת יש להתמה איך נולדו אצל אכרים פשוטים משלים כאלה: „הון יוסיף רעים רבים ודל מרעהו יפרד", „גם לרעדו ישנא רש ואוהבי עשיר רבים" – ואין צריך לאמר המשלים המאוחרים שבקהלת: „הכסף יענה את הכל", „חכמת המסכן בזויה", וכדומה. האמנם היו כבר העברים הקדמונים מכבדים את העשירים ובזים וגם שונאים את העניים? ואמנם בשביל המשלים הללו מונים אותנו אומות־העולם, ובפרט אותו הססנגא האשכנזי זומבארט, והוא מרים על גם ביהוד את הפתגם (משלי יד, כד): „עטרת חכמים עשרם"[2]. אמנם זומבארט רוצה להוכיח

---

1) גזרה היא מלפני חכמי הגוים, שה„הומור" זר לרוח היהודי — ו„חכמי" ישראל בזמננו מודים להם. ואולם אני חושב, שההלכה זו היא מן השקרים המוסכמים, ובהמשך דברי ה„מבוא" יתגלה, שלא מיבעי בהדוד העברי, אלא אפילו בחדוד הז׳רגוני יש הומור, מפני שההומור האמתי בא לנו בירושה מאת העברים הקדמונים.

2) סופו של הפסוק: „אולת כסילים אולת", מעיד, אמנם, לפי דעתי, שכולו משובש הוא (וזה אינו הפסוק המשובש היחידי במשלי שלמה). אך לאידך גיסא, הלא יש עוד משל כזה, אם גם באיחר (קהלת, ז׳, יא): „טובה חכמה עם נחלה"...

מזה שהעברים הקדמונים היו ברובם סוחרים. אבל זוהי בדותא גמורה; ואם יש עוד צורך להוכיח בטולו של השקר הזה, יבואו המשלים בעצמם ויטפחו על פניו, שהרי במאות המשלים שבמשלי שלמה וקהלת אין אף אחד מעולם המסחר (תחת אשר מן התקופה התלמודית, שאז כבר עסקו היהודים – ביחוד יהודי־בבל – במסחר ותגרנות, נמסרו לנו בתלמוד משלים „מסחריים“,– אם גם מעטים מאד – כאשר נראה להלן). המשל היחידי במקצוע זה: „רע רע יאמר הקונה ואוזל לו אז יתהלל“, לא יוכל להעיד על „תגרנותם“ של העברים הקדמונים, לא רק מפני שהוא עד אחד, אלא מפני שהוא עולה יפה גם לגבי אכרים: סוף־סוף יש קצת מקח־וממכר גם בין כורמים ויוגבים, ודוקא בכפר אפשר למצוא קונים המצטיינים בערמומיות קטנונית זו, המתוארה בהומור יפה כל־כך במשל הנזכר[1].

ואולם חקירה זו – על „תגרנותם“ של העברים הקדמונים – איננה עתה מענינו, והנני עוזב את התקופה המקראית ועובר אל התקופה השנית, התלמודית (על השמוש במשלי התנ״ך בדורות המאוחרים ועד היום הזה ידובר להלן בפרטיות).

התקופה השנית מקיפה את ימי הבית השני ועד חתימת התלמוד, היינו לערך אלף שנים. המשלים והפתגמים של התקופה הארוכה הזאת מפוזרים ומפורדים בים התלמוד ובאפיקי הים הגדול הזה – המדרשים. קובצים מיוחדים של משלים ופתגמים מימי הבית השני (כאותם שמימי בית ראשון) לא הגיעו לידינו. מרמזים שונים שבתלמוד נראה, אמנם, כי היו ספרים כאלה, ובפירוש נזכרו ממין זה ספרי בן־לענה ובן־תגלה; אבל לצערנו אבדו עוד בזמן קדום ואינם. אמנם יש בידינו ספר־המשלים של בן־סירא, שמחברו הי׳ כמאתים שנה לפני החורבן השני. אבל הספר נמסר לנו, כידוע, לא במקורו העברי אלא בתרגום יוני; ואף־על־פי שלפני מאה שנה בערך תורגם שוב לעברית, תרגום מן התרגום, הנה ידוע הוא שבמשלים העיקר הוא מקוריות הלשון: משל שהורק מכלי אל כלי פנה זיוו, פנה הודו, פרחה נשמתו. אמנם בשנים האחרונות גלה החכם המנוח ר׳ שלמה שֶׁכטר, בין כתבי־היד שבגניזה הקאירית, קובץ משלי בן־סירא בלשון עברית, שלפי דעתו ולפי דעת חכמים אחרים הוא המקור העברי של הספר. אבל יש חכמים וחוקרים המטילים ספק במקוריותו של כתב־יד זה: יש אומרים, שהוא אינו אלא תרגום מיונית או מסורית, ועדיין לא באו לידי החלטה. אך באמת אין זה נוגע הרבה לנידון דידן: סוף־סוף החלק היותר גדול של משלי בן־סירא חותם מוכיחה שאינם כלל משלי־עם, אלא ילדי־רוחו של המחבר, יעל־פי־רוב ולדות שיצאו לאויר העולם בקושי גדול, ועל־כן רובם אינם בני־קיימא ולא נקלטו באוצר־המשלים של האומה הישראלית (מלבד מה שלא הספיקו להתאזרח בקרב העם, מפני שנוף הספר העברי אבד בזמן קדום). רק חלק קטן של משלי בן־סירא טבועים בחותמה של החכמה העממית, והם אמנם מובאים כולם בתלמוד במקומות שונים, מיוחסים בשם בן־סירא, יעל־פי־רוב בלי הזכרת שמו, ויש גם בלשון „המשל אומר“, ולפעמים גם בסימן „שנאמר“ או „דכתיב“ כאילו היה זה

1) גם המשלים על „מלוים ולווים“ והאזהרות המרובות בלפי „הערבות“, אינם מעידים כלל על תגרנות.

פסוק בתנ"ך (שמזה אמנם נראה, ש ב ד ו ר ו ת ההם היו המשלים ה א מ ת י י ם של בן־סירא מפורסמים מאד ושגורים בפי הבריות – ביחוד בפי החכמים). ומאותם המשלים המשובחים שלו, שנמסרו לנו בתלמוד, עוד חיים וקימים אצלנו הרבה עד היום הזה, ואנחנו משתמשים בהם בדבור ובספרות. כמו: „אין אורח מכניס אורח" (שבתלמוד – ב"ב צ"ח: – הובא בשם בן־סירא בנוסח כזה: „וקל מסובין אורח מכניס אורח"); „במופלא ממך אל הדרוש" וכו'; „גלה סודך לאחד מאלף"; „כל עוף למינו ישכון ובן־אדם לדומה לו". ועוד כאלה.

ואולם המקור הראשי והעיקרי למשלי־העם מאותה התקופה הארוכה, הוא, כאמור, ה ת ל מ ו ד. אלפי המשלים והפתגמים שבתלמוד ובמדרשים מפוזרים ומפורדים במקומות שונים בתוך דברי הלכה ודברי אגדה. אבל יש בתלמוד קובץ מיוחד, מסכת שלמה המכילה ר ק משלים ופתגמים, זו מסכת א ב ו ת. אמנם במסכת הנפלאה הזאת נקרא על כל משל ופתגם שמו של איזה חכם, ומזה מוכח לכאורה, שאין אלה משלי־עם, אלא משלי חכמים, קנין רוחם הפרטי של הסופרים והתנאים הנקובים שם בשמות. מימי שמעון הצדיק עד האחרונים שבתנאים: ר' יהודה הנשיא ובניו וגם נכדיו. אבל באמת, אין קריאת השמות של חכמים ידועים על משלים ופתגמים מוכיחה כלום. הלא באותה מסכת אבות אנו מוצאים משל מפורסם ממשלי־שלמה מיוחס לאחד התנאים הקדמונים: שמואל הקטן אומר „בנפול אויבך אל תשמח", וגו'. וכדי ליישב את הפליאה הזאת, הרינו מחויבים לאמר, שהכונה היא, כי אותו התנא היה מחבב ביחוד את המשל הזה, והוא היה מרגלא בפומיה. ואם־כן יש לנו רשות להחליט, כי מה שאירע לשמואל הקטן הוא סימן ל„אבות', כלומר להרבה מאמרים שבמסכת אבות. ולא על־פי עד אחד נקים דבר; כי באמת מקרהו של שמואל הקטן אינו מקרה בודד: יש עוד משלים, המיוחסים בפרקי אבות לתנאים ידועים, והם לקוחים לא ממשלי־שלמה, אלא ממשלי בן־סירא, כאשר כבר העיר החכם המנוח רייפמאן באחד ממאמריו. ומלבד זה הנה באותה המסכת מתיחס לפעמים מאמר א ח ד לחכמים ש ו נ י ם[1]. כל־זה נותן מקום לספקן להרהר אחרי „אבהותם' של החכמים על רוב המאמרים שנקרא שמם עליהם. מה שנקרא שמו של איזה תנא על משל במסכת אבות, אינו מוכיח איפוא כלל שאותו התנא הוא באמת אביו, יוצרו ומחוללו של המשל. אלא שהוא היה נושא אותו תמיד על שפתיו, והיה מפנה אליו את לב תלמידיו בהמרצה יתרה, מפני שמצא בו רעיון חשוב ביותר. ולכן רשאים אנחנו גם להחליט, שכמה וכמה ממשלי „אבות' הם מ ש ל י ־ ע ם עתיקים, שנתיחסו א ח ר י ־ כ ן לחכמים ידועים מפני הטעמים האמורים, ואולי גם מפני שאותם החכמים שמו אותם לקו ולמשקולת בחייהם.

לפי דעתי, כל אותם המשלים בפרקי־אבות שאין בהם עיוניות יתרה והפשטה מרובה או גם מוסריות קשה וזועמה, – כל אותם המשלים הקלים, הפשוטים, הנוחים בצורתם הנעימה ובהלצתם הדקה, ושיש בהם תכלית מעשית לשמוש בחיי יום־יום, – אותם המשלים ראויים

1) המאמר „הוה מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות" מיוחס בפרק א' דוקא ל ש מ א י ה ז ק ן, ובפרק ג'—לר' י ש מ ע א ל. הנוח לבריות, ועוד.

להחשב למשלי־עם. אף־על־פי ששמו של ר׳ אליעזר או ר׳ יהושע או ר׳ עקיבא נקרא עליהם. כמו: „אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו"; „אם אין אני לי, מי לי"; „מרבה נכסים מרבה דאגה"; „אמור מעט ועשה הרבה"; „אם אין קמח אין תורה", ואולי גם: „אהב את המלאכה ושנא את הרבנות", ועוד ועוד.

אך כאן צריך אני להזכיר דבר מתמיה שנמצא בירושלמי (סנהדרין פ"ד, סוף הלכה ה׳): „מתלא אמרא: הוה ראש לשועלים ולא זנב לאריות" - ממש ההפך מהאמור באבות! ומזה יוכל בעל־דין קשה להוציא לכאורה מסקנה, שהמשלים ב„אבות" הם רק משלי חכמים, ולעומתם היו להעם משלים מִשֶּׁלּוֹ, שהיו לפעמים ההפך. אך באמת אין מקשין על משלים, ובכל הלשונות יש משלים הסותרים זה את זה; ודי להזכיר את שני הפסוקים התכופים שבמשלי־שלמה: „אל תען כסיל כאולתו" — — „ענה כסיל כאולתו" — —. ובנוגע להמשל „הוה ראש לשועלים — ", הנה גם על יוליוס קיסר מספרים שהוא היה אומר: „מוטב שאהיה הראשון בכפר, משאהיה השני ברומא". ועדיין קשה להכריז, מי הוא רודף־כבוד ובעל־גאוה יותר: אם זה שרוצה להיות ראש לשועלים, או זה הבוחר להיות זנב לאריות...

אך האמת נתנה להאמר, כי בין מאות המשלים המצוינים שבפרקי־אבות, יש רק מעטים מאד המובעים בחותמה של העממיות האמתית; רובם ריח תורה, ריח בית־המדרש, נודף מהם, — אלא שבכל־זאת נהיו אחרי־כן, ברבות הימים, גם הפתגמים העמוקים והעיוניים למשל בפי כל. בדקתי ומצאתי יותר מחמשים משלים ופתגמים מפרקי־אבות, שכמעט כל מי שאיננו בור גמור משתמש בהם עד היום הזה בחיים המעשיים[1]. כמו: „אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו"; „אל תפרוש מן הצבור", „לא הבישן למד, ולא הקפדן מלמד"; „היום קצר והמלאכה מרובה", ועוד הרבה (גם אותם הנזכרים למעלה). וגם מעט המשלים הארמיים שב„אבות", כמו: „לפום צערא אגרא", וביחוד פתגמו המפורסם של הלל: „אל דאטפת אטפוך" (שבו משתמשים אמנם ביחוד בדרך־הלצה, ובפרט הסוחרים על הקונקורנטים שלהם שנכשלו בעסקיהם).

ואולם המשלים העממיים האמתיים בלי שום פקפוק, הם אותם המפוזרים במרחבי התלמוד והמדרשים, ושנמסרו לנו בלשון הארמית, או, כנכון יותר: בדיאלקט הארמי, שבו דברו המוני היהודים כל ימי בית שני, ועוד הרבה מאות שנים אחרי־כן. (החכמים השתדלו לדבר עברית, לא רק בבית־המדרש וגם בדרשם לפני העם[2], אלא גם בשיחות־חולין שלהם). המשלים הארמיים שבתלמוד מובאים רובם בלשון „היינו דאמרי

1) להתפשטותם של משלי „אבות" בקרב העם גורם בודאי הרבה המנהג של „אמירת הפרקים" בשבתות הקיץ. אבל אדמלא היה להמשלים „יחוס עצמם", לא הועילה להם „זכות־אבות" זו.

2) במסכת פסחים (מ"ב.) מסופר בנידון זה מעשה יפה: האמורא רב מתנה דרש בצבור (בקהלה בבלית!) לפני הפסח בהלכות אפית המצות, ויאמר (בעברית), כי צריך ללוש את המצות במים שלנו (מן הפעל „לון"), למחר הביאו אליו אנשי המקום את כדיהם ויבקשו ממנו לתת להם מן המים שלו (כי הם הבינו את המלה „שלנו" כמלת הגוף), ואז ברר להם את טעותם.

אינשי", או „מתלא אמרא", או „משל הדיוט אומרי" (כלומר, המשל של המון העם) – ובאלה הרי אין שום ספק בעממיותם. אבל גם אותם המשלים הארמיים שלא נאמר עליהם „אמרי אינשי" וכדומה, ואפילו אותם שהובאו בתלמוד בפירוש בשמו של איזה חכם, של איזה אמורא, צריכים להחשב למשלי־עם, מכיון שיש בהם הסימנים המובהקים שבמשלים אמתיים: הקיצור, החריפות והציור הבולט. הנה דוגמא אחת: במסכת בבא מציעא (צ"ז.) מסופר מעשה כזה: איש אחד שאל מחברו חתול, לכלות את העכברים שבביתו. והנה קרה מקרה משונה: העכברים התנפלו על החתול ויהרגוהו. בעל החתול תבע את השואל לדין לפני רב אשי. והאמורא נבוך ולא ידע איך לפסוק הלכה (אם זה „אונס" חיב השואל, ואם זה נחשב כ„מתה מחמת מלאכה" הוא פטור). „אמר לו רב מרדכי: הכי אמר אבימי מהגרוניא משמיה דרבא: „גברי דנשי קטלוהו לא דינא ולא דיינא!" והנה אף־על־פי שהפתגם המחודד – „גברא דנשי קטלוהו" – נמסר כאן איש מפי איש בשם רבא, בכל־זאת אין כל ספק, שזה היה משל עממי, אלא שהאמורא רבא השתמש בו בהומור יפה להורות על־פיו הלכה בשאלות משפטיות סבוכות ממין זה. והכונה שם בתלמוד היא, לפי דעתי, כך: רב מרדכי מסר לרב אשי, כי בענינים כאלה היה רבא מתנהג לפי המשל העממי הזה, שבאמת הוא עולה להם יפה מאד[1], והוא הדין בהרבה מימרות, שהאמוראים משתמשים בהן באופן מהודר בשעת מלחמתה של תורה, אבל הוהו מוכיחה שהם משלי־עם. וכן יש שהאמורא מקשה במשל עממי על הלכה או על דברי חברו. למשל בבבא מציעא (מ:): מתקיף לה רב פפא: „ובן הבין תנרא איקרא?!" וגם כאן, כמובן, לא יצר האמורא את המימרא היפה הזאת על רגל אחת, אלא שהשתמש במשל מפורסם לצורך הקושיא (ואמנם כאן אומר רש"י בפירוש: „משל הוא"). וכן בכמה מקומות בתלמוד בבלי (וגם במקום אחד בירושלמי: חגיגה פ"א, ה"א) מתפלא המקשן: „יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא!" וכמובן, גם זה משל מפורסם, אף־על־פי שבשום מקום לא הובא בלשון „אמרי אינשי" וכדומה.

אמנם לא תמיד נוכל לעמוד על אפיו של מאמר חריף שנזרק מפי איזה אמורא ולבדו, אם משל מפורסם הוא או חדוד יפה, שיצר בשעת התפלפלותו או בשיחת חולין שלו (ושמפני יפיו היה אחר־כך למשל), שהרי האמוראים היו חריפים ומחדדים די הצורך ליצור פתגמים שיתקבלו אחר־כך באומה כמשלים. לכן לא נוכל להחליט דבר אלא באותם המאמרים שיש בהם סמנים מובהקים של משלים עממיים. לסוג זה אני חושב, למשל, את הפתגם החריף והמעליב שקראה האשה החכמה והנאיונה ילתא (אשת רב נחמן ובת הריש־גלותא) על עולא בקצפה עליו: „ממהדורי מילי ומסמרטוטי קלמי". זהו בודאי משל

---

1) אגב אעיר, כי מן המשל הנ"ל—„גברא דנשי קטלוהו"— נראה, שהיהודים, עוד דורות הרבה אחרי החורבן השני, ולמרות הדתיות הנפרזה והמוסריות הזועמה, המדכאה והמבטלת את החומר מפני הרוח, היו נותנים בכל־זאת ערך גדול מאד לגבורת־אנשים, ורגש הגאון של הגבר היה ער וחי בקרבם. „גברא דנשי קטלוהו" — האין זה הד הקריאה ההירואית־הגאותנית של אבימלך בן ירובעל: שלוף חרבך ומותתני, פן יאמרו לי אשה הרגתהו!

המוני, שבכל־זאת יש בו הסימן העיקרי של המשל העברי העתיק: השואה מפתיעה של שני דברים, שאין ביניהם לכאורה שום דמיון. ואין ספק, כי משל זה לא נברא בהבל פיה של ילתא בין־רגע דוקא „לכבודו" של „עולא נהותא" (שהיה הולך ושב מארץ־ישראל לבבל ומהכא להתם, ועל־כן מכוון אליו הפתגם יפה), — אלא שהיא השתמשה כאן במשל השגור בפי הבריות — וביחוד, כנראה, בפי הנשים (יש במשל זה איזה „טעם נשים" — אם אפשר לאמר כך: הדמיון „מסמרטוטי קלמי" נאה ביחוד ל„בעלת־הבית", וגם אי־הרצון כלפי ה„מהדורי" מונח יותר בטבעה של האשה).

בדברי על המשלים שבתלמוד, וביחוד על המשלים הארמיים שבו, אני מתכוון אל התלמוד הבבלי ואל הדיאליקט הארמי שלו, כלומר של יהודי בבל, הקרוב מאד לעברית. ואף אמנם כל המשלים והפתגמים והדבורים, השגורים בפי הבריות עד היום הזה, לקוחים מן התלמוד הבבלי, ומן הירושלמי לא לקחנו כמעט כלום. מדוע? פשוט, מפני שבדליכא שאני. מפני שבירושלמי אין כמעט שום משלים, והמעטים שיש בו נמצאים גם בבבלי. אמנם במדרשים, וביחוד בבראשית רבה, שנקרא בצדק „אגדת ארץ־ישראל", יש משלים ופתגמים בעברית וארמית, אבל גם־כן במספר לא גדול. ואולם מזה לא מוכח כלל, שיהודי ארץ־ישראל לא היו עשירים במשלים. אדרבא, דוקא התלמוד הבבלי מביא הרבה משלים מצוינים, שהוא מיחם בפירוש לבני ארץ־ישראל. כגון המשל המוסרי המהודר „מלח ממון חֶסר" (או — „חֶסד") מעיד עליו הבבלי (כתובות ס"ו:) בשם רבן יוחנן בן זכאי, שמקורו מירושלים (לא כדין מתלין מתלא בירושלים?). זהו אפוא משל עוד מימי הבית השני, והיה שגור ביחוד בפי „יקירי ירושלים". וכן נודע לנו מהבבלי, כי „במערבא" (בארץ־ישראל) כשאיש לוקח אשה היו חבריו שואלים אותו: „מצא" („מצא אשה מצא טוב") או „מוצא" („ומוצא אני מר ממות את האשה")? בהדוד זה, שהוא „למדני" קצת, השתמשו, כנראה, ביחוד, תלמידי־חכמים; אבל לא מן הנמנע הוא שברבות הימים היה לפתגם עממי, כמו שבאמת הוא עתה שגור בפי הבריות. והרבה משלים נמורים נמסרו לנו בתלמוד בבלי בלשון „במערבא אמרי".

אך לא זו בלבד, אלא שהתלמוד הבבלי מעיד להדיא, שבימי האמוראים היו לבני ארץ־ישראל ולבני בבל משלים שונים על ענין אחד: כלומר, יהודי בבל היו אומרים על ענין אחד משל זה, ובני ארץ־ישראל היו ממשלים על אותו הענין עצמו משל אחר; והמשל של הבבליים לא התאזרח בארץ־ישראל, והמשל הארצישראלי לא התאזרח בבבל. כי כך לשון הגמרא (מכות י"א.): הכא (כלומר בבבל) אמרינן: טוביה חטא וזיגוד מינגד, התם (כלומר בארץ־ישראל) אמרי: שכם נסיב ומבנאי נזיר. שני המשלים נאמרים, כשאיש נקי סובל יסורים בשביל אחר. שניהם הם מסוג „המשלים ההיסטוריים", כלומר, שנוסדו על מעשים שהיו. המשל הבבלי מקורו בעובדה זו: איש אחד, זיגוד שמו, בא אל רב פפא והעיד לפניו, שאיזה טוביה עבר עבירה. ויצו רב פפא להלקות את — זיגוד (מפני שעבר על לאו „לא יקום עד אחד באיש"). אז קרא זיגוד בתמהון: טוביה חטא וזיגוד מינגד

ודוקה)׳ ומאז היתה הקריאה הטראגי־קומית הזאת למשל עד היום הזה. והמשל הארצישראלי מיפר גם הוא על מעשה שהיה – אבל לא על מעשה מזמן מאוחר ובבני־אדם שאינם מפורסמים כלל, אלא מעשה מספורי התורה, מספור שכם בן־חמור, בפרשת „ותצא דינה". על המשל ההיסטורי וההומורי הנחמד הזה בא ביאור יפה במדרש בראשית רבה, ועל־פיהו נוכל לצייר לנו את הדבר באופן כזה: שכם וחמור אביו וכל פקידיו עומדים בשער העיר יספתים ומשדלים בדברים את כל הבא העירה להמול. והנה אבר בא מן הכפר, ואנשי שכם טושבים אותו לאותו מעשה. האבר, מבנאי (כתם אבר נכרי נקרא בתלמוד מ ב נ א י, זה שם המוני כללי, כמו „ייקא" ברוסית) הוא סרבן באיזה שעה, מתעקש ואינו רוצה. אז מבארו לו שכם, כיד הדברנות הטובה עליו, שהוא מתחתן במשפחה גדולה, במשפחת יעקב, והתחתנות זו הביא תועלת עצומה למדינה, ורק תנאי קטן דורשים בני־יעקב, ואם־כן צריך להביא את הקרבן הקטן בשביל הנאה מרובה כזו. האבר, מבנאי דנן, הוא ערל מטש, ומוחו המטומטם אינו תופס כלל את הפוליטיקה העמוקה של שכם. הוא מבין מתוך כל הנאום הארוך של שכם רק דבר אחד: ששכם לוקח אשה, והוא, האבר, מחויב להמול בשביל כך. והנה הוא סהנדר מאחורי אזני, מניע את כתפיו וממלמל: „ש כ ם נ ס י ב ו מ ב נ א י נ ז י ר י (שכם נושא אשה ומבנאי נמול)!"

הננו רואים אפוא, כי ליהודי ארץ־ישראל היו משלים מיוחדים, שהבבליים לא השתמשו בהם (אף־על־פי שהמשל „שכם נסיב" הוא בודאי יפה ומחודד הרבה יותר מ„טוביה חטא", וגם – אם אפשר לומר כך – לאומי־היסטורי יותר). אך, כמובן, קשה עכשיו לדעת, אם מספר המשלים המיוחדים הללו היה רב או מעט, ובכל־אופן יש לנו להצטער על שלא נמסרו לנו. ואולם בדרך־כלל נוכל להחליט, שרוב המשלים הארמיים היו משותפים ליהודי שתי הארצות, והא ראיה, שהרי המשלים הארמיים המועטים, שהובאו בתלמוד הירושלמי ובמדרשים, נמצאים בלי שום שנוי גם בתלמוד הבבלי.

מלבד המשלים ה א ר מ י י ם, שהם אמנם עיקרם ורובם של משלי התלמוד, יש בתלמוד ובמדרשים גם מספר גדול של משלים ופתגמים ע ב ר י י ם (חוץ מאותם שבפרקי אבות), שהם פנינים יקרות באוצר־משלינו לא רק מפאת תכנם המצוין תמיד, אלא גם מפאת צורתם, שלפעמים היא יכולה להתהדר בהנה ויפיה גם עם משלי התנ״ך. אך בטרם אשים פני אל המשלים העבריים שבתלמוד הנני להעיר, כי במדרשים (וביחוד במדרש במדבר רבה, שהוא מאוחר בזמנו מאד) נמצאים משלים אחדים בלשון עברית, ואותם המשלים בעצמם מובאים בתלמוד (או במדרשים קדומים) רק בארמית. ואולם כל בעל טעם וכל בעל חוש לשוני יכיר ויודה תיכף, שהנוסח הארמי הוא העיקר, הוא המקור, בלשון זו יצר העם את המשל, והנוסח העברי אינו אלא תרגום. ויען כי משלים בכלל לא נתנו להתרגם, ואפילו מארמית לעברית הקרובות מאד זו לזו, כי על־ידי התרגום תשש כחו וגם לידו של המשל – לכן אין גם במשלים המתורגמים שבמדרש רוח חיים (ולכן שגור בפי הבריות עד היום הנוסח הארמי ולא תרגומו העברי). הנה, להדגמא, המשל הארמי המפורסם „זרוק חוטרא

לאוירא איעקריה נפיל" נמצא ב„במדבר־רבה" בעברית: „זרי־ מטה לאויר לעיקרו נופל". הרי תרגום נאמן, ובכל זה הוא כגוף בלי נשמה לעומת המקור הארמי (אגב: „מטהי אינו מוסר לנו כלל את ה„הוטרא" הארמי). וכן הוא גם במשל מפורסם אחר: „בירא דשתית מיניה מיא, לא תשדי ביה קלא". משל זה הובא במדרש בעברית: בור ששתית ממנו מים, אל הזורק בו אבן". כאן אפשר להכיר את אי־מקוריותו של הנוסח העברי על־ידי השגיאה של המתרגם. בנוסח הארמי, המקורי, נאמר: „לא תשדי ביה קלא". „קלא" פירושו גוש עפר, הומר, טיט־הוצות, – כלומר, דבר המעכיר ומזליח את המים. ובזה מובן המשל יפה: אל תשלך אל אותו הבור רפש וטיט להעכיר את המים ששתית מהם. אבל המתרגם העברי לא מצא בעברית מלה אחת המוסרת בדיוק את ה„קלא", ולכן לא דק ויכתוב במקומה „אבן". ובזה פג טעמו ונמר ריחו של המשל, שהרי אבן אינה מעכירה את המים בבור, ומה איכפת להם להמים, אם משליכים לתוכם אבן? –. בעל התרגומים הללו הוא, כאמור, ביחוד בעל ה„במדבר־רבה". המדרש הזה נתחבר בזמן מאוחר מאד, כי כבר נזכרו בו „עשר ספירות", וגם יש בו ציטאטים מפיוטיו של הקליר; ונראה ישב מחברו לא בארץ־ישראל ולא בבבל, אלא במדינה אירופית (אפשר באיטליה), ויהודי המדינה הזאת לא ידעו את הלשון הארמית, ולכן השתדל לתרגם בשבילם לעברית גם את המשלים הארמיים. ואולי עשה זאת לא משום אי־ידיעתם של יהודי מדינתו, אלא מתוך קנאה יתרה ללשון העברית, קנאות של פוריסט נלהב, וזה בודאי חוסר־טעם. ואמנם על בעל המדרש עוד אפשר ללמד זכות, שהרי בימיו עוד לא נתפשטו כל־כך המשלים הארמיים בקרב הקהל, ויהודי ארצו אולי לא שמעו אותם מעולם, ולכן חשב שלא יקלקל את טעמם אם ימסרם להם בפעם הראשונה בעברית. אבל בדורנו, אחרי שכבר עברו כאלפים שנה על המשלים הארמיים, אחרי שהם שגורים בפי כל וכבר נבלעו ממש בדמנו (ובפרט שהארמית שלהם קרובה מאד לעברית ומובנה על נקלה), – אם בדורנו יש סופרים המשתדלים לתרגם אותם המשלים ל„עברית צחה", ולמשל במקום „בתר עניא אזלא עניותא" הם כותבים דוקא „אחרי העני הולכת העניות" – הרי אנו רשאים להשוד גם אותם בעניות – אבל לא המרית.

המשלים והפתגמים העבריים, המפוזרים ומפורדים בכל רהבי התלמוד והמדרשים רובם, בלי ספק, נוצרו בבית־המדרש, על־ידי חכמי ארץ־ישראל וחכמי בבל, על־ידי התנאים והאמוראים. אבל יש בהם חלק גדול, שאנחנו רשאים להשבם ליצירות עממיות, כי תכנם מעיד עליהם שנוצרו בשוק ההיים על־ידי העם בעצמו – כמובן, בזמן קדום, כשהלשון הארמית לא גרשה עוד כלה את העברית מן הבית ומן השוק. ולמשל בפתגם המצוין „פרצה קוראה לגנב" מרגיש אני ריח־השדה, ריח הכפר, ובטוח אני שאבותיו היו אכרים ולא תנאים או אמוראים (ובתהלה היתה כונתו כפשוטו, ואחר־כך הכניסו בו החכמים גם כונות אחרות והשתמשו בו לענינים שונים, כמו שקרה אמנם לכל המשלים). ולא זו בלבד, אלא שאני רואה במשל זה עממיות הרבה יותר מאשר במשלים הדומים לו שבלשונות הגויים. כידוע, הרעיון של המשל הזה נמצא גם במשליהם של אומות־העולם: המשל האשכנזי אומר

בנידון זה „געלעגענהייט מאכט דיעבע", וכן אומר הצ־פתי, ועוד. אבל דוקא במשל הלועזי יש הפשטה: „געלעגענהייט", שעת־הכושר, הזדמנות – זהו ענין מפשט. „העם" אינו מדבר בלשון כזו, ובשום אופן לא יאמר „געלעגענהייט מאכט –", ולכן אין המשל הלועזי עושה רושם של משל עממי אמתי. אבל „פרצה קוראה לגנב" זהו דוקא עממי; כאן יש הנשמה, טבעיות, ציור בולט. נאטורליסטי ממש. הפרצה קוראה לגנב: בוא וגנוב, הנה פתח פתוח! – ומשלים עבריים מצוינים בטבעיותם כזה יש הרבה בתלמוד, ואני נוטה ליחס אותם דוקא אל העם ולא אל מוריו ומאשריו.

גם אותם הפתגמים העבריים, שבתלמוד נקרא עליהם בפירוש שמו של איזה חכם, יש אשר חותם ותכנם מעיד עליהם שמקרב העם יצאו, אלא שהחכמים השתמשו בהם בדבורם לענין הנאות להם. לסוג זה אני חושב את תשובתו של ר' עקיבא לר' שמעון בן יוחאי, שבקש ממנו ללמדו תורה, ועל־זה ענהו ר' עקיבא: „יותר ממה שהעגל רוצה לינוק הפרה רוצה להניק" (פסחים קי"ב.). כמדומני, שאפילו עור בשתי עיניו יראה את העממיות (את ה„כפריות") שבפתגם זה; זהו בודאי „משל הדיוט" עתיק, ור' עקיבא השתמש בו יפה לעניני. ואולם המאמר „אם בקשת לֵהָנֵק הִתָּלֵה באילן גדול", שנמנה שם בגמרא בין הדברים שלמד ר' עקיבא לר' שמעון בן יוחאי, נראה שזהו איזו מליצה אלינורית של ר' עקיבא בעצמו, שהרי משל עממי לא היה צריך ללמדו. אך בכלל היה ר' עקיבא אוהב לתבל את דבריו במליצות פיוטיות או מהודרות, כאשר נראה גם כמעשה נאה שנמסר לנו במשנה ובברייתא (בבא קמא צ"א.): מעשה באחד שפרע ראש אשה בשוק, והיבו ר' עקיבא לשלם לה ארבע מאות זוז (דמי בשתה). אמר לו (האיש): רבי, תן לי זמן, ונתן לו. שְׁמָרָהּ [כשהיא] עומדת על פתח חצרה, ושבר את הכד [שלה] בפניה, ובו כאיסר שמן (שמן ששויו איסר, מטבע קטנה). גלתה ראשה והיתה מטפחת ומנחת ידה על ראשה (מתוך כעס). העמיד עליה עדים ובא לפני ר' עקיבא; אמר לו: רבי, לזו אני נותן ארבע מאות זוז? (הרי אין לה בושת, אחרי שהיא מבזה את עצמה כל־כך בשביל דבר מועט). אמר לו ר' עקיבא: „צללת במים אדירים והעלית חרס בידך!" [1] אדם רשאי לחבול בעצמו, ואחרים שחבלו בו חייבים, וכו'. המליצה צללת בים אדירים וכו' היא מהודרה ומחודדה מאד (היא רומזת לה„צוללים" היורדים לנבכי הים לבקש מרגליות וכדומה), ועולה יפה לאותו האיש שטרח טרחה גדולה כזו לשוא. מליצה זו היתה ברבות הימים לפתגם שגור, אך, כנראה, היא קנינו הפרטי של ר' עקיבא ולא יצירה עממית.

ר' עקיבא ענה בפתגם יפה, בהגינו על כבודה של אשה פשוטה. ורבו ר' אליעזר ענה גם־כן בפתגם הריף כדי להעליב אשה חכמה. „אין חכמה לאשה אלא בפלך!" – אמר ר' אליעזר לאשה חכמה (כן מעיד עליה התלמוד, יומא ס"ו, וגם בירושלמי סוטה פ"ג, ה"ד), ששאלה אותו איזו שאלה במעשה העגל. בודאי אין בתשובה זו „גלנטיות" יתרה כלפי

1) מליצה יפה זו הובאה שם רק בברייתא, ובמשנה איננה.

כבוד ה„מין היפה", ואולם כל ההושב. שר' אליעזר הוא הוא שיצר באותה שעה את הפתגם המעליב הזה, אינו אלא טועה. זה היה בודאי משל מפורסם בין היהודים משכבר הימים (ובאמת יש דוגמתו בה־כה אומות ולשונות – מה שיכול להיות קצת תנחומין לאחיותינו, שהרי „צ־ית רבים הצי נחמה"), – ור' אליעזר, שבכלל היה אדם קשה, קפדן גדול ולא־נוח לבריות, השתמש במשל זה כדי להראות אי־רצונו להאשה העוסקת בדברי תורה.

בכלל אני רואה לחובה להדגיש ולחזור ולהדגיש, שאין לנו להשניח כלל במה שהתלמוד קורא שם חכם על מאמר משלי. עם ישראל היה תמיד עם פקח, פקה בשתי הוראותיו: בר־דעת וגלוי־עינים; הוא הסתכל בבינה יתרה בעולם הגדול וב„עולם הקטן" (כלומר: האדם). לכן עלבון גדול הוא לאבותינו הקדמונים אם נהשוב, שכמעט כל משליהם ופתגמיהם המחוכמים הם פרי הגיונם של חכמיהם הגדולים של בני־עליה, של יהידי־סגולה שבהם, והעם בכללו לא השתתף כלל ביצירתם. משלי־מוסר מפשטים יתר מדי ומשלי־הכמה עמוקים יתר מדי־אלה הם בודאי פרי מחקריהם של גדולי האומה; ואפילו אם לא נקרא על משלים כאלה שמו של איזה הכם, הרי על־פי טבעם הם מחויבים להיות יצירי בית־המדרש. אבל משלים שיש בהם כללים של פקחות לשמוש בחיים המעשיים, או הערה יפה על מנהגי העולם וטבע הבריות, – אלה הם בודאי מסקנות הסתכלותו של העם בכללו, בין אם נמסרו לנו בלשון ארמית או בעברית, ומה שנקרא עליהם שמו של איזה חכם לא אכפת לנו כלל[1].

ולא זו בלבד, אלא אפילו כשההכם דורש איזה מקרא, ומתוך הדרשה, בתור מסקנה, יוצא איזה פתגם משלי – גם אז אין לנו להשוב, שאותו הפתגם נולד באמת מאותה דרשה. לא, נהפוך הוא: אותו הפתגם היה משל מפורסם קודם לכן, ואחר־כך בא הדרשן והסמיך את המשל על פסוק בתנ"ך, בדרך דרוש מהודד פחות או יותר (כמו שיאמר בתלמוד: „קרא אסמכתא בעלמא"). הנה, למשל, על אותו הפתגם „אין הכמה לאשה אלא בפלך" מביא שם ר' אליעזר תיכף ראיה מן הכתוב „דכתיב: וכל אשה הכמת לב בידיה טוו". דרשה זו היא הלצה יפה כשהיא לעצמה, אבל, כמובן, לא היה הדרש אביו של המשל, אלא להפך: המשל עורר את הדרשן למצוא לו אסמכתא הלצית זו. או כשהתלמוד (מגילה יב:) אומר על הכתוב ויאמר ממוכן–' (ממוכן הוא האהרון בשבעת שרי פרס ומדי, ובכל־זה ענה ראשונה) – „הדיוט קופץ בראש" (ובמדרש אחר: מכאן שההדיוט וכו') –

---

1) בכלל אי־אפשר לסמוך על התלמוד כל עיקר בנוגע להתיחסות המאמרים אל אומרם. הנה, למשל, המאמר הידוע „אבר קטן יש באדם — —" מובא בתלמוד בבלי (סוכה נ"ב: וגם סנהדרין י"ז) בשם ר' יוחנן הארצישראלי — ובתלמוד ירושלמי (כתובות, פ"ה, ה"ח) הוא מובא דוקא בשם ר' נחמן בר יעקב הבבלי! הסתירה המשונה הזאת מעידה רק שגם בבבל גם בארץ ישראל לא ידעו עוד את מולדתו ואת יולדו של המאמר (שהיה מפורסם בשתי הארצות), ובמובן, לא ר' יוחנן ולא רב נחמן הם אבותיו — ואפשר שבכלל לא נולד בבית־המדרש, אלא בסביבה אחרת לגמרי.

בירור הדבר, שהפתגם היפה והאמתי הזה היה משל מפורסם מאז, והחכם התלמודי השתמש בו כאן לדרוש יפה את הכתוב.

או כלום אפשר הדבר, שלהמשל הנפלא „נכנס יין יצא סוד" זכינו רק בשל גימטריא מקרית? בתלמוד (עירובין ס"ה. וגם סנהדרין ל"ח.) מובא משל זה בשם ר' חייא, ובצורת דרשה גימטריאית: „יין ניתן בשבעים אותיות וסוד ניתן בשבעים אותיות (כלומר: „יין" בגימטריא שבעים, וכן „סוד"), נכנס יין יצא סוד". בהשקפה ראשונה נראה לכאורה כאילו אין המשל הזה אלא המצאתו הפרטית של ר' חייא, שעלתה לו במסקנה של גימטריא. אך לפי דעתי טעות גדולה היא לחשוב כך: המשל הזה נוצר בודאי בקרב העם, על-ידי הסתכלות במנהגי הבריות, ולא על-ידי התחכמות של צירופי-אותיות, אלא שאחר-כך בא איזה דרשן (ר' חייא או אחר) ומצא סמוכין למשל העממי בחשבונות של גימטריא; וכמובן, רק מקרה הוא ש„יין" ו„סוד" שוים בחשבונם. ואגב אעיר, כי גם המשל העברי הזה עולה בעממיותו ויפיו על חבריו הלועזים. המשל הלאטיני אומר בענין זה „In vino veritas" = ביין [יש] אמת; פתגם זה אינו עושה רושם של מימרא עממית, אלא של „מאמר החכם", צורתו פילוסופית-עיונית ויבשה קצת – למרות היסוד הלה שעליו נוסד (ובאמת לקחו הרומאים את הפתגם הזה מן היונים, והוא נמצא כבר אצל אפלטון). תחת אשר הפתגם העברי-התלמודי חי ובולט: היין נכנס והסוד יוצא – וזהי עממיות אמתית והוד יופי אמתי.

או כלום יעלה על הדעת, שבעד הפתגם הנעלה, שאין ערוך ליפי-צורתו ולעומק-רעיונו: „אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי", אנו חיבים להודות לאיזה יו"ד יתרה, שבאמת אינה מיותרת כלל? הפתגם הנפלא הזה הובא בתלמוד (ברכות ס"א. וגם עירובין י"ח.) בצורת דרשה של ר' שמעון בן פזי (מ„רבנן דאגדתא" ולא מן המפורסמים ביותר): למה נאמר „וייצר ה' אלהים את האדם" בשני יו"דין? (תחת אשר „ויצר – כל חית השדה" וגו' נכתב ביו"ד אחת): „אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי". הדרשה היא קצת קאלאמבורית (כי, כנראה, הוא דורש „וייצר" כשתי מלים: „וי יצר!") וקשה להאמין, שהקאלאמבור הביא את הדורש לידי רעיון עמוק כזה שבפתגמו. אבל הדעת נותנת, שהפתגם נברא קודם להדרשה (כמובן אין פתגם זה יציר העם, אלא פרי מחשבותיו של חכם גדול), והדרשן טרח ומצא לו אסמכתא בדרשתו המשונה קצת.

אף יש שהתלמוד מוסר לנו מאמר של חכם בתור דרשה מן הכתוב, ובמקום אחר נקרא אותו המאמר בפירוש בשם „משל". לדוגמא במסכת שבת (י':) „–מכאן אמר רבן שמעון בן גמליאל הנותן פת לתינוק צריך להודיע לאמו". ובמדרש במדבר רבה: „משל הדיוט אומר: נתת פת לתינוק, הודיע לאמו". אם כן אין הפתגם הפדגוגי הזה מסקנת דרשתו של רבן שמעון בן גמליאל, אלא שהוא מצא לו סמוכים בדברי תורה. ובזה יובן גם מה שבמדרש מובא המשל המפורסם „אזנים לכותל" בשם ר' לוי, ורש"י בפירושו למסכת ברכות (ח:) כותב „–דאמרי אינשי אזנים לכותל". הנקדנים תפשו את רש"י בשביל כך: הא כיצד? היאך הוא קורא „אמרי אינשי" למאמרו של ר' לוי? אבל באמת

צדק רש"י: הפתגם „אזנים לכותל", שישנו במשלי רוב העמים העתיקים והחדשים, ואשר מסתמא ידע אותו רש"י גם מן הלשון הצרפתית, בודאי לא נברא על־ידי ר' לוי, אלא היה מפורסם באומתנו הרבה קודם לו. (בכלל מיחס התלמוד, וביחוד המדרש, המון משלים ופתגמים מחוכמים לר' לוי ולר' יצחק, שניהם מן האמוראים הקדמונים שבארץ־ישראל ושניהם מראשי „רבנן דאגדתא", כלומר שרוב עסקם היה באגדה ולא בהלכה; ויען כי משלים ואמרי בינה ומוסר שייכים לחלק האגדה, לכן זוקף אותם התלמוד על חשבונם של אותם בעלי־אגדה).

ואף זאת, כי חכמי התלמוד מבקשים אסמכתות מן המקרא למשלים, שהם בעצמם מסמנים אותם בלשון „אמרי אינשי". די להזכיר ביחס זה את השיחה הנאה שבין רבא ורבה בר מארי (בבא־קמא צ"ב): „מנא הא מילתא דאמרי אינשי..."; כלומר, רבא שואל מאותו רבה בר מארי, שהיה כנראה דרשן חריף ובקי, להביא לו ראיות מן המקרא על המשלים „דאמרי אינשי" – כלומר, על הרעיון ועל האמת שבאותם המשלים – שהרי „ליכא מידא דלא רמיזא באורייתא", ולכן גם למשלים העממיים המפורסמים צריך למצוא ראיה או רמז בדברי תורה. והדרשן רבה בר מארי מוצא תיכף אסמכתא מחודדת על כל משל שרבא מציע לפניו. אין זה מענייני לדבר כאן על הדרשות המחודדות שבתלמוד (והשיחה היפה הנ"ל שייכת לסוג זה), אך לא אוכל להמנע מהביא דוגמא אחת ממחרוזת המרגליות שבאותה שיחה. „מנא הא מילתא דאמרי אינשי: שפיל ואזיל בר אווא ועינוהי מטייפין (ועיניו משוטטות הנה והנה)? אמר לו, דכתיב: והיטיב ה' לאדוני וזכרת את אמתך"; בדבור זה גומרת אביגיל את נאומה הארוך אל דוד. עד כאן דברה בהכנעה דברי פיוס והתנצלות ותחנונים, תהלות ותשבחות לדוד, – ואחרי ככלות הכל היא זורקת לו רמז דק, במבט־ערמה מן הצד: והיטיב ה' לאדני וזכרת את אמתך... איזה פקח הוא הדרשן הבבלי הזה, ואיזה „סודות" ורמזים מגלה הוא בדברי המקרא, ואיך הוא עושה חולין את כתבי־הקודש! (ואמנם בהפשטת הקדושה מעל ספורי המקרא, ואפילו מעל ספורי התורה, עולה עליו איש־שיחתו רבא. על המשל ההמוני „שתין תכלי מטייה לככי דקל חבריה שמע ולא אכל" (ששים מחלות באות על שניו של השומע קול חברו שאוכל והוא אינו אוכל), מביא הדרשן הנ"ל ראיה על־פי דרכו, אך רבא בעצמו מוצא אסמכתא יותר היפה: אנא אמינא לה מהכא: „ויביאה יצחק האוהלה שרה אמו – ויקח את רבקה ותהי לו לאשה", וכתיב בתריה: „ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה" („נתקנא ביצחק", כך אומר רש"י בפירושו). במבט־חול כזה הביט האמורא הגדול רבא על ספור התורה בנוגע לאברהם אבינו! – אך נחזור לעצם ענייננו.

המשלים התלמודיים נבדלים ממשלי התנ"ך לא רק בלשונם וסגנונם. המשלים שנמסרו לנו בתלמוד ובמדרשים הם בודאי עממיים יותר מאותם שבתנ"ך, וגם מעשיים יותר. משלי התנ"ך מלמדים אותנו אמתיות נצחיות על־ידי כללים עקריים כללים מקיפים, ומשלי התלמוד מוסרים לנו גם־כן אמתיות נצחיות, אבל הם נכנסים יותר בפרטים של

הזונות החיים. בכלל הסתעפו והתרחבו מקצעות החיים בימי בית שני ובתקופה התלמודית – וממילא נתעשר אוצר־המשלים ונתרחב „חוג פעולתם". כמעט אין לך מקצוע בחיים המעשיים שלא תמצא עליו איזה משל עממי בתלמוד. אפילו אותו מין המשלים הנקראים באשכנזית „בויערן־רעגעלן", כלומר, כללים קצרים לשמוש בעבודת האדמה, נאמרים בסגנון משלי – גם הם מצאו מקום בתלמוד (אולם אין הם שגורים עוד בפינו, מפני שאין להם מקום בחיינו הגלותיים). קצת הבדל בין המשלים של שתי התקופות אנו מוצאים גם ביחוסם אל בעלי־החיים. משלי התנ"ך לוקחים להם גם־כן את ציוריהם ודמיונותיהם מחיי הטבע ומטבעם של בעלי־חיים – אבל רק מחוג מצומצם ומבלי הכנס בפרטים, תחת אשר במשלי התלמוד אתה מוצא הסתכלות יפה בטבעם של הרבה מיני בעלי־חיים: „כלבא בלא מחיה (כלב שלא בכפרו) שבע שנין לא נבח"; „לא עכברא גנב אלא חורא גנב"; „לא מדובשך ולא מעוקצך!" „שפיל ואזיל בר־אווזא–" (ע' למעלה); „יותר משהעגל רוצה לינוק" וכו', ועוד הרבה מאד. באלה ודומיהם יש השואה מחודדת אל ענינים מוסריים, אלא שה„נמשל" חסר (כמשלים בלי נמשל שבתנ"ך, שעליהם דברתי למעלה); אבל יש גם בלי תכלית מוסרית, כמו: „חמרא אפילו בתקופת תמוז קרירא ליה", או „נגרי דחמרא שעורי" (רגלי החמור הן השעורים שהוא אוכל), ועוד.

אך גם בחריפותם נבדלים המשלים של שתי התקופות. ההדור שבמשלי התנ"ך הוא „אצילי" יותר, מתנהג בחשיבות יותר, אבל איננו חריף ושנון כזה של משלי התלמוד. מן הדוגמאות שהבאנו למעלה כבר אפשר להרגיש את חריפותם המיוחדת של המשלים העממיים מן התקופה השניה. והנני להביא עוד דוגמאות אחדות: „אלקפטא נקטן ריחא לידי את־" (הדוכס אחז בידי וכמגע זה נקלט ריח השרדה לידי). משל זה הוא לעג שנון מאד! – וכן גם ה„שנינות": „אסתרא בלגינא, קיש־קיש קריא"; „הכריה לגנבא, נפשיה לשלמנא נקיט" ועוד, ועוד. אבל גם בהלצה ובדיחה (בהומור אמתי) הם מצטיינים יותר ממשלי התנ"ך. מה מבדחת היא ההלצה שבמשל המפורסם „קדרה דבי שותפי לא קרירא ולא חמימא", או: „גנבא אפום מחתרתא רחמנא קרי"[1], או: „ערבך ערבא צריך"[2], ועוד הרבה מאד. יש גם משלים הנראים כ„המוניים", על־ידי הפרזתם, אבל גם הם אינם „ברחניים", אלא חריפים ביותר. כמו, לדוגמא, שני המשלים ה„מקומיים" (כלומר, המכוונים אל אנשים של מקום ידוע): „פומבדיתאה לויך, שני אושפיזך" (אם לוה אותך אחד מאנשי פומבדיתא, שנה את האכסניא

---

1) המשל הנחמד הזה הובא ב„עין יעקב" בסוף מסכת ברכות; ובגמרות שלנו איננו. אבל בגמרות של הקדמונים לא היה חסר; ואני מצאתי את המשל גם בפירוש הרד"ק לזכריה (י"א, ה) בשם רז"ל.

2) פתגם יפה זה נמצא בתלמוד בשני מקומות (סוכה כ"ו., גטין כ"ח:). והנה ב„מורה נבוכים" (חלק א', פרק ע"ד) נאמר: „ובזה יאמר באמת המשל המפורסם אצל הערביים: ערבך ערבא צריך". האמנם אשתמיטתיה מהרמב"ם שזה משל תלמודי? ואם כן איך הביאו בלשון התלמוד? או אולי כונת הרמב"ם, שמשל זה מפורסם גם בין הערביים? אני מבקש מאת כל מי שיש לו „מורה נבוכים" במקורו הערבי (בהוצאת מונק) לברר את הדבר ולהודיעני, ואודנו בכל לבי.

שיך – לבל ידע מקום משכנך, כי הפומבדיתאים היו מפורסמים לגנבים); „גרשאה נשקך, מני ככיך" (אם נשק אותך אחד מאנשי נרש, ספור את שניך, כי הנרשאים הם רמאים גדולים). שני המשלים נמצאים במסכת הולין קכ"ז., והאחרון מצוין ביחוד בחריפותו.

אצל אומות־העולם יש הרבה משלים, שלקחו להם את ציוריהם והשואותיהם מן השולחן הדתי, ממנהגי דתם. במשלי התנ"ך אין משלים ממין זה; כי המשלים המעטים שבמשלי־שלמה המכוונים נגד הקרבנות, אינם נכנסים לסוג זה, שהרי אין הם באים ללמד על ענין אחר, אלא ללמד על עצמם באו: לשם השפלת ערך הקרבנות ולהגדלת ערך „המעשים הטובים" עליהם. משלים מעין „עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח", הם לקח טוב. אבל אין בהם יותר ממה שכתוב בהם. רק בתלמוד ובמדרשים נמצאים דבורים משליים אחרים שיש בהם דמיונות ממנהגי הדת, כמו: „טובל ושרץ בידו"; „מה לכהן בבית־הקברות?"; „כהן המסייע בבית־הגרנות" (כדי לקבל תרומה. זוהי שנינה יפה מאד). מן הדבורים האחדים הללו אין לדעת אם היה העם בכללו משתמש בציורים דתיים לצרכי משליו. ואולם יש משל אחד מסוג זה, מצוין מאד, שהתלמוד מוסר אותו בפירוש כמשל עממי, וממנו אנו רואים שבקרב העם התהלכו משלים ממין זה עוד בזמן שבית־המקדש היה קים. בתלמוד (ירושלמי פסחים, פרק ז' הי"ב; ויש בבבלי הדברים מגומגמים) בעי רב מרי הייא שאלה בהלכות טומאה וטהרה, ור' הייא ענהו, שהוא יכול ללמוד את ההלכה מן המשל העממי („מהא דמתלון") „פסחא כזיתא והלילא מתכר אגריא" (התיכת הקרבן־פסח מגיעה לכל אחד ממנוייו כמנה כזית, אבל קול קריאת ההלל עליו משבר את הגגות – מליצה מעין „ותבקע הא־ין לקולם"). ה„נמשל" של משל זה מובן על נקלה: „רעש גדול בשביל דבר קטן. ההומור הנהמד שבמשל זה מעיד עליו – עוד יותר מעדוהו של ר' הייא – שהוא עממי אמתי; וממנו נוכל גם אנחנו ללמוד – לא הלכה בעניני טומאה וטהרה -- אבל את יחוסו של ה„עם" אל מנהגי־הדת היותר חשובים, ובזמן שבית־המקדש היה קיים!... אך זה איננו עתה מענינו. ואולם כדאי לשים לב אל ה„היסטוריה" של המשל המצוין הזה: איזה הדרך הגיע אלינו. אלמלא מצא ר' הייא בהגיונו דמשנה, שאפשר ללמוד ממשל זה הלכה בדיני טומאה וטהרה, לא היינו זוכים לראות את המרגלית היפה הזאת שבאוצר־משלינו העתיק. וכך היא אמנם ה„היסטוריה" של רוב המשלים שנמסרו לנו מן התקופה ההיא: ברובם עלינו להודות לאיזה „מקרה מוצלח", מעין הנ"ל, על מציאותם בתלמוד. ומי יודע כמה מאות משלים עממיים לא הגיעו אלינו, רק מפני שלא היה באפשר להוציא מהם שום „הלכה", או מפני שבמקרה לא השתמשו בהם בבית־המדרש! (אגב אעיר, כי המשל הנ"ל, שמוצאו מימי בית־שני, היה שגור בפי העם דורות רבים אחרי החורבן, שהרי ר' הייא ורב היו כמאה והמשים שנה אחרי החורבן. ואולם בזמן סדורו של התלמוד הבבלי, כנראה, לא היה שגור כל־כך בפי הבריות, כי על־כן נוסח המשל בבבלי מגומגם. או אולי בכלל לא התאזרח המשל בבבל). –

משלים בחרוזים אין בתנ״ך ובתלמוד[1], פשוט, מפני ש„החרוז״ הוא המצאה מאוחרת, לפי הערך, דורות אחדים אחרי חתימת התלמוד (ומטעם זה אין חרוזים גם במשלי היונים והרומאים העתיקים, ההת אשר במשלי הלשונות החדשות וגם במשלי הז׳רגון משמש החרוז תבלין עיקרי, – ויש שהחרוז מחפה על ריקניותו או בַנליותו של המשל, כלומר: יש שהמשל נתפשט באומה ונהבב על הקהל לא משום ערכו הפנימי, אלא בשביל הרוז המצלצל יפה...), אבל גם השמוש ב„לשון נופל על לשון״ (הרגיל גם במשלי היונים והרומאים, ואין צריך לומר בלשונות החדשות) איננו מצוי כמעט כלל במשלי התנ״ך, אף־על־פי שהנביאים לא נמנעו להשתמש לפעמים בשעשועי־מלים כאלה („ויקו למשפט והנה משפח, לצדקה והנה צעקה״, וביחוד אצל מיכה המורשתי, בפרשה הראשונה של ספרו). ובין אלפי המשלים והפתגמים שבתלמוד ובמדרשים ידע אנכי רק מעטים מאד שניכר בהם שמוש זה בכיוון. ושנים מהם מצטיינים ביחוד: האחד הוא אותו הפתגם הנעלה שכבר נזכר למעלה: „אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי״, והשני הוא המשל המפורסם: „בשלשה דברים אדם נכר: בכיסו, בכוסו ובכעסו״. לסכם ולכלול בשלש מלים שלש אמתיות פסיכולוגיות, זוהי כודאי אמנות גדולה; ועוד יותר תפליא אותנו אמנות זו בשלש המלים דומות זו לזו בצלצולן, – ובכל זה אין ב„לשון נופל על לשון״ שבפתגם זה (וגם בפתגם הראשון) שום דחק ושום קושי ושום מלאכותיות, אדרבה, הכל כל־כך טבעי, כל־כך „מחויב המציאות״, עד שאין אנו מרגישים, שיש כאן „שעשועי מלים״ בכונה; נדמה לנו, שאי־אפשר כלל לתת הגדרה קצרה ומדויקת כל־כך במלים אחרות. שני המשלים הנזכרים מעידים, שחכמינו (כי, כמובן, רק הם, ולא „העם״, יצרו אותם) ידעו להשתמש ב„חדודי מלים״ בהידור מצוין, – אבל, כנראה, נזהרו אבותינו הקדמונים מן הקלקלה המרובה במיני חדודים כאלה (כי הנטיה לשעשועי־מלים מביאה לידי קַלַמבוריות פרוצה ולבדחנות המונית), לכן לא נתנו להם מקום במשליהם. ובאמת, גם במשלים העבריים שנוצרו בדורות שאחרי חתימת התלמוד כמעט שאין בהם לשון נופל על לשון (ואמנם גם בחרוזים לא השתמשו במשליהם העבריים, אף־על־פי שהגויים שבקרבם ישבו השתמשו במשלים נהרזים ביד רחבה).

בכל האומות והלשונות יש משלים ריקים, פריוואַלים וגם גסים. בתנ״ך ובתלמוד אינך מוצא משלים כאלה. אחד החוקרים במקצוע המשלים בדק ומצא שכמעט לכל העמים יש משלי־לעגנעל בעלי־מומים; ואולם במשלי התנ״ך והתלמוד אין נסות־רוח כזו, אין בהם אף משל אחד המתלוצץ במומים גופניים. זוהי – לפי דברי החוקר הנ״ל – עדות נאמנה על נפשם היפה ותרבותם הנעלה של היהודים בשתי התקופות ההן. ואני מוסיף,

[1] בתלמוד, וביחוד במדרשים מאוחרים, יש משלים ופתגמים אחדים (מעטים מאד), שניכר בהם שוויי צלצול המלים בכיוון. ואולם סימני־השתדלות בודדים להשוות את צלצול המלים, נמצאים גם בתנ״ך (וגם במשלים אחדים של העמים הקדמונים). וכמובן, אין זה ענין אל החרוז הקבוע והסיסטמתי שבמשלי הלשונות החדשות.

שגם במשלים העבריים שלאחרי התימת התלמוד, ואפילו במשלים הז׳רגוניים, „שאינם יראים מפני כל״, אין הלצות גסות על בעלי־מומים[1].

משלי התנ״ך והתלמוד עולים ל א ל פ י ם. וכאן מתעוררת השאלה: האמנם כולם ממקור ישראל הם? וספק זה יש לו על מה לסמוך, שהרי, כאשר אמרתי מראש, המשלים בדרך כלל אינטרנציונליים הם, רובם משותפים לכל העמים. – ואם־כן ממש מעשי־נסים הוא, אם משלי אבותינו הקדמונים יהיו יוצאים מן הכלל הזה: ובנסים קשה להאמין.

והנה בנוגע למשלי התנ״ך אי־אפשר כלל לברר את הדבר, כי עמי שם הקדמונים (שרק אותם, כמובן, אפשר היה לעשות שותפים להעברים הקדמונים ביצירת המשלים) לא הניחו אחריהם שום דוגמאות ממשליהם, ואין אנו יודעים, אם יצירותיהם במקצוע זה היו דומות למשלי התנ״ך, אם לא. על־פי הדוגמאות מיצירותיהם במקצוע ה ש י ר ה ו ה מ ל י צ ה, ביחוד של בני אשור ובבל (שנתגלו בדורנו על־ידי החופרים־החוקרים), נראה, שבמקצוע ז ה היו העברים הקדמונים „משכמם ומעלה גבוהים״ מכל בני־שם. ולכן קשה לשער, ש מ ש ל י האשורים והבבליים (ו ה מ ש ל י ם הלא גם־כן חלק מן ה מ ל י צ ה הם) היו יכולים להתחרות עם משלי התנ״ך ב י ו פ י ו ב ח ד י פ ו ת (ה ר ע י ו ן של הרבה ממשלי התנ״ך הרי הוא משותף לכל העמים – לא רק לבני שם –, אבל במשלים העיקר הוא ב ט ו י ו של הרעיון ו ה ת ל ב ש ו ת ו ב כ ל י ־ מ ל ו ת), וממילא אין מקום להשׂיד את העברים הקדמונים בשאילת־משלים משכניהם הקרובים והרחוקים: אין דרכו של עשיר ללוות מן העני.

ובנוגע למשלי התלמוד – הנה בימי בית שני עמדו היהודים ביחוסים קרובים עם העמים ה„קלאסיים״: בראשונה, במשך מאות שנים, עם ה י ו נ י ם, ואחרי־כן גם עם ה ר ו מ א י ם. וכבן צריך, לכאורה, לשער, כי במשלי היהודים מן התקופה ההיא יהיו נכרים למדי עקבות ההשפעה של שני הגויים הגדולים האלה, וביחוד השפעת ח כ מ י י ו ן. הלא הדיאליקט הארמי של יהודי ארץ־ישראל (וגם לשון המשנה) מלא מלים יוניות עד אין מספר, וגם מלים לאטיניות, – ואם לקחו היהודים מהם מלים מדוע לא יקחו מהם גם משלים ופתגמים? ובכל זה לא נמצא במשלי התלמוד אלא דמיונות מועטים, דמיונות רחוקים, עם משלי היונים והרומאים. זה נראה כדבר פלא; אבל ב„פלא״ זה נוכל להאמין, יען כי הוא מתבאר בדרך הטבע. מ ל י ם היו היהודים מ ו כ ר ח י ם לקחת מאת היונים (ובמקצת גם מן הרומאים), יחד עם ה כ ל י ם ה ח ד ש י ם ועם ה מ ו ש ג י ם ה ח ד ש י ם שהכניסו בני־יפת לאהלי־שם, אבל למשליהם לא נזקקו, יען „כי רבים אשר אתנו מאשר אתם״. היהודים הקדמונים לא עסקו בחקרי הפילוסופיה ובחקרי הטבע – כי תקירות כאלה לא היו לפי רוחה

---

1) יהודי־אשכנז היו קוראים לרגלים עקומות, בהלצה: „קדמא־ואזלא־פים״. אבל זה אינו מום גדול, וההלצה אינה גסה. ואולם זוכר אני, שבילדותי שמעתי מפי נ ש י ם זקנות את הציטאט המהודר „כל מום רע״, כלומר: כל בעל־מום הוא אדם רע. ביחוד היו קוראות את הפסוק הזה על בעלי־המומרת ועל אלמים. כאמור, שמעתי זאת רק מפי נשים — אבל הן קשה להאמין שהציטאט המהודר הזה הוא „ילוד אשה״. ואולם דעה זו, שבעלי מומים הם אנשים רעים בטבעם, היא מקובלת אצל ההמון באומות אחרות — וביחוד אצל הנשים התמימות.

של אמונת היהוד – לכן התעסקו ביתר שקידה וביתר עמקות בפילוסופיה העממית, בחכמת החיים ובחקר טבע האדם. שכלם החריף, שדרש תפקידו, בקש ומצא ספוקו ביצירת משלים ופתגמים מחוכמים. רוח ישראל, ה„גניוס" של האומה, שלא יכול לצאת לפעולות כבירות בעולם המחשבות (בתוקף הדת, שהזהירה אותו מן הפילוסופיה ומחקרי הטבע), הוכרח להתפורר, להתפוצץ לרסיסים בעבודת־המחשבה הזעירה של המשלים והפתגמים. ומתוך־כך היו היהודים הקדמונים האמנים היותר גדולים במקצוע זה (שהשקיעו בו את כל כחות־נפשם); ולכן גדול אוצר־משליהם גם בכמות וגם באיכות, ולכן לא היה להם כל צורך לקחת משל אחרים.

הנני עובר עתה אל התקופה השלישית, המקיפה גם היא פרק־זמן של אלף שנים לערך, מחתימת התלמוד עד סוף ימי־הבינים.

במשך התקופה הזאת התפזרו היהודים בין כל אומות העולם. הם לא דברו עוד עברית או ארמית, אלא בלשון ארץ־מגוריהם; אבל השפה העברית נשארה שפתם הרוחנית, שפתם הספרותית. היא היתה לא רק המליץ בינם ובין אלהים (לשון התפלה), אלא גם המליץ בין המוח ובין הנשמה – היא היתה לשון נשמתם. המקרא והתלמוד נלמדו בשקידה עצומה, והמשלים העבריים והארמיים נהיו יותר ויותר לקנין הכלל. והיהודים לא הסתפקו עוד באותם פסוקי־המקרא ובאותם מאמרי התלמוד שהם משלים גמורים „מיום הולדתי", בהריסותם ובבקיאותם הפכו הרבה מקראות והרבה דבורים תלמודיים, שאין בהם שום מישור ומליצה, לפתגמים מחוכמים, לציטאטים מחודדים. בכלל עשו את התנ"ך ואת התלמוד למקור לא־אכזב של ציטאטים, למעין הנובע אסמכתות ורמזים. על־ידי הוצאת הדברים מפשוטם יצאו להם מאותם הציטאטים משלי־מוסר או כללים מעשיים, הלצות יפות ובכלל דבורים ציוריים, שהעשירו מאד את אוצר משלינו ופתגמינו. ו„הדבורים השגורים" („געפלינעלטע ווארטע" בלשון אשכנז) הללו, שכל מי שאיננו בור גמור היה מתַבל בהם את שיחתו הלועזית, הם שעמדו לשפתנו שתחיה חיים בלתי־פוסקים – אולי עוד יותר מאלפי הספרים שנכתבו בה.

השמוש בציטאטים תנ"כיים נתפשט כבר בימי התלמוד. במאמרי „פסוקי־המקרא שבתלמוד" (השלח, תרע"ד) הוכחתי בראיות בדורות, שלא רק החכמים, אלא גם כל היהודים, שלא היו תנאים או אמוראים, היו רגילים לתבל את דבריהם בפסוקים וחצאי פסוקים (גם אם במקומם אין בהם שום חדוד ושום חדוש, שום משל ושום מליצה). בתור אסמכתא יפה להענין המדובר. והמנהג הזה נפרץ יותר ויותר בדורות שאחרי חתימת התלמוד, ועל הציטאטים מן המקרא הוסיפו אז המון ציטאטים מן התלמוד: מימרות ודבורים, שבתלמוד גופא אין בהם שום כונה משָלית, ויהיו ל„דבורים שגורים" בפי הבריות עד היום הזה.

ה„ציטאטים" הם ממינים שונים; אך בכולם ניכר שנבררו בבינה יתרה ובהרגשה אסתיטית דקה. וגם אלה אשר, לפי דעתי, נעשו לציטאטים על־ידי המון העם – גם הם אינם כלל

וכלל הבריטעם. למשל, ברור בעיני, שהדבורים „גם אני בחלומי" או „עוד היום גדול" וכדומה, נהיו לציטאטים על־ידי ההמון, כי על־כן משתמשים בהם עד היום (כמובן, שלא כפשוטם), ביחוד ב„שדרות התחתונות", ובכל־זאת מורגש בהם איזה טעם מיוחד המכשירם להיות ציטאטים, אף־על־פי שבמקומם, במקרא, פשוטם כמשמעם, בלי שום ריח של מליצה. גם את הדבור השגור „כאשר אבדתי אבדתי" הושב אני לציטאט המוני; אבל צורתו היא להדיא מליצית[1], ולכן אין להתפלא שנתחבב על העם – ובפרט שמקורו במגלת אסתר בספור פופולארי מאד.

מן הציטאטים, שבמקומם אין בהם שום מליצה, ובכל־זאת נתחבבו על הבריות ונעשו לדבורים שגורים (אבל לא על־ידי ההמון) בתור אסמכתות מליציות, אזכיר עוד את אלה: „כל אשר יעלה המזלג" (במקומו – שמואל א', ב', יד – הדברים כפשוטם, והמזלג מזלג ממש, אך בפי הבריות נעשה לציור מליצי בהוראת „מכל הבא בידו" – שגם הוא ציטאט); „נחבא אל הכלים", בתור כנוי מליצי לענו וצנוע (ובמקרא כפשוטו); „לא בא כבושם הזה" (ביחוד ריא מליצה קבועה ב„הסכמות", גם על ספרים שאין להם טעם וריח. ובמקרא – כפשוטו: על הבשמים שנתנה מלכת־שבא לשלמה, ושם נאמר, כמובן, „לא בא כבושם ההוא"; אך שנויים קטנים כאלה, וגם גדולים מאלה, קבלו הרבה ציטאטים בפי הבריות). ומן הציטאטים התלמודיים: „פתח בכד וסיים בחבית"; „טענו חטים והודה לו בשעורים" (שני הדבורים האלה במקומם הם כפשוטם, אבל גם פשטותם מבדחת היא, ולכן נעשו לפתגמים הלציים). וכן גם הדבור המפורסם „לא דובים ולא יער!" ואמנם ה„היסטוריה" של הציטאט הזה מוכיחה על „חוש הריח" המצוין של עמנו, לְהָרִיחַ „הלצות" גם מתוך מאמרים רציניים מאד. הנה במקרא מסופר על הנביא אלישע שקלל את הנערים שהתקלסו בו „ותצאנה שתים דובים מן היער" וגו' – ועל זה באה מחלוקת בגמרא (סוטה מ"ז.): יש אומר, כי באותו המקום היה רק יער ולא דובים, וכדרך נס נמצאו שם פתאום דובים; ויש אומר, כי נס יותר גדול היה שם, כי באמת „לא יער הוה ולא דובים" ובכל־זה קרה מה שקרה. ומן המימרא של ה„תמימות הקדושה" הזאת, עשה לו העם את הפתגם ההלצי „לא דובים ולא יער" בהוראת להדים.

וכן יש ציטאטים שנזכר בהם בפירוש שם אדם שעליו סובבים הדברים – אך מפני שבאותו הפסוק או בדבור התלמודי יש איזו הבלטה מיוחדת, או שמפני סבות אחרות היא מוכשר להיות כלי־קבול לרמזים ואסמכתות, לפיכך נהיו ל„דבורים שגורים". כמו: „לו ישמעאל יחיה!" (כך נוהגים לענות, בהלצה, כשאחד מבטיח לעשות טובות, וכדומה, הרבה יותר ממה שעשה קודם, – כמו שענה אברהם להקדוש־ברוך־הוא על ההבטחה שגם שרה תלד לו בן); „ולא תאמר אני העשרתי את אברם" (כך מצטטים הבריות בהוראת: איני רוצה לקבל ממך את הדבר, כדי שלא תתפאר עלי, וכדומה); „ברחל בתך הקטנה" (בהוראת „דברים ברורים").

---

[1]) יש במקרא עוד מליצה מעין זו: „כאשר שכולתי שכלתי", ומזה נראה, שבנגון זה הוא מסגולותיה של המליצה העברית האמתית.

ומן התלמוד: „גם חרבונה זכור לטוב"[1] (ציטאט יפה מאד על אדם שהועיל בפועל, אף־על־פי שכונתו אינה רצויה); והציטאט ההלצי: „וכי דרכו של בועז לשאול בנשים?" (על ציטאט זה עוד אדבר להלן); וגם הדבור השגור „ר' יעקב משלם" (מקורו בבבא־קמא ל"ט: בברייתא, שבמקום „ר' יעקב אומר: חייב לשלם", נאמר „ר' יעקב משלם". ואמנם דבור זה מחויב על־פי צורתו להיות לציטאט הלצי, ובפרט כי „ר' יעקב" יוכל להחשב כ„ר' יהודי"), ועוד הרבה.

ואולם יש מין ציטאטים, שקשה לדעת במה זכו להיות „דבורים שגורים". למשל, המליצה הקבועה: „לא יאומן כי יסופר" (במקומו בחבקוק נאמר „לא תאמינו כי יסופר", ואולם בפי הבריות נעשה השנוי הנ"ל, כדי להשוות את שני הפעלים במנין ובבנין); הלא באמת אין בה שום מליצה ושום הבלטה, והיא יכולה לכאו"ה להאמר בכל לשון, — ומדוע זה נתחבבה ככה על הבריות, ואפילו יהודי פשוט מתבל בה את שיחתו היו־רנונית? עוד יותר קשה למצוא טעם להציטאט התלמודי־הארמי „בדידי הוה עובדא" — במה מצא חן כל־כך בעיני הקהל? ואני צריך להעיר, כי ציטאט ארמי זה היה אהוב וחביב עוד לקדמונינו. ועוד בספרות הרבנית הקדומה היה למליצה קבועה (למשל, בציטאט הנזכר מתחילה „תשובה" של ר"י בעל התוספות — בן נכדתו של רש"י —). ובכל־זה הלא צריך להודות, שבודאי לא בלי חשבון ודעת, לא בלי ברירה חבבו קדמונינו את הציטאטים הנזכרים. ולכשתעיין תמצא, שיש איזה נוון מיוחד, איזה „ניואנסה" מיוחדת בהמבטא הפשוט „בדידי הוה עובדא", שאי־אפשר למסרה אפילו בעברית. וכזאת תמצא בכל הציטאטים התלמודיים־הארמיים שהתאזרחו אצלנו גם בדבור גם בספרות, — וכידוע מספרם לא קטן: הלא כמעט כל הטרמינולוגיה התלמודית נשואה על שפתי כל איש (וגם אשה: „נפקא־מינה", „קיימא־לן", „ממה־נפשך", „מכל־שכן", וכיוצא באלו, שגורים גם בפי הנשים). ולכן לא מחכמה עושים הפוריסטים החדשים שלנו, המשתדלים בעצמם, וגם יועצים לאחרים, להמנע בספרות מן הציטאטים הארמיים המקובלים באומה, ולתרגמם דוקא עברית. — אך אשובה נא לענייני.

עד עתה דברתי על אותם הציטאטים שלא הוצאו לגמרי מפשוטם. ועכשו הנני להביא דוגמאות אחרות ממין הציטאטים שהוכנסה בהם כונה הדשה לגמרי, ומתוך כך נהפכו למשלים מחוכמים או לפתגמים מחודדים. הנה, למשל, הפסוק בישעיה „מהרסך ומחריביך ממך יצאו", שהוא יעוד־נחמה, והנגינה היא על מלת „יצאו", אך על־ידי העתקת הנגינה אל מלת „ממך", נתהוה פתגם המכיל אמת מעציבה. או המשנה במס' נגעים: „כל הנגעים אדם רואה הוץ מנגעי עצמו", שהיא פסק־הלכה, שהכהן רשאי לראות רק את הנגעים של אחרים, אבל לא נגעי עצמו, — הנה על־ידי הכנסת כונה הדשה (ובלתי רחוקה כלל ממשמעות המלה) במלת „נגעים", להוראת חסרונות ומגרעות רוחניים, נהפכה ההלכה היבשה הזאת

[1]) מאמר זה אינו בתלמוד בבלי אלא בירושלמי (מגילה, פרק ג', ה"ז) וגם באסתר־רבה ובמסכת סופרים. ושם הוא נאמר בלשון הלכה: חיב אדם לאמר בפורים „גם חרבונה" וכו'. אך כפי הנראה נעשה שגור בפי הבריות על־ידי הזמר לפורים „שושנת יעקב", שנגמר במלות „וגם חרבונה זכור לטוב".

למשל מצוין, המכיל אמת פסיהולוגית נצחית. והמשנה הזאת הובאה פעמים אחרות בגמרא וגם במדרשים, ותמיד רק בהוראתה ההלכית. ובכל־זה הלא משנה זו ממש צועקת: דרשני כמשל! ביחוד בשביל שבמקום „כהן" נאמר בה „אדם" — ועל זה יש באמת להתפלא —: שהרי היה צריך לאמר: כל הנגעים הכהן רואה — ולא „אדם", כי סתם אדם לא הורשה לראות נגעים[1].

בשתי הדוגמאות הנ"ל, והרבה כיוצא בהן, נעשתה רק „אופירציה" קלה, שנוי בנגון או בכונת מלה אחת, כדי להכשיר את המאמר לציטאט מהודר. אך יש שהיו עושים „אופירציה" גדולה, הוצאת כל הפסוק או מאמר חז"ל מפשוטו לתכלית זו. למשל, הפסוק „ומשמע ודומה ומשא" (שמות בני ישמעאל) נהפך לפתגם מוסרי בהוראת: צריך לשמוע ולדום ולשאת ולסבול (ציטאט זה הובא כבר באגרת הרמב"ם אל בנו. ולא עוד אלא שהתרגום על התורה, המיוחס ליונתן בן עוזיאל, מתרגם כן להדיא את הפסוק), ויש מצטטים אותו פסוק בהוראה כזו: לשמוע ולדום — זהו משא כבד. ואולם ציטאטים „דרושיים" כאלה קרובים כבר לקאלאמבורים. ואמנם יש גם קאלאמבורים גמורים, אך אותם אני מיחס להקופה הרביעית, האחרונה, ימי שלטונו של הפלפול הנפתל וה„המצאות" הפולניות. כמו הציטאטים: „ראית גנב ותירוץ עמו" (כל גנב כשתופסים אותו יש לו תמיד „תירוץ"); „עני ואביון מי גוזלו"? (העני אינו ירא מגנבים וגזלנים); „הצפור לא בשר" (עוף אינו נחשב לבשר, כי העיקר הוא בשרא דתורא — לפי דעתם של בעלי הציטאט. והקאלאמבור הוא על הפסוק „ואת הצפור לא בתר", בברית בין הבתרים). יפה יותר הוא הציטאט המסחרי: „אש יצאה מחשבון" (כשעושים השבון מתחילים להתקוטט), אך גם הוא בודאי מן הדורות המאוחרים.

ואולם צריך אני להעיר, כי בנוגע לציטאטים שנתחדשו לאחר חתימת התלמוד, לא נקל כל־כך להנהיג בהם סדר־זמנים ולהגביל אפילו בקירוב את תקופת יצירתם. רוב הציטאטים אין להם מקור בספרות (אלא הם שגורים בפי הבריות), או שהם נזכרים רק בספרים מזמן מאוחר, — אך מזה לא מוכח עדיין שהם מן התקופה האחרונה. וגם כשאנהנו מוצאים איזה ציטאט מפורסם אצל אחד מקדמונינו, אין לנו להחליט שהוא הוא המקור הראשון, או שהוא בעל ה„המצאה". ידוע הוא, שיש בספרותנו מימי הבינים שלשה מקורות חשובים לציטאטים מתודדים, והם: ה תחכמוני" לאלהריזי, „מחברות" עמנואל הרומי ו„אבן־בוהן" לר' קלונימוס (מחבר „מסכת פורים"). ואמנם רוב חרוזיהם הם קנינם הפרטי, וגם אחרי־כן לא היו לקנין הכלל. אבל יש בהם ציטאטים, שאחרי הקירה מרובה גליתי, שהם היו מפורסמים מאות שנים קודם לכן (ואולם גם הם לא האריכו ימים ולא זכו להיות „דבורים שגורים", כאשר

---

1) פתגם מהודר מעין הנ"ל ובאותה הכונה בעצמה הוא הציטאט המובא כבר ב„תחכמוני" להחריזי וב„אבן־בוחן" לר' קלוגימוס (בן־דורו של עמנואל הרומי): „שלך אי אתה רואה, אבל אתה רואה של אחרים". ומקורו במסכת פסחים, ושם הכונה, שהכתוב „לא יראה לך חמץ" אומר רק לראות חמץ שלך, אבל לא של אחרים. ועל־ידי עקירת המאמר ממקומו ו„שנוי הנגון" קצת, יצא לקדמונינו משל יפה, ממש בהוראת המשל כל הנגעים וכו'. ואולם הציטאט „שלך אי אתה רואה" וכו' לא נעשה לקנין הכלל ואיננו שגור בפי הבריות (רק אצל ה„למדנים"), תחת אשר „כל הנגעים" שגור בפי כל.

קרה להרבה ציטאטים, שבזמן מן הזמנים היו „דבורים שגורים", ואחר־כך נשתכחו). אפילו במקצוע המיוחד של עמנואל הרומי, זה מקצוע „גבול־פה", שלכאורה יש לו מונופולין עליו, — בכל זה מצאתי שיש לו כאן ציטאטים מהודרים־נסים, שהיו מפורסמים הרבה דורות לפניו, ודוקא בסביבה לא אירוטית כל עיקר. ולמשל הפסוק (איוב ח', טו) „ישען על ביתו' ונומר, שעמנואל משתמש בו בחריפות גסה על מחוסר גבורת־אנשים (ו„ביתו' זו אשתו), — הנה באמת היה הציטאט הזה מרמז קבוע לאותו הענין כבר אצל — הפוסקים הקדמונים; ואני מצאתיו גם בתשובה לרבנו תם, שקדם כמאתים שנה לעמנואל (עיין בהגהות מיימוניות בתשובות דשייכי ל„נשים", סימן ו', ועוד שם בתשובות אחרות), ומלשון התשובה שם „על האשה שטוענת על בעלה טענת ישען על ביתו" ניכר, שהמליצה המאפילה הזאת איננה המצאתו של רבנו תם, אלא שהיתה מפורסמת קודם לכן. (אגב אעיר, שבציטאט זה השתמש הסופר מרדכי אהרן גינצבורג בהאוטוביאוגרפיה שלו, „אביעזר", כאילו היתה „המצאתו" הפרטית).

או, למשל, הדבור השגור „דקדוקי עניות", שבתלמוד (ערובין מ"ה:) פשוטו כמשמעו: יסורים של עניות, והבריות משתמשים בו, בהלצה, להוראת נקרנות יתרה או קושיה קלושה, וכדומה, ורבים חושבים שזה מן ההלצות המאוחרות, — הנה באמת מצאתיו כבר אצל הראב"ע. בפירושו לקהלת (י"ב, ה) הוא אומר באותה הוראה בעצמה: „וזהו דקדוק עניות" (עיין שם). ואינני בטוח כלל שהאבן־עזרא הוא הוא שהמציא את הציטאט ההלצי הזה; אך בכל אופן הרי ציטאט זה „זקן ורגיל", כי כבר עברו עליו, לכל־הפחות, שמונה מאות שנה ועודנו מורגל בפינו[1]. וכן יש הרבה החושבים, שהדבור הרגיל „אין לזה טעם וריח" הוא זירגוניזם גמור, ובכל אופן הוא מזמן מאוחר מאד. ולא אכחד, שלפנים חשבתיו גם אני לז'רגוניזם והייתי נזהר מלהשתמש בו בכתב. ואולם לרגל חקירותי במקצוע המשלים והפתגמים שלנו נודע לי, שדבור זה הוא ישן נושן, ואני מצאתיו אצל הרמב"ן. בפירושו על התורה (בראשית, בפסוק „בשגם הוא בשר") הוא אומר על דברי רש"י: „ואין בפירש זה טעם או ריח"[2].

---

1) בספרות הרבנית המאוחרה משתמשים בציטאטים שונים (מלבד „דקדוקי עניות") לבטול דברי חברו. ולמשל המהר"ם שיף מחבב מאד את המבטא „הבל הבלים". גם על דברי מהרש"א (שהוא קורא לו מהר"ש יצ"ו, כי עוד היה אז בחיים) הוא אומר (ב"מ מ'.): „וזה הבל הבלים", „וזה ודאי קושיא של הבל הבלים". יחס אי־נימוסי כזה כלפי אדם גדול (מהרש"א היה גדול ממהר"ם שיף לא רק בשנים אלא גם בתורה ובחכמה הרבה מאד) איננו חזיון בודד בספרות הרבנית, בכל הזמנים ובכל הארצות — וכבר נמצא יחס כזה בין חכמי התלמוד. וכדאי ענין זה לכתוב עליו מאמר מיוחד. ועיין בהערה שאחר זה.

2) נפלאים דרכי הרמב"ן! הן הוא מעריץ ומקדיש תמיד את רש"י, ואת הראב"ע הוא מגנה (בשביל „סודותיו" המסובכים) וכותב עליו פעמים רבות „יוצק זהב רותח לתוך פיו" (גם זה ציטאט מן התלמוד, ושם הוא נאמר על נבוכדנאצר), וכאן הוא מעליב פתאום את רש"י (שהרי בודאי יש עלבון בדברים: ואין בפירוש זה טעם או ריח); ולעומת זה, בפרשת האזינו, בפסוק „שאל אביך ויגדך", הוא אומר על דברי הראב"ע: ודברי פי חכם חן! (שמזה נראה, אגב אורחא, שהציטאט הזה, הרגיל מאד בספרות הרבנית המאוחרת, על־פי־רוב בראשי־תבות ודפח"ח, היה משמש כבר בימי הרמב"ן). ואולם צריך להזכיר, שבהקדמה לפירושו על התורה הוא אומר: „ועם החכם ר' אברהם (הראב"ע) יהיה לי תוכחת מגולה מאהבה מסותרת"...

אם כן אין היא לא ז״ע״ניים ולא מאוחר. אלא עוד לפני שבע מאות שנה, לכל הפחות, היה דבור שגור אצל ה„ספרדים״ (ומכתמא גם אצל ה„אשכנזים״), וגם מצאתי שדבור זה הוא ציטאט הלצי, אסמכתא על דרשה מפורסמת בויקרא־רבה: ד׳ מינים שנוטלים בסוכות „יש מהם שיש להם טעם ולא ריח, ריח ולא טעם, לא טעם ולא ריח, כך ישראל׳ וכו׳.

מכל זה אנחנו רואים, שצריך להיות זהיר מאד בקביעת זמנים להציטאטים שלנו וגם בהערכתם...

ואולם גם ביצירת משלים ופתגמים עבריים הדשים עסקו היהודים בתקופה ההיא. וזהו באמת הזיון נפלא: יהודים, שלשון־דבורם היא אשכנזית, צרפתית, איטלקית או ספרדית, יוצרים להם משלים ופתגמים עבריים, לא כדי להשתמש בהם בכתב, בספרות, אלא דוקא לצרכי הדבור, כדי לתבל בהם את שיחתם הלועזית: שהרי רוב היצירות הללו (שהן שגורות בפינו עד היום הזה) אין להן מקור בספרותנו, וגם אלה שנמצאו בספרים, כבומנים שם בפירוש בתור „משלים״ ו„מאמרי העולם״. ואמנם אבותינו לא ידעו כלל שהם עשירים מופלגים, שהם ברוכים בשתי לשונות או גם בשלש לשונות. וגם לא ידעו את ההבדל הדק מן הדק בין „לשון לאומית״ ובין „לשון עממית״; הם ידעו, או, יותר נכון: הרגישו, שהלשון העברית היא הלשון שלהם, של כל עדת ישראל, והלשון הלועזית המדוברת בפיהם היא לשון נכריה, שהם מוכרחים להשתמש בה בשוק, במשא־ומתן עם הנכרים; אבל בינם לבין עצמם הם צריכים להרבות בדבורים עבריים יותר ויותר, ולא רק בעסקם בתורה ובענינים רוחניים בכלל, אלא אפילו במילי דעלמא, ואפילו במשלים עממיים. הם קראו אמנם לעברית „לשון הקודש״, ובכל זה השתמשו בה לכל דברי־חול, ואפילו להלצות נסות. כי נשמתם העברית הרגישה את עצמה להוצה וכפותה וקפואה בדבור הלועזי; בלשון נכריה, בלשון גלותית, לא יכלה נשמתם להתחמם ולהתלהב או גם לצחוק ולהתלוצץ. המלה העברית היא היא שהיתה מהזירה נשמות לפגרים מתים, היא היא שהיתה משחררת את נשמתם ומחממת אותה; היא היתה משכיחה אותם את גלותם ואת שפלותם, היא היתה מרחבת את דעתם וגם מגבהת את דעתם...

בין המשלים החדשים של אותה התקופה (ובכל הדורות שאחרי התימת התלמוד) יש שתכנם לקוח ממשלי הגוים שבקרבם ישבו היהודים, אבל על־ידי הצורה היפה והסגנון ההריף שקבלו בעברית, נשתנו לטובה כל־כך מן המקור שממנו לוקחו, עד שאי אפשר כלל להכיר את מוצאם, והשנוי הגמור הזה נותן לנו זכות־בעלים עליהם.

בתור דוגמאות אביא את היותר מפורסמים והשגורים בפי „רובא דעלמא״. הנה המשל המצוין „הרוצה לשקר ירחיק עדותו״, שביפיו וחריפותו יוכל להתחרות עם מובי המשלים העבריים של התקופה התלמודית, הובא כבר אצל הרא״ש בתור „מאמר העולם״: „כי יאמרו העולם: הרוצה לשקר ירחיק עדיו״ (הרא״ש, שבועות פרק ו׳), ומזה נראה, שעוד לפני שש מאות שנה היה משל זה שגור בפי היהודים, ולכן צריך לשער שהוא עברי מקורי לגמרי (אף־על־פי שרעיונו מובע במשלי אומות אחרות, אם גם לא באותה חריפות, וכידוע,

ניכר על הרעיון הזה משל ספורי יפה של קרילוב הרוסי בשם "Лжецъ". מתוחד מאד בסגנונו הוא הפתגם שיש בו מעין ציטאט: „אחרי מות קדושים [אמור]". משל זה שגור בפי כל, אבל מקור בספרות לא מצאתי לו[1] וקשה להגביל את זמנו, – בכל אופן איננו צעיר לימים. אין מקור בספרות גם למשלים הללו השגורים בפי כל: „אין חכם כבעל הנסיון" (הרעיון נמצא גם במשלי אומות־העולם, אבל בסגנון אחר לגמרי; למשל, האשכנזי אומר בנידון זה: „פראָבירען געהט איבער שטודירען"). „דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב" (כמעט בסגנון זה יש משל אשכנזי, ולכן אפשר שהוא מזמן מאוחר, לפי הערך). „סוף גנב לתליה" (שמעתיו בילדותי ביחוד מפי נשים, וזה, לפי דעתי, אות שהוא מזמן קדום). „מה שיעשה הזמן לא יעשה השכל" (מקור בספרות לא מצאתי לו. אבל אני חושב אותו ל„עתיק־יומין". ונפלא הדבר שמצאתי ב„תולדות יצחק" לר' יצחק קארו, בפרשת וישב: „לפי שהמנחמים אומרים לאבלים: „מה שיעשה הזמן יעשה השכל"; הכונה היא, כנראה: יעשה נא השכל עתה, מה שיעשה הזמן בלאו הכי — כי הזמן מביא תנחומין. מזה יש לכאורה לשער, שאצל ה„ספרדים" – ר' יצחק קארו היה מגולי ספרד – היה לפני ארבע מאות שנה פתגם שגור זה לניחום אבלים, ואפשר, איפוא, שגם „מה שיעשה הזמן לא יעשה השכל" הוא יצירה „ספרדית", כאשר מעיד גם סגנונו ה„פילוסופי").

מיוחד במינו הוא המשל הארמי השגור בפי כל: „טורא בטורא לא פגע, איניש באיניש פגע". מלשונו הארמית היה אפשר, לכאורה, לשער, שהוא „עתיק־יומין" מאד (שהרי המשלים שנתחדשו אחרי התלמוד, שגורים בפינו רק בעברית, ומכתמא כך היו מתחלת ברייתם); אבל מה שלא נמצא לו שום זכר בספרותנו מטיל את „זקנותו" בספק גדול. ועוד יותר הוא חשוד בעיני, מפני שהוא נמצא גם במשלי הרוסים מלה במלה[2]. אפס כי הוא נמצא מלה במלה גם במשלי הטורקים (כאשר נודע לי מספריו של התייר הגדול, אהינו המנוח וואמבערי), ויש לשער, שהרוסים קבלו אותו מן הטאטארים ששלטו לפנים ברוסיא, כידוע. אבל איזה הדרך בא אל היהודים? האמנם תרגמו אותו מרוסית, ולסימן שהוא תרגום קבעו אותו בלשון ארמית, שהיא ידועה בין היהודים בשם „לשון התרגום" (גם התלמוד קורא לפעמים „תרגום" ללשון ארמית)? אבל, אם־כן, הרי הוא מזמן מאוחר מאד – וזה אי־אפשר, שהרי הוא שגור אפילו בפי המון העם (בילדותי שמעתי אותו אפילו מפי בורים גמורים) –; ומשלים חדשים, ובפרט בארמית, לא היו יכולים להתאזרח אצלנו כל־כך. או אולי מוצאו של המשל הזה הוא מארצות המזרח, והוא תרגום ישר מטורקית או מלשון מזרחית אחרת, והובא אלינו בזמן יותר קדום על־ידי השדי״רים הירושלמים, וכדומה? — בקיצור, המשל הזה צריך עיון וכדאי לחקור על־אדותיו.

---

1) באחד משירי עמנואל הרומי („מחברות", דפוס לבוב, צד 167) יש אמנם מליצה זו, אבל בהוראה אחרת לגמרי ואין לה שום שייכות אל המשל המפורסם. ובכלל צריך לדעת, שמליצותיו וחידודיו של עמנואל לא היו שגורים כלל בפי הבריות, ואיני יודע אפילו „דבור שגור" אחד שמקורו במחברות עמנואל (בודאי מפני האסור שרבץ עליו על־פי השולחן־ערוך).

2) „Гора съ горою не сходится, человѣкъ съ человѣкомъ столкнется".

יש אצלנו, אמנם, עוד משל ארמי שנתחדש אחרי התקופה התלמודית: „מאן דיהיב חיי יהיב מזונא", אבל הוא אינו שגור כל־כך בפי הבריות ו„ארמיותו" באה לו מפני שנוסד על מאמר תלמודי ארמי „כי יהיב רחמנא שובע לחיי יהיב" (תענית ח:). ואמנם משלים שנוסדו על מאמרי חז"ל, או גם על מקראות, נבראו הרבה בתקופה ההיא והם שגורים בפי כל, אבל רק בעברית, כמו: „מרבה דברים מרבה שטות"; „משנה מקום משנה מזל"; „יש לו מנה רוצה מאתים"[1], ועוד הרבה. ואולי גם המשל המפורסם „צרת רבים חצי נחמה" נוסד על דברי המדרש (דברים־רבה, פ"ב): „צרת רבים אינה צרה". (המשל „צרת רבים חצי נחמה" הובא בספר „מלאכת מחשבת" לר"מ חפין, פרשת תבוא, שנדפס ראשונה בשנת ת"ע. אך בודאי אין זה המקור הראשון).

כבר אמרתי למעלה, כי גם במשלים ובפתגמים שנתחברו לאחרי חתימת התלמוד (ולאחרי המצאת ה„חרוז") אין כמעט שום זכר להרוזים. ובאמת יודע אני רק פתגם חרוזי אחד השגור בפי כל, והוא: „אין רגע בלי פגע", ובנראה הוא ישן נושן, כי באחד משירי ר' יהודה הלוי כבר נמצא דוגמתו: „ואין רגע בלי נגע". יש אמנם עוד שנים־שלשה פתגמים חרוזיים ספרותיים, המפורסמים בין הלמדנים והמשכילים, אבל אותם לא אוכל לחשוב ל„דבורים שגורים". כנראה יש בזה סימן של קונסרבטיביות עקשנית: מכיון שמשלי התנ"ך והתלמוד הם בלי חרוזים, לפיכך אסור להכניס לאוצר משלינו העבריים שום משל נחרז...

בין ה„דבורים השגורים" שלנו יש גם הרבה ציטאטים מספרותנו הפילוסופית של ימי־הבינים, וביחוד מ„מורה־הנבוכים". מזה נראה, שה„חרמות" וה„אסורים" הכבדים לא מנעו את אבותינו מלהגות בספרים ה„מסוכנים" האלה בשקידה רבה, כי על־כן שגורים בפי הבריות (ועוד יותר בספרות הרבנית) הדבורים ה„פילוסופיים": „הרגל נעשה טבע"; „המפורסמות אין צריכין ראיה"[2]; „ההכרח לא יגונה"; „שני הפכים בנושא אחד" (דבור זה, שמקורו ב„מורה־נבוכים", א' ע"ה, משתמש בו גם ה„פוסק" מהרי"ק בתשובותיו, סימן ק"נ); ובפרט פתגמו המפורסם של אריסטו: „האדם מדיני בטבעו" (שנתפרסם אצלנו גם־כן על־ידי „מורה־הנבוכים", ב', מ', ועוד). גם הדבור ההלצי „בהמה בצורת אדם" מקורו ב„מורה־הנבוכים" (ג', ח', „בהמה בתואר אדם", ובמחברות עמנואל – צד מ"ד – „בהמה על צורת איש").

ולעומת זה יש להתפלא (וגם להצטער), שמכל הספרות השירית והמליצית שלנו מימי־הבינים וגם מן הדורות האחרונים, ואפילו מן „הפיוטים" המרובים, לא נשתמר כמעט שום

---

1) מקורו ב„קהלת־רבה" בארמית ובשנוי. אך מצאתי אותו בעברית, כנ"ל, בספר „נפש יהודה" (פירוש על „מנורת המאור") בהקדמה לנר ראשון. וראוי לדעת, כי הפירוש הנ"ל נדפס תמיד ביחד עם „מנורת המאור" והוא פופולארי מאד.

2) המקור הראשון לפתגם זה מצאתי ב„מלות הגיון" להרמב"ם (פרק ח'). ר' אליהו בחור, בספרו „תשבי", התחכם לקבוע את הפתגם הזה בחרוז: „למפורסמות אין צריך אות" — אך עמלו היה לשוא: איש לא זכר את חרוזו, תחת אשר הנוסח הפרוזי „המפורסמות אין צריכין ראיה" היה לקנין הכלל; ואפילו הרבנים, שהספרות הפילוסופית היתה להם חתיכה דאיסורא, היו משתמשים בפתגם זה ממש כאילו היה מאמר חז"ל, והוא טרמין קבוע ב„הבנמות".

ציטאט בפי הבריות. והלא מתוך הים הגדול הזה היה נקל מאד לדלות פניני־פתגמים ודבורים מחוכמים ומחודדים בכל מקצעות החיים הרוחניים והגשמיים! אין זאת, כי אבותינו אהבו רק את התורה והחכמה, דברים הצריכים למוד ויגיעת־הרוח ושכל־הריף, על־כן היו מחבבים אפילו את ספרי־הפילוסופיה, למרות כבדות־נפשות הכרוכת בהם, אבל דברי מליצה יפה ואפילו „פיוטים" ופליטות וקינות שנהגו ל„אמרם", הם סוף־כל־סוף דברים של מה־בכך, אינם סובלים שום פלפול ואינם נזקקים ל„הדוד המוח", - לפיכך לא שמו אליהם לב כלל; ואפילו ה„פיוטים" וכו' היו רק נאמרים מן השפה ולחוץ. אבל לא נכנסו לא למוחם ולא ללבם, תם לא לאזנם... ולפיכך לא ניכר עקבותיהם במעט כלל בהמון ה„ציטאטים" וה„דבורים השגורים" שלנו.

וכמ־ם אכלה את דברי על רתקופה השלישית, הנני להעיר הערה אחת נהוצה. כבר רמזתי למעלה, שהמשלים והציטאטים מן התלמוד יש שנוסחתם בפי הבריות (וגם בספרות) שונה קצת מזו שבמקורם. ואמנם אין לתמוה על זה הרבה: משלים ומאמרים השגורים והיים בפי העם, עלולים לפעמים לשנויים (אף־על־פי שבמשלים וציטאטים של אומות־העולם זה הזיון יקר־המציאות מאד). ואולם להרבה מן השנויים הללו מצאתי סבה פשוטה מאד: הם שגורים בפינו לא כנוסחתם במקורם הראשון, אלא כנוסחתם בפירוש־רש"י על התורה. בדקתי ומצאתי בפרש"י עה"ת כמאה משלים ופתגמים וציטאטים מן התלמוד והמדרשים, והם הם השגורים בפי הבריות ביותר, ודוקא בנוסח שהובאו ברש"י. לא כל היהודים למדו גמרא ואף לא „עין־יעקב", אבל „חומש עם רש"י" למד כל יהודי בילדותו ב„חדר" – לכן נתקיימה „גירסא דינקותא" זו ביד כולם, ולכן אותם המשלים וכו' שהביא רש"י בפירושו היו שגורים ממש בפי כל – וכמובן, בנוסח של רש"י.

והנני להזק את החלטתי זו בראיות ברורות. בתלמוד (ברכות נ"ה. ועוד): „אי־אפשר לחלום בלא דברים בטלים"; ובפי הבריות שגור: „אין חלום בלי דברים בטלים" – יען זוהי גירסא דינקותא שלנו, כלומר כך היא הגירסא ברש"י (בראשית ל"ז, י). וכן שגור בפינו: „הרבה שלוחים למקום", יען כן הוא ברש"י (שמות ט"ו, לב); אבל בגמרא (תענית י"ח:): „הרבה הורגין יש ביד המקום". או המשל המפורסם: „עני חשוב כמת", נמצא בלשון זו רק ברש"י (שמות ד', יט), אבל בתלמוד (נדרים ס"ד: ועוד) „ארבעה השובים כמתים: עני. סומא" וכו'. וכן הפתגם המפורסם: „אהבה מקלקלת השורה", נמצא בנוסח זה רק ברש"י (בראשית כ"ב, ג), תחת אשר בתלמוד (סנהדרין ק"ה:) וגם במדרשים הלשון משונה קצת. או הכל אומרים: „גלגל החוזר בעולם", יען כך לשון רש"י (בראשית כ"ה, ל), ובתלמוד (שבת קנ"א:) ובמדרשים: „גלגל הוא שחוזר בעולם" (שנוי זה אינו גדול, ובכל זאת יש בו כדי להוכיח השפעת רש"י). וכן הדבור השגור: „נִבָּא ואינו יודע מה נִבָּא", לקוח מרש"י (בראשית מ"ה יח), תחת אשר בתלמוד יש רק: „מתנבאים ואינם יודעים מה מתנבאים" (בבא־בתרא קי"ט.), ועוד הרבה כיוצא בזה.

אבל רש"י השפיע על נוסח ה„דבורים השגורים" שלנו לא רק על־ידי פירושו על התורה.

אלא גם על־ידי פירושו ל„נביאים וכתובים“. הנה כבר הבאתי למעלה את הציטאט הידוע „וכי דרכו של בועז לשאול בנשים?“ במקורו הראשון (שבת קי״ג:). והוי תמיהה על הכתוב ברות: „ויאמר בועז לנערו — למי הנערה הזאת?“ ועל זה מתמיהה הגמרא: „וכי דרכו של בועז לשאול בנערה?“ (ולא: בנשים); אבל בפירוש רש״י על הפסוק הנזכר הובאה השאלה בנוסח השגור בפינו („וכי דרכו — לשאול בנשים“). ועוד גדולה מזו מצאתי בפירוש רש״י לנ״ך. הנה המשל המפורסם „שקר אין לו רגלים“ שגור ממש בפי כל (ואפילו בפי נשים ובורים), ואני חשבתי תמיד — וכן היא בודאי דעת רובא דעלמא — שאין לו מקור אחר מלבד מאמר־הגמרא הידוע: „שקרא לא קאי“ (שבת ק״ד.). ומה מאד שמחתי בשמצאתי במקרה את המשל העברי הנזכר בפירוש רש״י למשלי (י״ב, יט). ומזה מוכח, שהצורה העברית של המשל המפורסם הזה היא עתיקה מאד [1].

הנני עובר עתה אל התקופה הרביעית, המקיפה את ארבע או שלש מאות השנים האחרונות. הוצאתי את התקופה הזאת מכלל הדורות שאחרי חתימת־התלמוד לא מפני שנתחדשו בה משלים עבריים בצורה מיוחדת ומסוג מיוחד, שאין דוגמתם בתקופה השלישית, — אלא בשביל שבה התחילו היהודים ליצור משלים ופתגמים בלשון המדוברת בפיהם, כלומר, בז׳רגון האשכנזי.

במקצוע המשלים העבריים לא נתהוו בתקופה זו כמעט שום חדושים: הם הוסיפו להתפשט יותר ויותר בקרב העם (על־ידי התגברות למוד התורה, ביחוד תורה שבעל־פה, מצד אחד, ועל־ידי התפתחות ה„השכלה“ העברית, מצד אחר), ובודאי נוצרו בה גם משלים חדשים, אבל מפני שאין בהם סימנים מובהקים, המבדילים אותם מן הקודמים להם, איננו יכולים להכירם ולקבוע להם מדור מיוחד. יש לשער, שהפתגמים החריפים והציטאטים המהודדים במקצוע האירוטיקה הם יצירי תקופה זו. וכן חושב אני, שרוב הציטאטים הקאלאמבוריים המפורסמים אצלנו, ראוי ליחס לתקופה זו, כאשר אמרתי כבר למעלה. ההתחכמות הפלפלנית שפרצה כל גדרי ההגיון והטעם הטוב במאות האחרונות, ביחוד בפולניה, היא היא ששרצה המונים־המונים של קאלאמבורים, שהרבה מהם אמנם נשכחו ברבות הימים (ועל זה אין להצטער כלל, כי אלה ש„אבדו מתוך הקהל“ מובטחני שהיו תפלים והסרי־טעם). ויש לי על זה ראיות הרבה, ואחת מהן אביא כאן. הגאון בעל „שבות־יעקב“ מביא בספרו „עיון־יעקב“, שבימיו — היינו זה כמאתים שנה — היה מקובל באומה, שנערב־

---

1) משל זה נמצא גם בתקוני־זוהר (תקון כ״ב). כמובן, בארמית: שקרא לית ליה רגלין. ובמובן, היא תרגום מעברית, מפירוש רש״י הנ״ל או מפי העם. ואף תמיהה יתרה היא לחשוב, ש„תקוני זוהר“ או איזו „אותיות דר״ע“, או ספרים מזויפים אחרים ואי־פופולאריים כמוהם, יכולים להיות מקור ראשון למשל עממי כזה... אפילו מן „הזוהר הקדוש“ לא זכה שום מאמר להיות ל„דבור שגור“.

שבת מתגבר הקור יותר מבשאר ימות השבוע, „וסימן לזה אומרים העולם: וקרקר כל בני שת“. פירושו של הקאלאמבור הזה מבהמא: „וקר קר כל בני ש ש“, כלומר: כל יום ו׳! קאלאמבור זה נשתכח בדורות האחרונים, יחד עם ה„הנחה המיטיאורולוגית“ המשונה שעליה נוסד. על „אבדה“ זו הרי אין לנו להצטער – וכן הם יתר ה„אבדות“).

ואולם עיקר הדושה של תקופה זו היא, כאמור, המשל הז׳רגוני. אך קודם שאבנס לפרטים, הריני מחויב להעיר שלש הערות כלליות. ראשית: משלים במובנם האמתי מעטים מאד בז׳רגון: יש בז׳רגון הרבה הלצות יפות פחות או יותר, הרבה מילי דבדיחותא, הרבה קאלאמבורים (בלי מספר!), אבל משלים במלוא מובן המלה אין הרבה בז׳רגון. שנית: רוב המשלים האמתיים, וגם הרבה דבורים הלציים שבז׳רגון, הם או אשכנזיים גמורים, או תרגומים מרוסית ופולנית, או מעובדים מעברית. שלישית: המשלים והפתגמים הז׳רגונים אינם כלל וכלל עממיים; ה„עם“ לא השתתף כמעט כלל ביצירתם, וה„עם“ אינו יודע אותם ברובא דרובא ואינו משתמש בהם בדבורו. אלא במקצת מן המקצת. אילו היה אפשר לעשות „אנקיטה“ בנידון זה, היו מסקנותיה בודאי מפתיעות מאד. אבל גם בלי סטאטיסטיקה, אין כל ספק, שעד עתה היה ה„עם“, ואפילו המון־העם בפועל ממש, משתמש במשלים עבריים יותר (ובכל אופן לא פחות) מבמשלים ז׳רגוניים. שימו נא לפני יהודי המוני את ה„כרך הנורא“ של המנוח איגנאץ ברנשטיין („יודישע־שפריכווערטער“ וכו׳) ושאלו אותו, כמה מאלפי המשלים והחדודים וכדומה האצורים בו, ידועים לו ושגורים בפיו – אם ימצא שם כאלה חמשה למאה – אל תאמינו לו: הוא מגזם; באמת אפילו שלשה למאה אינם מפורסמים בין המון העם.

ועל זה אמנם אין להתפלא כלל. הן יוצרי המשלים והחדודים וכדומה הז׳רגוניים, היו דוקא המדנים ולא „עמי־הארצות“, כי על־כן יש ביצירות הללו „ההתחכמות“ ו„המצאות“, ולפעמים גם „הריפות של בקיאות“, הרבה יותר מבמשלים העבריים. בעלי היצירות הללו היו ה„מגידים“ ובחורי הישיבות, או סתם למדנים־ליצנים, וביחוד ה„בדחנים“, שהליצנות והחרזנות היתה אומנתם ופרנסתם (כמובן, גם ה„ברהן“ לא היה איזה שוליא דנגרא או רצען־בור; הרי אנו זוכרים עדיין את ה„מוהיקאנים האחרונים“ של הבדחנות, כמו אליקים בדחן – צונזיר והגריו: הם היו למדנים ומשכילים עבריים), ובדורות האחרונים נוספו על ה„יוצרים“ האלה כל המחנה הגדול של ה„אפיקורסים“ (כלומר: מיכדי ה„השכלה באשכנז“ ואחרי־כן ברוסיא). כל אלה התכוונו ב„יצירותיהם“ אלה על־פי־רוב רק לחידודא בעלמא, כדי לבדח את דעתם או את בני „השדרות העליונות“, ולפעמים גם לשם פולמוס נגד האדוקים ונגד התקיפים. הם השתמשו בלשון „העממית“ לא לתכלית עממית, אלא רק מפני שהז׳רגון הוא „עיר פרוצה אין חומה“, ולכן הוא מסוגל ביותר להדודי־מלים ולשבושי־מלים ולסירוסי־מלים ולכל מיני בדחנות ומעשי־קונדס. ועל־כן היו רוב „יצירותיהם“ בלתי־מכוונות כלל לרוחו של המון־העם ועל־פי־רוב גם בלתי־מובנות לו – למרות לשונן ההמונית – ועל־כן נשארו רובי היצירות הז׳רגוניות הללו ב„סודי“ אצל כנופיא קטנה של משכילים־ליצנים – ואלמלא המנוח ברנשטיין

שפזר ממון הרבה כדי לאסוף כל מילתא דבדיהותא וכל חדוד מסופק שנזרק מפי איזה לץ, ואחרי כן כינס אותם בספרו הגדול וקבעם לדורות בתור משלים ופתגמים עממיים (מה שכמובן, לא היו בעולם), - אלמלא הוא, לא היה ה„עם", וגם רובא דרובא של ה„משכילים", יודעים כלל ממציאותם של אותם המשלים וכו'.

בין המשלים והפתגמים הז'רגוניים יש הרבה שלוקחו ממשלי התנ"ך והתלמוד. והם, לפי דעתי, הקדומים ביותר (אך בכלל אין במשלי הז'רגון למעלה מבני שלש מאות שנה, וגם הם רק מעטים מאד, רובם הם בני מאה שנה לכל היותר). כמו: „ווי א האר פון מילך" (כמישחל ביניתא מחלבא") וגם ה„חרוזיים": „וואס נאָט טהוט איז מכתמא גוט" („כל דעביד רחמנא לטב"); „כל־זמן דער מענש האט די אויגען אָפען, זאל ער האָפען" („כל־זמן שאדם חי יש לו תקוה"); „אז מען זייעט אין ליידען, שניידט מען אין פריידען" („הזורעים בדמעה ברנה יקצורו"); „די וועלט איז ווי א לייטער, ארויף גערט איינער, אראָב דער צווייטער" (יש כיה במדרשים; ובמחברות עמנואל מלה במלה: „העולם דומה לסולם, זה עולה וזה יורד"), ועוד הרבה. ובכל־זאת, למרות זקנותם ולמרות החרוזים המצלצלים יפה, אינם מפורסמים ואינם שגורים בפי העם (מלבד „ווי אַ האָר פון מילך"). ולעומת זה מפורסמים ושגורים מאד אותם שהם אשכנזים גמורים (והם אמנם גם־כן לא מן הצעירים לימים) או שתורגמו מפולנית ורוסית (והאחרונים בודאי צעירים מאד). כמו: „אז גאָט וויל, שיסט אַ בעזים" (אשכנזית); „ווי דאס פינפטע ראָד צום וואָגען" (אשכנזית); „אַ גאַסט אויף א ווייל, זעהט אויף א מייל" (אשכנזית); „אויפ'ן גנב ברענט די היטעל" (רוסית); „ווי אַן אַרבעס צום וואַנד" (רוסית); „די צינער לענען אויפ'ן פּאָליצע" (רוסית); ארייגלענען א פינגער אין מויל" (רוסית); „פון דיין מויל אין גאָט'ס אויערען" (רוסית); „וידלען איך וואָס די וועלט שטעהט" (רוסית), ועוד הרבה מאד.

ואולם המשלים והפתגמים ממין זה אינם כלל מעניני. מכיון שהם תרגומים מלועזית, הרי אין בהם אף קורטוב של „יהדות", – ואני מדבר כאן רק על המשלים והפתגמים שלנו, שעליהם אוכל להשוב רק את אלה ממשלי־הז'רגון, שתכנם הוא יהודי מקורי. (במשלים העבריים מספיקה לנו צורתם העברית, גם אם תכנם לקוח מלועזית, שהרי „יהדנו" אותם על־ידי הלשון העברית). ולכן אשים פני רק אל אותם, שתכנם הוא בודאי יהודי, או שצורתם היא יצירה יהודית־עבדית מיוחדת במינה.

ומן הכוג האחרון יש הרבה והם חריפים ומחודדים, אם גם אין בהם החן וההדור של המשלים העבריים ואף־על־פי שצורתם בדהנית ביותר. בדוהים הם ביחוד אותם החרוזיים, המורכבים מעברית ואשכנזית (לא תמיד מקולקלת), ואותם אני חושב גם־כן ל„זקנים". כמו: „במקום שאין איש, איז הערינג אויך אַ פיש" (כאן יש גם הרכבה של משל עברי – מפרקי אבות – עם משל אשכנזי, והזווג עלה יפה מאד); או: „אין חכמה ואין תבונה, לנגד פרוי פאָרטונה" (לנגד המזל; „פאָרטונה" היא אלילת המזל אצל הרומאים; ו„פרוי פאָרטונה" היא ראיה ברורה לקדמותו של המשל הזה, והיא יצירה של יהודי אשכנז, ולא של יהודי

פולין וליטא); או: „והוא ימשל בך, און וואָס זי וויל טהוט זי דאָך". וגם אותם המורכבים שאינם הרוזיים, ויש בהם קאלאמבור (אבל לא בדהניגם ביותר). כמו: „כי אפס כסף, מאכט דער תרגום: שלים!" (כלומר: „איי שלים כספא", ו„שלים" באשכנזית פירושו רע. הקאלאמבור היפה הזה הוא בודאי מן הקדומים: כי בז'רגון המאוחר אין מלת „שלים"). בדהני יותר הוא הקאלאמבור „יד העדים (איידים בז'רגון) תהיה בו בראשונה" (על היחס הרע שבין התן להורנו. בז'רגון יש פתגמים אחדים המעידים על היחס הרע הזה. כמו: „אַ שנור אין אַ איידים זענען אַ פּאָר שדים"; „א זוהן און אַ טאָכטער איז א קינד, א שנור איז א וואוגד, און איידעם איז א הונד". משל זה נוצר בפולין – כאשר יעיד מבטא החיה „קינד־וואונד־הינד" ובאותה „אי"ץ תמדה" של מחבבי הגלות היו חיי המשפחה של היהודים לא־מהודרים כלל...). בדהני־גם הוא הקאלאמבור: „בנעלע, בגרינע, בשמחה רבה" (על החן שמחויב לשמות בכלתו המבוערה. וזה פּאַרודיה על „בגילה ברנה בשמחה רבה"). עוד דוגמאות מסוג זה הן: „השמר לך פּעָן!" (אזהרה שלא להרבות להתום על שטרי־חובות); „צום קול ממון" (זה חדוד קאלאמבורי על הכתוב במחזורים ממעל למלים „ותשובה ותפלה וצדקה" וכו', באותיות קטנות „צום קול ממון". וכונת הקאלאמבור הוא: מי שרוצה שישמעו בקולו, צריך שיהיה לו מלבד קול מצוה, גם ממון. חדוד זה מוצאו מאשכנז מזמן קדום לפי הערך). ולסוג זה שייך גם הקאלאמבור המפורסם „קין („קייען") איז ניט הבלי" (ואמנם דוקא קאלאמבור זה, שאין בו שום הדוד ושום רעיון, הוא מפורסם מאד. החת אשר הדודי־מלים שהבאתי למעלה ועוד הרבה כמוהם, שיש בהם גם חריפות וגם רעיון, אינם מפורסמים ו„העם" אינו יודע אפילו מציאותם).

צורה יהודית־עברית נאה, בלי שום כירוס־מלים, יש להרבה פתגמים וגם למשלים אמתיים. המפורסם ביותר ממין זה (אבל, כמובן, „לא עממי") הוא: „עס איז א גרויסער הלוק פון „וכך היה אומר" ביז „וכך היה מונה" (מעין רעיון זה נמצא גם בפתגם ז'רגוני גמור: „דער ווייטעסטער וועג, איז דער צו דער קעשענע", אבל פתגם זה הוא אשכנזי, וכל „יהדותו" מצומצמת במלה הפולנית „קעשענע"...). בלתי־מפורסמים כלל הם שני פתגמים הרוזיים, כמעט עבריים גמורים, בעניני שדוכים: „אַן אלמנה איז א סכנה, א גרושה איז א בושה, א בתולה איז א גדולה"; והשני: „ניט קיין מזומנים, ניט קיין שען פנים, אָבער א סך שנים". על פתגמים „כמעט־עבריים" מעין הנזכרים, המצויים הרבה בז'רגון (כלומר בספרו של ברנשטיין), גליתי דעתי לפני כמה שנים (בעתון „הבקר" שיצא על־ידי פרישמאן) שבתחלת בריתם היו עבריים גמורים, וברבות הימים ז'רגנו אותם קצת. אם באמת הם צריכים להחשב גם עתה כעבריים גמורים; – וכי בשביל שמיעטו להם בין המלים העבריות אתא קלילא „א" ומלה זעירה „איז", נפסלה עבריותם? ובאמת, ברובם שלא לצורך הוא „הטיח התפלי" הז'רגוני: מי שמבין את הדברים: אַן אלמנה איז א סכנה וכו' הוא יבין גם: „אלמנה-סכנה, גרושה-בושה, בתולה-גדולה", בלי „דבק" ז'רגוני, ובכלל כבר הגיע זמן לברור מתוך המשלים והחדודים הז'רגוניים את אלה שיש להם צורה יהודית־עברית (ובפרט הקאלאמבורים

העבריים, כמו: „דער שכל פון א בת־כהן", „בת־כהן כי תחל לזנות" – וזה קאלאמבור עתיק) וליַהֵד אותם לגמרי, כלומר: לעשותם לעברים גמורים; ובודאי לא יפסידו על־ידי אופירציה קלה זו, אלא עוד ירויחו...

בין המשלים וכו' שאפשר לשער שהורתם ולידתם היתה בעברית (ישבכל אופן אפשר לעשותם לעברים גמורים), הושב אני גם את אלה: „כעס והמה, מאכען דעם מענשען פאר א בהמה" (כעס וחמה, עושים את האדם לבהמה); „ונתנו מאכט צוריק אויך „ונתנו" (זה פתגם יפה שמוצאו מאשכנז, ואינני מריח בו שום ריח ז'רגוני, ובנוהו היא כפתגם הלאטיני המפורסם: „אני נותן למען תתן", Do ut des), „אז ס'איז ניטאָ קיין מזומנים, איז אויס מהותנים" (אין מזומנים, אין מהותנים). וגם המאמר היפה מאד: „אן ארעמער מיוחס איז געגליכען צו שברי לוחות" (עני מיוחס נמשל לשברי לוחות. הדמיון היפה „לשברי לוחות" וגם השירה האיליגית שבמליצה זו גופא, אינם סובלים כלל את המלים הז'רגוניות האחרונות המכבידות עליהם). גם את הפתגם היפה „אין ברירה איז א גרויסע גזירה" נחוץ להכנים לאוצר המשלים העבריים, ועוד הרבה כאלה.

מתוך שרוב משלי הז'רגון נוצרו בדורות האחרונים, לאחר מתן ה„השכלה", לפיכך אתה מוצא בהם כבר בטוי לדעות החפשיות, שהחלו אז להתהלך בעולמותינו העליונים וגם הבינונים – ויש שהם גם מטיחים דברים כלפי מעלה. אך על זה עוד אדבר להלן, וכאן אני רוצה רק להטעים הדויש אחד שבמשלי הז'רגון, שגם הוא סימן ל„חפשיותם" היתרה. הנה ראינו למעלה, שבמשלים העבריים מכל התקופות אין כמעט שום ציור מליצי ודמיון מן הפולחן הדתי. אבל במשלי הז'רגון כבר יש הרבה רמזים ואסמכתות על מנהגי הדת, ועל־פי־רוב לא כדי להתלוצץ בהם, אלא לשם משל מחודד על ענין אחר. כמו: „ווי דער האָן אין בני אדם". ציור זה של התרנגול, המסתכל או הנראה כמסתכל – בפסוקים שנאמרים בשעת סבוב־כפרות, מבדח, קומי והומורי עד מאד. וכן: „אז מען איז ברוגז אויף דעם דין, שפרינגט מען ניט קדוש". משל זה הוא אולי היותר הומורי־הלצי בכל משלי הז'רגון. כמה מגוחכת היא „נקמה" כזו! (כי כל כונתו של משל זה הוא להתלוצץ בהתנקמות קטנינית). ואמנם יש כאן הטעמה מיוחדת במלה „ברוגז". מלה עברית זו קבלה בדבור הז'רגוני הוראה מיוחדת – דוקא שלא כפשוטה. „ברוגז" בז'רגון אינו „כעס" נמור, אלא למחצה, לשליש ולרביע. זה גוון רפה וקלוש מאד של כעס, מעין הרעומות, טינא קלה. מי שכועס על החזן, מתנקם בו בודאי כדאיבעי. אבל מי שהוא רק „ברוגז" עליו, גם „נקמתו" רפויה וקלושה ומגוחכת מאד, כאילו איכפת לו להחזן (שאהוריו כלפי הקהל) וכאילו אפשר לו להרגיש, אם אותו האיש מזעזע את רגליו בשעה שהכל רוקדים או לא. – עקיצה מורגשת בפתגם המפורסם: „ער וויינט אויף „מי יחיה" (כל העולם בוכים באמירת „מי ימות" – בפיוט „ונתנה תוקף" – וזה בוכה דוקא על „מי יחיה", כלומר: עינו צרה בפרנסת אחרים. משלים ופתגמים כאלה המכוונים אל הקנאה והשנאה וההתחרות שבין היהודים – יש הרבה בז'רגון, והם היו מפורסמים כבר אצל יהודי אשכנז, וזה אות על „קדמותם" היחוסית). מפורסמים וקדומים הם

נם אלה: „פון על־חטא ווירד מען ניט פעט"; „האוחז ביד איז די בעסטע תפלה" (יש נוסחאות רבות לפתגם זה) – ואף־על־פי ש„הריפותם" רפויה כאר, אבל הרעיון שבהם נכון ומעשי. חריפים הרבה יותר, אבל כמעט בלתי־מפורסמים כלל, הם אלה: „א סך זמירות און וועניג לאָקשען" (זהו מעין המשל הארמי העתיק שהבאתי למעלה: „פסחא כזיתא והלילא מתבר אגרייא"; אך, כמובן, המשל התלמודי יפה וגם חריף שלא בערך יותר – ואין צריך לאמר „עממי" יותר" – אף־על־פי שגם הז׳רגוני נראה כיצירה עממית, כאילו היתה זאת קריאתו האילינית של איזה „פלעט", שמזלו גרם לו לסעוד בליל שבת אצל קמצן אדוק); „חד־גדיא שטעהט תמיד אויף איין מקח" („דזבין אבא בתרי זוזי" נאמר בכל שנה, אבל המקח של סחורות אחרות עולה ויורד).

כאלה הם גם יתר המשלים והפתגמים הנוגעים במנהגי הדת ובתפלות הידועות, מבלי להתלוצץ בהם (ואליהם שייכים גם הפתגמים המהודדים „צום קול־ממון" וההבדל שבין „וכך היה אומר" ובין „וכך היה מונה", שהזכרנו קודם לכך). אבל יש ביניהם שכוונתם להדיא להתל, אם במנהגי הדת או בשומרי המנהגים או ביהודים בכלל. ויש שמתוך ההתול נשמעת התמרמרות על נורל היהודים, כגון: „אַ יודישער תענוג איז אַ קיהלער תשעה באבי"; „אַ יודיש גליק איז אז ער קומט צו ברכו"; „אַ יודישער נעווינס איז דער נורל צו קדיש". התמרמרות אני שומע גם מתוך הקאלאמבור: „רש"י מ אַ כ ט און מ אַ כ ט, און מען געהט פאָרט נאַקעט און באָרוועס", – כאן יש כנראה לעג מר על הלמדנים הבטלנים, העוסקים בפלפולי דאורייתא ובביתם אין לחם ואין שמלה (ואולי זה קול אשה הקוראה ב„צאינה־וראינה" שלה את הנוסח הקבוע „רש"י מאַכט –"). לעג עוקץ כלפי המסחר היהודי (וגם כן בציור לקוח ממנהגי־הדת) נמצא במאמר הידוע: „א סוחר איז ווי א יוד אין ספירה: ער צעהלט און צעהלט און טאָר ניט אויסזאָגען וואו ער האַלט". אך זה, כנראה, מן החדשים שבחדשים. התמרמרות, אם גם בנגון מתון, מצלצלת גם בהרוז היפה: „חודש ניסן איז אַ טייערער ביסען" (השוה לזה את הרוזיו המצוינים של י. ל. גורדון בשירו „אשקא דריספק": „שבוע אחד יחסול בהנמל – – –").

מן הפתגמים הנראים כ„מטיחים דברים כלפי מעלה", ראוי להזכיר את זה: „גאָט איז אַ פאָטער, אז ער ניט ניט אַ מכה גיט ער א בלאָטער" (בעתון „הבוקר" גליתי דעתי שפתגם זה הציו הראשון, ה„כשר", נוצר בזמן קדום, וחציו השני, ה„אפיקורסי", נוסף עליו בזמן מאוחר: ופתגמים „מורכבים" כאלה, עם הוספות „מסובנות", יש הרבה בז׳רגון). מתון ממנו ויפה הרבה יותר הוא פתגם אחר: „אז גאָט וואָלט וואוינען אויף דער ערד, וואָלטען זיי איהם די פענסטער אויסגעשלאָגען"; זה רעיון מצוין בצורה שנראית כ„עממית", אלא שאיני במוה, אם אין זה תרגום מלועזית. יהודית יותר והריפה פהות היא המימרא שבאותו הענין בעצמו: „רבונו־של־עולם! א וועלט האָסט דו בעשאַפען – אזא יאָהר אויף מיר; פיהרען פיהרסט דו די וועלט – אזא יאָהר אויף מיינע שונאים".

משלי הז׳רגוני הקדומים, כמובן, אינם רהוטים הבה יתירה ל„גויים". אך המשלים

ה מ א ו ח ר י ם מבכרים, בהרבה בחינות, את הגויים על היהודים; ומפורסם הוא הפתגם האי־לאומי מאד: „לעבען זאָל מען צווישען גויים, שטארבען – צווישען יודען" (על־פי הפתגם הזה מתנהגים כעת הרבה מ ו מ ר י ם: לפני מותם הם מצוים לקברם בקבר ישראל...). פחות מפורסם הוא הפתגם: „געבענשט איז דער גראָשען וואָס איז געשמירט מיט חלב" (כלומר: מכהר עם גויים, כי מהם אפשר להרויח יותר). משלים הללו ודומיהם הם יצירות של הסוחרים, וביחוד של ה„אקציזניקים" (המתוארים באמנות ובדיוק בספורו של ר' מנדלי „בעמק הבכא"). קדום יותר הוא הפתגם המגביל יפה במלה אחת את הטוב והרע שב„שני הצדדים": „גאָט זאָל אָבהיטען פאר גוי'אישען כח און פאר אידישען מוח".

מן המשלים והפתגמים הנוגעים ביחוד ליהודים, ראוי להזכיר עוד את אלה: „נדן און ירושה, זיינען מיט דעם פייזעל בחברותא" (ויש גם כזה: „אָנצוּוּוערען נדן און ירושה, איז ניט קיין בושה"). ובעניני שדוכים (מלבד אלה שנזכרו למעלה): „אז עס קומט דער בעשערטער, ווערד עס אין צוויי ווערטער" (יפה מאד בהן־תמימותו); „בעסער צו טהון מיט אַ היימישען גנב איידער מיט אַ פרעמדען רבי"[1]; „אַ שדוך זאָל מען טהון אין דערהיים, א גנבה – אין דער פרעמד". מצוין הוא החדוד על מי שאינו יכול לקרוא עברית בלי „נקודות": „אָהן פּאַדקאָוועס קאָן ער קיין עברי ניט" (אבל, מובן מאליו, שלא בעל־עגלה יצר הלצה יפה זו).

ה„שנוררים", הקבצנים שהיו מחזרים בעיירות, היו משתדלים לפתות את ה„נגידים" שהם „קרוביהם", אם לא „שני־בשני", אזי, לכל־הפחות, „שמיני־בשמיני". יהודי־אשכנז היו אומרים על אותם הקבצנים ה„מתקרבים" (שבאו אליהם מפולין) ציטאט עברי יפה (מ„מי שברך"): „[עם] כל ישראל אחיהם". ובפולין וליטא נתחברו על מיני „קרובים" הללו פתגמים הלציים בז'רגון, שהמפורסם שבהם הוא: „א פערד'ס־פוס־פּאָדקאָוועס־אייניקעל" (או: - צוועקעל). בלתי־מפורסמים בנידון זה הם: „מיין זיידענס האָן האָט אין זיין באָבעס הויף אריינגעקרייהט"; או: „מיין פערדס־בייטש־שטעקעלע, איז געווען ביי זיין זיידענס וואָגען א פלעקעלע". הלצות אלה תן בדהגיזות יותר מדי (ובפרט כשנדמה אותן אל ההלצה העברית הנ"ל, היפה בפשטותה ובהגדרתה הקצרה והמדויקת), אבל הלא כן הם רוב „חדודי" הז'רגון.

מן המשלים והחדודים הז'רגוניים שנוגעים בענינים כ ל ל י י ם ושצורתם היא ז'רגונית גמורה – לא אביא כאן דוגמאות, כי הם אינם מעניני, יען שרובם לועזיים גמורים או מתורגמים ומעובדים, והמעטים שנראים כמקוריים, אינם מוסיפים שום קו חדש, שום נוון חדש על האופי היסודי של משלי הז'רגון כפי שהובלט בדוגמאות השונות שהבאתי עד עתה. ואת האופי היסודי אפשר לסמן במלה אחת: ה פ ר ז ה. רדיפה אחרי דמיונות רחוקים, אחרי השואות נפרזות, אחרי אֶפקטים, אחרי הברקה רגעית – זהו סימן מובהק של ה„משלי" הז'רגוני ושל ה„חדודי" הז'רגוני. המשל העברי מעורר את ה מ ח ש ב ה, וה„משלי" הז'רגוני מעורר – צחוק

1) על רבנים יש עוד משל לא־מנומס: „אלע היגד און אלע יונים און אלע רבנים האבען איין פנים".

פריע. (כמובן, יש יוצאים מן הכלל גם הכא, גם התם, אבל בדרך כלל כך היא המדה). הדוגמאות שהבאתי למעלה הן באמת שמנם וסלתם של משלי הז׳רגון (כי־על־כן יש בהם הרבה דברים יפים); בכונה (כדי להרחיק ממני „לזות שפתים״) לא הבאתי את הקאלאמבורים הגסים־הפראיים ואת הבדהנות הפרועה, התופסים את החלק היותר גדול באוצר המשלים והחדודים הז׳רגוניים (כלומר, בה„כל־בו״ של ברנשטיין), – ובכל זאת הרי גם כן הדוגמאות המעולות שהבאתי, נראה כמה רחוק המשל (והחדוד) הז׳רגוני מן העברי! והן היהודים יצרו את שניהם; – אבל, כאמור, הלשון גורמת... אך גם הזמן גורם. בתקופה האחרונה (שבה נוצרו משלי הז׳רגון) נתחדד שכלם של היהודים יותר ויותר, גם על־ידי העסק הנפרז בפלפולי דאורייתא, גם על־ידי מלחמת־הקיום, שהזקיקה אותם להמציא תחבולות חדשות לבקרים, על־כן לא מצאה הריפותם היתירה עוד ספוק בחדוד ה„אצילי״ של המשל העברי, ואפילו התלמודי: הם דרשו נידוי נפרד־נס, קומיזם פרוץ. הלא ראינו, שגם החדוד העברי לבש צורה חדשה (לא נאה) באותה התקופה: נוצרו קאלאמבורים עבריים ממין גרוע. ובכלל השפיעה השאיפה להפרזה גם על השמוש במשלים ובציטאטים העבריים הקדמונים. למשל: אם עד אז מצאו ספוקם בציטאט התלמודי „טענו חטים והודה לו בשעורים״, הנה כעתה התאמצו להפריז עוד על ההלצה שבציטאט זה והתחילו אומרים: „טענו המים והודה לו בפריה ורביה״ (או—ב„שור הנסקל״, ועוד הפהעות נפרזות כאלה). וכן לא הסתפקו עוד בהלצה הישנה „בהמה בצורת אדם״, אלא הפריזו עליה בבדחנות יתירה: „בהמה בצורת סוס״ וכהנה וכהנה. ובז׳רגון מלאו את כל תאותם... כי אין כמוהו מסוגל להפרזות פרוצות ולכל מיני בדחנות. ואף הוא, בתור ז׳רגון, היה בכלל הלשון היותר מתאימה לאנשים, שהפלפול היבש, מצד אחד, וההתרחקות האנוסה מן הטבע, מצד שני, המיתו בקרבם את רגש היופי והרגשת החן האמתי.

רשימת המשלים והפתגמים בסדר א"ב.

א.

1. **אב בחכמה ורך בשנים** (ספרי דברים, א'; ב"ר צ', ג.).

זה מדרש השם „אברך" שנאמר ביוסף (בראשית מ"א, מג), וכן תרגמוהו הירושלמי והמיוחס ליונתן בן-עוזיאל. והובא גם בפרש"י (שם), ומתוך כך היה למליצה שגורה בספרות הרבנות. ביחוד הוא תואר-כבוד קבוע לחכמים צעירים בספרי שאלות-ותשובות.

2. **אַבָּב חֲנֻוָּתָא נְפִישֵׁי אַחֵי וּמְרַחֲמֵי; אבב בְּזִיוֹנֵי לא אחי ולא מְרַחֲמֵי** (שבת לב).

פרש"י: לפתח החנות, שמחלקים בה מזונות — הרבה אחים והרבה אוהבים; אך במקום שיש הפסד ועוני — לא אחי ולא מרחמי. וזה מַשל עממי (כמו שאומר רש"י על כל המימרות שהובאו שם בשם אמוראים שונים: „כל הני משל הדיוט נינהו"). אבל איננו שגור אלא בפי הלמדנים מפני קושי לשונו הארמית; ובפרט שרעיונו נמצא במשלי-שלמה המפורסמים: „הון יוסיף רעים רבים, ודל מרעהו יפרד", וביוצא בזה.

3. **אַבּוּב לְהָרֵי זְמָר, לְגַרְדָאֵי לא קבלוה מיניה** (יומא כ:)

פרש"י: „חליל שהוא חשוב לפני בני-חורים וזמר נאה וערב, בא אצל גרדיים (אורגים) לשורר ולחלל להם, ולא הוכשר בעיניהם". וזהו, כמובן, משל עממי (כמו שאומר גם רש"י בפירושו שם), אעפ"י שהובא בשם רב. משל זה לא נתפרסם אצלנו כמעט כלל (מפני לשונו הקשה ביותר), אעפ"י שרעיונו חשוב, ואין דוגמתו במשלים העברים.

4. **אבות אכלו בסר ושני בנים תקהינה** (ירמיה ל"א, כה; יחזקאל י"ח, א).

משל עתיק ושגור מאד. יחזקאל קורא לו בפירוש „משל"; וירמיה אומר עליו „לא יאמרו עוד—". שני הנביאים מוחים נגדו, ובכ"ז נתקבל באומה, מפני אמתתו. בפי הבריות הוא שגור בנוסח של ירמיה; וביחזקאל משונה נוסחתו קצת.

5. **אבותינו אמרו נָשֵׁינוּ טוֹבָה, אנו אפילו בעינינו לא ראינו.** (נדרים נ:);

מאמר מפורסם. ישם בגמרא הוא מיוחס לרבי; אך כנראה היה פתגם עתיק, ורבי השתמש בו לענינו בדרך הלצה קצת (ע"ש). ו„נשינו טובה" רומז אל הכתוב „נשיתי טובה" (איכה ג', יז).

6. **אבל אשמים אנחנו** (בראשית מ"ב, כא). דבור שגור.

7. **אָבֵל וחפוי ראש** (אסתר ו', יב). משתמשים בו עפ"י רוב בהלצה (ויש עושים בו גם קלסבור גם).

8. **אבן מאסו הבונים, היתה לראש פנה** (תהלים קי"ח, כב).

9. **אבן מקיר הזעק** (חבקוק ב', יא). מליצה חביבה (שהאזרחה גם בלשונות הגוים) ומשתמשים בה גם ב„מצבות".

10. **אבנים שחקו מים** (איוב י״ד, יט).
משל על כחה של עבודה מתמידה (כמו שהמים—מי גשמים—שנופלים טפות-טפות על האבן, סוף-סוף שוחקים אותה). ואומות-העולם הכניסוהו לאוצר-משליהם.

11. **אבק לשון-הרע** (ב״ב קסד:, קסה.).
מליצה יפה, שנתחבבה על הבריות. ויש גם „אבק-רבית" וגם „אבקה של שביעית" (סוכה מ: ועוד.

12. **אבר קטן יש באדם, משביעו — רעב, מרעיבו — שבע.** (סוכה נב:; סנהדרין קז.; ירושלמי כתובות פ״ה, ה״ח).
המאמר המפורסם והשגור הזה מיוחס בגמ' סוכה לר' יוחנן, ובסנהדרין נקרא סתם „הלכה", ובירושלמי כתובות הוא מובא בשם רב נחמן בר יעקב הבבלי. ומזה נראה, כי כבר בימי התלמוד לא ידעו עוד מי אביו.

אגב הורפא — ר' „לפום הורפא—"

13. **אגרא דכלה דוחקא** (ברכות ו:).
„כלה", שבת שלפני הרגל, שהכל נאספים לשמוע הלכות הרגל. והכונה היא, שגם אותם מן הנאספים שלא יכלו לשמוע או להבין את הדרשה, יקבלו שכרם בשביל הלחץ והדחק שנדחקו בין הקהל. וכהוראה מעין זו משתמשים במאמר זה בדרך הלצה (וגם יש שמכניסים בו כונה גסה). בעל המאמר הוא א ב י י.

14. **אגרא דתעניתא — צדקתא** (שם).
עיקר השכר של המתענים הוא בשביל הצדקה שהם נותנים אז לעניים. ובפי הבריות קבל מאמר זה הוראה אחרת: מי שאינו מתענה (ביום צום), צריך לפדות את התענית ע״י צדקה. בעל המאמר הוא מר זוטרא.

15. **אדאזל איזדבן** (גטין נו.).
דבור שגור, על „יקרות", סחורה חריפה, וכדומה. ומקורו בספור התלמוד על הרעב והיוקר שהיו בימי החורבן: עד אשר הלך ושב (העבד לשאול את גברתו), נמכר הקמח, וכו' (ע״ש).

16. **אדברה וירוח לי** (איוב ל״ב, כ).
מליצה רגילה בכפרות.

17. **אדהלא אברך, זבינך זבין** (פסחים קיג.).
בעוד שהחול (מן הדרך) על רגלך, מכור את הסחורה שהבאת (כדי שתחזור מהרה ותקנה ותבוא ותמכור עוד). רומז על חשיבותו של „מחזור גדול" (אומזאץ). וזהו מ„מילי דעלמא" שהורה ר"ב לבנו.

18. **אדלא אבידנא בחישנא** (שבת קנב.).
פרש״י: אחר (מה) שלא אבד ממני אני מחפש; מרוב זקנה אני הולך שחוח ומנענע (במקלי), ונראה כמי שמבקש דינר שאבד לו". פתגם יפה זה על הזקנה, נמסר בתלמוד בלשון „בי רב אמרי"; והוא מפורסם.

19. **אדם אחד מאלף מצאתי, ואשה בכל אלה לא מצאתי** (קהלת ז, כח).

20. **אדם אין צדיק בארץ, אשר יעשה טוב ולא יחטא** (שם, כ. ובתפלת שלמה—מ״א ח', מו, ודה״ב ו', ל״ו: „כי אין אדם אשר לא יחטא").

21. **אדם בא לעולם ידיו קפוצות, כלומר (= כאומר): כל העולם כולו שלי הוא; ונפטר מן העולם בידים פשוטות, כלומר: לא נחלתי מן העולם הזה כלום** (קה״ר, ה', ד).
מאמר מוסרי יפה ומחודד מאד.

22. **אדם בהול על ממונו** (שבת קיז:, קכ:; פסחים יא:).

23. **אדם דואג על אבוד דמיו, ואינו דואג על אבוד ימיו; [דמיו אינם עוזרים, ימיו אינם חוזרים].**
חרוזים מוסריים שגורים. ונתפרסמו ע״י הספר הפופולארי „מענה לשון".

24. **אדם ובהמה תושיע ה'!** (תהלים ל״ו, ז).
דבור שגור, שמשתמשים בו על פי רוב בהלצה.

25. אדם להבל דמה ימיו כצל עובר
(תהלים קמ"ד, ד).

בפי הבריות שגור ביחוד הציור הראשון של הפסוק.

26. אדם לעמל יולד (איוב ה', ז).

27. אדם מועד לעולם (ב"ק כו. במשנה ועוד).

כלומר: אינו יכול לפטור את עצמו באמתלא, שלא ראה או לא ידע, וכדומה (כך הוראתו בפי הבריות).

28. אדם מן השוק (במשנה סוף שבועות וריש פרק ה' דנדרים, ובכמה מקומות בגמרא).

כך הוא שגור בפי הבריות, וגם בספרות. אך במשנה ובגמרא (הנ"ל) נוסחתו תמיד: „א ח ד מן השוק". וכן גם במדרשים ובפוסקים. ולפעמים יאמר בגמרא, במקום זה, „אינש דאתי מעלמא" (עי', למעל, ב"מ סד.), ויש גם „שנים מן השוק" (כתובות כא.).

29. אדם עשוי למשמש בכיסו בכל שעה
(ב"ק קיח; ב"מ כא:)

מאמר מפורסם, והוא מיוחס לר' יצחק.

30. אדם קרוב לעצמו (סנהדרין ט: ויש"נ).

כך שגור בפי הבריות, והוראתו כמו משלי הגוים בנדון זה. ובתלמוד, בכל המקומות, הוא מאמרו של רבא, ונוסחתו „אדם קרוב א צ ל עצמו", ופירושו שם: שהאדם נחשב ב„קרוב" אצל עצמו, ולכן הוא פסול לעדות על עצמו (כ„קרוב" הפסול לעדות), לעשות עצמו רשע.

31. אדם רוצה בקב שלו מתשעה קבים של חברו (ב"מ לח.).

פרש"י: קב שלו חביבה עליו ע"י שעמל בה — —. והמאמר מיוחס לרב כהנא.

32. אדם שאין בו דעה אסור לרחם עליו
(סנהדרין צב.).

מאמר מפורסם. וגם מצטטים אותו בקיצור: זה „א ס ו ר ל ר ח ם". ובתלמוד הובא בשם ר' אלעזר, ובאסמכתא על הכתוב (ישעיה כ"ז) „כי לא עם בינות הוא, על כן לא ירחמנו עושהו". ושם בתלמוד יש הרבה מאמרים ודרשות על ערך ה„דעה".

33. אדמוקדך יקיד, קוין קרך וצלי
(סנהדרין לג:)

בעוד מוקדך (האש) יוקד, קצוץ את הדלעת שלך וצלה אותה. בתלמוד הובא בתור תשובה של ר' יוחנן על שאלה בדיני נפשות. וכמובן, זה משל עממי, ור' יוחנן השתמש בו יפה לעניננו (ע"ש). ובמשלי הגוים אומרים בנדון זה: חשל את הברזל בעודנו רותח.

34. אדני הוא יודע וישראל הוא ידע
(יהושע כ"ב, כב).

מליצה רגילה.

35. אדני הוא הטוב בעיניו יעשה (ש"א ג', יח).
ובש"ב י', יב: „וה' יעשה הטוב בעיניו".

36. אדוני ילחם לכם ואתם תחרישון
(שמות י"ד, יד).

37. אדני לי לא אירא, מה יעשה לי אדם
(תהלים קי"ח, א').

38. אדני נתן ואדני לקח (איוב א', כא).

דבור שגור שעבר גם אל אומות העולם ומשתמשים בו ביחוד בבית המת.

39. אדני רועי, לא אחסר (תהלים כ"ג, א).

גם דבור זה נתקבל באוצר הפתגמים של אומה"ע.

40. אהב את המלאכה ושנא את הרבנות
(אבות א', י).

41. אהבה דוחקת את הבשר (ב"מ פד.).

42. אהבה התלויה בדבר (אבות ה', יט).

43. אהבה מקלקלת השורה (סנהדרין קה:; ב"ר נ"ה; מכילתא בשלח פ"א).

כך שגור בפי הבריות, כנוסח שבפרש"י עה"ת, בראשית כ"ב, ג. ובסנהדרין (שם) בשנוי קצת: אהבה מבטלת את השורה של גדולה. בפי הבריות הוראת הפתגם מעין „על כל פשעים תכסה אהבה". ובתלמוד ובמדרשים הוראתו אחרת קצת.

44. אוגר בקיץ בן משכיל נרדם בקציר בן מביש (משלי י', ה).

45. אודך כי עניתני ותהי לי לישועה (תהלים קי"ח, כא).

גם בהלצה: „אנופה מה אומרת? אודך כי עניתני וגו'".

46. אוהב יין ושמן, לא יעשיר (משלי כ"א, יז).

47. אוהב כסף, לא ישבע כסף (קהלת ה', ט).

48. אוהבי עשיר רבים (משלי י"ד, כ).

49. או חברותא, או מיתותא (תענית כג.).

„אם אין לו לאדם אוהבים, נוח לו שימות". פרש"י. וכמס' ב"ב (טז:) „או חברותא כחברי דאיוב, או מיתותא". ובשני המקומות הובא בלשון „היינו דאמרי אינשי".

50. אוטם אזנו מזעקת דל, גם הוא יקרא ולא יענה (משלי כ"א, יג).

51. אוי לאזנים שכך שומעות! (מדרש תהלים י"ז, ועוד במדרשים).

מליצה רגילה בספרות (וגם בדבור).

52. אוי לבית שחלונותיו פתוחין לתוך חושך (שמו"ר י"ד, ותנחומא שם).

מימרא יפה, שכדאי להשתמש בה בענינים נאותים.

53. אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה (ב"ב עה.).

שם בגמרא נראה שזה היה דבור, שגור (ע"ש), כמו שהוא גם עתה.

54. אוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם! (ברכות ג.).

55. אוי לו לדור שאבד מנהיגו, [ו]אוי לה לספינה שאבד קברניטה (ב"ב צא:).

כל אחד משני חלקי המאמר הוא פתגם שגור. „קברניט" = מנהיג הספינה. (בגמרא הגירסא „אוי לו לעולם—" והדברים אמורים על מיתת אברהם).

56. אוי לי אם אומַר, אוי לי אם לא אומַר (כלים י"ז, טז; ב"ב פט:).

זו קריאתו של רבן יוחנן בן זכאי על מיני רמאות שונים, שצריך להודיעם, ועם זה הוא חושש, שמא ילמדו הרמאים מדבריו.

57. אוי לי מיוצרי, אוי לי מיִצרי (ברכות סא.; עירובין יח.).

פתגם נפלא, ומפורסם מאד (גם בהלצה). ובתלמוד נמסר בתוך דרשה של ר' שמעון בר פזי על הכתוב „וייצר — את האדם" בשני יודי"ן (תחת אשר „ויצר — כל חית השדה", ביו"ד א'); ועל זה דרש כמו „וי יצר" (וע' במבוא).

58. אוי לי שראיתיך בכך! (שבת לג:)

קריאת ר' פינחס בן יאיר לר' שמעון בן יוחאי חותנו. ונעשה לדבור שגור.

59. אוי לרשע, אוי לשכנו! (נגעים י"ב, ו.; סוף מס' סוכה).

פתגם שגור (שרוגמתו בכל הלשונות).

בסוף סוכה הובא בשם אביי; ובמשנת נגעים: מכאן אמרו: אוי לרשע וכו'. וכמובן היה פתגם עתיק.

60. אויבי איש אנשי ביתו (מיכה ז', ו).

שגור בפי הבריות.

61. אוירא דארץ־ישראל מחכים (ב"ב קנח:).

כך אמר ר' זירא הבבלי לאחרי שעלה לארץ־ישראל (ע"ש).

62. אוכל לחמי הגדיל עלי עקב (תהלים מ"א, י).

63. אִוֶּלֶת אדם תסלף דרכו, ועל ה' יזעף לבו (משלי י"ט, ג).

זה אחד מן המשלים היותר יפים שבאוצרנו העתיק.

64. אולת קשורה בלב נער, שבט מוסר ירחיקנה ממנו (שם כ"ב, טו).

65. אומה זו משולה לעפר ומשולה לכוכבים: כשהם יורדים – יורדים עד עפר, וכשהם עולים – עולים עד לכוכבים (מגילה טז.).

מאמר יפה ומפורסם (ביחוד ע"י פרש"י לאסתר ו', יג); ונמסך בתלמוד בתור דרשה של ר' יהודה בר אלעאי (והכונה היא, כי לפעמים נאמר בתורה: ושמתי זרעך „כעפר הארץ" ולפעמים — „ככוכבי השמים").

66. אומנא כד מָליל, באומנותיה מָליל (זוהר, משפטים).

כל אומן אוהב לדבר בעניני אומנתו. ויש כזה גם במשלי הגוים.

67. אומרים מקצת שבחו של אדם בפניו, וכולו – שלא בפניו (עירובין יח:; ב"ר ל"ב).

מאמר זה נתפרסם ע"י פרש"י עה"ת (בראשית ז', א, ובמדבר י"ב, ה). ובעל תאומה, ר' ירמיה בן אלעזר, מוצא לו סמוכין בתורה: בפניו של נח אמר לו הקב"ה: „כי אותך ראיתי צדיק לפני"; ושלא בפניו—„נח איש צדיק תמים". אך, כנראה, זה פתגם עתיק.

68. איצרות קֹרח.

כך שגור בפי הבריות (וגם „ממון קרח", בהלצה). ובפסחים קיט. וסנהדרין קי.: „עושרו של קרח". (ובמד"ר י"ח, יב, מדובר הרבה על עשרו של קרח).

69. איקי ממונא בחזקת מָריה (קדושין מח: וש"נ).

העמד את הממון בחזקת בעליו. כלומר: כשהדבר מסופק מניחים את הכסף בידי המוחזק. וזה מרמז קבוע בדיני ממונות.

70. אורחא רחיקא, צוותא בסימא (סוכה נב.).

כשהדרך רחוקה נעים ללכת בחבורתא. וזה היה פתגם עתיק (ע"ש). ויש דוגמתו במשלי הגוים.

71. אורייתא היא דקא מרתחא ליה (תענית ד.).

דבור שגור ולרוב בהלצה. ובתלמוד כך צורתו: אמר רבא: האי צורבא מרבנן (בחור חריף) דרתח (שבועם ורותח), אורייתא היא וכו'. ופרש"י: „שיש לו רוחב לב מתוך תורתו, ומשים ללבו יותר משאר בני-אדם", ולכן צריך לדונו לכף זכות. ובפי הבריות הוראתו עפי"ר מעין כונתו לשם-שמים", או: „קנאת ה' צבאות".

72. אותו ואת בנו (ויקרא כ"ב, כח. והוא שם פרק בחולין).

דבור הלצי.

73. אותיות מחכימות.

פתגם מפורסם; וכנראה הוא „עתיק" לפי הערך, כי כבר נזכר בהקדמת „יוסף לקח" (לר' אלעזר אשכנזי) על מגלת אסתר, שנתחבר לערך בשנת ש"ל.

74. אז ירננו כל עצי יער (תהלים צ"ו, יב. וע' דה"א ט"ז, ל"ג).

הלצה ידועה על חוגים.

75. אזיל סומקא ואתי חיורא (ב"מ נח:).

האדמומית הולכת, והלבנונית באה. וזהו פירוש וראיה למאמר: „המלבין פני חברו ברבים, כאילו שופך דמים". והוא דבור שגור (גם בהלצות).

76. אזלת לקרתא, הלך בנימוסה (ב"ר מ"ח; שמו"ר מ"ז).

באת לעיר, לך בחוקותיה; כלומר: אל ישנה אדם ממנהג המקום.

77. אֹזן מִלים תבחן (איוב י"ב, יא; ל"ד, ג).

78. אזנים להם ולא ישמעו (ירמיה ה', כא; תהלים קט"ו, ו. וקל"ה, י"ז „ולא יאזינו").

דבור שגור.

79. אזנים לכותל (ויק"ר ל"ב, ב; קה"ר י', כא).

פתגם מפורסם (גם במשלי הגוים). במדרש הובא בשם ר' לוי. ורש"י במס' ברכות ח: ד"ה אלא בשדה, כותב: „דאמרי אינשי אזנים לכותל". (וע' במבוא).

80. אח לצרה יולד (משלי י"ז, יז).

בפי הבריות יש לו הוראות שונות.

81. אחד בפה ואחד בלב (פסחים קיג: ועוד).

דבור זה נתפרסם ביחוד ע"י פרש"י עה"ת (בראשית ל"ז, ד).

82. אחד המרבה ואחד הממעיט [ובלבד שיכוין לבו לשמים] (משנה סוף מנחות, וצ"ב.).

עפ״י רוב מצטטים רק את חציו הראשון של המאמר.

83. **אחד מבני החבורה שמת, תדאג כל החבורה [כולה]** (שבת קו.).
הובא גם ברמב״ם הלכות אבלות, יבו״ד שצ״ד, ה׳; ומכאן פרסומו.

84. **אחד מעיר ושנים ממשפחה** (ירמיה ג׳, יד).
בפי הבריות (וגם בספרות) נוסחתו: „אחד בעיר ושנים במשפחה" או גם „—ושנים במדינה".

85. **אחז את החבל בשני ראשיו** (ב״ר לט, ו.; דב״ר ז.).

86. **אחורי הרי חשך** (תמיד לב:).
דבור שגור, ובדרך הלצה, ובתלמוד: לאחורי —

87. **אחיו אני ברמאות** (מגילה יג:; ב״ב קכג.).
כן ענה יעקב לרחל, כשאמרה לו שאביה רמאי. והוא דבור שגור.

88. **אהרון אהרון חביב** (ב״ר עח, יא).
הוא גם בפרש״י (בראשית ל״ג, ב, ולכן נתפרסם כל־כך.

89. **אחרי ארי ולא אחרי אשה** (ברכות סא. בשם ר׳ יוחנן).

90. **אחרי בצעם לבם הולך** (יחזקאל ל״ג, לא).

91. **אחרי דרגא — תביר** (תחכמוני שער ג׳).
מליצה זו של החריזי פירושה כמו „לפני שבר גאון", והיא שגורה בפי רבים.

92. **אחרי מאריך — טרחא.**
מיוחס לר׳ שלמה אלמולי; ונמצא גם בסוף הס׳ „תולדות יצחק" לר׳ יצחק קארו (הדוד של בעל ה„שלחן ערוך"). ובכל אלה הפתגמים יש הדוד בשמות ה„טעמים": דרגא, תביר, מאריך וכו׳.

93. **אחרי מות קדושים אמור].**
לציטאט מחודד זה אינני יודע מקור. ב„מחברות עמנואל" ע׳ קס״ו (דפוס לבוב) יש חרוז כזה, אבל בהוראה אחרת מזו שבדבור השגור. הרעיון שבציטאט זה נמצא גם במשלי הגוים; וב„מוסרי הפילוסופים" יש פתגם כזה: „המת, ימעטו מקנאיו וירבו המכזבים עליו".

94. **אחרי רבים להטות** (שמות כ״ג, ב).
שגור בפי הבריות במדרשו בתלמוד (שצריך ללכת אחרי הרוב). ואולם פשוטו של מקרא אינו כך (ע״ש במפרשים).

95. **אחרית קטטה — חרטה** („מבחר הפנינים", שער הענוה).

96. **אחרית שמחה תוגה** (משלי י״ד, יג).
כך שגור בפי הבריות (ובספרות). ובמקרא כתוב: ואחריתה שמחה—"

97. **אחרית רשעים נכרתה** (תהלים ל״ז, לח).
כך היו החסידים אומרים בהלצה על „החפשים" הלובשים בגד שיש בו סדק מאחוריו.

98. **אחת דתו להמית** (אסתר ד׳, יא).
דבור הלצי (בענין כעס, וכדומה).

99. **אחת לאחת נמצא חשבון** (קהלת ז׳, כז).
שגור בפי הסוחרים, בהוראת: אם נצרף הכל יצא החשבון צדק, ובקרא נאמר „— למצא חשבון", ומזה אמרו בתלמוד (סוטה ח.) „כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול".

100. **אטו בשופטני עסקינן?** (ב״ב קכב. ועוד).
דבור מפורסם. שפטני = טפשני, טפשים.

101. **אטו כי רוכלא ליחשב וליזיל?** (גטין לג. ויש״נ).
האם כרוכל יחשב וילך? זה דבור שגור ויפה מאד בדמיונו לרוכל, ההולך ומכריז כל הסחורות שיש לו.

102. **אטו כיפי תלה לה?** (כתובות פא.; ערובין צו:).
וכי תלה לה נזמים לאותה הרבה כדי שתתיפה ותתקבל על השומע? כנראה היה זה דבור מליצי שגור בימי התלמוד; כי

בכהונות משתמשים בו אביי, ובערובין — רבא, וכל אחד לענין אחר.

103. אטו כל דלא ידע הא — לאו גברא רבא הוא? (גטין ו:).

לשון הגמרא „אמר ליה אביי: אטו כל דלא ידע הא ד ר ב י י צ ח ק לאו גברא—" וכו'. ויש מעין זה גם במועד-קטן טז:, וכנראה היה זה סגנון קבוע.

104. אטו מלתא זוטרתא היא? (ברכות לג:).

וכי דבר קטן הוא? — כך שגור בפי הבריות ובספרות. ובתלמוד היא תמיהה על הכתוב „ועתה ישראל מה ה' שואל ממך כי אם ליראה" וגו' — „אטו יראת-שמים מילתא זוטרתא היא? ובמגלה כה. „אין, לגבי משה מלתא זוטרתא היא".

105. אי אמר מלכותא עקרנא טורי, עקר טורי ולא הדר ביה (ב"ב גג; ערכין ו.).

אם יאמר המושל: אעקור הרים, יעקור הרים ולא יחזור מדבריו. זו מימרא של שמואל.

106. אי איישר חילי, אבטליניה (גטין לו:).

אם אחזיק כח, אבטלו (את ה„פרוזבול"). כך אמר שמואל. ולשון זו היתה למליצה קבועה בספרות הרבנית.

107. אי אפשר לבר בלא תבן (ברכות נה.; נדרים ח.).

108. אי אפשר לעולם בלא בַסָם ובלא בורסי, אשרי, מי שאומנתו בסם, אוי לו למי שאומנתו בורסי (פסחים סה. וש"נ).

מאמר מפורסם זה מיוחס בתלמוד בשני מקומות ל ר ב י ופעם לרבנן, ופעם הובא בלישון „תניא". בסם = בֹשֶׂם, מוכר בשמים. בורסי (בורסקי)—מְעַבד עורות.

109. אי אפשר לעולם בלא זכרים ובלא נקבות, אשרי מי שבניו זכרים, ואוי לו מי שבניו נקבות (שם).

זה המשך המאמר הקודם.

110. אי הוו יהבי ליה כל חללא דעלמא (ב"מ מט.; סנהדרין צז.).

זה מבטא שגור (ביחוד הדבור „כל הללא דעלמא" = כל מלוא העולם). וסוף הדבור בגמרא היא „—לא הוה משַני בדבוריה" (לא היה משַנה את דבריו).

111. אי חזיא לך, לא אזלא מינך (מו"ק יח:).

„אם היא נועדה לך (להיות בת-זוגך), לא תחלוף ממך". ויש כפתגם חזה ברבבה לשונות.

112. אי חַקלאה מלכא ליהוי, דיקולא מצַוּאריה לא נחית (מגילה ז:).

גם אם יהיה האכר למלך, לא יוריד מעל צווארו את הסל (שהיה מאכיל ממנו את בהמתו), כי גדול כח ההרגל.

113. אי לאו דְדָלָאי לך חספא, לא מַשְכְּחַתְּ מַרגניתא תותיה (ב"מ יז וש"נ).

„לולי הרימותי לך את החרס, לא היית מוצא את המרגלית תחתיו". כלומר: לולי אמרתי את דברי הפשוטים, לא היה עולה על דעתך להעמיק יותר ולמצוא את האמת. זה היה פתגם שגור, ביחוד בין חכמי ארץ-ישראל (ר' ינאי, ר' יוחנן) וגם נמצא, בקצת שנוי, במקומות שונים בירושלמי.

114. אי לאו האי יומא, כמה יוסף איכא בשוקא (פסחים סח:).

כך היה רב יוסף אומר על יום מתן-תורה (חג-השבועות), והוא ציטאט מפורסם.

115. אי משום הא לא איריא (קידושין ה. ועוד הרבה).

אם משום זה, אין בכך כלום. כלומר: קושיא זו אינה חשובה כל-כך. דבור קבוע בטרמינולוגיה התלמודית, ושגור בספרות הרבנית וגם בפי הבריות.

116. אי סייפא לא ספרא, ואי ספרא לא סייפא (ע"ז יז:).

„תופש-חרב איננו סופר (מורה), וסופר איננו תופש חרב". זו תשובה שהשיב ר' אלעזר

בן פרטא כשנתפש למלכות ושאלו אותו, למה
למד תורה ולמה גנב. ובפי הבריות הוא דבור
שגור בהוראת: אם סופר אני לא סוחר, ולהפך.

117. **אידלי יומא, אידלי קצירא** (ב"ב טז:).
הוגבה השמש (כשהיא זורחת), הוגבה
(הוקל) ההולי. זה נמסר בתלמוד בלשון היינו
דאמרי אינשי.

118. **איה סופר, איה שוקל** (ישעיה ל"ג, יח).
דבור חביב ל„מליצים".

119. **איהו בי קרי, ואתתיה בי כיציני**
(מגילה יב.; סוטה ס.).
הוא בין הדלועים, ואשתו בין הקשואים.
פתגם עממי („היינו דאמרי אינשי") בהוראת:
אם האיש רודף זמה, גם אשתו פרוצה.

120. **איהו הוא דאפסיד אנפשיה**
(כתובות נג: ועוד).
הוא בעצמו גרם לעצמו הפסד. מבטא
רגיל בדיני ממונות.

121. **איהו רקיד, ואודניה להספרא** (זוהר, שלח).
הוא מרקד, ואזנו אל ההספד. כלומר:
לבו בל עמו.

122. **איזהו גבור? הכובש את יצרו**
(אבות, ריש פרק ד').

123. **איזהו גבור? העושה [את] שונאו אוהבו**
(אדר"נ פכ"ג).
פתגם מצוין, הראוי ליתר פרסום.

124. **איזהו חכם? הלומד מכל אדם**
(אבות, ריש פרק ד).
כמאמריו של בן-זומא, שהסמיכם על
מקראות. וכאן: שנאמר „מכל מלמדי השכלתי";
הוא מוציא את המקרא מפשוטו, כי המ"ם
היא מ"ם היתרון, ו„מכל" פירושו כאן „יותר
מכל מלמדי—".

125. **איזהו חכם? הרואה את הנולד**
(תמיד לב. ובמדרשים).
מתשובותיהם של זקני הנגב לאלכסנדר
מוקדון.

126. **איזהו מכובד? המכבד את הבריות**
(אבות רפ"ד).

127. **איזהו עשיר? השמח בחלקו** (שם).

128. **איזהו עשיר? כל שיש לו בית־הכסא
סמוך לשלחנו** (שבת כה:).
שגור בפי הבריות (ביחוד בהלצה) ושם
בברייתא עונים הרבה חכמים על השאלה
„איזהו עשיר", והתשובה הנ"ל היא זו של
ר' יוסי. ובב"מ קז. אמר ר' יוחנן: „כרוך אחת
בעיר", שיהא בה"כ סמוך לשלחנך.

129. **איידי דזוטר מירכס** (ב"ב יד:).
מתוך שהוא קטן הוא נוח לאבוד (על
ספר הושע, ולכן חברו אותו ביחד עם „תרי
עשר"). והוא דבור שגור.

130. **איידי דטרח למיבלע לא פליט**
מתוך שהוא טורח ועסוק לבלוע, אינו
פולט. כך אומרים על מי ש„מאסף ממון", ועל
חכמים המרבים ללמוד ואינם כותבים, וכדומה.
והדבור לקוח מהלכות תערובות, אלא ששם
הוא להפך: „איידי דטרח למפלט, לא בלע"
(עי' רש"י חולין קעא. בראש העמוד).

131. **איך יכול החי להכחיש את ההוי**
(ברכות כז:; בכורות לו.).
כך קרא ר' יהושע בשני ענינים שונים (ע"ש
בשני המקומות). בתלמוד נאמר „היאך" ובפי
הבריות „איך".

132. **אילו לא באנו אלא לשמוע דבר זה
דיינו** (ברכות טז, ועוד).
ויש גם: „אילו לא באתי—דיי". זה היה
דבור רגיל, וכן הוא גם עתה.

133. **אילני סרק קולם הולך.**
פתגם שגור (ודוגמתו בכמה לשונות)
ומקורו בב"ר (ט"ז): „אומרים לאילני סרק,
למה קולכם הולך", וכו'. ודבור זה נמצא גם
ברש"י לישעיה ז', ב.

134. **אימת יתוש על הפיל** (שבת עז:).

135. **אימת מפגיע על ארי** (שם).

פרש"י: מפגיע — חיה קטנה וקולה גדול. וזה דבור שגור, לענין אימת קטן על גדול, וכדומה.

136. **אין אדם דן גזרה־שוה מעצמו** (פסחים סו.; נדה יט:).

בפי הבריות ובספרות הוצא מפשוטו להוראה אחרת: אין אדם יכול להקיש מעצמו על אחרים.

137. **אין אדם דר עם נחש בכפיפה (אחת)** (יבמות קיב: וש"נ).

בתלמוד הכונה על אשה רעה; וזה היה דבור שגור. ובעת הוא מש[illegible] גם לעניינים אחרים (בתלמוד ליתא מלת „אחת"; אך בפי הבריות ובספרות — „בכפיפה אחת").

138. **אין אדם חוטא ולא לו** (ב"מ ה: וש"נ).

כלומר: אם אין ההנאה לו בעצמו, אלא לאחרים. פתגם מפורסם זה מסומן בתלמוד בלשון: חזקה אין אדם וכו'.

139. **אין אדם טורח בסעודה ומפסידה** (יבמות קז. וש"נ).

בכל המקומות בתלמוד הוא מובא בשם רבא ובלשון: חזקה אין אדם וכו'; ופשוטו כמשמעו. ובתור דבור שגור הושאל לעניינים שונים.

140. **אין אדם יודע במה (הוא) משתכר** (פסחים נד:; ב"ר סה.).

בברייתא בלשון „תנו רבנן".

141. **אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ** (ע"ז יט.).

142. **אין אדם מעיז פניו בפני בעל־החוב** (כתובות יח. וש"נ).

מאמרו של רבה בלשון „חזקה". וזה פתגם שגור מאד, בכל המאמרים הנוגעים לעניני מסחר והלואה וכו'.

143. **אין אדם משים עצמו רשע** (יבמות כה: וש"נ).

פרש"י: כלומר, על עדות עצמו אינו נעשה רשע (בבית־דין), שהרי התורה פסלה קרוב לעדות, ואדם קרוב אצל עצמו. ובפי הבריות הורחבה כונת המאמר.

144. **אין אדם מת וחצי־תאוותו בידו** (קה"ר א, לד).

כך שגור בפי הבריות. ובמקורו במדרש: „אין אדם יוצא מן העולם".

145. **אין אדם נוגע במוכן לחברו** (יומא לח: ובמדרשים).

פתגם מפורסם (מיוחס לבן־עזאי). כלומר: אל ידאג אדם, שמא יקפח אחר את פרנסתו, כי הכל נקצב מראש.

146. **אין אדם נוקף אצבעו למטה, אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה** (חולין ז:).

מאמר מפורסם של ר' חנינא, ונסמך על מקראות.

147. **אין אדם נחשד בדבר, אלא אם כן עשאו** (מו"ק יח:).

„—ואם לא עשאו כולו עשה מקצתו, וכו'.

148. **אין אדם נתפס על צערו** (ב"ב טז:).

כך היא הנוסחה השגורה. ובתלמוד „— בשעת צערו"; כלומר, אין לחייב אדם על שהוא מדבר קשות מחמת צער. ובכונה זו, בקירוב, משתמשים במאמר זה.

149. **אין אדם עובר עבירה, אא"כ נכנס בו רוח שטות** (סוטה ג. ובמדרשים).

דרשה של ריש לקיש מן הכתוב „איש כי תשטה אשתו (מלשון שטות).

150. **אין אדם עומד על דברי תורה, אא"כ נכשל בהם** (גטין מג.).

אינו עומד על אמתתם עד שיכשל להורות טעות ויכלימוהו, ואז יתעסק להבין; מפרש"י. והרעיון שבמאמר זה נמצא גם במשלי הגוים.

151. **אין אדם רואה חובה לעצמו** (שבת קיט.; כתובות קה:)

„אין דעתו מתקרבת לצד החובה לחייב את עצמו, ואפילו כשהוא מתכוין לדין אמת"; פרש"י. וזה מן הכללים המשפטיים העתיקים שלנו, שיסודם בפסיחולוגיה.

152. אין אדם שותה בכוס, אלא אם כן בודקו (כתובות עה:).

בתלמוד הוא בהשאלה על אשה, ובלשון: חזקה אין אדם וכו'.

153. אין אדם שליט ברוח [לכלוא את הרוח] (קהלת ח', ח).

154. אין אומן בלי כלים.

דבור שגור. ובאדר"נ (פכ"ב) בשם ר' יוחנן בן זכאי: חכם וירא חטא, הרי זה אומן וכלי אומנתו בידו. חכם ואינו ירא-חטא, הרי זה אומן ואין כלי אומנתו בידו. וכנראה זהו מקור הציטאט.

155. אין אומר ואין דברים (תהלים י"ט, ד).

דבור רגיל.

156. אין אומרים בַקְרו נמל, בַקרו הזיר, אלא — בַקרו מלה (חגיגה ט:; ובמד"ר).

פרש"י: „בקרו מלה זה לקרבן, שמא נפל בו מום ונתקלקל; כך לשון קלקול נופל באדם שהיה טוב כתהלה". זה מאמר של ר' שמעון בן יוחאי. ומשתמשים בו גם לעניני בקורת: אין מבקרים ספר שהוא למטה מכל בקורת, וכדומה.

157. אין אונס (אסתר א', ה).

158. אין אורח מכניס אורח (ע' ב"ב צח:).

כך שגור בפי הבריות. ובמקורו בתלמוד הובא בשם בן-סירא בלשון זו: הכל שקלתי בכף מאזנים ולא מצאתי קל מסובין; וקל מסובין חתן הדר בבית חמיו; וקל מחתן — אורח מכניס אורח.

159. אין אחר מעשה בית-דין כלום.

כך שגור בפי הבריות ובתלמוד (ב"ב קנב: וסנהדרין סד:): „אין אחר קנין כלום". ובב"מ (יז.) „הטוען אחר מעשה בית-דין לא אמר כלום", ומשני אלה הורכב הדבור השגור.

160. אין איש מת אלא לאשתו, ואין אשה מתה אלא לבעלה (סנהדרין כב:; רות רבה פ"ב).

161. אין אלה אלא דברי תימה (פסחים עב.)

בנוסח זה הוא מצוי בספרות. ובמקורו בברייתא שם אמר ר' גמליאל לר' טרפון: „כל דבריך אינם אלא דברי תימה".

162. אין אלו אלא דברי נביאות (עירובין ס:; ב"ב יב.).

כלומר: בלי טעם ונמוק. בב"ב אומר כן התנא ר' יוסי, ובערובין — האמורא רב אידי; ומזה נראה שזה היה דבור שגור, וכן הוא גם עתה.

163. אין אנו אחראין לרמאים (דמאי ג, ה).

164. אין אני והוא יכולים לדור בעולם (סוטה ה.).

בתלמוד הכונה על הקב"ה ובעל-גאוה. וכעת הוא דבור שגור בכלל.

165. אין אפיטרופוס לעריות (כתובות יג: וש"נ).

בכתובות מיוחס פתגם זה לר' יהושע; אך בשאר המקומות הוא מובא סתם, ובודאי הוא פתגם קדמון.

166. אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן [אלא מתוך קופה של בשר] (ברכות לב. וש"נ).

כלומר: אין משתגעים ומשתובבים אלא מרוב טובה (והגירסה הנכונה היא: אין ארי דורס ונוהם — כמו שהובא בסנהדרין קב.). המאמר הובא בלשון „אמרי דבי ר' ינאי" ובנראה הוא משל עממי, ויש דוגמתו במשל הגוים, ודבריות מצטטים עפ"י רוב רק את חציו הראשון.

167. אין ארץ-ישראל חסרה כלום (ברכות לו:; סוכה לה.).

זו דרשת ר' מאיר מן הכתוב (דברים ח', ט): „ארץ—אשר לא תחסר כל בה".

168. אין אשה אלא לבנים (כתובות נט:; (תני ר' חייא); סוף תענית (כח:).

169. אין אשה אלא ליופי (שם).

170. אין אשה אלא לתכשיטי־נשים (שם).

171. אין אשה מתקנאת אלא בירך חברתה (מגילה יג.).

המאמר מוּשׂם בפי מרדכי; וכנראה היה פתגם מפורסם.

172. אין בודקין מן המזבח ולמעלה (קדושין עו., במשנה; פסחים ג:).

כך שגור בפי הבריות, וכן הגירסא בפסחים, ובמשנה קדושין: אין בודקין (לענין יוחסין לקחת אשה) לא מן המזבח ולמעלה ולא מן הדוכן וכו' וכו' (אם שימש במזבח אין צריך עוד לבדוק באבותיו, כי בודאי מיוחס הוא). ובפי הבריות משמש הציטאט לענינים שונים, הדומים לעיקר כונתו.

173. אין בור ירא חטא (אבות ב, ה).

174. אין בית אשר אין שם מת (שמות י"ב, ל).

בהלצה על שמיטת־כספים גדולה, וגם על „אפיקורסות".

175. אין בית־דין שקול (סנהדרין ג., יג:).

אין עושים ב"ד זוגות, כי צריך שיהיה אחד מכריע.

176. אין בן־דוד בא עד שתכלה פרוטה מן הכיס (סנהדרין צז.).

מכל המאמרים שהובאו שם בלשון „אין בן־דוד בא—" נתפשט ונתחבב על הקהל רק זה.

177. אין בעל הנס מכיר בנסו (נדה לא.).

כך שגור בפי הבריות. ובתלמוד: אמר ר' אלעזר, מאי דכתיב „עושה נפלאות לבדו" (רק הקב"ה לבדו יודע שזה נס), אפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו".

178. אין בשר המת מרגיש באיזמל (שבת יג: וירושלמי תענית פ"ג, ה"ח).

איזמל = סכין של רופא. ובתור דבור שגור משתמשים בו על אדם מחוסר־הרגשה, שאינו נפגע בכבודו, וכדומה.

179. אין גוזרים גזרה על הצבור, אא"כ רוב הצבור יכולים לעמוד בה (ב"ק עט: וש"נ).

180. אין דבר עומד נגד הזמן.

פתגם מפורסם, וכבר הזכירו יש"ר מקנדיא בהקדמת ספרו „נובלות חכמה"; והוא לקוח ממשלי הגוים.

181. אין דבר טוב יוצא מתוך מריבה (שמו"ר פ"ל).

182. אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה (ברכות סג: וש"נ).

דרשתו של ריש־לקיש מן הכתוב: „זאת התורה אדם כי ימות באהל".

183. אין דבריו של אחד במקום שנים (יבמות פח: וש"נ).

184. אין האור נִכר אלא מתוך החושך.

פתגם מפורסם; ונזכר בסוף הספר „בן המלך והנזיר". ובזוהר (תזריע ותצוה) הובא בלשון „אלמלא חשוכא לא אשתמודע נהורא".

185. אין הבור מתמלא מחוליתו (ברכות ג: וש"נ).

משל עממי עתיק (וע"ש במפרשים). ובפי הבריות הוראתו כפרש"י: העוקר חוליא מבור כרוי וחוזר ומשליכו לתוכו, אינו מתמלא בכך". וזה נגד העצה: „לכו והתפרנסו זה מזה".

186. אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין (תענית ח: וש"נ; ב"ר פס"ד).

מאמר מפורסם. והובא בתור דרשה של ר' יצחק על המקרא „יצו ה' את הברכה באסמיך".

187. אין הברכה שורה אלא במעשה ידיו של אדם (תוספתא ברכות פ"ו).

הרעיון נמצא גם במשלי הגוים.

188. אין הדעת סובלתו (פסחים קיג:).

דבור רגיל, שנתפשט בקהל ע"י פרש"י במדבר כ"א, יד.

189. אין הולכים בממון אחר הרוב (ב"ק כז: וש"נ).

מן הכללים המשפטיים העתיקים שלנו.

190. אין החומא נשבר (שביעית ט, ט).
כלומר: צריך להשתדל שלא יהא ההומא נשבר.

191. אין היצר תאב אלא דבר שאסור לו
(ירושלמי יומא, ו, ד ונדרים רפ"ט).

192. אין המקרא אומר אלא דרשני
(רש"י, פסוק בראשית ברא).

193. אין הנדון דומה לראיה (פסחים טו.
ובתוספתא שם).
דבר ר' יוסי, והוא מצוין בקצורו המדויק (הראיה שאתה מביא אינה דומה להדבר שאתה לומד ממנה). והוא שגור מאד בדבור ובספרות.

194. אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל תינוקות של בית רבן (שבת קיט:).
בשביל הבל הנשימה היוצא מפיהם כלמדם. מאמר שגור מאד.

195. אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו
(ע"ז ג.; מדרש תהלים קמ"ט).
בטרוניא=בפריצות, כלומר: בעלילות דברים ובתביעות קשות.

196. אין הקב"ה מקפח אפילו שכר שיחה נאה
(נזיר כג:; הוריות יג:).
והמבטא „אינו מקפח שכר שיחה נאה" הוא דבור שגור.

197. אין הקומץ משביע את הארי (ברכות ג.).
משל עממי עתיק ומפורסם מאד.

198. אין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה
(ירושלמי שבת ב, ו; ב"ר צא, ט, ועוד במדרשים).
בפי הבריות הוא שגור בלשון „השטן מקטרג—" או „שטן מקטרג—".

199. אין ודאי שאין בו ספק.
נמצא ב„תשבי" ערך ודאי.

200. אין ולאו ורפיא בידיה (שבת קיג. ועוד).
הן ולאו, ורפוי בידו (על המפקפק בדבר).
ובפי הבריות: „הן ולאו—".

201. אין זווגו של איש אלא מן הקב"ה
(ב"ר סח, ג')
יש דוגמתו גם במשלי הגוים (והרבה כמותו באוצר-משלינו).

202. אין חבוש מתיר עצמו מבית־האסורים
(ברכות ה: ועוד).
מאמר סתמי, והוא משל עתיק ומפורסם מאד.

203. אין הכים לאדם שלא בפניו
(עירובין פא: במשנה, ועוד).
כלל משפטי עתיק (כלומר: אין מטילים חובות על אדם שלא בפניו).

204. אין חזון נפרץ (ש"א ג', א).
מליצה רגילה: „אין זה חזון נפרץ" - אין זה דבר מצוי. (ובמקרא: חזון=נבואה).

205. אין חכם כבעל הנסיון.
הרעיון לקוח ממשלי הגוים, אבל צורתו מקורית.

206. אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה
(משלי כ"א, ל).
שגור מאד. וגם בשנוים הלציים („אין חכמה ואין תבונה, לנגד פרוי פארטונא" — המזל — או: „לנגד שלעכטע קארטען", ועוד).

207. אין חכמה לאשה אלא בפלך
(יומא סו:; ירוש' סוטה ג, ד., ובמדרשים).
מיוחס לר' אליעזר באסמכתא מהודה על הכתוב „וכל אשה חכמת לב בידיה טוו" (שמות ל"ה, כה). אך זה פתגם עתיק. וע' במבוא.

208. אין חלום בלא דברים בטלים
(ברכות נה.; נדרים ה.).
כך שגור בפי הבריות כנוסח שבפרש"י בראשית ל"ז, י. ובתלמוד: „כשם שאי-אפשר לבר בלי תבן, כך אי-אפשר לחלום בלא דברים בטלים". בברכות הוא דרשה של ר"ש בן יוחאי. ובנדרים היא תשובתו של רב אשי. ומזה נראה שהיה מאמר מפורסם.

209. אין יוצא ואין בא (יהושע ו', א).
דבור שגור.

210. אין ישראל יכולים לקבל רוב טובה (ע' יבמות מז:).
כך מצטטים. ובמקורו, ביבמות, כך נוסחתו: „גר שבא להתגייר אומרים לו: — הוי יודע — וישראל בזמן הזה אינם יכולים לקבל לא רוב טובה ולא רוב פורעניות".

211. אין כחו אלא בפה.
דבור שגור. ומקורו בפרש"י ורד"ק ו„מצודת־דוד" על הכתוב (ישעיה מ"א, יד): „אל תיראי תולעת יעקב, מה תולעת זו אין כחה אלא בפה, כך ישראל. וע' בילקוט־שמעוני על הפסוק הנ"ל.

212. אין כל חדש תחת השמש (קהלת א', ט).
פתגם זה הוכנס אל אוצר־המשלים של רוב העמים.

213. אין כסף לאדון זה (קדושין ג:).
כפי הבריות הוא דבור הלצי. ובתלמוד הוא דרש על הכתוב (שמות כ"א, יא): „ויצאה חנם אין כסף" — אין כסף לאדון זה, אבל יש כסף לאדון אחר, ומאן ניהו? — האב".

214. אין לאדני מעצור להושיע ברב או במעט. (ש"א י"ד, ו).

215. אין להם זה על זה אלא תרעומות (ב"מ, במשנה ריש „השוכר את האומנין").
דבור רגיל. ושם במשנה אחרת (נד.): „אין לו עליו אלא תרעומת".

216. אין לו אלא ארבע אמות של הלכה (ברכות ח.).
בתלמוד נאמר: מיום שחרב בהמ"ק אין לו להקב"ה אלא ד' אמות של הלכה בלבד. ובפי הבריות הכונה על מי שמצטמצם רק בעניני תורה או חכמה, ואינו מתערב ואינו יודע בהויות העולם.

217. אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות (ב"ב קלא.).
כלל מישפטי עתיק, ומצטטים אותו בפתם, *) רק על דיין.

218. אין לו שמירה אלא סכין (ב"ק מה: במשנה).
דברי ר' אליעזר על שור המועד, ובפי הבריות בהלצה.

219. אין לך אדם בלא יסורים (ב"ר צ"ב, א).
הרעיון נמצא גם במשלי הגוים (וגם במשלי התנ"ך).

220. אין לך אדם שאין לו שעה (אבות ד, ג).
לפתגם שגור זה יש חברים ברוב הלשונות.

221. אין לך בן־חורין אלא מי שעוסק בתורה (אבות ו, ב).
יש בזה גם הרעיון של „אצילות רוחנית", כלומר: זה אציל רוחני.

222. אין לך דבר העומד בפני הרצון.
דבור שגור, שרעיונו לקוח ממשלי הגוים.

223. אין לך דבר שאין לו מקום (אבות ד, ג).

224. אין לך יום, שאין קללתו מרובה משל חברו (סוטה מט.).
כך מצטטים. ובתלמוד: „כל יום ויום קללתו מרובה —".

225. אין לך כלי מחזיק ברכה יותר מן השלום (סוף מס' עוקצין).

226. אין לך צרה באה על אדם שאין לאחרים בה ריוח (ב"ר ל"ח, א).
רעיון זה נמצא גם במשלי הגוים.

227. אין לך שבוש גדול מזה! (ר"ה ל:).
דבור שגור.

228. אין למדים מן הכללות [ואפילו במקום שנאמר בו „חוץ"] (עירובין כז.; קדושין לד.).
מאמרו של ר' יוחנן. ועפ"י רוב מצטטים רק חציו הראשון.

229. אין לנו עסק בנסתרות (חגיגה יג, שם בירושלמי; ובמדרשים).
דבור שגור זה מובא בתלמוד בשם בן־סירא ובלשון: „אין לך עסק —".

230. אין מביאים ראיה מן השוטים (שבת קד: וש"נ).

מכל המקומות שבתלמוד נראה שזה היה פתגם מפורסם.

231. אין מגלים אלא לצנועים (קדושין עא.).

כך מצטטים. ושם בתלמוד: „אין מוסרים אלא למי שהוא צנוע". ועי"ש.

232. אין מדרש בלי חדוש (חגיגה ג.).

כך מצטטים. ובתלמוד: „אי־אפשר לבית־המדרש בלא חידוש". אבל כבר הקדמונים היו מצטטים כמונו. וכן הוא בסוף ההקדמה לספר „ראשית־חכמה" המבורכם (שנתחבר בשנת של"ד).

233. אין מזל לישראל (שבת קנו. וש"נ).

בפי הבריות הוראתו: „אין הצלחה לישראל". אך בתלמוד הכונה, שישראל אינם תלויים בהשפעת המזלות (איצטגנינות).

234. אין מלאך אחד עושה שתי שליחות (ב"ר נ', ב).

נתפרסם ונתפשט ע"י פרש"י (בראשית י"ח, ב), ומשתמשים בו בהלצה.

235. אין מלך בישראל [איש הישר בעיניו יעשה] (שופטים י"ז, ו, וגם בסוף הספר).

עפ"י רוב מצטטים רק הציון הראשון (בהלצה).

236. אין מלכות נוגעת בחברתה [אפילו כמלוא נימא] (ברכות מ"ח: וש"נ).

ציטט לעניני גבאות, וכדומה. וזה היה בימי התלמוד מאמר מפורסם.

237. אין מסיחים בסעודה (תענית ה:).

מאמר מפורסם זה נמסר בהלמוד בשם ר' יוחנן.

238. אין מסרבים לגדול (פסחים פו: ; ב"מ פז.).

נתפרסם ביחוד ע"י פרש"י (בראשית י"ט, ב). ובב"ר (פ"נ) הובא בלשון „אין ממאנים לגדול". אך, כמובן, זה רק תרגום „נה". ובנראה מן התלמוד, וזהו מכללי דרך־ארץ העתיקים שלנו.

239. אין מעוט אחר מעוט אלא לרבות (יומא מג. וש"נ).

משמש ציטאט מעין „לפני כבוד ענוה" וכדומה.

240. אין מעמידים פרנס על הצבור, אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו (יומא כב:).

מפורסם מאד. בעל המאמר הוא ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק, ומסיים: שאם תזוח דעתו עליו, אומרים לו: חזור לאחוריך! וכל המאמר הוא יותר תלצי.

241. אין מערבים שמחה בשמחה (מו"ק ח., ובירושלמי שם).

242. אין מצויים תלמידי חכמים לצאת ת"ח מבניהם (נדרים פא.).

בתלמוד בשאלה: מפני מה אין מצויים— ועי"ש תשובות יפות.

243. אין מקדם ומאוחר בתורה (פסחים ו: ועוד הרבה, ירושלמי מגילה, א', א, ועוד).

הובא גם בפרש"י בראשית ו', ג, ועוד בכמה מקומות. ומכאן פרסומו. משתמשים בו גם בדרך הלצה: ב„עליות" וב„הקפות" (לפני „הקפות" מכריז השמש: „אין מוקדם" וכו', כדי שלא יתקנא האחד ב„הקפת" חברו).

244. אין מקום פנוי בארץ מן השכינה (במדב"ר י"ב, ד).

מאמר מצוין (כביכול „פנתיאיסטי"). ובלשון המקובלים: „לית אתר פנוי מיניה". והוא, באמת, פירוש הכתוב „מלוא כל הארץ כבודו".

245. אין מקשין באגדה.

מאמר מפורסם. ונמצא בסוף פתיחת „מורה הנבוכים" להרמב"ם, בלשון „ולזה אמרו: אין מקשין באגדה".

246. אין מקרא יוצא מדי פשוטו (שבת סג. וש"נ).

כלל עתיק. וביחוד נתפרסם ע"י פרש"י בראשית פ"ו, י, ועוד.

247. אין מראים לאדם אלא מהרהורי לבו (ברכות נה:).

כלומר: בחלום. והדבור „ראה (בדבר מהרהורי לבו" וגם הוא מליצה רגילה בספרות.

248. אין מרחמים בדין (כתובות פד. במשנה).

דברי ר' עקיבא, ובפי הבריות לפעמים: „אין רחמים בדין".

249. אין משיבים את הארי לאחר מיתה (גטין פג. ושם בירושלמי).

דברי ר' יהושע (לחכמים, שהשיגו על דברי ר' אליעזר לאחרי פטירתו), כי אם היה בחיים אולי היה מוצא תשובה.

250. אין משיבין לאחר מעשה (ר"ה כט:).

ובזה: „הנעשה אין להשיב". והרבה כמותו במשלי הגוים.

251. אין משנים ממנהג המדינה (תוספתא כתובות פ"ו, ועוד הרבה).

יש כמותו הרבה בתלמוד, וגם במשלי הגוים.

252. אין משנים מצדקה לצדקה.

דבור שגור. ומקורו בערכין ו.: „סלע זה לצדקה — ... אסור לשנותה" (ע"ש). וע' גם „יורה דעה" רנ"ה, רנ"ט.

253. אין מתחילין בבד (ע' זוהר, עקב).

כך שגור בפי הבריות. ולשון הזוהר: „אין מתחילים ביום ב' ואין מסיימים ביום ד', היינו ב"ד". והמתנגדים לאמונה טפלה זו, מסבבים בנגדה: כתונת בד ילבש".

254. אין נביא בעירו.

פתגם שגור בספרות; והובא כבר בתוך משל בספר הרבני „אהבת עולם" להגאון הספרדי ר"ש אלגאזי (מסוף המאה הרביעית). ומקורו באונגליון, מתי י"ג, נז (ע"ש).

255. אין סומכים על הנס (פסחים סד: ; קדושין לט:).

כך שגור בפי הבריות ובספרות. ובשני המקומות בתלמוד הובא בלשון ארמית: „לא סמכינן אניסא".

256. אין ספק מוציא מידי ודאי (יבמות יט: וש"נ).

כלל עתיק.

257. אין עד נעשה דיין (ר"ה כו. וש"נ).

כלל זה מיוחס במס' ר"ה לר' עקיבא; אך ברוב המקומות הוא מובא סתם.

258. אין עבירה מכבה תורה (סוטה כא.).

מאמר מגורזם.

259. אין עונשים אלא אם כן מזהירים (ע' יומא פא. ועוד).

כך מצטטים. ובתלמוד: „לא ענש אא"כ הזהיר". ובספרי, פ' שופטים: „אין עונשים את האדם עד שמזהירים אותו".

260. אין עורו מחזיק בשרו (כתובות קיב.).

זה נאמר על הצבי. ובהלצה על „הקופץ מעורו" מרוב טובה או מהתפעלות וכדומה.

261. אין עושים נפשות (=מצבות) לצדיקים (ירוש' שקלים ב, ז; ב"ר פ"ב).

כי „דבריהם הם הם זכרונם".

262. אין על עפר משלו (איוב מ"א, כה).

מליצה שגורה.

263. אין עני אלא בדעת (נדרים מא.).

פתגם מפורסם; ויש דוגמתו במשלי הגוים. ובתלמוד תובא בשם אביי בלשון „נקטינן"=מסורת מאבותינו.

264. אין עניות במקום עשירות (שבת קב: וש"נ).

שם בשבת הובא בשם אמורא; אך ברוב המקומות — סתם. ובודאי הוא פתגם עתיק.

265. אין עשן בלי אש.

שגור בספרות החדשה, והוא תרגום מלועזית. אך הוא נמצא גם בזוהר (פ' נח) בארמית „לית תננא בלא אשא".

266. אין פרץ ואין צוחה (תהלים קמ"ד, יד).

מליצה שגורה. ולשון הכתוב: „אין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה".

267. אין פני הארץ אלא עשירים (ב"ר צ"א, ה).

זה מדרש הכתוב (בראשית מ"א, נו) „והרעב היה על פני כל-הארץ". והובא שם גם בפרש"י; ולכן כדבור הז'רגוני אומרים „די פני", כלומר: עשירי העדה.

268. אין פורענות באה לעולם אלא בשביל ישראל (יבמות סג.).

מאמרו של ר' אלעזר, והוא מפורסם מאד. ובמס' שבת (קלט.): „אין פורענות וכו' אלא בשביל דייני ישראל". ובב"ב (ח.) אמר רבי: „אין פורענות וכו' אלא בשביל עמי הארץ!"

269. אין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי-הארץ (ב"ב ח.).

מאמרו של רבי. ואינו מפורסם — אבל הוא ראוי לפרסום...

270. אין צבור עני.

דבור שגור; ונמצא גם בהקדמה למחזור רומניא. ובירושלמי גטין (פ"ג, סה"ו): „לית צבור כוליה מיעני". אולי זה מקור הפתגם?

271. אין קול ואין עונה (מ"א י"ח, כו, כט).

מבטא שגור.

272. אין קטינור נעשה סנינור (ברכות נט. ויש"נ).

נמצא גם בפירש"י ויקרא ט"ז ד, ועוד. ולכן הוא מפורסם מאד.

273. אין קטורת בלי הלבונה.

פתגם מפורסם, וכונתו, כי אי-אפשר וגם לא נבון שיהא הכל טוב בהחלט ויפה בהחלט; צריך גם מעט מן הרע, כדי שתצא התמזגות יפה. ומקור הפתגם הוא בפרש"י שמות ל', לד (ע"ש). יע' מס' כריתות ו: „כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית; שהרי הלבנה ריחה רע, ומנאה הכתוב עם סממני קטורת".

274. אין רבוי אחר רבוי אלא למעט (פסחים כג. ועוד).

משתמשים בו גם מעין „לפני שבר גאון".

275. אין רגע בלי פגע.

פתגם שגור בפי כל; וכנראה הוא עתיק מאד, כי גם באחד משירי ר' יהודה הלוי נמצא החרוז „ואין רגע בלי נגע".

276. אין רע שאין בו טוב.

פתגם מפורסם, שיש דוגמתו בכל הלשונות. וכבר הובא בס' „צרור המור" (דף כד:) לר' אברהם סבע (מגולי ספרד) בתור „משל הדיוט".

277. אין שוטה מרגיש.

פתגם מפורסם, וב„מבחר הפנינים", שער המוסר: „השוטה אינו מרגיש בבזיון". ועי' בפתגם הסמוך.

278. אין שוטה נפגע (שבת יג:; ירושלמי תענית ג' ח).

פרש"י: אין פגע רע בא עליו, כלומר: איננו מכיר בפגעיו". וכנראה, מזה נולד הפתגם הקודם.

279. אין שומר לנשים אלא כיעור-פנים („מחברות עמנואל" 14).

פתגם חריף זה לקוח מלועזית.

280. אין שטן ואין פגע רע (מ"א ה', יח).

281. אין שלום לרשעים (ישעיה מ"ח, כב; נ"ז, כא).

פעם נאמר „אין שלום — אמר אלהי — לרשעים"; ופעם — „אמר אדוני". ובפי הבריות שגורות שתי הנוסחאות.

282. אין שליח לדבר-עבירה (קדושין מב: ויש"נ).

כלל עתיק ומפורסם מאד. והדוגמא היותר בהירה לכלל זה היא ההלכה הקדומה: האומר לחברו צא והרוג את הנפש, המשלח פטור והשליח חייב, כי אין שליח לדבר עבירה (ואם יצטדק השליח: „עשיתי רק מצות שולחי", אומרים לו: „דברי הרב (התורה) ודברי התלמיד (השולח)—דברי מי שומעים?"

283. אין שמחה אלא בבשר (פסחים קט.).

מאמר מפורסם. ובתלמוד נאמר זה רק בזמן שבהמ"ק קיים, „שנאמר: וזבחת שלמים ואכלת ושמחת לפני ה' אלהיך; ועכשיו שאין בהמ"ק קיים אין שמחה אלא ביין, שנאמר: ויין ישמח לבב אנוש".

284. אין שני זרזירים ישנים בדף אחד (ב"ר ע"ה, ד).

זרזירים — מיני עורבים או תרנגולים.
ופתגם מפורסם זה כונתו מעין „שני חתולים בשק אחד".

285. אין שני מלכים יכולים להשתמש בכתר אחד (ע' חולין ס:).

כך מצטטים. ובתלמוד: „אפשר לשני מלכים להשתמש בכתר אחד?"

286. אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד (סנהדרין פט.).

287. אינה דומה שמיעה לראיה.

כך שגור בפי הבריות, וב"ר ה' כח: „לא תהא שמיעה גדולה מראיה!" ובמכילתא פ' יתרו: „לא דומה שומע לרואה".

288. אינהו אכלי ואנן מברכין! (ברכות מד.).

על חתימת הברכה—„על הארץ ועל פירותיה" — מתקיף לה רב נחמן בר יצחק: אינהו אכלי ואנן מברכין! (הם, בני ארץ־ישראל, אוכלים את הפירות, ואנחנו, בני בבל, נברך — הרי לנו אין פירות הללו). וע"ש. ומימרא זו היתה לציטאט הלצי.

289. אינו אלא מן המתמיהין (מנחות מ.).

מבטא שגור. והוא מדברי ר' אליעזר ב"ר צדוק שם בברייתא: „והלא כל המטיל תכלת (בסדין) בירושלים אינו אלא מן המתמיהין" (ופרש"י: מתמיה את כל הרואים, שאומרים כלאים הוא לבוש).

290. אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו (יומא יח: וש"נ).

פתגם מפורסם (ובתלמוד הובא סתם, ורק בהוראה, שהנשוי אשה אינו מתאוה כמי שאין לו אשה).

291. אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה ואחת (חגיגה ט:).

מאמר מפורסם זה מיוחס שם ל ה ל ל.

292. אינו מגיע עד קרסוליו.

מליצה שגורה, שיש דוגמתה גם בלועזית. ובב"ר פל"ב, כפשוטו „הגיעו המים עד קרסוליו".

293. אינו מן הישוב (קדושין מ: במשנה).

זה נאמר במשנה על „מי שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך־ארץ".

294. אינו מעלה ואינו מוריד.

מליצה שגורה, בהוראת „אין לו שום ערך". ובאותה הוראה הובאה בתלמוד כמה פעמים, כמו: „דברי חלומות ל א מ ע ל י ן ו ל א מ ו ר י ד י ן" (גטין נב. וש"נ), ועוד.

295. איני יודע מה אתה סח (שבועות מט. במשנה).

„היכן שורי?" אמר לו: איני יודע מה אתה סח. והוא דבור שגור.

296. איננו עמי כתמול שלשום (ע' בראשית ל"א, ב, ה).

כך שגור בפי הבריות. ולשון הכתוב: „וירא יעקב את פני לבן והנה איננו עמו כתמול שלשום", ואח"כ: „רואה אנכי את פני אביכן כי איננו אלי כתמול שלשום").

297. איש אחד יחטא ועל כל העדה יקצוף (במדבר ט"ז, כב).

ציטאט שגור. ולשון הכתוב: „ה א י ש אחד —".

298. איש את רעהו חיים בלעו (אבות ג', ב).

דבור שגור.

299. איש זרוע לו הארץ (איוב כ"ב, ח).

300. איש כמתנת ידו (דברים ט"ז, יז).

301. איש לאוהליך, ישראל! (ש"ב כ', א).

דבור שגור לענינים שונים. ובמ"א (י"ב, טז) „לאוהליך ישראל!" ובדברי-הימים באותו ענין (דה"ב י', טז) „איש לאוהליך, ישראל!"

301. איש אלהים קדוש עובר „עלינו" תמיד (מ"ב ד', ט).
הלצה יפה על „צדיקי" החסידים, שמאהרים להתפלל ובאים לבית-הכנסת אחרי „עלינו".

302. איש לבִצעו מקצהו (ישעיה נ"ו, יא).
מליצה רגילה.

303. איש ריב ואיש מדון לכל הארץ (ירמיה ט"ו, י).

304. איש תחת גפנו [ותחת תאנתו] (מיכה ד', ד).
בפי הבריות שגור ביחוד „איש תחת גפנו".

305. אית תחומין במֵעַיָא? (ב"ר ל"ט, יב, ועוד).
„וכי יש תחומים במֵעַיִם?" — כך שאל אברהם את הקב"ה כשאמר לו „את בנך — אשר אהבת"; וכי יש במֵעַיִם תחומין: עד כאן אהבתי לישמעאל, ועד כאן — ליצחק? ולכן הוכרח הקב"ה להוסיף: את יצחק (ע"ש).

306. אך זה חלִי ואֶשָׂאֶנוּ! (ירמיה י', יט).
מליצה רגילה בספרות.

307. אכול בָּצָל ושֵׁב בַּצֵּל [ואל תאכל אווזים ותרנגולים ויהא לבך רודף עליך] (פסחים קיד.).
כלומר: טוב שתאכל רק ירקות ובצלים ואז תשב לבטח בצֵל-קורתך (ולא תצטרך למכור ביתך). המאמר מובא בשם התנא ר' יהודה בר אילעאי; אך בודאי היה פתגם שגור.

308. אָכוֹל ושתה כי מחר נמות (ישעיה כ"ב, יג).
זה מעין הדבור הצרפתי המפורסם: „אחרינו המַבּול!"

309. אָכלה ומחתה פיה [ואמרה לא פעלתי און] (משלי ל', כ).
עפ"י רוב מצטטים רק את חציו.

310. אַבֵּיף יַמָּא אַסנא בְּרָאתָא (פסחים ד.).
סנאים שעל שפת-הים ברושים הם במקומות אחרים; פרש"י: כלומר, דבר קל-ערך שמובא ממרחקים נחשב כיקר-ערך. ופתגם זה איננו מפורסם (ושם בתלמוד נמסר בלשון „ההוא דהוה קא אזיל ואמר").

311. אכלית, אשקית, לוית (ב"ר מ"ח).
הֶאכלת, השקית, לִוית. שלש אלה תעשה לאורח. במדרש הובא בלשון „כדאמרי אינשי".

312. אכן חציר העם! (ישעיה מ', ז).
מליצה ידועה.

313. אכן נודע הדבר! (שמות ב', יד).

314. אכשור דרי?! (יבמות לט:; חולין צג:).
פרש"י: „בתמיה, וכי נתכשרו הדורות". בשני המקומות בתלמוד הוא מיוחס לחכמים שונים, ומזה נראה שהיה דבור שגור. וכן הוא בספרות הרבנית.

315. אַל בינתך אַל תשען! (משלי ג', ה).

316. אֵל גמולות אדוני [שַׁלֵּם ישַׁלֵּם!] (ירמיה נ"א, נו).

317. אֶל הנער הזה התפללתי (ש"א א', כז).
דבור הלצי, ביחוד בשחוק הקלפים (כש„קונים" מה שנצרך — או מה שלא נצרך).
אַל (מאמרים שאינם נמצאים כאן ב„אַל", צריך לבקש ב„לא").

318. אַל יוציא אדם דבר מגונה מפיו (פסחים ג.).
מאמרו של ר' יהושע בן לוי, והסמיכו על מקרא: „מן הבהמה אשר איננה טהורה" (ולא „טמאה"). וע"ש.

319. אל יחסר המזג (שיר-השירים ז', ג).
דבור שגור; ו„מזג" בהוראה מעין „שווי-המדה". ובהוראה מעין זו כבר היה ציפאט אצל חכמי התלמוד. ע' סנהדרין יד: ובתוס' שם.

320. אל ישיל אדם אימה יתרה בתוך ביתו (גטין ו:).

מיוחס שם לאמוראים שונים; ומזה נראה שהיה מפורסם מכבר.

321. אל יכנס אדם פתאום לבית חברו (מס' דרך־ארץ רבה פ"ה. וע' פסחים קיב. ונדה טז:).

במס' נדה בשם בן-סירא: שלשה שנאתי — — והנכנס לבית־חברו פתאום. אמר ר' יוחנן: ואפילו לביתו. ובפסחים (קיב.), בין הדברים שצוה ר' עקיבא את בנו,—„ואל תכנס לביתך פתאום, כל־שכן לבית חברתך". כך היו מתיחסים מאמרים עתיקים לחכמים שונים.

322. אל יעמוד אָדם במקום סכנה (שבת לב.; תענית כ:).

323. אל יפטר אדם מחברו אלא מתוך דבר הלכה (ברכות לא.; עירובין סד.).

דבור שגור (ועפ"י רוב בדרך הלצה). והתלמוד מוסיף, „שמתוך כך זוכרהו".

324. אל יפתח אדם פיו לשטן (ברכות יט. וש"נ).

עפ"י רוב מצטטים כלשון „אל תפתח פה לשטן". ויש דוגמתו במשלי הגוים.

325. אל ישַנה אדם בנו מן הבנים (שבת י:; מגילה טז:).

המאמר הובא בשם רב, ונסמך על מעשה יעקב ויוסף ואחיו.

326. אל ישנה אדם מן המנהג (ב"מ פו:; תוספתא שם, ובמדרשים).

והראיה: „שהרי משה עלה למרום ולא אכל לחם, והמלאכים ירדו למטה ואכלו לחם" (אצל אברהם). המאמר הובא גם בפרש"י בראשית י"ח, ח.

327. אל ישתה אדם בכוס זה ויתן עיניו בכוס אחר (נדרים כ:).

בשעה שנזקק עם אשתו לא יהרהר באחרת. מאמר מליצי זה מיוחס לרבי. אך מן הלשון „מכאן אמר רבי" נראה, שהמאמר היה מפורסם קודם־לכן (עי"ש).

328. אל יתהלל חוגר כמפַתח (מ"א כ', יא).

דברי אחאב. אך אפשר מאד שזה היה משל עממי מימי קדם (וע' במבוא). ורעיונו נמצא גם במשלי הגוים, אך ביפיו אין דומה לו.

329. אֶל כֶּליך לא תתן! (דברים כ"ג, כה).

דבור שגור (בהלצות).

330. אֶל עקרבים אתה יושב (יחזקאל ב', ו).

מליצה רגילה („הוא יושב אל עקרבים", וכדומה).

331. אל תאמין בעצמך עד יום מותך (אבות ב', ד).

מיוחס להלל (ויש דוגמתו במשלי הגוים הקדמונים). ובברכות (כט.) הובאה ראיה לזה „שהרי יוחנן כהן-גדול שימש בכהונה גדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי".

332. אל תאמינו ברֵעַ...! (מיכה ז', ה).

333. אל תאמר לרעך: לך ושוב ומחר אתן, ויש אתך (משלי ג', כח).

עפ"י רוב מצטטים רק חֶציו.

334. אל תאהב שֵׁנה, פן תִּוָּרש (משלי כ', יג).

335. אל תבטחו בנדיבים! (תהלים קמ"ו, ג).

שגור גם בפי ההמון.

336. אל תביאנו לידי נסיון (ברכות ס:).

מנוסח התפלות (ונמצא גם בתפלת הנוצרים „אבינו שבשמים"). ובסנהדרין קז. אמר רב: לעולם אל יביא אדם עצמו לידי נסיון; ומביא ראיה מדוד המלך (ע"ש).

337. אל תבשל בקדרה שבִשל בה חברך (פסחים קיב.).

נמנה בין הדברים שצוה ר' עקיבא את רשב"י. ומפרש בגמרא: זו גרושה בחיי בעלה, דאמר מר: גרוש שנשא גרושה, ארבע דעות במטה (זה — לבו לאשתו הראשונה, וזאת — לבעלה הראשון).

338. אל תגידו בגת! (ש"ב א', כ; מיכה א', י).

במיכה „בגת אל תגידו"; ושתי הנוסחאות הן דבורים שגורים. (ו„בגת" היא קלמבור בפי הבריות=„גאט", באשכנזית).

339. **אל תגעו במשיחָי** (תהלים ק"ה, טו;
דה"א ט"ז, כב). ובמס' שבת (קיט:) אמר
רב: אלו תינוקות של בית רבן. ובהוראה זו
מצטטים אותו.

340. **אל תדין את הברך עד שתגיע למקומו**
(אבות ב', ד).
המאמר המצוין הזה (השגור בפי כל)
מיוחס להלל.

341. **אל תדור בעיר שראשיה תלמידי־חכמים**
(פסחים קיג.).
כי הם שקועים בתורתם וחכמתם ואין
להם פנאי לעניני הצבור. וזה מן הדברים
שצוה ר' עקיבא את בנו, ונמצא גם במשלי
בן־סירא (אך אפשר מאד שהוא מאמר עממי).
ושם (קיג.) אמר רב לרב אסי: אל תדור בעיר
דריש־מתא אסיא (שראש העיר הוא רופא. ג"כ
מטעם הנ"ל).

342. **אל תהי בז לכל אדם** (אבות ד', ג).
מיוחס לבן־עזאי.

343. **אל תהי ברכת הדיוט קל בעיניך**
(ברכות ז.; מגילה טו.).
במגילה היא דרשתו של ר' חנינא ממעשה
דוד ודניאל (ע"ש), ובברכות הובא סתם.
ובפי הבריות הוא מאמר הלצי.

344. **אל תהי בתוקעי כף!...** (משלי כ"ב, כו).
אזהרה נגד ה„ערבות".

345. **אל תהי דן יחידי!** (אבות ד', ח).

346. **אל תהי חכם בעיניך** (משלי ג', ז).

347. **אל תהי מתוק ותְּמָצֵץ.**
פתגם ידוע. ונמצא ב„מחברות עמנואל"
(143) וב„מבחר הפנינים", ועוד. ויש בזה
נוסחאות שונות.

348. **אל תהי עֵד חנם** (משלי כ"ד, כח).

349. **אל תהי צדיק הרבה** (קהלת ז', טז).
שגור בפי כל.

350. **אל תהי רשע בפני עצמך**
(אבות ב', יג).
מיוחס לר' שמעון. והרבה פירושים נאמרו
בו. ואפשר שכונתו האמתית היא, שלא יחזיק
האדם את עצמו לרשע שאין לו עוד תקנה;
כי גם רשעים יכולים להיטב מעשיהם ולחזור
למוטב.

351. **אל תהי שוטה בחרוזים** (חולין צה:).
דבור שגור (כנגד החרוזנים). ובתלמוד
היא תשובתו של רב לרב הונא, ששאלו אותו,
אם בשר שניתן בחרוזין (במחרוזות)
ונתעלם מן העין, נחשב בסימן, או לא, ועל
זה ענהו רב: אל תהי וכו'. וקשה לעמוד על
פירושו האמתי (רש"י מביא שני פירושים, ע"ש);
וכמובן אין לזה דבר עם חרוזים שבשיר
(החרוז הוא המצאה מאוחרת, אחרי חתימת
התלמוד).

352. **אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב
על מנת לקבל פרס** (אבות א', ג).
מאמר מוסרי מצוין, המיוחס לאנטיגנוס
איש סוכו שקבל משמעון הצדיק.

353. **אל תזכר לנו עונות ראשונים!**
(תהלים ע"ט, ח).
דבור שגור, בדרך־הלצה.

354. **אל תחרוש על רעך רעה, והוא יושב
לבטח אתך** (משלי ג', כט).

355. **אל תיגע להעשיר** (מבינתך חדל)
(שם כ"ג, ד).

356. **אל תיראי תולעת יעקב** (ישעיה מ"א, יד).
מליצה רגילה.

357. **אל תמנע טוב מבעליו, בהיות לאל
ידך לעשות** (משלי ג', כז).

358. **אל תסג גבול עולם** [אשר עשו אבותיך]
(שם כ"ב, כח).

359. **אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו**
(אבות ד', כ).
מיוחס לרבי, אך קרוב לשער, שהוא פתגם
עממי עתיק.

360. **אל ת ע מ ו ד בדבר רע** (קהלת ח', ג).

הפוסקים הקדמונים הסמיכו על פסוק זה (בדרך דרש מחודד) את המנהג שלא לפסוק פסוקים ושלא להפסיק בקריאת התורה בדבר רע. וכן הוא נדרש בילקוט (ע"ש רמז תתקע"ח).

361. אל תעמוד על המקח בשעה שאין לך דמים (פסחים קיב:).

דמים — מעות. זה מן הדברים שצוה ר' ישמעאל ב"ר יוסי את רבי. אך בב"מ (נח:) בברייתא: ר' יהודה אומר: לא יתלה עיניו על המקח בשעה שאין לו דמים (כי כל זה נחשב כאונאת דברים). ושם במשנה: לא יאמר לו: בכמה חפץ זה, והוא אינו רוצה ליקח (לקנות).

362. אל תען כסיל כאולתו [פן תשוה לו גם אתה] (משלי כ"ו, ד).

363. אל תפרוש מן הצבור (אבות ב', ד. וע' במבוא).

364. אל תצריכנו למתנת בשר ודם!

מאמר שגור והוא מנוסח ברכות המזון.

365. אל תצר צרות מחר (יבמות סג; סנהדרין ק:).

בתלמוד הובא בשם בן סירא; והוא שגור מאד.

366. אל תקנא בעושי עולה (תהלים ל"ז, א).

367. אל תרבה שיחה עם האשה (אבות א', ה).

מיוחס ליוסי בן יוחנן איש ירושלים (מן ה„זוגות" הראשונים); ובכל אופן הוא מאמר עתיק.

368. אל תרגזו בדרך (בראשית מ"ה, כד).

דבור הלצי שגור.

369. אל תריב עם אדם חנם (משלי ג', ל).

370. אל תרצה את חברך בשעת כעסו (אבות ד', יח).

מיוחס לר' שמעון בן אלעזר.

371. אל תשאל את הרופא, שאל את החולה!

פתגם זה שגור בז'רגון; אבל מקורו בתלמוד (יומא פג.): „חולה אומר צריך ורופא אומר אינו צריך, שומעים לחולה". ושם בירושלמי קרוב המאמר עוד יותר לפתגם הנ"ל.

372. אל תשכן באהליך עולה (איוב י"א, יד).

בכתובות (יט:) דרשו ממקרא זה, שאסור לאדם להשהות שטר פרוע בתוך ביתו. ובכוונה זו מצטטים, עפ"י רוב, את הפסוק הנ"ל.

373. אל תשליכנו לעת זקנה (תהלים ע"א, ט).

כך מצטטים עפ"י התפלה „שמע קולנו" (שאומרים ביום הכפורים). ובמקרא כתוב: אל תשליכני — —

374. אל תשמח ישראל אל גיל כעמים (הושע ט', א').

375. אל תשקצו את נפשותיכם (ויקרא י"א, מג).

ומזה הדבור השגור (עפ"י התלמוד) „עובר על בל תשקצו" (ובויקרא כ', כה, ולא תשקצו וגו', וכן תמיד בתלמוד).

376. אל תשת ידך עם רשע (שמות כ"ג, א).

377. אל תתהלל ביום מחר [כי לא תדע מה ילד יום] (משלי כ"ז, א).

עפ"י רוב מצטטים רק חצי הפסוק.

378. אל תתחכם יותר (קהלת ז', טז).

379. אל תתיאש מן הפורענות (אבות א', ז).

במאמר זה יש כונה כפולה: ברוב טובה אל תשכח שהפורענות תבוא; וברוב רעה אל תתיאש מן הישועה. ובשתי ההוראות מצטטים אותו.

380. אל התיראי מן הפרושים ולא ממי שאינם פרושים, אלא מן הצבועים, שעושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפינחס (סוטה כב:).

זו צואת ינאי המלך לאשתו. והוא ציטאט מפורסם (ובתלמוד נוסחתו משונה קצת מזו שבפי הבריות ובספרות; ע"ש).

381. אל תתמה על החפץ (קהלת ה', ז).

מליצה רגילה.

382. **אלה אלהיך, ישראל!** (שמות ל"ב, ד).
בהשאלה ובלעג (כלומר, אלה הם אותם שאתם מעריצים!)

583. **אלהים יבקש את נרדף** (קהלת ג', טו. „והאלהים —").

384. **אלהים שופט, זה ישפיל וזה ירים** (תהלים ע"ה, ח).

385. **אלו הן הנשרפים!** (סנהדרין ריש פרק תשיעי).
דבור הלצי, אצל המשחקים בקלפים, על המפסידים.

386. **אלו ואלו דברי אלהים חיים** [הן] (עירובין יג:; גטין ו:).
בתלמוד על מחלוקת שבין החכמים. ובפי הבריות עפ"י רוב בהלצה. (ראוי להעיר, כי המליצה „דברי אלהים חיים" לקוחה מירמיה כ"ג, לו.

387. **אֵלַי דבר יְגֻנָּב** (איוב ד', יב).
מבטא רגיל בספרות.

388. **אליה וקוץ בה** (ר"ה יז.)
משל מפורסם (בהוראת: זה טוב, אבל יש בו צד לא נעים; ובדומה). בתלמוד הוא מיוחס לאחד האמוראים, אך בודאי הוא משל עממי עתיק.

389. **אלמלא קנאה אין העולם עומד** (מדרש תהלים ל"ז, א).
וכדברי הקהלת (ד', ד): „כל כשרון המעשה — היא קנאת איש מרעהו".

390. **אלף ספינות בים, וכנגדן אלף עיירות ביבשה** (עירובין פו.).
בגמרא שם על איזה עשיר, שיש לו אלף וכו'. והוא דבור שגור בפי הכוחרים, והליצנים מפרשים אותו כך: — וכנגדן אלף עיירות ביבשה — שהוא חייב בהן ממון (על הספינות). וצריך להעיר, כי אותו דבור היה בכלל מליצה כבוע בימי התלמוד, כי גם במקום אחר (יומא לה:) נאמר בן על ר' אלעזר בן חרסום, ורק בסדר מהופך: אלף עיירות ביבשה וכנגדן אלף ספינות בים.

391. **אַלְקַפְתָּא נָקְטָן, רֵיהָא אָתֵי לֵהּ לִיד** (זבחים צו:).
פרש"י: הדוכס אחוזי [בידו] וריח [המלוכה] נקלט לתוך ידיו (זה משל על גסי רוח שמשתדלים לעמוד במקום גדולים). וכמובן הוא משל עממי, ורבי בר חמא (שהוא האומרו שם) השתמש בו יפה לענינו (הוא אמר זאת לאמורא אחד שהיה רגיל תמיד אצלו ואח"כ עזבהו וילך לבית-מדרשו של רב ששת; וכאשר פגש בו במקרה, אמר לו משל זה).

392. **אם אדני לא יבנה בית, שוא עמלו בוניו בו** (תהלים קכ"ז, א).

393. **אם אדני לא ישמר עיר, שוא שקד שומר!** (שם).
במשלי הרומים נקבע פתגם זה בחרוזים.

394. **אם אין אני לי, מי לי?** (אבות א', יד).
מיוחס להלל; וקרוב לשער, שזה היה פתגם עממי.

395. **אם אין גדיים, אין תיישים** (ירושלמי סנהדרין י, ב; ב"ר מ"ב, ועוד).
פתגם עממי עתיק (ושם בירושלמי הוא נותן לו תיכף ביאור: אם אין תלמידים אין חכמים). והובא גם בפרש"י לישעיה (ח', יז). ומכאן פרסומו.

396. **אם אין דעה, הבדלה מנין?** (ירושלמי ברכות ה', ב).

397. **אם אין דרך־ארץ אין תורה** (אבות ג', יז).
מיוחס לר' אלעזר בן עזריה. והוא פתגם שגור מאד. פחות ממנו שגור פתגמו השני: „אם אין תורה, אין דרך־ארץ".

398. **אם אין קמח, אין תורה** (שם).
מיוחס ג"כ להנ"ל. ואפשר שהוא פתגם עממי.

399: **אם איננו לָמוד לקרות ולִשנות, מה יעשה ויחיה? ילך ויַעֲשֶׂה סרסור על**

הצבור וגבאי צדקה, והוא חי (ויק"ר ריש פרק כה)

במדרש הכונה, כי בזכות זה יחיה. אך אפשר להכנים בו גם כונה הלצית.

400. אם אינו ענין לכאן, תנהו ענין למקום אחר.

דבור רגיל מאד בתלמוד, והוא מן המדות שהתורה נדרשת בהן (ע' לדוגמא פסחים כה, ריש עמוד א, ופרש"י שם). ועי' ירושלמי ר"ה סוף פרק א ובקדושין מב: „אם אינו ענין להיכא דשייך, תנהו ענין להיכא דלא שייך".

401. אם אינם נביאים, בני נביאים הם (פסחים סו:).

דבור שגור (וגם בהלצה). ובתלמוד: „הנח להם לישראל, אם אין —".

402. אם אלהים הוא, יָרֶב לו! (שופטים ו', לא).

403. אם אמר לו טול קיסם מבין עיניך (שִׁנֶּיךָ), אמר לו טול קורה מבין עיניך (ב"ב טו:; ערכין יז:).

בערכין בברייתא: אמר ר' טרפון תמה אני אם יש בדור הזה (מי) שמקבל תוכחה, אם אמר לו טול קיסם וכו'. אך משני המקומות בתלמוד נראה שזה היה פתגם שגור. והוא נמצא גם באבן-גליון. (בעין-יעקב ובאלפסי הגירסא: טול קיסם מבין שיניך. אך באבן-גליון — „עיניך".

404. אם אמר לך חד: אודניך דחמר — לא תֵיהוש; תרין — עֲבִיד לך פרובי (ב"ר מ"ה, ו).

פתגם עממי חריף, ופירושו: אם אמר לך אחד: אזניך של חמור — אל תשים לבך (לדבריו); שנים (אם אמרו לך זאת) — עשה לך רסן.

405. אם אמרתי מָטָה רגלי, חסדך, אדני, יסעדני (תהלים צ"ד, יח).

כמו שאומרים במשלי הגוים: בשהצרה גדולה ביותר, הישועה קרובה ביותר.

406. אם אשכחך ירושלים, תשכח ימיני (שם קל"ז, ה).

407. אם באנו לכתוב, אין אנו מספיקים (שבת יג:).

אם באנו לכתוב את הצרות. וזו מליצה רגילה בספרות.

408. אם בארזים נפלה שלהבת, מה יעשו אזובי קיר?! (מו"ק כה:).

בנוסח זה אמר הספדן בר-קיפוק לרב אשי שיספידו. והוא פתגם שגור (וגם בהלצה בשעת שמיטת-כספים).

409. אם בגפו יבוא, בגפו יֵצא (שמות כ"א, ג).

דבור הלצי רגיל.

410. אם בנערותך לא תִצְבֹּם, איך תשיגם בִזְקנותך? (אדר"נ כד).

זה נאמר שם על דברי-תורה, ויש כזה במשלי הגוים.

411. אם בִּקשת לְהֵחָנֵק, הִתָּלֵה באילן גדול (פסחים קיב.).

מן הדברים שצוה ר' עקיבא את רשב"י. ופירשו רש"י ורשב"ם: אם רצונך לאמר דבר שיהא נשמע לבריות ויקבלו ממך, אמור בשם אדם גדול. ובהוראה זו הוא ציטאט שגור בספרות הרבנית (אעפ"י שהפירוש אינו מתאים היטב אל הפתגם).

412. אם דומה הרב למלאך ה' צבאות, יבקשו תורה מפיהו; ואם לאו, אל יבקשו תורה מפיהו (חגיגה טו:; מו"ק יז.).

זו דרשתו של ר' יוחנן על הכתוב (מלאכי ב', ז) „כי שפת כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא". והיא מימרא שגורה בין ה„חסידים").

413. אם הדבור כסף, השתיקה זהב.

זה פתגם מתורגם מלועזית. והוא נמצא כבר בס' „כד הקמח" לרבנו בחיי (תלמידו של הרמב"ן, במאה הראשונה לאלף זה).

414. אם היה בעל-תשובה, לא יאמרו לו: זכור מעשיך הראשונים (ב"מ נח: במשנה).

זו היא דוגמה של אונאת-דברים.

415. אם הראשונים כמלאכים, אנו כבני־אדם; ואם הראשונים כבני־אדם, אנו כחמורים [ולא כחמורו של רבי פינחס בן יאיר] (שבת קיב: וירוש' דמאי א, ג ועוד, ובמדרשים)

כך מצטטים. ובמס' שבת הגירסא: אם ראשונים בני מלאכים, אנו בני אנשים; ואם ראשונים בני אנשים, אנו כחמורים, ולא כחמורו של ר' חנינא בן דוסא ושל רפב"י, אלא כשאר חמורים. ובירושלמי כל המאמר בארמית. בבבלי הוא מובא בלשון: אמר ר' זירא אמר רבא בר זימונא; ובירושלמי להפך: אמר ר' אבא בן זימנא אמר ר' זעירא.

416. אם השמאל ואימינה, ואם הימין ואשמאילה (בראשית י"ג, ט׳)

מליצה רגילה.

417. אם חכמה אין כאן, זקנה אין כאן? (בבבות לט.; ירושלמי שם).

דברי בר־קפרא אל המלגלג עליו; וכונתו: הרי זקן אני לכל־הפחות. וזה נעשה דבור שגור.

418. אם יאמר לך אדם: יגעתי ולא מצאתי – אל תאמן; לא יגעתי ומצאתי – אל תאמן; יגעתי ומצאתי – תאמין (מגילה ו:).

מאמר מפורסם זה מיוחס לר' יצחק. אך כנראה היה פתגם שגור. (עפ"י רוב מצטטים רק „יגעתי ולא מצאתי" וכו' או גם: „יגעתי—מצאתי"). והתלמוד מוסיף: הני מילי בדברי־תורה, אבל במשא ומתן סייעתא הוא מן שמיא.

419. אם יאמרו לך ילדים: בְּנֵה, והקנים: סתור, סתור ואל תבנה; שבנין ילדים סתירה, וסתירת זקנים בנין (מגילה לא: ועוד).

וראיה לדבר: רחבעם בן שלמה (מ"א י"ב).

420. אם יגזור הקדוש־ברוך־הוא לחיים.

דבור רגיל בספרות הרבנית, במקום „אם ירצה השם". ומקורו, כנראה, בדברים רבה ח׳ ב: „שמא יגזור עלי הקב"ה חיים".

421. אם יהיו כל הימים דיו, ואגמים קולמוסין, ושמים יריעות ובני־אדם לבלרים– אין מספיקין לכתוב... (שבת יא.).

בתלמוד הובא בשם רב על „חללה של רשות". אך כנראה היתה זאת מליצה שגורה (ובאמת יש כמותה במדרש שה"ש על „דברי תורה שלמדתי"), כמו שהיא גם עתה.

422. אם יום תעזבה, יומים העזבך (ירושלמי סוף ברכות).

ע"י למוד התורה. וברש"י דברים (י"א, יג) הובא בלשון „אם תעזבני יום, יומים אעזבך"; וכך הוא שגור בפי הבריות.

423. אם יפתוך חטאים, אל תבא (תאבה) (משלי א׳, י).

423א. אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה, בוז יבוזו לו (שה"ש ח׳, ז).

424. אם יתמהמה, חכה לו (חבקוק ב׳, ג).

בפי הבריות: „אעפ"י שיתמהמה — (כאמור ב„אני מאמין").

425. אם יתקע שופר בעיר, ועם לא יחרדו?! (עמוס ג׳, ו).

מליצה שגורה (עד חודש אלול, שמתחילים בו לתקוע שופר).

426. אם כן, אין לדבר סוף! (ריש יומא במשנה; ועוד הרבה).

שגור בפי כל (כלומר: אם נחשוש גם לזאת —).

427. אם כן לא שבקת חיי לכל בריה! (ע׳ ב"ק צא: ועוד).

כך שגור בפי הבריות (ובספרות). וכן היו מצטטים כבר הקדמונים (ראה, למשל, בתוספות ב"מ לט: ד"ה שיצא). אך בתלמוד בקצת שנוי: בב"ק הנ"ל: „א"כ לא שבקת חיי לבריית א" (קריאתו של רבו). ובברכות (סא:) אמר אביי לרבא: „לא שביק מר חיי לכל בריה!" ובב"מ (צב.) אומר רב על דברי איסי בן יהודה: „לא שביק איסי חיי לכל בריה".

ימב"ר זה נראה שזו היתה מליצה קבועה על תביעות מוסריות קשות, וכדומה.

428. אם כן, למה זה אנכי! (בראשית כ"ה, כב).

429. אם כן, מה הועילו חכמים בתקנתם? (כתובות י.; ב"מ יז:, ועוד).

דבור שגור, וגם כהלצה. וגם מן התלמוד נראה שזה היה דבור קבוע. (ובגטין יז: מה הועילו וכו', בלי „אם כן").

430. אם כן נתת דבריך לשעורין! (שבת לה: וש"נ).

כלומר: פעמים כך, ופעמים כך. וזה מבטא קבוע בתלמוד, ואח"כ גם בספרות הרבנית.

431. אם לא יגיד [ונשא עונו] (ויקרא ה', א).

דבור קבוע הוא בתלמוד (ומזה גם בפי הבריות): הריהו ב„אם לא יגיד".

432. אם לא יועיל, לא יזיק.

דבור שגור בפי כל. ואפשר שהוא תרגום, כי יש דוגמתו באשכנזית. אך בכל אופן הוא מפורסם באומה זה כמה מאות שנים; כי מצאתיו גם אצל הרמ"א בהקדמת ספרו „מחיר יין" (על מגלת אסתר), שנתחבר בשנת שי"ה, וזו לשונו: ואם לא יועילו, לא יזיקו דברי".

433. אם לא עכשיו, אימתי? (אבות א', יד).

מבטא רגיל.

434. אם לא ישמעו לקול האות הראשון, יהאמינו לקול האות האחרון (שמות ד', ח).

מליצה רגילה. ולשון הכתוב: „אם לא יאמינו לך ולא ישמעו לקול —"

435. אם למדת תורה הרבה, אל תחזיק טובה לעצמך (אבות ב', ח).

מאמרו של רבן יוחנן בן זכאי.

436. אם לעוברי רצונו כך, לעושי רצונו על אחת כמה וכמה! (נדרים נ:; סוף מכות).

דבור מפורסם. במכות הוא מיוחס לר' עקיבא; ובנדרים — לבר-קפרא (וזה השתמש בו בלעג על רבי, על שלא הזמינו לחתונת בנו שהוציא עליה כ"ד אלף דינרין (!)

437. אם מחוט ועד שרוך-נעל — (בראשית י"ד, כג).

מליצה רגילה.

438. אם עונות תשמר יה, אדני מי יעמוד! (תהלים ק"ל, ג).

439. אם פגע בך מנוול זה, משכהו לבית-המדרש (סוכה נ"ב; קדושין ל:).

מנוול—זה יצר-הרע. המאמר המפורסם הזה (שמשתמשים בו גם בדרך-הלצה) מובא בלשון „תנא דבי ר' ישמעאל".

440. אם קבלה היא נקבל (ואם לדין יש תשובה) (יבמות עו: במשנה; כריתות טו: במשנה).

בשתי המשניות הוא מיוחס לחכמים שונים, וזוה מוכח שהיה דבור קבוע. ונוסח המשנה הוא: „אם הלכה נקבל —" אבל כבר האבן-עזרא בפירושו על התורה, סוף פרשת לך-לך, כותב: „ואם קבלה — נקבל". וכך שגור בפי כל.

441. אם ראית תלמיד-חכם שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום: [שמא עשה תשובה] (ברכות יט. ובמדרש).

442. אם רואה אדם שיסורים באים עליו, יפשפש במעשיו (ברכות ה.).

443. אם רעב שונאך האכילהו לחם... (משלי כ"ה, כא).

אם תעזבני יום וכו' —

ראה: „אם יום תעזבה —"

414. אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי, לא תסור מעליו אולתו (משלי כ"ז, כב).

והליצנים מבארים: כי האויל יאמר, שמתכוונים בכתישה זו להריפות ולא לו (ולכן נאמר „בתוך הריפות").

445. **אמור מעט ועשה הרבה** (אבות א׳, טו).
מיוחס לשמאי.

446. **אמירה לגבוה כמסירה להדיוט**
(קדושין כח: במשנה וש״נ).
במשנה: „אמירתו לגבוה כמסירתו —" (ומפרש בברייתא: „האומר שור זה עולה, בית זה הקדש, אפילו [הוא] בסוף העולם, קנה; ובהדיוט לא קנה עד שימשוך וכו׳). ובפי הבריות הכונה: שאמירה ברמז לגבוה (לרשות, לפקיד עליון), היא כ„מסירה" (כמלשינות) פשוטה לפקיד נמוך.

447. **אמלאה החרבה** (יחזקאל כ״ו, ב).
דרשת התלמוד: לא נתמלאת צור אלא מהורבנה של ירושלים. ובכונה מעין זו מצטטים אותו.

448. **אמסר עלמא בידי טפשאי!**
(סנהדרין מו:).
בתלמוד „—בידא דטפשאי". וזו קריאתו של רב אחא בר יעקב על רב חמא, שלא ידע מה להשיב על שאלתו של שבור מלכא. ובפי הבריות כונתו, שהטפשים מצליחים (וכזה יש במשלי הגוים).

449. **אמר עצל ארי בחוץ...** (משלי כ״ב, יג).

450. **אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני**
(קהלת ז׳, כג).
דבור רגיל.

451. **אמת מארץ תצמח** (תהלים פ״ה, יב).
מצטטים אותו בכונה, שסוף האמת להגלות (כמו שאומרים גם במשלי הגוים).

452. **אֱמֶת אמת תפסיה להאי!** (ברכות יד:).
כך אמר רבה על הזן ששנה „ה׳ אלהיכם אמת, אמת ויציב". ובהלצה מצטטים על מי שמטעים תמיד, כי הוא מתכוין לשם האמת.

453. **אן הכמתך, אן סוכלתנותך!** (שבת ל׳).
סוכלתנותך = שכלך. וזה נאמר על שלמה (ע״ש). והוא דבור שגור.

454. **אֲנָא לא חילק ידענא ולא בילק ידענא**
(חולין יט).
כך ענה רב נחמן, כששאלו אותו אם הלכה כר׳ יוסי או כרבנן: אנא — — אלא שמעתא ידענא. ונראה, כי „חילק ובילק" הוא כמו שאומרים הלועזים „כרתי ופלתי" (וגם בסנהדרין צח: „אשי חילק ובילק אכלי להו? ע״ש). וכל המאמר היה לדבור שגור. (וע׳ ברכות ל״ג: אמר רב יוסף: אנא לא האי ידענא ולא האי ידענא אלא מדרב ושמואל ידענא וכו׳).

455. **אנדרולומוסיא באה לעולם** (ב״ר כ״ו, ה).
הובא ברש״י ריש פרשת נח. ומזה נעשה לדבור שגור בהוראת ערבוביא, מהפכה, באה לעולם (תחת אשר באמת הוראת אנדרומוסיא היא „מיתת אנשים").

456. **אנוס רחמנא פטריה** (נדרים כז. וש״נ).
כלל עתיק ושגור בפי הבריות.

457. **אנחה שוברת חצי גופו של אדם**
(ברכות נח: ועוד).

458. **אני אומר לך דברים של טעם ואתה אומר לי: מן השמים ירחמו!** (ע״ז יח.).
דבור חריף (שאמר ר׳ יוסי בן קיסמא לר׳ חנינא בן תרדיון), והוא שגור מאד.

459. **אני היום „סמכוני באשישות רפדוני בתפוחים"** (ביצה כא.; חולין קכד:).
בפי הבריות הוראתו: אני עיף, קצת-חולה, וכדומה. ומעין זה כונתו בתלמוד. וכנראה היתה מליצת הכתוב „סמכוני וכו׳" (שה״ש ב׳, ה) דבור שגור בימי התלמוד להוראות הנ״ל.

460. **אני ואפסי עוד!** (ישעיה מ״ז, ח, י.; צפניה ב׳, טו).
דבור שגור מאד. ומכיון שהוא משותף לשני נביאים, אות הוא שהיה עוד בדורות הקדמונים דבור קבוע.

161. **אני רץ והם רצים** (ברכות כח:).
אלא שאני רץ לחיי עולם הבא, והם (יושבי קרנות) לבאר שחת. ובפי הבריות הוא דבור הלצי.

462. אנשי בחצי ימיו (תהלים ק"ג, טו).

463. אנן בדידן, ואינהו בדידהו (ברכות ח.).
רב ששת היה רגיל ללמוד בשעת קריאת התורה, והיה אומר: אנן בדידן וכו' (אנחנו בשלנו, והם בשלהם). וזה דבור שגור מאד.

464. אנן מה נַעֲנֵי בַּתְרֵיה (ע' ברכות לא.).
אנחנו מה נענה אחריו! אם הוא אומר כך, מה נוכל עוד להגיד ולהוסיף! בהוראה כזו מצטטים דבור זה. ובתלמוד: „אנן מה נעני בַּתְרָךְ", והכונה שם אחרת לגמרה, כי כן אמרו למר זוטרא ששר לפניהם שיר בחתונת בנו, ושאלו אותו המסובים: מה נענה אנחנו? (כלומר: איזה פזמון נזמר אנחנו אחריך).

465. אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם (תהלים נ"ה, כד).
כדרשת התלמוד, שהם מתים בחצי שנותיהם (ע' סנהדרין קו:).

466. אנשים אחים אנחנו (בראשית י"ג, ח).
דבור רגיל.

467. אנשים של צורה (מו"ק ט.).
מליצה שגורה, בהוראת אנשים חשובים ורש"י פירש שם „חכמים"). ובתענית (טז.): אם יש זקן אומר זקן (דברי כבושין בתענית), ואם לאו אומר חכם, ואם לאו אומר אדם של צורה (ופרש"י: בעל קומה).

468. אָסָא דקאי ביני הילפי, אסא שמיה ואסא קרו ליה (סנהדרין מד.).
הדס גם אם הוא עומד בין קוצים, בכל זאת הדס שמו. הובא שם בלשון „היינו דאמרי אינשי".

469. אסור לאדם שיקדש את האשה עד שיראנה (קדושין מא.).
מאמרו של רב. ובפי הבריות: „אסור בקדש אשה עד—".

470. אסור להסתכל בצלם דמות אדם רשע (מגילה כח.).

471. אַסִיָא, אַסִי חגירתך! (ב"ר כג, ועוד במדרשים).
רופא, רַפֵּא את צליעתך! זה היה משל עממי, והובא גם באבן-גליון בלשון „רופא, רַפֵּא את עצמך!"

472. אסור לספר אחרי מטתו של מת.
פתגם שגור (ויש דוגמתו במשלי הגוים). ובתלמוד (ברכות יט.): „כל המספר אחרי המת כאילו מספר אחרי האבן": „כל המספר אחר מטתן של תלמידי חכמים נופל בגיהנם". וכנראה זהו מקור הפתגם.

473. אַסְיָא דמַגָּן, מַגָּן שוה (ב"ק פה.).
רופא [המרפא] בחנם, גם רפואתו אינה שוה כלום. זה משל עממי, ומפורסם מאד.

474. אסיא רחיקא, עינא עֲוִירָא (שם).
רופא מרחוק, עַיִן עִוֶּרֶת (כלומר: אינו יכול לראות ולדעת כרופא מקרוב). וגם זה משל עממי.

475. אסמכתא בעלמא (מו"ק ג. ועוד הרבה).

476. אספקלריא המאירה (–שאינה מאירה) (יבמות מט: ועוד, ובמדרשים).
מליצה שגורה, ומקורה בתלמוד (שם): „כל הנביאים נסתכלו באספקריא שאינה מאירה, משה רבנו נסתכל באספקלריא המאירה". והובא גם ברש"י (במדבר י"ב, ז), ומכאן פרסומו.

477. אסקופה הנדרסת.
אסקופה = מפתן. וזו מליצה שגורה בספרות (הישנה והחדשה). והרבנים הקדמונים (והמאוחרים) היו חותמים כן מתוך ענוות יתרה (רבנו מאיר מרוטנבורג—בראשית האלף הששי — חותם כן על רוב תשובותיו. והמליצה לקוחה ממדרש תהלים, שהובא ברש"י (משלי ו', ג): „באסקופה הנרפסת ונדרסת". ובאדר"נ פכ"ו: „באסקופה התחתונה שהכל דשין".

478. אִסְתִּירָא בלגינא, קִישׁ־קִישׁ קָרְיָא (ב"מ פה:).

כלע (הגי-שקל) אחד בכד משמיע קול (ואם היה מלא פרעים, לא היה משמיע קול: פרש"י). משל מפורסם. ובתלמוד מביאו עולא בלשון „היינו דאמרי אינשי", ומבאר בו יפה את הכתוב (משלי י"ד, לג): „בלב נבנים תנוח חכמה, ובקרב כסילים תודע" (וגם רש"י במשלי שם מביא את המשל הנ"ל).

479. אענה אף אני חלקי (איוב ל"ב, יז).

מליצה רגילה.

480. אערקתא דמסאנא (סנהדרין עד:).

בשעת השמד יהרג ואל יעבור „אפילו לשנויי ערקתא דמסאנא" (שרוך הנעל). והמבטא „אערקתא דמסאנא" היה לדבור שגור בהליצה על מי ש„נהרג" (נלחם ומתעקש) על דבר קטן, וכדומה.

481. אף־על־גב דאיהו לא חזי, מזליה חזי (מגילה ג.).

האי מאן דמבעית (מי שנבהל פתאום), אף־על־גב דאיהו וכו' (כלומר: „מזלו" רואה את ה„מזיקים", השדים). ובפי הבריות הוא דבור שגור בהלצה על מי שאינו חכם גדול, ובכ"ז הרגיש בעסק רע או בעסק טוב, וכדומה (אגב אעיר, כי שם בתלמוד הוא מוסיף: „ומאי תקנתיה? (של ה„נבעת") ליקרי קריאת־שמע!" ומזה נולד הדבור ההלצי: „אם ירא אתה, קרא קריאת־שמע!"

482. אף־על־פי שאין ראיה לדבר, זכר לדבר (שבת פב. במשנה, ועוד).

והמבטא „זכר לדבר" שגור גם לעצמו.

483. אף־על־פי שחטא, ישראל הוא (סנהדרין מד:).

זה דרש על הכתוב במעשה עכן (יהושע ז', יא): „חטא ישראל". ומצטטים אותו על מומרים, וכדומה.

484. אפילו באלף לא בטל.

דבור שגור על זריז וער. והוא לקוח מהלכות תערובות (עי' חולין ק., בתוספות ד"ה בריה).

485. אפילו דבר־עבירה יפה בעתו (קה"ר ג', ב).

486. אפילו הרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים (ברכות י.).

487. אפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אינן מזיזות אותו ממקומו (אבות ג', יז; יומא כא., ועוד).

מליצה שגורה. וגם בימי התלמוד היה זה דבור מליצי לענינים שונים, כנראה מהמקומות הרשומים.

488. אפילו פרוטות קטנות מצטרפות לחשבון גדול (תוספתא; סוטה פ"ג).

ובגמרא (ב"ב ט: ועוד): „[צדקה] כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול". ובך מצטטים.

489. אפילו שיחת־חולין של תלמידי־חכמים צריכה למוד (סוטה כא:; ע"ז יט:).

הובא בשם רב, ונסמך על הכתוב (תהלים א'). „ועלהו לא יבול".

490. איפכא מסתברא (ב"ק פד:; ב"מ כח., מו:; חולין ב: ועוד).

בכל המקומות הוא בא בלשון „אדרבא, איפכא מסתברא" (=הסברה נותנת להפך). רק בב"מ כח. בלא „אדרבא". וכן הוא שגור בפי כל.

491. אפלה־נא ביד ה' כי רבים רחמיו, וביד אדם אל אפלה (ש"ב כ"ד, יד.; דה"א כ"א, יג).

בש"ב: נפלה־נא וגו'. ובדה"א: אפלה־נא — — כי רבים רחמיו מאד, וביד אדם אל אפל.

492. אפרוחים שלא נתפתחו עיניהם (ביצה ו:).

בתלמוד בפשוטו. ובציטאט — בהשאלה על צעירים „ירוקים".

493. אפריון נמטייה ל[רבי שמעון] (סוף ב"ב).

פרש"י: „חן שלנו נביא ל—". ובהוראה זו של תודה וקילוס הוא דבור שגור בספרות הרבנית: „ואפריון נמטי לר' פלוני".

494. **אפשר, איש בנעורת ואינה מהבהבת?!** (סנהדרין לז.).

על הסכנה של קרבת איש לאשה.
הדבור מיוחס ל„ההוא צדוקי". אך כנראה זה פתגם עתיק.

495. **אצבע אלהים היא!** (שמות ח׳, טו).

496. **אקמצא ובר קמצא חריב ירושלים** (גטין נה:).

דבור שגור נגד מחלוקת, קנאה ושנאה, וכדומה. וכן „אשקא דריספק חריב ביתר" (שם), כלומר: בשביל דבר מועט.

497. **אראלים ומצוקים אחזו בארון הקודש, נצחו אראלים את המצוקים [ונשבה ארון הקודש]** (כתובות קד. וירושלמי שם).

אראלים ומצוקים = מלאכים וצדיקים מצוקי-ארץ. כך אמר בר-קפרא על פטירתו של רבי. ובציטאט הושאל לריב מפלגות, וכדומה.

498. **אראה בנחמה, אם לא —** (חגיגה טז:; שבועות לד. ועוד).

זה מנגנון של שבועה אצל הקדמונים (ורגיל הרבה בספרות), והכונה היא: לא אראה בנחמה, אם לא היה כך וכך (אמר יהודה בן טבאי: אראה בנחמה, אם לא הרגתי עד זומם וכו׳. אמר לו שמעון בן שטח: אראה בנחמה, אם לא שפכת דם נקי).

499. **אֲרֻבות השמים נפתחו** (בראשית ז׳, יא).

מליצה רגילה. ובישעיה כ"ד, יח: ארובות ממרום נפתחו.

500. **ארבע מאות שקל בינך וביני מה היא!** (בראשית כ"ג, טו).

דבור רגיל (בהשאלה לענינים שונים).

501. **אֹרחי ופָרחי** (כתובות כא.).

פרש"י: אורחים המשתהים שבת או חודש, ועוברי דרך (מלשון „פָרח לו"). ובפי הבריות היא כנוי בוז (ועי"ש בזה קי"מבור במלת „פרחי").

502. **ארחין בנקיון כפי** (תהלים כ"ו, ו., ע"ג, יג).

ציטאט בהוראת: אני אינני אשם בזה.

503. **ארי שאמרת, נעשה שועל** (ב"ק קיז.).

כשבא רב כהנא מבבל לארץ-ישראל אמר ריש-לקיש לר׳ יוחנן: „ארי עלה מבבל". ואח"כ כאשר ראה ר"י שר"כ אינו מַקשה על דבריו, אמר לר"ל: ארי שאמרת, נעשה שועל! ובהוראה מעין זו מצטטים אותו.

504. **ארי שבחבורה** (שבת קיא. וש"נ).

תואר לאדם גדול; ורגיל בספרות.

505. **אריה דבי עילאי** (חולין נט:).

בתלמוד הוראתו בפשיטות: אריה מיער ששמו „עילאי". ובספרות הרבנית הוא תואר-כבוד (ו„עילאי" מלשון „עליון") לחכמים, ביחוד לאותם ששמם אריה-ליב (או יהודה-ליב), ובפרט מכַנים כך את מהר"ל מפראג.

506. **אריה שאג, מי לא יירא?!** (עמוס ג׳, ח).

מליצה שהושאלה לענינים שונים.

507. **ארכבֵיה אתרי רכשי** (כתובות נה:; ב"ב קנב. וירוש׳ שם).

הרכיבו על שני סוסים דוהרים (מרשון רוכבי הרכש), שהאחד מושך לכאן והשני — לכאן. כך הוא בפירוש בירושלמי. ובהוראה מעין זו הוא דבור שגור בספרות הרבנית (אך בתלמוד בבלי אין פירושו כך; ע"ש ברש"י וברשב"ם).

508. **אֲרֻכה מארץ מִדָּה** (איוב י"א, ט).

דבור שגור (ביחוד על התורה).

509. **ארכובתיה דא לדא נקשן** (דניאל ה׳, ו).

ברכיו מתדפקות זו לזו (מפחד והתרגשות). מליצה רגילה.

510. **ארץ אוכלת יושביה** (במדבר י"ג, לב).

511. **ארץ זבת חלב ודבש** (שמות ג׳, ח, ועוד הרבה).

512. **ארץ שנער הרתה וילָדה; ארץ צבי גִדלה שעשועיה; אוי נא לה, אמרה רקת, כי אבדה כלי המדתה** (מגילה ו.; מו"ק כה.).

הכבד על פטירת ר' זירא (שעלה מבבל לא"י, ושם מת בטבריא — זו „רקת"). ומצטטים אותו בהשאלה לענינים הדומים לו.

513. איש אובלה הוא (דברים ד', כד)
בהלצה על כעסן.

514. איש יצאה מחשבון (במדבר כ"א, כח).
קלמבור יפה, שרגיל בפי הסוחרים (הבינה: כשעושים ח ש ב ו ן מתחילות הקטטות).

515. אשה אוהבת בחור מסכן מזקן עשיר (מדרש רות ו', ב).

516. אשה כלי־זיינה עליה (יבמות קטו:; ע"ז כה:).
פתגם חריף; והוא מיוחס לרב אידי, אך כנראה היה שגור ומפורסם.

517. אשה כשרה – שעושה רצון בעלה (תד"א רבה, ט).

518. אשה מגלה את הקדרה, לראות מה חברתה מבשלת (תוספתא טהרות פפ"ח. ובמשנה פפ"ז).
לשון המשנה: שהיא חשודה לגלות את הקדרה של חברתה, לידע מה היא מבשלת.

519. אשה מכרת באורחים יותר מן האיש. (ברכות י:).
על הכתוב בשונמית (מ"ב ד', ט): „ותאמר אל אישה: הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא", אמר ר' יוסי ב"ר חנינא: מ כ א ן שהאשה מכרת וכו'. ומלשון זו משמע שזה היה פתגם עתיק מפורסם, וריב"ח מצא לו סמוכים במקרא זה.

520. אשה נאה, דירה נאה וכלים נאים מרחיבים דעתו של אדם (ברכות נז:).
כך מצטטים. ולשון התלמוד: שלשה [דברים] מרחיבים דעתו של אדם, ואלו הן: אשה נאה, וכו'.

521. אשה רעה צרעת לבעלה (יבמות סג:; סנהדרין ק:).
הובא בשם בן סירא.

522. אשר ברא אלהים – לעשות (בראשית ב', ג').
שגור בפי הזקנים, בהוראת: כל מה שברא הקב"ה, צריך עוד תקון בידי אדם (למשל: דגן מעון טחינה ואפיה, וכדומה). וכך נדרש הכתוב בב"ר פרק י"א, ז.

523. אשר הכיתי בית מאהבי (זכריה י"ג, ו).
מליצה רגילה.

524. אשר טפחתי ורביתי איבי כלם (איכה ב', כב).
דבור שגור (וגם בהלצה, אצל המשחקים בקלפים).

525. אשר לא יתן על פיהם — וקדשו עליו מלחמה (מיכה ג', ה).
מליצה רגילה, נגד „שאנטאז'יסטים" וכדומה.

526. אשר לא עלה עליה עול (במדבר י"ט, ב).
דבור הלצי.

527. אשר לא ראו אבותיך ואבות אבותיך (שמות י', ו).

528. אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כ"ח, יד).

529. אשרי אדם מצא חכמה (שם ג', יג).

530. אשרי אדם שאשתו מעירו, ותורתו מעירו, ופרנסתו מעירו (מדרש משלי פ"ה).

531. אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים (ר"ה כה:).

532. אשרי המאמין.
דבור שגור. ובסוף דניאל: „אשרי המחכה". אך, כנראה, הדבור השגור מתורגם מלועזית, ומקורו באבן־גליון.

533. אשרי יושבי ביתך (תהלים פ"ד, ה).
שגור בפי הבריות, והוראתו כמאמר הנ"ל: „אשרי—מי שפרנסתו מעירו".

534. אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנותנו (סוכה נג., וירושלמי שם).
כך היו הזקנים אומרים בשמחת בית השואבה. והוא מאמר שגור.

535. אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו (פסחים נ. וש"נ).

לכאן – כלומר: לעולם הבא. ובציטאט — כפשוטה.

אשרי מי שבניו זכרים (ע' אי אפשר לעולם —).

536. אשרי מי שחטאיו ספורים.

כך מצטטים. ובכוזרי מאמר א', לג: „והגדול, מי שחטאיו —".

537. אשרי משכיל אל דל (תהלים מ"א, ב).

פתגם שגור, בכונה אל דרישת התלמוד (ירושלמי שקלים ה' ה; ויק"ר פל"ד) זה שהוא מסתכל במצוה (בצדקה) היאך לעשותה (שלא לבייש את המקבל).

538. אשרי עין ראתה כל אלה.

מליצה שגורה. ומקורה בסדר ה„עבודה" ליום־הכפורים.

539. אשת חבר הרי היא כחבר (שבועות ל:; ע"ז לט.).

הכונה אשת תלמיד־חכם. וכן בפי הבריות.

540. אשת חיל עטרת בעלה (משלי י"ב, ד).

541. אשת חיל מי ימצא (שם ל"א, י).

542. אשתו כגופו [דמיא] (ברכות כד. וש"נ).

543. אשתומם כשעה חדא (דניאל ד', טז).

בתלמוד הוא דבור שגור. ע' שבת מז. (וש"נ): ר' זירא הקשה לר' אסי. „אישתומם (ר' אסי) כשעה חדא ואמר —".

544. אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך (תהלים קכ"ח, ג).

ציטאט הלצי בפי החסידים, בכונה, שהאשה צריכה לשבת בירכתי הבית, ולא אצל השלחן עם הגברים.

545. אשתרי חד חבל, אשתרי תרין חבלים (ויק"ר י"ד, ג).

כלומר: בשעה שחבלים קשורים זה בזה, אם הותר האחד, הרי הותרו שניהם. וזה משל עממי.

546. את אשר יאהב אדוני, יוכיח (משלי ג', יב).

547. את בנציבין ומצודתך פרושה בירושלים (פסחים ג:).

כך שלחו לר' יהודה בן בתירה (שישב בנציבין). והוא ציטאט רגיל בהשאלה לענין הדומה לו.

548. את בתי נתתי לאיש (דברים כ"ב, טז).

כלומר: לאיש זריז ונשכר, או בכלל: לאדם כדאיבעי. בהוראה זו הוא דבור שגור.

549. את חטאי אני מזכיר היום (בראשית מ"א, ט).

דבור שגור.

550. את כלם ישא רוח! (ישעיה נ"ז, יג).

מליצה רגילה.

551. את נשף חשקי שָׂם לי לחרדה (שם כ"א, ד).

552. את פני מבין חכמה, ועיני כסיל בקצה ארץ (משלי י"ז, כד).

המבין מוצא את החכמה לפניו (הוא לומד מכל איש ומכל דבר), והכסיל מבקש אותה במרחקים.

553. את צל ההרים אתה רואה כאנשים (שופטים ט', לו).

דבור שגור נגד ההפלגה וההפרזה, ובדומה. (במקרא הוא כפשוטו).

554. את רגלים רצתה וילאוך, ואיך תתחרה את הסוסים! (ירמיה י"ב, ה).

משל, שהנמשל (שם) בצדו.

555. אתא חמרא ובטש לשרגא (שבת קטז:).

„בא החמור ודחף לארץ את הנר" (או המנורה). מקורו בספור, הלועג לנוצרים הראשונים. בשכונתו של רבן גמליאל היה שופט (מאותם הנוצרים), שהוציא על עצמו שם שאינו לוקח שוחד (ובסתר היה לוקח). וכדי לגלות נבלותו, הלכה אחות ר"ג (אשת ר' אליעזר) אליו והביאה לו מנורת זהב, ואמרה לו שהיא רוצה לחלק עם אחיה בירושת

אביהם. אמר לה: חלקו. אמרה לו: אבל בתורתנו כתוב כי בת לא תירש עם הבן. אמר לה: כבר במ"ה תורת משה וניתנה תורה אחרת (אבן־גליון), ובה כתוב כי הבן והבת יורשים יחדו. למחר הביא לו ר"ג חמור. אז אמר להם השופט: עיינתי בסוף הספר ומצאתי כתיב בו: אני לא באתי לגרוע מתורת משה או להוסיף עליה (כן נאמר באמת באבן־גליון בשם ישו), ועוד כתוב בו, כי הבת לא תירש עם הבן. אמרה לו: האר אורך כמנורה! אמר לה ר"ג: אתא חמרא וכו' (ובירוש' יומא א, א ישנו גם בעברית „בפה סיית את המנורה"). ובדבור הנ"ל משתמשים בהשאלה לענינים שונים.

556. אַתה הוא (עקיבא בן יוסף) ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו (יבמות טז.).

כך אמר ר' דוסא בן הרכינס על ר' עקיבא. והוא ציטאט רגיל.

557. אתחולי בפורענותא לא מתחלינן (ב"ב יד:; קח.).

אין מתחילים בפורענות (בדבר רע). וכן נאמר במשנה: האב מנחיל את הבנים והבנים את האב; ולא התחיל מן הבנים.

558. אתם חשבתם עלי רעה, אלהים חשבה לטובה (בראש' נ', כ).

559. אַתם מאין ופָעלכם מֵאָפע (ישעיה מ"א, כד).

מליצה ידועה.

560. אתמול אפרוח, עכשיו ביצה! (ב"ר ל"ז, ד).

כלומר: תחת ללכת לפנים, הנך הולך לאחור.

561. אִתתא בהדי שותא פַלכא (מגילה יד:).

האשה, גם בשעת פטפוטה היא מוה [בפלך]. כלומר: אינה מסיחה דעתה מעסקיה שלה, גם כשהיא משוחחת בענינים אחרים. וזה משל עממי („היינו דאמרי אינשי") והובא בדרך דרשה מחודדת על גמר דברי אביגיל לדוד: „והֵיטיב ה' לאדוני וזכרתָ את אמתך".

562. אִתתך גוצא, גחין ולחיש לה (ב"מ נט.).

אם אשתך קטנה, הכוף ולחש לה באזניה (כדי להוָעץ אתה). והובא בלשון „אמרי אינשי"

ב.

563. בא אחיך (במרמה) ויקח את ברכתך (בראשית כ"ז, לה).

כך מצטטים (בלי „במרמה") בשאומרים לאיש שחברו הקדימו.

564. בא הרוג ברגליו (ב"ק עד:; כריתות כד.).

לענין הכחשת עדים, כלומר: אותו שהעידו עליו שנהרג, בא חי ברגליו. בדבור זה יש הבלטה יפה, והוא עושה רושם של כבטא עממי. אך בשני המקומות בתלמוד, ובשני ענינים שונים, אומרו הוא אביי.

565. בא זכר לעולם, בא כִכרו בידו (נדה לא:).

מאמרו של ר' אמי (הוא דורש „זכר" זה כר, בכר). והוא שגור ביחוד בפי הזקנים.

566. בא לִיטָמא פותחים לו, בא ליטהר מסייעים אותו (שבת קד. וש"נ).

מאמר מפורסם של ריש לקיש, שהסמיכו על המקרא (משלי ג', לד): „אם ללצים הוא יליץ, ולענוים יתן חן". והוא דומה בעיקרו להמאמר: „בדרך שאדם רוצה, בה מוליכים אותו" (ע' להלן).

567. בא לכלל כעס, בא לכלל טעות (ספרי, מטות, קנ"ז).

הובא גם ברש"י שם (במדבר ל"א, כא), ומכאן פרסומו.

בא להרגך — — (ראה „הבא —").

568. בא מלאך וסטרו על פיו (מגילה טז:; נדה ל:)

בגדה — על התינוק כשנולד, והסטירה היא כדי להשכיחו כל מה שלמד בהיותו בבטן אמו. ובהוראה מעין זו מצטטים אותו. ובמגילה על אסתר, שבאמרה „איש צר ואויב" וגו' היתה מראה על אחשורוש, ובא מלאך וסטר י ד ה כלפי המן".

569. באו[ה] שבת באה] מנוחה (נמצא בתוספ' סנהדרין לח. ד"ה הצבה).

570. באבוד רשעים רִנה (משלי י"א, י).

571. באו בנים עד משבר [וכח אין ללֵדה] (מ"ב י"ט, ג; ישעיה ל"ז, ג).
מליצה רגילה (ולפעמים רק חצי הפסוק).

572. באו ימי הפקודה [באו ימי השִלוּם] (הושע ט', ז).

573. באו מים עד נפש! (תהלים ס"ט, ב).
דבור שגור.

574. באזני כסיל אל תדבר [כי יבוז לשֵׂכֶל מִלֶּיךָ] (משלי כ"ג, ט).

575. באף ובחֵמה ובקצף גדול (דברים כ"ט, כז; ירמיה כ"א, ה).
מבטא רגיל (ודבר המְצאו בשני מקומות שונים ובענינים שונים, מוכיח שזו מליצה עברית קבועה).

576. באפס עצים תכבה אש, ובאין נרגן ישתוק מדון (משלי כ"ו, כ).
מן המשלים המצוינים ביותר שבאוצרנו העתיק.

577. באשֶר הוא שם (בראשית כ"א, יז).
כפי הבריות הוראתו כפי שנדרש בתלמוד (ר"ה טז:): „אין דנים את האדם אלא לפי מעשיו באותה שעה".

באתרא דליעול ירקא —. ראה: „היבא דליעול —".

578. באתר דמָרי ביתא תלי זיינא, כולבא רַעיא קולתיה תלי (ב"מ פד:; סנהדרין קג.).
„במקום אשר אדון הבית תולה כלי-זיינו, הרועה הנקלה תולה את כדו". משל עממי (בסנהדרין — „היינו דאמרי אינשי"; ובב"מ — „ת מ ן אמרי", כלומר בארץ-ישראל).

579. בבית־אלהים נהלֵך ברגש (תהלים נ"ה, טו).
כפי הזקנים הוא דבור שגור, ו„ברג"ש" נוטריקון: „ברות, גשם, שלג", כלומר: מזג-האויר, איזה שיהיה, אינו יכול למנוע מלכת לבהכ"נ.

580. בבואה דבבואה (יבמות קכב. וש"נ).
צל של צל. והוא מבטא רגיל בספרות החדשה.

581. בבוקר תאמר מי יתן ערב [ובערב תאמר מי יתן בוקר] (דברים כ"ח, סז).
דבור שגור (ומצַטטים רק חציו).

582. בגדול החל ובקטן כִלה (בראשית מ"ד, יב).

583. בגזירת עִירִין פתגמא (דניאל ד', יד).
מליצה שגורה (ביחוד בספרות הרבנית).

584. בַּדָּאי אפילו אמר אמת אין שומעים לו (סנהדרין פט:; אדר"נ, ל').
בתלמוד: כך ענשו של בַדאי וכו'. ונראה שם שזה היה פתגם מפורסם (והוא נמצא, במעט מלה מלה, במשלי הגוים).

585. בדברים לא יִוָּסֶר עבד (משלי כ"ט, יט).

586. בדוק ומנוסה.
דבור שגור; והוא לקוח מספרי הרפואה (וביחוד מספרי ה„סגולות", כגון „ספר זכירה", וכדומה). והוא תרגום מלאטינית Probatum est („וזה בדוק ומנוסה").

587. בדורותיו, ולא בדורות אחרים (סנהדרין קח.).
דרשה על הכתוב בנח: „צדיק תמים היה ב ד ו ר ו ת י ו". והובא שם בפרש"י, ומתוך כך היה לדבור שגור בהשאלה.

588. בדידי הֲוָה עובדא (עירובין ו:; סוכה יא:; מו"ק כו.; ב"מ מט.; חולין נט.).
שגור בפי כל. וכבר היה דבור חביב אצל הקדמונים. ולמשל כך מַתחלת תשובה של ר"י בעל התוספות (כבאה האחרונה לאלף

החמישי); ע' „הגהות מימוניות" בתשובות דשייכי ל„משפטים" סימן ל'. (רשמתי למעלה את כל המקומות בתלמוד שמצאתיו בהם, מפני שבמסורת הש"ס לא נסמן; ובספרים המאספים מאמרים ופתגמים שבתלמוד, לא נזכר כלל).

589. בדליכא שאני, בדליכא כולא עלמא לא פליגי.

דבורים הלציים, בסגנון התלמודי. („לא פליגי" הוא קלמבור, כי פתרונו בז'רגון: „קריגט מען נישט"; והכונה: בשאין להלוה — המשמט — כלום, אין בעלי-חובותיו מקבלים כלום.

590. בדרך שאדם רוצה לילך, בה מוליכים אותו (מכות י:; ב"ר פ' בלק).

הובא גם בפרש"י (במדבר כ"ב, לה); ומכאן פרסומו. ובתלמוד נסמך על שלשה מקראות שונים; וכנראה שם היה פתגם מפורסם.

591. בהן צדקי.

שבועה רגילה. והיא מלשון התלמוד (ב"מ מט.): „שיהא הן שלך צדק".

592. בהא נהתינן ובהא סלקינן (פסחים פז:).

כלומר: במחשבה זו אנחנו עסוקים תמיד. והוא מבטא רגיל.

593. בהאי גיסא הלולי וחנגי, ובאידך גיסא קטלי (ע' גטין נז.).

כך מצטטים לפעמים, בהוראת: בצד זה שמחה וששון, ומעבר מזה — צרה ויגון. ויש בתלמוד (בספור מימי החורבן): שלש מאות אלף שולפי חרב באו להר-המלך וקטלו בה תלתא יומי ותלתא לילוותא, ובהך גיסא הלולי וחנגי, ולא הוו ידעי הני בהני (והרגו בה שלשה ימים ושלשה לילות; ובצד שני שמחה ומחולות, ולא ידעו אלה באלה).

594. בהדי הוצא לקי כרבא (ב"ק צב.).

יחד עם הקוץ לוקה הכרוב (ירק, „קאָהל" בל"א); כשמכבשים את השדה נעקר לפעמים יחד עם הקוץ גם הכרוב הגדל אצלו. וזה משל עממי („דאמרי אנשי"). והנמשל מובן: מעין „אוי לרשע ואוי לשכנו".

595. בהדי כבשי דרחמנא למה לך! (ברכות י.).

מה לך ולמסתריו של הקב"ה? וזה דבור מפורסם.

596. בהיטיב לך הזמן, תמצא כל איש רע נאמן.

משל חרוזי יפה, ונמצא בספר „צל המעלות" סימן ס"ב.

597. בהמה בצורת אדם.

דבור הלצי שגור. וכבר נמצא ב„מורה הנבוכים" בלשון „בהמה בתאר אדם" (אבל שם אין הכונה הלצית). ואצל עמנואל (44): בהמה על צורת איש".

598. בהמה המקשה לילד (חולין ריש פרק ד').

הלצה שגורה על מי ש„מתישב" זמן ארוך, וכדומה.

599. בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידן (כתובות כח: וש"נ).

רומז על המסופר (חולין ז: ועוד) על חמורו של ר' פינחס בן יאיר שלא אכל שעורים שלא נפרש מהן מעשר, ובפי הבריות הוא, עפ"י רוב, דבור הלצי.

600. בהתהפך הזמן, יודע הרע הנאמן.

משל חרוזי שנמצא בס' „פניני המליצות", בה.

601. בואו ונחזיק טובה לרמאים (כתובות סח.; ירוש' פאה ח', ט).

„—שאלמלא הם היינו חוטאים בכל יום" (שאנו מעלימים עין מן העניים; אבל עכשיו הרמאים גורמים לנו; פרש"י). והוא מאמר מפורסם.

602. בואו ונחשוב חשבונו של עולם (ב"ב עח.).

מימרא ידועה, והיא דרשה (משונה) על הכתוב: „על כן יאמרו המושלים בואו חשבון" (ע"ש).

603. בודקים לבבות ואין בודקים למזונות (ב"ב ט. וירוש' פאה ח, ז).

כלל יפה בעניני צדקה. ופירושו כאמור שם: אמר כסוני, בודקין אחריו (שמא הוא רמאי); [אמר] פרנסוני — אין בודקין אחריו. ובירושלמי הלשון: „מדקדקין בכסות ואין מדקדקין בחיי נפשות".

604. בוטח בעשרו הוא יפול (משלי י"א, כח).

605. בונה עולמות ומחריבם (ב"ר ג', ט, ועוד).
מליצה שגורה. ובמדרש: „הקב"ה היה בורא עולמות ומחריבם".

606. בוצין בוצין מִקִטְפֵיה יְדִיעַ (ברכות מח.).
בוצין=דלעת. קטף=שרף האילן. „בשעה שהוא (הדלעת) חונט ויוצא מתוך השרף, ניכר אם יהיה טוב"—פרש"י. זה משל עממי („היינו דאמרי אינשי"); ורעיונו נמצא בכמה משלי הגוים, וגם במשלי התנ"ך.

607. בוצע בֵּרֵךְ נִאֵץ אדני (תהלים י', ג).
מליצה ידועה על „מצוה הבאה בעבירה" (כמו לולב הגזול).

608. בוקה ומבוקה ומבולקה (נחום ב', יא).
מליצה שגורה, על מהומה וכדומה.

609. בור סד שאינו מאבד טפה (אבות ב', ח).
כך מצטטים על זכרון. ומליצה יפה זו אמר ר' יוחנן בן זכאי על תלמידו ר' אליעזר בן הורקנוס.

610. בור ששתית ממנו, אל תזרק בו אבן (במד"ר כב, ועוד).
זה תרגומו העברי של המשל העממי: בירא דשתית — (ע' לקמן).

611. בז לרעהו חסר לב (משלי י"א, יב).

612. בזכות הזהב נתלקטו המעות (דב"ר פ"ב).
כשמחפשים את המטבעה הגדולה מלקטים ומרימים עמה יחד גם את הפרוטות הקטנות. וזה היה משל מפורסם.

613. בזכות זה ובא לציון גואל.
דבור הלצי (כשאחד מספר איזה דבר וכדומה), ולקוח מסדר התפלה.

614. בזכות נשים צדקניות נגאלו ישראל (סוטה יא:; שמו"ר, א).
זה נאמר על יציאת מצרים. והוא מאמר מפורסם.

615. בזכות שלא שנו את שמם ולשונם (ויק"ר לב, ה, ועוד).
גם זה נאמר על יציאת מצרים ומצטטים אותו הרבה.

616. בזמן שהרועה תועה, הצאן תועין אחריו (פדר"א, מב).

617. בזמן שישראל עושים רצונו של מקום, מלאכתם נעשית על-ידי אחרים (ברכות לה:).
מאמר שגור.

618. בזעת אפיך תאכל לחם (בראשית ג', יט).

619. בְּחַרְבִּי וּבְקַשְׁתִּי (שם מ"ח, כב).
דבור רגיל בהשאלה.

620. בחבורתו נרפא לנו (ישעיה נ"ג, ה).
בהוראת: ע"י צרתו הוטב לנו.

621. בחדא מחתא מחתינהו (ברכות כד. ורש"י).
באריגה אחת ארגת אותם? כלומר: וכי צריך (או אפשר) להכניס כולם בכלל אחד? בתלמוד הוא שאלה. ובציטאט הוא בניחותא, ובאותה הוראה בעצמה.

622. בחנוני נא בזאת (מלאכי ג', י).

623. בחקותיהם לא תלכו (ויקרא י"ח, ג).

624. בטוב צדיקים תעלוץ קריה (משלי י"א, י).

625. בטל בששים.
דבור הלצי (ולקוח מהלכות תערובות).

626. בְּטֵלָה דעתו אצל כל אדם (ברכות לה: ורש"י).
כלומר: אין משגיחים בו (בדעתו הפרטית או במעמדו הפרטי). וזה דבור רגיל בתלמוד ובספרות.

627. בַּטָּלָה מביאה לידי שִׁעֲמוּם (כתובות נט: במשנה).
שעמום=שגעון (פרש"י). ובציטאט הורחבה הוראתו; ויש דוגמתו בכמה לשונות.

628. בטן רשעים תחסר (משלי י"ג, כה).
בהלצה על רעבתן.

629. ביודעים ובלא יודעים.
דבור רגיל: הוא לוקה ביודעים וכו'. ולקוח מסדר „על חטא".

630. ביום פקדי ופקדתי (שמות ל"ב, ל"ד).
דבור שגור.

631. בין נביא לנביא (ברכות ה.).
בתלמיד הבונה על העולים לתורה. ובפי הבריות גם בדרך הלצה.

632. בין הייתא למהבלתא אזל ביא דעלובתא (ב"ר ס', ג').
בין המילדת (שהתרשלה בעזרתה) ובין היולדת (שאחרה לבקש עזרה) אבד בן העלובה. וזה משל עממי.

633. בין כך וכך ספת האי עלובתא (קה"ר פסוק „עמל הכסילים").
בין כה וכה אבדה עלובה זו.

634. בין מלכא למלכא (חולין נו:).
שם בתלמוד הבונה על הנמלים (ע"ש). ובפי הבריות בהוראה מעין „אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה" (שהובא גם בתלמוד שם), כלומר כשאין משגיח על הסדרים וכדומה.

635. בינה יתרה נתנה באשה מבאיש (נדה מה:).
דרשתו של רב חסדא על הכתוב (בראשית ב', כב): „ויבן ה' את הצלע" מלמד שנתן הקב"ה בינה יתרה באשה יותר מבאיש. וכנראה היה מאמר מפורסם.

636. בירא דשתית מיניה, לא תשדי ביה קלא (ב"ק צב:).
בור ששתית ממנו, אל תשלח בו טיט (גוש עפר). זה משל עממי („אמרי אינשי"). ועי' במבוא.

637. בישישים חכמה (איוב י"ב, יב).
פתגם שגור.

638. בית והון נחלת אבות, ומה' אשה משכלת (משלי י"ט, יד).

639. ביתא מיתבא יתיב (ב"ק כא. צז.).
בית מיושב (שדרים בו אנשים) ישנו קיים; כי הדרים בו רואים מה שהוא צריך ומתקנים אותו—פרש"י.

640. ביתו–זו אשתו (יומא במשנה ראשונה).
דבור שגור.

641. ביתר שאת וביתר עז (בראשית מ"ט, ג).
מליצה שגורה. ולשון הכתוב: „יתר שאת ויתר עז".

642. בכדי ספדו ספדיא (תענית ה:).
על המימרא הידועה: „יעקב אבינו לא מת", שואל רב נחמן: וכי בכדי וכו', כלומר: וכי לחנם הספידו אותו? (שהרי נאמר במקרא ויספדו וגו'). ובציבאט הוא בניהותא: לחנם ספדו הסופדים (כלומר: הדבר לא היה נורא כל-כך, וכדומה).

643. בכו בכה להולך (ירמיה כ"ב, י).
על הנודדים.

644. בכו לאבלים ולא לאבדת, שהוא למנוחה ואנחנו לאנחה (מו"ק כה:).
מנוסחאות ההספדים השונים אשר שם. וזו מליצה שגורה.

645. בכי טוב (פסחים ב. וש"נ).
בתלמוד זה מאמרו של רב: „לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס בכי טוב". כלומר: כשהחמה זורחת (מלשון הכתוב: וירא אלהים את האור כי טוב). ובפי הבריות יש לו גם הוראת „במזל טוב"; וגם כמו „ביום שהוכפל בו כי טוב" (יום ג').

646. בכיה לדורות (תענית כט. וש"נ).
דבור שגור. ומקורו במדרש ר' יוחנן על הכתוב במעשה המרגלים (במדבר י"ד, א) „ויבכו העם בלילה ההוא": אותו לילה ליל תשעה באב היה; אמר הקב"ה: אתם בכיתם בכיה של חנם, ואני קובע לכם בכית לדורות".

בכיס, בכוס ובכעס (ראה: „בשלשה דברים —"

647. בְּכֹל אדם מתקנא, חוץ מבנו ותלמידו (סנהדרין קה:).

פתגם שגור. מיוחס לרב יוסי בר חוני שהסמיכו על מקראות; אך כנראה היה מפורסם מכבר.

648. בכל ביתי נאמן הוא (במדבר י"ב, ז).

מליצה רגילה.

649. בכל דרכיך דָעֵהוּ (משלי ג', ו).

שגור בפי היראים.

650. בכל זאת לא שב אפו, ועוד ידו נטויה (ישעיה ה', כה, ועוד).

מליצה רגילה.

651. בַּכֹּל מִכֹּל כֹּל (סוטה ה.).

סימרא שגורה (לקוחה מ„ברכת המזון"). ומקורה במאמר התלמוד: „באברהם יצחק ויעקב דכתיב בהו בכל מכל כל" (באברהם כתיב: „וה' ברך את אברהם בכל" (בראשית כ"ד, א); ביעקב—„ואוכל מכל" (שם כ"ז, לג), ביצחק—„יש לי כל" (שם ל"ג, יא). ובפי הבריות הוא גם דבור הלצי.

652. בכל עצב יהיה מותר (משלי י"ד, כג).

בפי הבריות הוראתו מעין „אין רע בלי טוב". אבל במקרא יש לו כונה אחרת.

653. בכל עת יהיו בגדיך לבנים (קהלת ט', ח).

שגור כמו שנדרש בתלמוד (שבת קנג.), שישתדל אדם שנשמתו תהיה בכל עת טהורה ונקיה ומוכן ומזומן למות. (ועמנואל הרומי הכניס בפסוק זה כונה הלצית: זה הכלל של הקמצנים, לעשות מבגדי האב הישנים בגדים לבניהם („לבנים"—בשביל הבנים).

654. בכל צרתם לו צר (ישעיה ס"ג, ט).

בדרשת התלמוד, שהקב"ה משתתף בצרתם של ישראל (ע' תענית טז.).

655. בלי טבול ובלי ברכה.

דבור שגור, וכונתו: בלי שום הכנות, ובדומה. והוא לקוח מהלכות „סדר" ליל פסח.

655a. בלא חופה ובלא קדושין.

דבור הלצי ידוע. ובתלמוד יש: „בלא כתובה ובלא קדושין" (סנהדרין כא.).

656. בִּלַּע המות לנצח (ישעיה כ"ה, ח).

דבור שגור (כשמדברים על מות אדם).

657. בלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו (בראשית מ"א, מד).

מבטא שגור (ולפי הענין אומרים „בלעדי" או „בלעדיו").

658. בלשון סגי-נהור.

דבור הלצי, כלומר: ממש ההפך ממה שאומרים; כמו שקוראים לסומא—סגי-נהור.

659. במדה שאדם מודד, בה מודדים לו (סוטה ח: במשנה).

פתגם מפורסם (ונמצא גם באבן-גליון).

660. בַּמֶּה יתרצה זה אל ארוניו, הלא בראשי האנשים האלה! (ש"א כ"ט, ד).

מצטטים אותו לפעמים בענינים הנאותים. ובמקום „הלא" אומרים „אם לא").

661. במופלא ממך אל תדרוש (חגיגה יג.).

כך שגור בפי הבריות; ובלשון זו הובא בתלמוד בשם בן-סירא. ובירושלמי (שם) ובמדרשים נמצא בנוסחאות שונות (וג"כ בשם בן-סירא).

662. במזונותי אתה מסתכל, ובמצודתי אי אתה מסתכל (קה"ר יא, יג; וילקוט שם).

דברי הצפור בכלוב אל חברתה החפשית המקנאה במזונותיה.

663. „במחשכים הושיבני" (איכה ג', ו) זה תלמודה של בבל (סנהדרין כד.).

זה מאמר מפורסם של ר' ירמיה (שכידוע עלה מבבל לארץ-ישראל ושם היה לועג לחכמי בבל). אגב ראוי להעיר, כי לשון הפסוק באיכה היא „במחשכים הושיבני כמתי עולם". ובתהלים (קמ"ג, ג) יש פסוק „הושיבני במחשכים כמתי עולם".

בגלתא דעבידא לאגלויא וכו׳.
(ראה: „כל מילתא״ וכו׳).

664. **במים חיישים אל תאמן.**
משל מפורסם, שכנראה לקוח מלועזית. והח׳ דוקעס מצא אותו בכתב־יד עברי עתיק באוכספורד.

במפתח בבי מטרא —״ (ראה: „כד מפתח בבי —״.

665. **במקום גדולים על תעמוד** (משלי כ״ה, ו).

666. **במקום גילה שם תהא רעדה** (ברכות ל:; יומא ד:).
דרשתו של רב על הכתוב „וגילו ברעדה״. והיא מימרא מפורסמת.

667. **במקום שאין אנשים השתדל להיות איש** (אבות ב׳, ה).
מיוחס להלל. (ובז׳רגון הרכיבו אותו עם פתגם אשכנזי "חרוז הלצי: „במקום שאין איש, איז הערינג אויך אַ פיש״).

668. **במקום שאתה מוצא גדולתו, אתה מוצא ענוותנותו** (מגילה לא.).
כך מצטטים על גדולים המתנהגים בענוה. ובתלמוד נאמר על הקב״ה, והנוסח: „כל מקום —״.

669. **במקום שבעלי תשובה עומדים, אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד** (ברכות לד:; סנהדרין צט.).
מאמר מפורסם (ומשתמשים בו גם בדרך־הלצה).

670. **במקום שהלסטים מקפה, שם הוא נתלה** (תנחומא תצוה).
מקפה=מלסטם. ובמדרשים אחרים נמצא פתגם זה בארמית; וכנראה היה פתגם עממי.

671. **במקום שיש חלול־השם, אין חולקים כבוד לרב** (ברכות יט: וש״נ).
מאמר מפורסם. והוא דרשה מחודדת על הכתוב: „אין חכמה ואין תבונה לנגד ה׳.

בברכות הוא מיוחס לרב, אך ביתר המקומות הובא סתם.

672. **במקלו ובתרמילו** (שבת לא. ועוד).
דבור רגיל. („בא אליו במקלו ובתרמילו״, זה נוסח קבוע בתלמוד).

673. **במקלי עברתי את הירדן** (בראשית ל״ב, יא)
מליצה רגילה.

674. **במתא שמאי, בלא מתא תותבאי** (שבת קמה:).
משל עממי („דאמרי אינשי״) ופירושו: בעירי איני צריך להתכבד אלא בשמי (שאני ניכר בה); ובמקום שאינו עירי כבודי תלוי בשמלתי (פרש״י). ויש דוגמתו במשלי הגוים.

675. **בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו** (משלי י׳, א).

676. **בן־לילה היה ובן־לילה אבד** (יונה ד׳, יא).
דבור שגור.

בן־נח (ראה: „נהרג—״).

677. **בנות ישראל נאות הן, אלא שהעניות מנוולתן** (נדרים סוף פרק א במשנה).
קריאתו הלאומית של ר׳ ישמעאל.

678. **בנה במה לעצמו** (חגיגה כב.).
בתלמוד בפשוטו. ובציטאט הושאל לענין יסוד מפלגה מיוחדת, או פרישה מן הצבור, ועוד.

679. **בני־אדם דומים לעשבי השדה: הללו נוצצים והללו נובלים** (ערובין נד.).
בתלמוד הוא מיוחס לרב; ובאמת הוא מבן־סירא. והוא פתגם מפורסם.

680. **בני־בנים הרי הם כבנים** (יבמות סב:, ישם בירושלמי ובתוספתא).
הובא גם ברש״י (בראשית ב׳, יב). ומכאן פרסומו.

681. **בני קורח לא מתו** (במדבר כ״ו, יא).
דבור הלצי, בהוראת: שונאי־ישראל אינם כלים.

682. בניך ובנותיך נתונים לעם אחר (דברים כ"ח, לב).
דבור שגור.

683. בנין ילדים–סתירה, וסתירת זקנים–בנין (מגילה לא: ושי"ג).
פתגם שגור (וע' „אם יאמרו לך ילדים—").

684. בנערינו ובזקנינו נלך (שמות י', ט).

685. בנפול אויבך אל תשמח [ובכשלו אל יגל לבך] (משלי כ"ד, יז).
עפ"י רוב מצטטים רק חציו.

686. בסודם אל תבוא נפשי! (בראשית מ"ט, ו).
מליצה רגילה.

687. בסופה ובסערה דרכו (נחום א', ג).
על „מבוהל" או כעסן, ובדומה.

688. בעד החיים אל המתים (ישעיה ח', יט).
על המתפללים על הקברים.

689. בעידן ריתחא (ב"ק ס.; כתובות קו., ועוד).
בתלמוד פירושו: בשעת מגפה. ובפי הבריות: בשעת גזרה, כעס ובדומה.

690. בעוד הברזל חם, הלמו!
בלשון זו מובא המשל המפורסם הלועזי בס' „יוסף לקח" (על מגלת אסתר) לר"א אשכנזי (לערך שנת ש"ל—ש"ם).

691. בעוד שהחבל בידך משוך פרתך!
משל זה מביא ר' יצחק עראמה (בעל ה„עקדה", מגולי ספרד) בפירושו לקהלת.

692. בעודה בכפו יבלענה (ישעיה כ"ח, ד).
מליצה שגורה.

693. בעור שני (איוב י"ט, כ)
מליצה רגילה (כלומר: הציל רק את גוו הערום).

694. בעטיו של נחש (שבת נה:; ב"ב יז.).
ד' מתו בעטיו של נחש (בעצתו של נחש הקדמוני, כלומר: לא היו ראוים למיתה, אלא רק בשביל שנגזרה גזרה במעשה הנחש). ובציטאם גם במליצה על מלשינים, ובדומה.

695. בעל אבדה מחזר על אבדתו (קדושין ב:; נדה לא:).
ילפן דרכו של איש לחזור על אשה (שהוא מבקש את ה„צלע" שאבדה לו), ולא להפך.

696. בעל בעמיו (ויקרא כ"א, ד).
כנוי לאדם חשוב ונכבד בעדתו.

697. בעל הקורה נכנס בעובי הקורה (ע' ברכות סד.; ב"ר מ"ב).
כך מצטטים. ובתלמוד: „מאי דכתיב יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב (ולא אלהי אברהם ויצחק), מכאן לבעל הקורה שיכנס בעוביה של קורה (פרש"י: שיאחז [בעצמו] בעובי הקורה אם בא לטלטלה ממקום למקום לתתה בבנין, כלומר: יעקב, שבל הבנים שלו וטרח בגידולם, יבקש עליהם רחמים). ובבראשית (י"ד, ד) פרש"י: לפי שהיה (כדרלעומר) בעל המעשה, נכנס בעובי הקורה. ומזה נתפרסם הפתגם בנוסח הנ"ל.

698. בעלי תריסין (ברכות כז: ועוד).
תרים=מגן, כלומר: הנלחמים במלחמתה של תורה. והוא מבטא שגור (גם על עשירים, ובדומה).

699. בעצלתים ימך המקרה, ובשפלות ידים ידלף הבית (קהלת י', יח).

700. בעקבתא דמשיחא חוצפא יסגא (סוטה מט:; סנהדרין צז.).
מימרא מפורסמת (ואומרים גם בקיצור: „עקבתא דמשיחא — חוצפא"). ובסנהדרין בעברית „העזות תרבה".

701. בערב ילין בכי ולבוקר רנה (תהלים ל', ו).

702. בעת הצורך נכר האוהב.
פתגם ידוע. וב„מבחר הפנינים" שער מ"ג: „בעת צרה יכר האוהב".

703. בפיו ובשפתיו כבדוני, ולבו רחק ממני (ישעיה כ"ט, יג).

704. בפיו שלום ידבר, ובקרבו ישים ארבו (ירמיה ט', ז).
בירמיה: בפיו שלום את רעהו ידבר—.

705. בפלגות פומך או בכל פומך? (ירוש' פסחים ה', ה).
בחצי פיך (אתה אומר זאת) או בכל פיך?

706. בצל החכמה, בצל הכסף (קהלת ז', יב).
פתגם שגור, בהוראת: העשיר הוא חכם.

707. בקהלם אל תחד כבודי! (בראשית מ"ט, ו).
מליצה רגילה.

708. בקי בהדרי תורה (קדושין י:).
בספרות הרבנית הוא תואר-כבוד קבוע.

709. בקעה מצא וגדר בה גדר (ערובין ו. וש"נ).
פרש"י: „מזלזלים במצוות היו, והחמיר עליהם לעשות סייג, להרחיקם מן העברה". וכנראה היה זה דבור שגור.

710. בקרובי אקדש (ויקרא י', ג).
מלבד בדרשתו (ע"ש ברש"י) מצטטים אותו (ביחוד הסותרים) גם בהלצה, בהוראת: ע"י קרובי אני נעשה „קדוש" (כלומר: „קרוב" המשמש במסתרי, מחריב ומחרם אותי).

711. בקש להפוך קערה על פיה (ב"ב טז.).
על איוב. ומליצה זו התאזרחה בספרות וגם בדבור.

712. בקש לישב בשלוה, קפץ עליו רוגזו של —.
מליצה רגילה. והיא לקוחה מפרש"י ריש וישב: „בקש יעקב אבינו לישב וכו' רוגזו של יוסף". ובב"ר (שם) הגירסא: „— נזדווג לו שטנו של יוסף".

713. בר בי רב דחד יומא (חגיגה ה:).
תלמיד של יום אחד (כלומר: שלא למד עדיין אלא מעט). כך הוראתו בדבור ובספרות. ושם בתלמוד נאמר בהלצה על אמורא אחד שהיה עושה בדרך שלשה ירחים ויום אחד היה בא לבית-המדרש (ע"ש).

„בר הבי" (ראה: „לאו בר הבי —").

714. ברא כרעא דאבוה (ע' עירובין ע:).
בתלמוד נאמר: „יורש כרעיה דאבוה הוא"; ומזה נתהוה הדבור השגור: „ברא —".

715. ברב עם הדרת מלך (משלי י"ד, כח).
פתגם שגור, בהוראה: יפה [הדור-מצוה] הוא לעשות כזאת וכזאת ברב עם. ובאותה הוראה בעצמה היה דבור שגור כבר בימי התלמוד.

716. ברב דברים לא יחדל פשע (שם י', יט).

717. ברבות הטובה רבו אוכליה (קהלת ה', י).

718. ברוגז רחם תזכור! (חבקוק ג', ב).

719. ברגע שנחרב בית-המקדש נולד המשיח.
מאמר מפורסם, ומקורו באיכה רבתי פרשה א', סימן נ"ז (ע"ש).

720. ברוך אדוני יום-יום (תהלים ס"ח, כ).
שגור בפי הבריות. וע' מס' ביצה טז. שמאי היה מתחיל כבר מיום א' להכין ליום השבת: אבל הלל היה אומר: ברוך ה' יום-יום (יעמס-לנו צרכינו ועזרתנו). ובהוראה זו התאזרח בפי הבריות.

721. ברוך אתה בבואך. } (דברים כ"ח,ו).
722. ברוך אתה בצאתך. }

723. ברוך המקום שהרגו! (שבת יג: ; כת' קיא.).
בפי הבריות גם בהלצה.

724. ברוך המקום שמסר עולמו לשומרים (ע"ז סוף פרק ב').
כך אמר רבי כשמצאו אצל נכרי יין-תפוחים של ע' שנה שנצרך לרבי לרפואתו. ויש ב„ברכה" זו ריח של הלצה, ביחוד במלת „לשומרים".

725. ברוך מזכיר נשכחות!
דבור שגור (הלצי).

726. ברוך נותן ליעף כח (ולאין אונים עצמה ירבה).
פסוק הוא (בדי מלה „ברוך" בישעיה מ', כט). והמעתיקים הקדמונים, ואחר-כך המדפיסים, נהגו לכתוב פסוק זה (גם בראשי-תבות: בנל"כ ואע"י), ועפ"י רוב רק חציו הראשון, בסיום כל ספר שהעתיקו או שהדפיסו. ומנהג זה עתיק יומין; כי הראב"ע בכונו בס-

א' של תהלים (מזמור מ"א) מביא בשם ר' יהודה הלוי, שמעין זה הוא סיומו של כל ספר וספר בתהלים (ע"ש).

727. ברוך משנה הבריות! (ברכות נח:). דבור הלצי.

728. ברוך שפטרני [מענשו של זה]. כך אומר האב כשנעשה בנו „בר-מצוה". וברכה זו נזכרה כבר בב"ר פס"ג, יד. ובפי הבריות הוא דבור הלצי (בקיצור: „ברוך שפטרני") כשנפטרים מאורח טרחן, וכדומה.

729. ברזל בברזל יחד, ואיש יחד פני רעהו (משלי כ"ז, יז). שגור כדרשת התלמוד על תלמידי חכמים המחדדים זה את זה בהלכה (תענית ז.).

730. ברהל בתך הקטנה (בראשית כ"ט, יח). דבור שגור. כלומר: דברים ברורים; תנאי כפול שמונה.

731. ברי ושמא, ברי עדיף (כתובות יב: ושי"נ). פתגם משפטי מפורסם מאד. והדוגמא לכלל זה: ראובן אומר לשמעון: השב לי מאה כסף שהלויתיך; ושמעון אומר: איני יודע (אם לויתי ממך), — חיב שמעון לשלם, כי ראובן טוען טענת ב ר י (בודאי, הדבר ברור לי) ושמעון טוען ש מ א (אולי, אינני זוכר), וב ר י ו ש מ א וכו'.

בריה, אפילו באלף לא בטל. (ראה: „אפילו באלף —").

732. בריה בפני עצמה (שבת כח; יומא עד: ושי"נ). במס' שבת נאמר על ת ח ש שהיה בימי משה; ובשאר המקומות בתלמוד על „בוי". ובפי הבריות הוא דבור שגור על הפורש מן הצבור, וכדומה.

733. בריך רחמנא דיהבך לן ולא יהבך לעפרא (ברכות נד:). ברוך ה' שנתנך לנו ולא נתנך לעפר. כן אומרים למי שנרפא ממחלה קשה.

734. בריש כל אסון אנא חמר (ב"ב נח:). בראש כל הרפואות — אני היין (כי היין משובב נפש. וזה פתגם של הקדמונים).

735. ברית כרותה לשפתים (מו"ק יח.; סנהדרין קב. ובמדרשים). שיתקיים מה שמוצא אדם מפיו. וזה היה פתגם עתיק ושגור, כדמוכח שם. (ודומה לו: „הוה כשגגה שיוצא מלפני השליט", ו„אל תפתח פה לשטן").

736. ברכה לבטלה. דבור הלצי (ביחוד על השתדלות והתרפסות לחנם); ולקוח מהלכות ברכות.

737. ברכת אדני היא תעשיר [ולא יוסיף עצב עמה] (משלי י', ב). עצב — עבודה; כלומר: או אין צורך בעבודה קשה. ומצטטים רק חציו.

738. ברכת הבית ברובו (כתובות קג.; ב"ב קמד:). כלומר: כשבני הבית רבים הם, כי הם עוזרים זה את זה ומשתכרים. בתלמוד הוא מיוחס לרב הונא. אך בתוספתא כתובות שם הוא ברייתא עתיקה; ובודאי היה פתגם שגור (וכן היה תמיד).

739. ברם זכור אותו האיש לטוב (ויהושע בן גמלא שמו) (ב"ב כא. ועוד). דבור שגור בתלמוד (וכמובן, לא רק על יהושע בן גמלא, אלא על כל מי שראוי להזכר לטוב). והוא גם מבטא קבוע בספרות.

740. ברעת השותא ימצא איש חצי-נחמה. פתגם שנמצא כבר ב„יוסיפון" פרק פ'. ויש דוגמתו בלועזית.

741. ברצות אדני דרכי איש, גם אויביו ישלים אתו (משלי ט"ז, ז). כלומר: כשהשעה משחקת לאדם —

742. בשביל שאני זכר הפסדתי? (כתובות קח: במשנה, ועוד). במשנה כפשוטו: „מי שמת והניח אחריו בנים ובנות ונכסיו מועטים, הבנות יזונו,

והבנים יחזרו על הפתחים. אדמון אומר: בשביל שאני זכר הפסדתי?" וקריאתו זו של אדמון היתה לדבור הלצי.

743. בשוק סמאֵי צַוּוחין לעַוִּירא סגי נהור (ב"ר, פ"ל).

כשוק של סומים קוראים לפי שהוא עור בעין אחת „סגי נהור" (רב אור-עינים). וזה משל עממי, שיש דוגמתו בלשונות הגוים. (ואולם בלשון התלמוד ובפי הבריות קוראים „סגי נהור" לעור מוחלט).

744. בשלי הסער הגדול הזה (יונה א', יב).

מליצה רגילה.

745. בשלשה דברים אדם ניכר: בכוסו, בכיסו ובכעסו (עירובין סה: וע' מס' דרך-ארץ זוטא פרק ה').

פרש"י: אדם ניכר, אם הגון הוא, בכוסו, אם דעתו מיושבת עליו ביינו; בכיסו, כשהוא נושא ונותן עם בני-אדם, אם באמונה הוא עושה; בכעסו, שאינו קפדן ביותר. — המאמר המצוין והמפורסם הזה מיוחס בערובין לר' אילעי ובד"א זוטא הובא סתם (ושם נאמר: בארבעה דברים תלמידי-חכמים ניכרים: בכיסם, בכוסם, בכעסם ובעטיפתם). אך בודאי זה פתגם עתיק (וע' במבוא). ובתלמוד מוסיף: „ואמרי לה: אף בשחקו" (והבריות מצטטים גם בקיצור: בכיסו, בכוסו ובכעסו").

746. בשן ועין.

דבור הלצי: „הוא יצא (מאיזה עסק) בשן ועין", כלומר: הפסיד, אבל התפטר מעסק ביש. והדבור לקוח מלשון התלמוד, שהובא בפרש"י (שמות כ"א, כו), על העבד היוצא לחפשי כשאדונו הכהו והפיל את שנו או סימא את עינו.

747. בשעה שאדם הולך ליקח אשה ושמע קל כלביא מנבחין, הוא מציית מה אינון אמרין (ב"ר סוף פנ"ט).

כלומר: הוא מרבה אז לחקור ולדרוש. עד שאפילו כשכלבים נובחים, הוא מטה אזני לשמוע. וזו הפרזה המצויה במשלים עממיים.

748. בשעה שאינה לא יום ולא לילה (מנחות צט:).

דבור הלצי שגור. ומקורו שם בתלמוד: שאל בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמה יונית? קרא עליו המקרא הזה: לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה; צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה (כלומר: שאינה במציאות) ולמוד בה חכמה יונית. (אגב יש להעיר, כי המבטא „לא יום ולא לילה" לקוח מן המקרא (זכריה י"ד, ז): „והיה יום אחד הוא יודע לאדוני לא יום ולא לילה".

749. בשעת חירום שאני (ע' כתובות יז:; ב"ב לח.).

דבור שגור (בהוראת: אין מביאים ראיה משעת מלחמה, או משעת מהומה בכלל). והדבור נוסד על טעות-הזכרון (כמו שקרה להרבה דבורים שגורים שלנו), כי בשני המקומות בתלמוד הנ"ל (ובשני ענינים שונים) נאמר: „משנתנו בשעת חרום שנו" (=למדו). (ובפי הבריות נעשה „שנו" ל„שאני".

750. בשעת עקתא נדרא, בשעת רווחא שיטפא (ב"ר פפ"א ועוד).

בעת צרה [הוא נודר] נדר, ובהיות הרוחה [הוא חוזר] להרגלו. וזה משל עממי, שיש דוגמתו בלועזית.

751. בשפה רפה, והימין פשוטה לקבל (ירושלמי שביעית י', ז).

על ההלכה במשנה: המחזיר חוב בשביעית אומר המלוה ללוה: „משמט אני". על זה אמר רב הונא: [המלוה אומר זאת] „בשפה רפה, והימין [של המלוה] פשוטה לקבל" [את החוב]. מאמר זה היה לדבור מליצי-הלצי בענינים הנאותים לו (ביחוד שגור המבטא „בשפה רפה").

752. בשפל קול הטחנה (קהלת י"ב, ד).

דבור מפורסם (ומשתמשים בו גם בהלצה נכה).

753. בשפל גנים נגו, ובמ״זם הרים כרמו:
ממטר גנים לנגו, ומעפר כרמו לכרמים
(כתובות קי: וש״נ).
הובא בשם בן-סירא: „כל ימי עני רעים״,
בן-סירא אומר: אף הלילות; בשפל גגים וכו׳.
וזה המשל היותר תריף שבמשלי בן-סירא;
ואפשר שהוא משל עממי.

754. בשר המורים בשרים (יחזקאל כ״ג, כ).
משתמשים בו בהוראה מעין „אין
שוטה מרגיש״.

755. בת דינא, בטל דינא (סנהדרין צה.).
לן הריב, בטל הריב (מכיון שעבר על
הריב לילה, ניטלה תריפותו ונחלש כחו). וזה
משל עממי (הד״א) יפה.

756. בשר שנתעלם מן העין (חולין צה: ועוד).
דבור מפורסם (וגם בהלצות).

757. בשרא דתורא.
בשר-שור, בפי הבריות (ובספרות) הוא
כנוי מליצי לדברי תורה (או חכמה) חשובים.
ובתלמוד הוא רק כפשוטו (למשל, נדרים מא:);
אבל נמצא בב״ב (כב.): „אדמגרמיתו גרמי בי
אביי, תו אכלו בשרא שמינא בי רבא
(ופרש״י: „בואו ולמדו הלכות צהובות ומרווחות״).

758. בת פלוני לפלוני (סוטה ב. ועוד).
כך מכרזת בת-קול ארבעים יום קודם
ליצירת הולד. וזה דבור רגיל.

759. בת שתין כבת שית, לקל טבלא רהטא
(מו״ק ט:).
בת ששים כבת שש רצה לקול כלי-זמר
(כלומר, אין בזה—וגם באהבת תכשיטים—הבדל
בין נשים זקנות ובין ילדות קטנות). וזה משל
עממי („דאמרי אינשי״).

760. בת תחלה-סימן יפה לבנים (ב״ב קמא.).
מימרא שגורה (ובעל המאמר הוא רב חסדא).

761. בתואר אשה יפה רבים הושחתו
(יבמות סג:; סנהדרין ק:).
הובא שם (עם עוד פתגמים) בשם בן-סירא.

762. בתחלה „הלך״, אח״כ „אורח״, ולבסוף
„איש״ (סוכה נב:).
דרשה יפה של רבא על הכתוב בספור
המשלי של נתן הנביא לדוד (ש״ב י״ב): „ויבוא
הלך וגו׳—לעשות לאורח—ויעשה לאיש״:
בתחלה הוא (יצר-הרע) רק „הלך״ (עובר דרך
ואינו מתאכסן אצלו), אח״כ—„אורח״ (קבוע),
ולבסוף—איש (בעל-הבית). וזה היה לפתגם שגור.

763. בתך בגרה—שחרר עבדך ותן לה (פס׳ קיג.).
בתלמוד הוא מאמרו של ר׳ יהושע בן לוי משום
אנשי ירושלים. אך הוא נמצא כבר במשלי בן-סירא.

764. בתחלה תלמיד־חכם דומה לפני עם־הארץ
לקיתון של זהב; סיפר (שוחח) עמו, דומה
לו לקיתון של כסף; נהנה ממנו, דומה לו
לקיתון של חרס (סנהדרין נב:).
מאמר יפה של ר׳ אלעזר, והוא מפורסם ושגור.

765. בתר גנבא גנוב וטעמא טעים (ברכות ה:).
פרש״י: הגונב מן הגנב אף הוא טועם
טעם גנבה. והוא משל עממי (הד״א).

766. בתר מרי נכסי ציבא משוך (ב״ק צג.).
משל עממי („דאמרי אינשי״): אחרי בעל
נכסים נמשך שומן (כן פירש מהרש״א), כלומר:
טוב להתחבר לעשירים. ובהוראה זו הוא מפורסם.

767. בתר עניא אזלא עניותא (שם צב. וש״נ).
גם זה מן המשלים דאמרי אינשי; והוא
היותר שגור בפי הבריות עד היום. והרעיון
שבו (שהעניות נגררת ורודפת אחרי העני) מצוי
גם במשלי חגוים.

768. בתר רישא גופא אזיל (עירובין מא.;
תוספתא תענית פ״ב).
בתלמוד הוא מיוחס להתנא הקדמון ר׳ יוחנן
בן גורי (והכונה שם, שצריכים לעשות בדברי
הראשונים); אך מסגנון הלשון שם ניכר,
שזה היה פתגם עממי.

769. בתפים ובמחולות (שמות ט״ו, כ).
דבור שגור מאד (בראשית ל״א, כו:
„ואשלחך בשמחה ובשירים בתוף ובכנור״).

ג.

770. נאוַת אדם תשפילנו (משלי כ"ט, כג).

771. נָכה מורא בינייהו (חולין ז:).

התרומם הר ביניהם. שם בתלמוד נאמר זה במעשה של רבי ור' פינחס בן יאיר, וקשה לדעת אם הוא כפשוטו, או מליצה היא (ע"ש). בספרות הוא דבור מליצי, בהוראת: רוח רעה עברה ביניהם, נתרחקו, וכדומה.

772. גבוה מֵעַל גבוה שומר [וגבוהים עליהם] (קהלת ה', ז).

ולכן תראה עושק רש וגזל משפט במדינה (כאמור בראש הפסוק); ובכונה זו מצטטים אותו.

773. גַּבַר בגוברין (ברכות לא.).

כך שגור בפי הבריות. ובתלמוד „גברא בגוברין", כך מפרש רב את בקשת חנה „ונתת לאמתך זרע אנשים". (ובסנהדרין סה: מה גבר מגוברין? כלומר: איזה יתרון לך משאר אנשים? ע"ש).

774. גַּברא אַגַּברא קא רמית? (סנהדרין ו. ועוד).

אתה מַקשה מדברי חכם אחד על דבריו של חכם אחר? וזה דבור רגיל בתלמוד וגם בספרות הרבנית.

775. גַברא דנשי קטלוהו–לא דינא ולא דיינא! (ב"מ צז.).

איש שנשים הרגוהו — אין דין ואין דיין! פתגם מצוין זה הוא בודאי משל עממי, אעפ"י שהוא מובא בשם רבא. וע' במבוא.

776. גברא קא חזינא, תיובתא לא קא חזינא (ב"מ מז.).

רב ששת הקשה קושיא, ועל זה אמר רמי בר חמא: „הא גברא והא תיובתא" (הנה אדם גדול, וכמוהו קושיתו); אז אמר רבא: „גברא קא חזינא —" (אני רואה אדם [גדול], אבל את הקושיא אינני רואה [התשובה].

777. גַברא קטילא (סנהדרין פא. ועוד).

אדם הרוג (כלומר: ההולך למות). וזה דבור שגור בפי הבריות, וגם בהוראת: אדם שאין כדאי לדבר עליו, מפני שאין לו עוד שום ערך (בחמריות או ברוחניות).

778. גברא רבה אמר מילתא, לא תַהַייכו עֲלָהּ! (ברכות יט: וש"נ).

אדם גדול אמר דבר, אל-נא תצחקו עליו [על הדבר]. דבור זה נמצא בתלמוד בשלשה מקומות: פעם הוא מיוחס לרב כהנא, פעם לרבא ופעם—לאביי. ומזה מוכח שהיה דבור קבוע ומפורסם.

779. גדול המעשה יותר מן העושה (ב"ב ט.).

ה„מעשה" (המפעיל), הגורם ומעורר אחרים לעשות (צדקה). זה מאמר יפה של ר' אלעזר. והוא שגור בפי כל (ולא רק בענין צדקה).

780. גדול המְצֻוֶּה ועושה, ממי שאינו מצֻוה ועושה (קדושין לא. וש"נ).

מאמר מפורסם של ר' חנינא.

781. גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא־שמים (ברכות ח.).

מיגיעו=מיגיע כפיו. זה מאמרו של עולא, שהסמיכו על מקרא. והוא מפורסם.

782. גדול העושה מאהבה יותר מהעושה מיראה (סוטה לא.)

הובא בברייתא בשם ר' שמעון בן אלעזר (ונסמך על מקראות). ומאמר יפה זה מפורסם.

783. גדול מרבן שמו (תוספתא עדיות פ"ג, ד).

שם בתוספתא מעריכים את החכמים לפי ערך תוארי-הכבוד, שנתן להם (במשנה). „רבי" (למשל: רבן גמליאל) גדול מ„רבי"; אך גדול מ„רבן" — שמו (מי שנקרא בשמו לבד, בלי שום תאר-כבוד הוא גדול עוד מ„רבן"). והדבור „גדול מרבן שמו" נעשה בעצמו תואר-כבוד בספרות הרבנית (ב„שאלות ותשובות" להגאון האמתי, גדול מרבן שמו, וכו' וכו').

784. **נדולה הכנסת־אורחים מהקבלת פני שכינה** (שבת קכז.; שבועות לה:).

מאמרו של רב (ונדרש מן הכתוב). והוא מפורסם.

785. **נדולה לגימה [שמרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים]** (סנהדרין קג:).

לגימה = אכילה, שמאכילים לאורחים. ובפי הבריות הוא שגור בקיצור: „גדולה לגימה!" (ובהוראה מורחבת).

786. **נדולה מלאכה, שמכבדת את בעליה** (נדרים מט:).

מאמר חשוב ומפורסם וזה מובא שם בשם תנאים שונים; וזו ראיה על קדמותו ופרסומו.

787. **נדולה עבירה לשמה [ממצוה שלא לשמה]** (נזיר כג:; הוריות י:).

עבירה לשמה, כלומר: לשם מצוה. ובפי הבריות שגור רק הציו (וגם בהוראה הלצית).

788. **נדול[ה] שמושה (של תורה) יותר מלמודה** (ברכות ז:).

מאמרו של ר' שמעון בן יוחאי. והוא מפורסם.

789. **נדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהם** (חולין ז:).

מאמר מפורסם, ונסמך שם על המסופר על אלישע (מ"ב י"ג, כא) שהמת שנגע בעצמותיו חי ויקם על רגליו. ומשתמשים בו בכונה מליצית.

790. **נדיים נעשו תישים** (ברכות סג. ותוספתא וירושלמי שם).

דבור מליצי־הלצי שגור. ובתלמוד הושם בפי תנאים קדמונים, בלשון: „גדיים שהנחת, נעשו תישים בעלי קרנים" (ע"ש).

791. **נדר מזה ונדר מזה** (במדבר כ"ב, כד).

מליצה רגילה, בהוראת: בין המצרים, אין ברירה, וכדומה.

792. **נדיש את הסאה** (שבת קנג:; תוספתא שם פ"א, וירוש' א, ד).

מליצה רגילה בהוראת: הפרז על המדה. והיא מושמה שם בפי התנא הקדמון ר' אליעזר (וחברו, ר' יהושע, משתמש שם במליצה: „מחק את הסאה"—החפך מהנ"ל).

793. **נוד או אנוד** (ב"ב יג.).

דבור שגור בפי הסוחרים והוראתו: קנה אתה את חלקי, או אקנה אני את חלקך (כשיש לשני שותפים קרקע — וכדומה — והאחד רוצה לחלוק והשני ממאן, אז אומר כן האחד אל השני).

794. **נוזמא קתני** (ביצה ג. ועוד).

דבור הלצי שגור (ובתלמוד הבונה, שבמשנה יש הגוזמה).

795. **נופא דעובדא היכי הוה?** (כתובות סט:; ב"ק כז:; ב"מ ע.; ב"ב לב:).

היאך היה עצם המעשה? (רשמתי את כל המקומות שמצאתי בתלמוד, מפני שבמסורת הש"ם לא נסמן, ומאספי פתגמי התלמוד לא זכרוהו).

796. **נור טב מכלב ביש לא תרבי** (ויק"ר פי"ט).

גור (כלב־ילד, כמו „גור אריה"). מכלב רע לא תוכל לגדל ולחנך גור טוב. זה משל עממי (שיש דוגמתו בלועזית) בהוראה מעין „מי יתן טהור מטמא".

797. **נזרה לנזירה** (ביצה ג. ושי"נ).

כלומר: סייג לסייג וכדומה. והוא דבור מפורסם.

798. **נזרה עבידא דבטלא** (כתובות ג:).

גזרה (של המלכות) עשויה להבטל. מימרא שגורה.

799. **נם לעולם־הזה, קדושין לעולם־הבא.**

מליצה, שנמצאה ב„מחברות עמנואל".

800. **גיורא עד עשרה דרי לא תבזה ארמאה קמיה** (סנהדרין צד.).

משל עממי (הד"א): „גר (שנתגייר) עד עשרה דורות לא תבזה נכרי בפניו" (כי אפילו בדור עשירי עודנו קשור קצת באומתו הראשונה). ובמשל זה משתמשים לענינים שונים.

801. נירא בעינא דשטן (סוכה לח. וש"נ).

חץ בעיניו של השטן (כלומר: אני יכול להתגרות בשטן, כי הוא לא יכשילני בדבר עבירה). זה היה דבור שגור (כי בשלשה מקומות שהובא בתלמוד משתמשים בו הכמים שונים). והבריות משתמשים בו בדרך הלצה.

802. גיראה בגיריה מיקטל (פסחים כח.).

עושה חצים נהרג בחצו. זה משל עממי (הד"א), והנמשל מובן.

803. נירסא דינקותא (שבת כא:).

מבטא שגור. והכונה: מה שלומד האדם בילדותו משתמר בלבו ומתקיים יותר משל זקנה.

804. גל על אדוני דרכך (תהלים ל"ז, ג).

ובמשלי (ט"ז, ג): „גל אל אדוני מעשיך" (זה היה, אפוא, פתגם מפורסם, בקצת שנויים).

805. גל של עצמות (ברכות נה. וש"נ).

דבור רגיל הוא בתלמוד: נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות. והמבטא „גל—" שגור בפי הבריות (גם על דל-בשר).

806. גלגל החוזר [בעולם] (שבת קנא: ובמדרשים).

כך שגור בפי הבריות, ועפ"י רוב בלי מלת „בעולם". (וגם בקלמבור: „גלגל החוזר") והוא בנוסח שבפרש"י (בראשית כ"ה' ל). ובתלמוד ובמדרשים: „גלגל הוא שחוזר בעולם". והוא דרש יפה [בשם תנא דבי ר' ישמעאל] על הכתוב (דברים ט"ו, י): „כי בגלל הדבר הזה —".

807. גלה כבוד מישראל (ש"א ד', כא—כב).

מליצה רגילה.

808. גלה סודך לאחד מאלף (יבמות סג:; סנהדרין ק:).

הובא בשם בן-סירא.

809. גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם (קדושין לו: ועוד).

מליצה רגילה בתלמוד ובספרות.

810. גלוסקאות וכלי-מילת (שבת ל:; כת' קיא:).

„עתידה ארץ-ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי-מילת" (מאמר זה מיוחס בשבת להתנא הקדמון רבן גמליאל, ובכתובות — להאמורא ר' חייא בר יוסף). והמבטא „גלוסקאות וכלי-מילת" נעשה לדבור הלצי שגור.

811. גלגול מחלות (כתובות קיא.).

דבור שגור (לרוב בדרך הלצה), שנתפרסם ביחוד ע"י פרש"י על הפסוק „ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם" (בראשית מ"ז, ל).

812. גם אויל מחריש חכם יחשב (משלי י"ז, כח).

813. גם אני בחלומי (בראשית מ', טז).

כך שגור בפי הבריות (ובדרך הלצה). ולשון הכתוב: „אף אני".

814. גם אתה חלית כמונו...! (ישעיה י"ד, י).

815. גם בדרך כשהסכל הולך, לבו חסר ואמר לכל סכל הוא (קהלת י', ג).

על המשל המפורסם הזה יש פירוש יפה שם במדרש רבה: הסכל אומר על כל מי שהוא פוגש: סכל הוא, אבל את עצמו איננו חושב לסכל.

816. גם בוש לא יבושו! (ירמיה ו', טו).

817. גם במעלליו יתנכר נער (משלי כ', יא).

מצטטים אותו בהוראת: בילדותו כבר ניכר מה יהיה בסופו.

818. גם בשחוק יכאב לב (משלי י"ד, יג).

819. גם זו לטובה! (תענית כא.; סנהדרין קח:).

דבור שגור. והאגדה התלמודית מספרת, שכך היה רגיל לאמר על כל מה שקרהו (גם על רעה) נחום איש גם זו; ועל שם פתגמו זה נקרא „איש גם זו" (אך באמת הוא נקרא כן על שם העיר „גמזו" שבארץ-ישראל).

820. גם חרבונה זכור לטוב (ירושלמי מגילה ג', ז' ואסתר רבה ומס' סופרים).

כלומר: אעפ"י שכונתו לא היתה רצויה. ובהוראה זו הוא פתגם שגור בענינים הדומים לו. וע' במבוא.

821. גם לי גם לך לא יהיה! (מ"א ג', כו).

822. גם לי לבב כמוכם [לא נופל אנכי מכם] (איוב י"ב, ג).

823. גם לרעהו ישנא רש (משלי י"ד, כ).

824. גם מאת זה תצאי וידיך על ראשך (ירמיה ב', לז).

בציטאט אומרים בלשון זכר „תצא —".

גם שברי לוחות – (ראה: „לוחות ושברי לוחות —").

825. גם עליך תעבר כוס! (איכה ד', כא).

כך אומרים על השמחה-לאיד (וכמובן בלשון זכר).

826. גמלא אזל למבעי קרני, אודני דהוו ליה גזיין מיניה (סנהדרין קו.: תנחומא, מטות).

הגמל הלך לשאול ולבקש לו קרנים, [והנה גם] האזנים שהיו לו נגרעו ממנו. זה משל עממי (הד"א), ונמצא גם במשלי היונים והרומאים (ונוסד על הספור המשלי הידוע של איזופוס היוני „הגמל וציאוס"). וכנראה הכניסו היונים את המשל הזה לארץ-ישראל.

827. גמלא במדי אקבא רקדא (הא קבא והא גמלא והא מדי ולא רקדא!)

(יבמות מה.).

חציו הראשון הוא משל עממי (אמרי אינשי): גמל גדול מרקד בתוך קב קטן בארבע רגליו במלכות מדי (והיא גוזמא הלצית). והובא שם בתלמוד בענין זה: איש אחד, בן נכרי מישראלית, בא אל האמורא רב ושאל אותו: נכרי הבא על ישראלית, מהו? אמר לו רב: „הולד כשר". „אם בן—אמר האיש—תן לי את בתך לאשה". „לא אתן"— ענה רב. אז אמר שימי בר חייא לרב: „אמרי אינשי: גמלא במדי וכו' (כנ"ל), הא קבא והא גמלא" וכו' (כנ"ל): הנה הקב והנה הגמל והנה מדי — ואינו מרקד!; כלומר: אתה, שהתרת דבר חידוש כזה, האמת דבריך ותן לו את בתך! (פרש"י).

828. גמרא גמור, זמירתא תהא? (ע"ז לב: ושי"נ).

וכי הלמוד יהיה כזמר בעלמא, בלי הבנה? כך אומר פעמים רבות אביי לרבו רב יוסף כשהוא דוחה את שאלתו בלשון „מאי נפקא לך מינה? (ע"ש). והוא דבור רגיל.

829. גנבא אפום מחתרתא רחמנא קרי (סוף ברכות).

הגנב על פי המחתרת קורא לאלהים. משל עממי (הד"א) מצוין ומפורסם זה חסר בש"ס שלנו, ונמצא רק ב„עין יעקב"; אבל לפני הקדמונים היה בש"ס שלהם; ולמשל הרד"ק מביא משל זה בשם רז"ל בפירושו לזכריה (י"א, ה).

830. געו (כל העם) בבכיה (ברכות סג: ועוד). מבטא רגיל.

831. נער בנזיפה (ע' שבת לא. וסנהדרין סח.).

דבור שגור. ובתלמוד הלשון „ג ע ר בו והוציאו ב נ ז י פ ה", או „גער בו ויצא בנזיפה".

832. גרגרת מכלה את הזהב (ויק"ר ריש פי"ח).

כלומר: ע"י זוללות וסבאות אדם מאבד את הונו. והוא פתגם עממי.

833. גרה איננה מעלה.

הלצה קלמבורית יפה של עמנואל („מחברות" צד 9): „הפרוטה איננה תהלה, ו ג ר ה (מלשון „עשרים גרה השקל") איננה מ ע ל ה" (=יתרון. הקלמבור הוא על „מעלה גרה"). ובהלצה זו השתמשו סופרים בדורות האחרונים (גם המשורר יל"ג בכללם), בלי הביא גאולה לעולם..

ד.

834. דא עקא (סנהדרין כו.).
והי הרעה. מבטא שגור (אומרו הוא ר' יוחנן, אבל כנראה שם בתלמוד היה זה דבור רגיל).

835. דְאָגה בלב איש יַשְׁחֶנָּה (משלי י"ב, כה).
וכדרשת התלמוד: ישיחנה (יספרה) לאחרים (יומא מה.; ויש אומר שם: יסיחנה מדעתו).

836. דאכיל אַלְיָתָא, טָשֵׁי בעיליתא; דאכיל קְקוּלֵי, אקיקלי דמתא שכיב (פסחים קיד.).
מי שהסכין לאכול אליה (מעדנים ומשמנים), יהיה אנוס להסתר בעליַת הגג (מפני נושיו); אבל המסתפק במאכלי ירקות, ישכב וינוח על תלוליות-הדשאים שבתוך העיר לעין כל, בלי פחד ודאגה. וזה נאמר בתלמוד בפירוש בתור משל של בני ארץ-ישראל (מתלא מתלין במערבא).

837. דְבִישׁ ליה בהא מתא ולא אזיל למתא אחריתא (ב"מ עה:).
„מי שרע לו בעיר זו ואינו הולך לעיר אחרת" — הוא מן הצועקים ואינם נענים (וזהו המקור לפתגם השגור: משַנה מקום, משנה מזל).

838. דַבֵּר אל ישראל וְיִסָּעוּ! (שמות י"ד, טו).
רגיל לענין אמיגרציה.

839. דַבֵּר אל העצים ואל האבנים!
דבור שגור בפי כל (בהוראת: דבר על אזן לא שומעת, או אל מי שאינו רוצה או אינו יכול להבין, וכדומה). והורכב משני ענינים שונים: מן „וידבר על העצים", האמור בשלמה (מ"א ה', יג) ומן המליצה התלמודית הרגילה „שפוך חמתך על עצים ואבנים".

840. דבר — אשר כל שומעו תְּצִלֶּינָה שתי אזניו (ש"א ג', יא).
מליצה שגורה (והיא מליצה קבועה בתנ"ך; למשל, מ"ב כ"א, יב: „הנני מביא רעה — אשר כל שומעה תצלנה שתי אזניו" ובירמיה (י"ט, ג): „— רעה, אשר כל שומעה תצלנה אזניו").

841. דבַר בליעל יצוק בו (תהלים מ"א, ט).
מליצה רגילה.

842. דָבָר בעִתּו מה טוב (משלי ט"ו, כג).

843. דבר גדול נתלה בדבר קטן (ברייתא דל"ב מדות).
מן המדות שהתורה נדרשת בהן. ובציבאש בהשאלה, כפתגם המפורסם במשלי הגוים: סבות קטנות ותולדותיהן גדולות.

844. דבר דָבֻר על אָפְנָיו (משלי כ"ה, יא).

845. דבר השָׁוֶה לכל נפש (כתובות ז.).
שגור בפי כל. וישם בתלמוד על מלאכה המותרת ביום-טוב: „אך אשר יאכל לכל נפש" (שמות י"ב, טז)—דבר השוה לכל נפש, (כלומר: ולא למפונקים).

846. דבר שלא בא לעולם (קדושין סב: ושי"נ).

847. דבר שפתים אך למחסור (משלי י"ד, כג).
מצטטים בהוראת: אין צריך להרבות דברים בענין זה, וכדומה (וזה שלא כפשוטו של מקרא).

848. דִבְּרָה תורה כלשון בני-אדם (ברכות לא: ושי"נ).
כן נאמר בתלמוד ביחוד על כפל מלים שבמקרא („איש איש", „שלח תשלח", וכדומה), שמהכפלות כאלה אין ל„דייק" ו„לדרוש" כלום. והוא נמצא בתלמוד כעשרים פעמים.

849. דִבְּרוּ חכמים לשון הֲבַאי (חולין צ: ועוד).
הבאי=גוזמא, הפרזה.

850. דברי הרב ודברי התלמיד,— דברי מי שומעים? (קדושין מב: ושי"נ).
וזה הטעם להכלל „אין שליח לדבר עברה" (ע"ש). והובא גם בפרש"י (בראשית ג'

יד. ומכאן פרכומו (ומשתמשים בו בהשאלה לעניגים שונים).

851. דברי חכמים בנחת נשמעים (קהלת ט', יז).
כפי הבריות הוראתו: החכמים מדברים במתינות ובלי התרגשות (ופשוטו של מקרא קרוב לזה).

852. דברי חכמים כַּדָּרְבוֹנוֹת (שם י"ב, יא).
כלומר: בללים מוצקים וקבועים (כמו שהוא מוסיף: „וכמסמרות נטועים").

853. דברי חלומות לא מעלים ולא מורידים (גטין נב. דש"נ).
זה היה פתגם שגור כבר בימי התלמוד (כדמוכח בכל המקומות שהובא).

854. דברי פי חכם חן (קהלת י', יב).
מליצה קבועה בספרות (ביחוד הרבנית), כשמביאים דבְרֵי חכם המתקבלים על הלב, מסיימים „ודברי פי חכם חן" (ועפ"י רוב בר"ת: ודפח"ח). וזה שמוּש עתיק, כי כבר הרמב"ן כותב כך על דברי הראב"ע (בפרשת האזינו, פסוק „שאל אביך". ע"ש ברמב"ן). וע' במבוא.

855. דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר (ברייתא דל"ב מדות. ירושלמי ר"ה ג', ה).
כך מצטטים. ובמקורו: „—עניים במקומם—".

856. דברים בגו (כתובות קיא. וירושלמי שם).
דבור שגור (והכונה כפרש"י: „יש כאן דברים מסותרים בדבר זה וצריך לשים להם לב"). ובירושלמי: „דברים בגב". ובהלצה אומרים: דברים בגוי.

857. דברים בטלים (ברכות לא. ועוד הרבה).

858. דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב.
פתגם שגור. וכנראה הוא תרגום (כי הוא נמצא מלה במלה במשלי האשכנזים, וגם בשאר לשונות יש דוגמתו).

859. דברים המתקבלים אל הלב (מגילה טז:).

דבור שגור (שנתפרסם ע"י פרש"י בראשית נ', כא). ובתלמוד: דברים שמתקבלים—.

860. דברים ככתָבן (פסחים כא: וש"נ).
הובא גם ברש"י (שמות כ"ז, א). ומזה היה לדבור שגור.

861. דברים שאדם עושה בילדותו, משחירים פניו לעת זקנותו (שבת קנב.).
מיוחס לר' יצחק בדרשה על הכתוב (קהלת י"א, י): „כי הילדות והשחרות הבל". ויש דוגמתו במשלי הגוים.

862. דברים שבלב אינם דברים (קדושין מט: וש"נ).
כי הולכים אחרי המעשה. ויש דוגמתו במשלי הגוים.

863. דברים שבצְנִעה [נוהג] (מו"ק כד.; כתובות ד.).
בתלמוד הכונה, שבצנעה (באין רואה) יכולים לנהוג מנהגי אבלות גם בשבת ויו"ט. וכפי הבריות הוא דבור הלצי (וגם לכוונה אירוטית).

864. דברים שהם כבשונו של עולם (חגיגה יג.).
כבשונו — סתרו של עולם.

865. דברים של מה בכך (ע' שבת קנ:).
מבטא שגור. ובתלמוד יש „השבונות של מה בכך".

866. דברים שעומדים ברומו של עולם (ברכות ו:).
דבור שגור.

867. דבש והלב תחת לשונו (שה"ש ד', יא).
שבח על הדבן וכדומה (במקרא נאמר: „—תחת לשונך").

868. דבש מצאת אכול דַּיֶּךָ [פן תשבענו והקאותו] (משלי כ"ה, טז).
מצטטים עפ"י רוב רק הציו.

869. דוחק רגלי השכינה (ברכות מג:).

מליצה מפורסמת. ויש בתלמוד: המהלך בקומה זקופה כאילו דוחק רגלי השכינה, דכתיב „מלוא כל הארץ כבודו".

870. **דוק בכָבֵי ותְשכח בִנְגְרֵי** (שבת קנב:).
הָדֵק היטב בשיניך (אכול הרבה) ותמצא (את האבילה) בפסיעותיך (כלומר: שיחזק כחך). וזה בודאי משל עממי, אעפ"י שהובא שם בשם רבי מאיר.

871. **דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו** (סנהדרין לח:; ע"ז ה.).
דבור שגור. ובתלמוד: „הראה הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו וכו'" (ובע"ז שם גם: „דור דור ופרנסיו").

872. **דור הולך ודור בא, והארץ לעולם עומדת** (קהלת א', ד).

873. **דור לפי פרנס — פרנס לפי דור** (ערכין יז.).
פליגי בת ר' יהודה נשיאה ורבנן; חד אמר: דור לפי פרנס, וחד אמר: פרנס לפי דור (ומפרש לקמן: זה סובר, שאם הדור טוב, גם הפרנס טוב; וזה סובר, שאם הפרנס טוב גם הדור טוב.—ושניהם פתגמים מפורסמים.

874. **דזקיף ליה זקיפא בדיותקיה, לא נימא ליה לחבריה: זקיף ביניתא** (ב"מ נט:).
פרש"י: מי שיש לו תלוי במשפחתו, לא יאמר לעבדו או לבן-ביתו: תלה לי דג זה (כי כל שם תלייה גנאי הוא לו). והוא משל עממי (הד"א), ויש דוגמתו בכמה לשונות.

875. **דחה אבן אחר הנופל** (קדושין כ:; ערכין ל:).
מליצה יפה על מדה מגונה (לדחות אבן אחרי הנופל, כדי שלא תהא לו שום תקומה).

876. **דחה בקש** (חולין כו.).
מליצה יפה על תשובה קלושה שמספיקה רק להדיוטים ולא לחכמים, וכדומה. ובירוש' (ברכות ט, א) ובמדרשים: דחה בקנה (ומליצת הבבלי חריפה יותר).

877. **די לחכימא ברמיזא.**
דבור שגור. והוא מורכב מן הפתגם „לחכימא ברמיזא" וכו' (ע' אות ל'), ומן המכתא „ודי לחכימא" (וד"ל), שהוא תרגום מלאטינית „Sapienti sat".

878. **דיה לצרה בשעתה** (ברכות ט:).
פתגם שגור (כלומר: די להצטער עליה כשתבוא, ולא לדאוג מקודם). ונמצא גם באבן-גליון.

879. **דַיוֹ לבא מן הדין להיות כנדון** (ב"ק כה: במשנה וש"נ).
כלל מפורסם בשמוש של מדת „קל-וחומר". למשל: במעשה מרים (במדבר י"ב, יד): „ואביה ירוק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים", א"כ, לכאורה, קל-וחומר לשכינה י"ד יום; —אבל דיו לבא מן הדין להיות כנדון: מה באביה ז', אף לשכינה רק ז' ימים. ובכלל הנ"ל משתמשים הרבה לענינים שונים (גם מעין „תפשת מרובה לא תפשת").

880. **דיו לעבד שיהא כרבו** (ברכות נח:).
רב=אדון. בתלמוד שם נראה שזה היה פתגם מפורסם. והוא נמצא גם באבן-גליון.

881. **דיזיף בריביתא מאבד דיליה ודלא דיליה** (ויק"ר פ"ג).
מי שלוה ברבית, מאבד (ממון) שלו ושאינו שלו. פתגם עממי.

882. **דין גרמא דעשיראה ביר** (ברכות ה:; ב"ב קטז:).
זה שן של הבן העשירי (כך אמר ר' יוחנן בהראותו את השן של בנו האחרון—כי כל בניו מתו — והוא שמר לזכרון את השן, כדי להראות ולנחם אבות אחרים שמתו עליהם בניהם). ומשתמשים בדבור זה לענינים שונים (גם בהלצה בשחוק-הקלפים, על המטבע האחרונה).

883. **דין הניין לי, יתהון לא הניין לי** (ב"ר ג, ז. ועוד).

אלה טובים בעיני, אותם אינם טובים בעיני (כך אמר הקב"ה במעשה בראשית, כשהיה בורא עולמות ומחריבם). וזה מבטא שגור בספרות.

884. דין עסק ביש (ב"ק צט:).

זה עסק רע. והוא דבור שגור. ומקורו בעובדה זו: אשה אחת הראתה לר' חייא דינר, ושאלה אותו אם הוא טוב ועובר לסוחר (אם היא יכולה לקבלו בכסף). אמר לה: טוב. למחר באה אליו והודיעתהו, כי אין לוקחים מידה את הדינר (שקבלה מאחר עפ"י עצתו של ר' חייא), כי הוא מטבע שנפסלה. אז אמר ר"ח לרב (בן-אחותו ומנהל עסקיו): החלף לה בדינר טוב, וכתוב על פנקסי: דין עסק ביש (כלומר: אני מפסיד להנם, כי לא היה לי לחוות דעת על דינרה).

885. דין פרוטה כדין מאה (סנהדרין ח.).

כך מצטטים (בהוראת: צריך להתנהג בצדק כשהדבר נוגע לפרוטה אחת כמו למאה). ובתלמוד שם על הכתוב (דברים א', יז): „כקטן כגדול תשמעון", אמר ריש לקיש: „שיהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה מנה".

886. דינא דמלכותא דינא (נדרים כח. וש"נ).

פתגמו המפורסם של שמואל.

887. דינר מתיר, דינר אוסר, דינר מעמיד פרנס בור על הצבור.

פתגם מפורסם, ותובא בס' „לקט הקמח" לר"ם חאגיז (דף ק"ג).

888. דכָאֵיב ליה כאֵיבא, אזיל לבי אסיא (ב"ק מו:).

מי שיש לו מכאוב, הולך אל הרופא. בתלמוד אומר זאת רב אשי, אך ניכר שם שזה היה פתגם שגור. ונמצא גם באבן-גליון.

889. דְּכִירְנָא כד הוינא טליא (ע' מגילה ה:).

„וזוכרני כשהייתי ילד". מבטא רגיל בספרות הרבנית. ובתלמוד שם: אמר ר' יוחנן: „כי הוינא טליא" וכו' (וזהו, כנראה, מקור המבטא). ויש בב"ב (צא:) „נהירנא כד הוו מטיילין טליא וטלייתא". וע"ש.

890. דלא מוסיף יסיף (אבות א', יג).

פתגם המיוחס להלל. ומצטטים אותו בהוראה מעין: מי שאינו הולך לפנים, הולך לאחור.

891. דל גאה [אין הדעת סובלתו] (פסחים קיג:).

892. דלף טורד ביום סגריר, ואשת מִדְיָנִים נִשְׁתָּוָה (משלי כ"ז, טו).

893. דלת הנִנעלת לא במהרה תִפָּתֵח (ב"ק פ:).

הוראתו כמו: „כל המריעין לו, לא במהרה מטיבין לו".

894. דמי האי מרבנן כדלא גמרי אינשי שמעתא (עירובין טו. וש"נ).

דומה חכם זה כמי שלא למד מעולם הלכה. דבור רגיל בתלמוד ובספרות הרבנית (בעירובין: „— כמאן דלא פרשי אינשי —". ובשאר המקומות בתלמוד — כרשום לְמעלה).

895. דמים בדָמים נָגעו (הושע ד', ב).

896. דמים תְרתי מַשמע (מגילה יד:).

בתלמוד זה דרש על דברי דוד לאביגיל (ש"א כ"ה, לג): „וברוכה את אשר כליתני מבוא בדמים" — דמים תרתי משמע (דם נידה ושפיכות דמים; ע"ש). ובפי הבריות ובספרות הוראתו: דמים פירושו גם דם וגם ממון; ומשתמשים בו הרבה.

797. דן לפניהם בקרקע (סנהדרין יז:).

כלומר: תלמיד שישב לרגליהם.

898. דנָכית ליה חיויא, חַבלא מדחיל ליה (שהש"ר פ"א ועוד במדרשים).

מי שנשכו נחש, גם חבל מַפחידו. משל, שנמצא בכמה לשונות (ובמשלי האשכנזים יֶשנו מִלָּה במִלָּה).

899. דְנָפַה בְּבָסיה, לא צָחֵי (סנהדרין ק:).

מי שנופח אופיא (ש"ים בל"א) שכבוסו, בידוע שאינו צמא. פתגם זה הובא שם בשם בן-סירא.

900. **דנפיק מינך טעמא מַלפך** (יבמות סג.).

היוצא ממעיך יאַלפך חכמה. משל עממי (הד"א); ושם בתלמוד הוא בניחותא (כפרש"י: „פעמים שהבן מחכים את אביו"), אך כונתו האמתית היא בתמיה.

901. **דסַיר נכסיה, כל יומא משכח אסתירא** (חולין קה.).

המבקר ובודק בעצמו את נכסיו תמיד, מוצא בכל יום חצי-השקל (כלומר: השגחת בעל-הבית מכניסה הרבה). פתגם יפה זה (שיש דוגמתו בכמה לשונות) מיוחס בפירוש לשמואל.

902. **דע מה שתשיב לאפיקורס!** (אבות ב', יד).

מאמרו של ר' אליעזר.

903. **דעליך סני, לחברך לא תַעביד** (שבת לא.).

מה ששנוא לך, לא תעשה לרעך. בפתגם המצוין והמפורסם הזה ענה הלל לנכרי שבקש ממנו ללמדו את כל התורה כשהוא עומד על רגל אחת: „זוהי כל התורה כולה, ואידך פירושה הוא, זיל גמור!" (לך ולמד). ופתגם זה נמצא גם באבן-גליון; וכנראה היה מפורסם בין היהודים עוד קודם להלל.

904. **דעה קנית, מה חסרת? דעה חסרת, מה קנית?** (ויק"ר פ"א; קה"ר ז, מא. ועוד).

ובמס' נדרים (מא.): דא קני, מה חסר? דא חסר, מה קני?

905. **דקדוקי עניות** (ערוכין מא:).

בתלמוד פשוטו כמשמעו: יסורים של עניות. ובפי הבריות (ובספרות) הוא כנוי הלצי לקושיות דחוקות ולנקרנות יתרה. ובהוראה זו כבר השתמש בו הראב"ע בפירושו לקהלת (י"ב, ה): „וזהו דקדוק עניות" (ע"ש).

906. **דקדוקי עניות מעבירים את האדם על דעתו ועל דעת קונו** (שם).

רעיונו של מאמר זה נמצא גם במשלי הגוים. ובמשלי שלמה הוא נאמר בקיצור: „על פת לחם יפשע גבר".

907. **דקפיד, קַפדי בַּהדיה** (פסחים קי:).

בתלמוד נאמר זה על האמונה הטפלה של סכנת „זוגות": מי שמקפיד על „זוגות", מקפידים גם השדים להזיקו. ובציטאט פירושו: מי שהוא מקפיד על כל דבר, גם הבריות מקפידים ביחוסם אליו (תביעותיהם מרובות).

908. **דרוש וקַבל שכר!** (סוטה מד. וש"נ).

דבור הלצי שגור (וגם בתלמוד יש בו כעין התול דק; למשל, בסנהדרין נא. (ועוד) „הלכתא למשיחא? דרוש וקבל שכר!" (ע"ש). ובסנהדרין עא. בברייתא: „עיר הנדחת לא היתה ולא עתידה להיות; ולמה נכתבה? דרוש וקבל שכר!"

909. **דרחים ולא קשיר עמיה קנאה, לאו רחימותיה רחימותא** (זוהר, ויחי).

כלומר: אהבה שאין עמה קנאה אינה אהבה. וכנראה הוא לקוח ממשלי הגוים.

910. **דרך אויל ישר בעיניו [ושומע לעצה חכם]** (משלי י"ב, טו).

911. **דרך־ארץ קדמה לתורה** (ויק"ר פ"ט, ועוד במדרשים).

מאמר מפורסם, ומשתמשים בו גם בדרך הלצה.

912. **דרך התגרים [מַראים את הפסולת תחלה ואח"כ – את השבח (המעולה)]** (במדבר פט"ז ותנחומא שם).

הובא גם ברש"י (במדבר י"ג, יז), ולכן היה לדבור שגור (ועפ"י רוב מצטטים רק: „דרך התגרים" או „כדרך —").

913. **דָּרַךְ כוכב מיעקב** (במדבר כ"ד, יז).

במליצה על גלוי בעל-כשרון חדש, וכדומה.

914. דרך רשעים כאפלה, לא יָדעו במה יכשלו (משלי ד׳, יט).

915. דרכיה דרכי נועם (משלי ג׳, יז).
על התורה, וכדרשת התלמוד.

916. דָרקק לעיל, על אפוי נפל (קה״ר פ״ז).
תרוקק למעלה ממנו, הרוק חוזר ונופל על פניו. משל יפה, שיש דוגמתו בכמה לשונות (כמעט מלה במלה).

917. דררא דממונא (ב״ם ב: ועוד).
חסרון ממון, או: שנוגע לממון. והוא דבור שגור.

918. דרוש כמין חומר (סוטה טו.; קדושין כב:).
„רבן יוחנן בן זכאי היה דורש את המקרא הזה כמין חומר״. „אמר רבן גמליאל לחכמים: הניחו לי ואדרשנה כמין חומר״. מזה נראה שהוא מליצה קבועה (ורש״י פירש: הומר, צרור המרגליות וצרור הבושם תלוי בצואר לתכשיט). ובספרות הוא מבטא שגור. (ו„חומר״=תֵימה בלע״ז).

919. דשומשמנא גברא, כורסה בי חרתא רמי לה (יבמות קיח.; כתובות עה.).
פרש״י: „משל הדיוט הוא: מי שבעלה קטן כנמלה, כסאה בין השרות בנות־חורין מושיבה, כלומר: גם לי בעל כמוכן״. בשני המקומות בתלמוד הובא בשם אביי; אך כמובן צדק רש״י באמרו: „משל הדיוט הוא״ (ואינו שגור כלל, משום לשונו הקשה).

ה.

920. הא אילפא, אַייתי נַהרא! (ירושלמי גטין ז׳, ו).
איש אחד עשה חוזה עם סַפָּן, שיעבירהו את הנהר עם סחורתו לאחר זמן ידוע. בינתים יבש הנהר. תבע האיש את הספן לדין, שישלם לו דמי נזקו. אמר לו הספן: הא אילפא וכו׳— הנה הספינה לפניך, הָבֵא אתה את הנהר (ואז אעבירך). וזה דבור חריף, שאפשר להשתמש בו בענינים הנאותים.

921. הא בהא תליא (שבת קלה: וש״ג).
דבור שגור.

922. הא גברא והא דיסקא (קדושין ע:).
הנה האיש והנה כתב־ההזמנה! (כך אמר רב יהודה לרב נחמן שהזמינו לדין לפניו בטעות, ור״נ בעצמו תמה על זה, ואז הוציא רב יהודה את כתב־ההזמנה והראהו; ע״ש באריכות). ונפלא הוא, שהדבור הזה שגור בפי כל (אעפ״י שנמצא רק פעם אחת בתלמוד בעובדא הנ״ל), עד שגם ההמון מצטט אותו בקלמבור: הא גברא והא טאצקע (או: צאצקע).

923. הא גברא והא תיובתא! (ב״ם טז.).
הנה אדם גדול ובאיש קושיתו. וע׳ „גברא קא חזינא״.

924. הא לחוד והא לחוד.
דבור שגור (כלומר: ענין זה לבד, וענין זה לבד). והוא לקוח מן הסגנון התלמודי (ע׳, למשל, ב״ב סז.: „הא תשמישתא לחוד, והא תשמישתא לחוד״. ועוד הרבה כאלה).

925. הא לן והא להו (ברכות מד. וש״נ).
זה לנו (לבני בבל), וזה להם (לבני ארץ־ישראל). נמצא פעמים רבות בתלמוד, ומתוך כך היה לדבור שגור בהוראה מורחבה.

926. הא קבא והא נמלא והא מדי — ולא רקדא! (יבמות סה.).
ע׳ „גמלא במדי וכו׳. וענין זה מזכיר לנו את המשל הרומי: Hic Rhodus, hic salta „באן האי רודוס, כאן קפוץ!״ שאמרו לשקרן שהתפאר, כי על אי רודוס קפץ קפיצה מפליאה).

927. הא שקא, הא סלעא, והא סאתא, קום כול! (ירושלמי סנהדרין י׳, א ובמדרשים).

מי שמבקש תיכף שכר על המצוה שעשה, הריהו כאדם האומר לחנוני: „הנה השק והנה הפלע (מעות) והנה הסאה (מדה), קום מוד!" וזה היה כנראה דבור הלצי שגור.

928. האדם בן־שעתו.

נמצא בס' השעשועים לר' יוסף זברא (בסוף האלף החמישי).

929. האדם יראה לעינים, ואדני יראה ללבב (ש"א טז, ז).

930. האדם מדיני במבעו.

זה מאמרו הידוע של אריסטו, שנתפרסם אצלנו ביחוד ע"י הרמב"ם שהביאו ב„מורה הנבוכים" (חלק ב', ריש פרק מ'). ולשונו של אריסטו ביונית היא: האדם הוא חיה חברתית (כלומר, שאוהב לחיות בקבוץ חברתי־מדיני).

931. האוכל בשוק דומה לכלב (קדושין מ:).

מאמר שגור (וההמון עשה מזה חרוז קלסבורי: „האוכל בשוק, דומה לפארשוק"— כנוי גנאי ברוסית, מן Пapxъ); בתלמוד הובא בלשון „תנו רבנן" ובמס' דרך ארץ רבה פ"י— בשם ר' שמעון בן גמליאל. וכנראה הוא פתגם עתיק.

932. האוכל ממה שאכל עכבר שוכח תלמודו (הוריות י"ג:).

מאמר מפורסם. ובתלמוד נוסחתו: חמשה דברים משכחים את הלימוד: האוכל ממה שאוכל עכבר, וכו' (ע"ש).

933. האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם. (אבות ו', ז, ועוד)

שגור מאד (ובהלצות רבות).

934. האונס שותה בעציצו (כתובות לט, במשנה).

שותה בכלי שבחר לו לשתות בו, כלומר: על כרחו ישאנה כדכתיב (דברים כ"ב, יט) „לא יוכל לשלחה", אפילו היא סומא או מוכת־שחין. וזהו כנראה דבור משלי.

935. האורב יושב לו בחדר (שופטים ט"ז, ט).

מליצה שגורה (ובמקרא—„יושב לה"—).

936. האח, חמותי ראיתי אור! (ישעיה מ"ד, טז).

מליצה נגילה.

937. האחד בא לגור וישפוט שפוט! (בראשית י"ט, ט).

938. האי נברא בהאי פחדא נמי יתיב (סנהדרין צה:).

כלומר: גם אני מפחד ודואג לאותו הדבר בעצמו. וכנראה שם היה זה דבור שגור (וגם עתה הוא מפורסם מאד).

939. האי דישנא להאי פרדשנא! (סנהדר' צד:).

מתנה כזו לאדון כזה! (בתמיה). פתגם עממי, והובא שם על הכתוב (דברי־הימים ב', ל) ביחזקיהו, ש„עשה הטוב והישר והאמת לפני ה' אלהיו"— ו„אחרי הדברים והאמת האלה בא סנחריב (שם ל"ב, א) וגו'", וע"ז מתפלא התלמוד: וכי זה הגמול בעד מעשיו הטובים?

940. האי עלמא אושפיזא (מו"ק ט:).

העולם הזה הוא מלון־אורחים. פתגם מוסרי זה יש דוגמתו בכמה לשונות.

941. האי עלמא כבי־הלולא דמי (ערובין נד. ע"ש).

כך מצטטים. ובתלמוד: „אמר שמואל לרב יהודה: חטוף ואכול, חטוף ושתה, דעלמא דאזלינן מיניה כהלולא דמי" (כי העולם שאנחנו הולכים ממנו, דומה לסעודת־חתונה: היום ישנו ומחר איננו).

942. האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו (דברים כ', ח).

דבור שגור.

943. האיש הירא ורך הלבב עבודתו פסולה.

דבור מפורסם, לקוח מתפלות „הרחמן" לברית־מילה. (והליצנים מכוונים בו לנבול־פה בקלמבור ז'רגוני: עבודתו פסולה = בלייבט זיין דינסט אַ בתולה...).

944. האלהים עשה את האדם ישר, והמה בקשו חשבונות רבים (קהלת ז', כט).

זה מן הפתגמים היותר מצוינים שבספר

קהלת (במקרא: „אשר עשה האלהים את—“) ובפתגם מעין זה מתהיל רבו את ספרו המפורסם „אמיל“.

945. האם תמנו לגוע? (במדבר י"ז, כח). מליצה רגילה.

946. האמת אהוב[ה] יותר.
זה מאמרו המפורסם של אריסטו („אני אוהב את סוקרטוס, אני אוהב את אפלטון, אך האמת אהובה לי יותר“). ואצלנו נתפרסם ע"י ה"ר זרחיה הלוי (הרז"ה, במאה האחרונה לאלף החמישי) שהביאו בהקדמת ספרו „המאור“ (השגות על האלפסי) בשם ר' יונה אבן גנאח.

947. האמת יורה דרכו.
דבור שגור. ונמצא כבר בפירוש למשלי (ס', א) המיוחס להראב"ע (והוא באמת לר' משה קמחי, אחיו של הרד"ק).

948. האמת כבדה, על־כן נושאיה מעטים.
משל מפורסם (מתורגם מלועזית) ונמצא כבר בס' „מדרש שמואל“ (על פרקי אבות לר' שמואל די אוזידה (לערך שנת של"ה).

949. האמת לא בישנית.
פתגם שנמצא בתשובות הרשב"ץ (סימן תק"ט). ובתשובות „חוט השני“: האמת לא בישנית ולא פחדנית.

950. האמת עד לעצמו.
מבטא שגור. ונמצא כבר בפירוש הנרבוני על „מורה הנבוכים“.

951. האף תספה צדיק עם רשע? (בראשית י"ח, כג).

952. הבא להרגך, השכם להרגו (ברכות נח. ושי"נ).
זה נסמך על הכתוב (שמות כ"ב, א): אם במחתרת ימצא וגו'. ושם הובא גם ברש"י, ומזה פרסומו.

הבא... (ראה „בא“...).

953. הבאים אחריך בהמות ירעו? (מגילה כח.)
ר' יהושע בן קרחה (שהאריך ימים), בשעת פטירתו ברך את רבי: יהי רצון שתגיע לחצי ימי; וכאשר שאל רבי בתמהון: ולכולהו לא? ענהו: הבאים אחריך וכו' ופרש"י: אם תאריך ימים כמוני ותהיה נשיא, ובניך לא יחלקו בגדולתך ויהיו כל ימיהם הדיוטים. והתשובה החריפה הנ"ל היא מימרא שגורה בהוראות הדומות לכונתה העקרית.

954. הבדלו מתוך העדה הזאת! (במדבר ט"ז, כא)

955. הבה נתחכמה! (שמות א', י).

956. הבו דלא לוסיף עלה! (שבועות מח:)
פרש"י: הזמינו עצמכם שלא ללמוד ממנה (מהלכה זו) במקום אחר. ובהוראה כזו הוא מליצה שגורה בספרות הרבנית.

957. הבונה כמה יבנה ויהא חייב
(התחלת פרק י"ב במס' שבת).
דבור שגור בהלצה: העוסק בבנין, כמה שיבנה (גם אם יבנה מעט) יהיה תמיד חייב (בעל חוב). והיא מעין הפתגם „כל העוסק בבנין מתמסכן“.

958. הבושה מביאה לידי יראת חטא
(נדרים כ.).
מובא שם בברייתא ונסמך על מקרא. וכנראה היה פתגם שגור. ויש דוגמתו במשלי הגוים.

959. הביטו אל צור חצבתם! (ישעיה נ"א, א). מליצה רגילה.

960. הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו
(בראשית מ"ג, לג).

961. הבל הבלים הכל הבל! (קהלת א', ב). וע' במבוא.

962. הבלא מפיק הבלא (שבת מא.).
הבל המרחץ (הנכנס דרך הפה) מוציא הבל הזיעה. והוא דבור מפורסם, ומשמש לענינים שונים.

963. הבעלים מטפלים בנבלה (ב"ק י. ושי"נ).
דבור שגור בהוראה הלצית. ובתלמוד הכונה, שהבעלים של השור הניזק נוטלים את הנבלה, דכתיב: והמת יהיה לו (שמות כ"א, לד).

964. **הבריא אינו מאמין בצער החולה.**
פתגם מפורסם. ונזכר כבר בהאגרון העברי לבוקסטורף, מכתב כ"ו. (Eputolaria)

965. **הבשר עודנו בין שניהם...**
(במדבר י"א, לג).
מבטא רגיל, בהוראה: עודם באמצע תענוגם, והנה...

966. **הגונב מן הגנב פטור.**
כך שגור בפי הבריות (ובהלצה). והכונה אל המשנה בב"ק (פרק ז', משנה א'): אין הגונב אחר הגנב משלם תשלומי כפל.

967. **הגיעה לפרקה** (תוספתא יבמות פ"ו).

968. **הגם שאול בנביאים?**
(ש"א י', יב; י"ט, כד).
„על-כן היתה למשל":—" (או: „על-כן יאמרו—").

969. **הגרים והעבדים והעורבים אוהבים זה את זה** (פסחים קיג:).
ברייתא. ונמצא כבר במשלי בן-סירא.

970. **הדבק לשחוור וישתחוו לך** (ספרי, דברים).
שחוור = אציל, שר. ופתגם זה הובא בפרש"י בראשית מ"ו, יח, ומכאן פרסומו. ויש דוגמתו עוד באוצר משלינו, וגם במשלי הגוים.

971. **הדוחק את השעה, השעה דוחקתו**
(ברכות סד.; ערובין יג:).
כלומר: המתאמץ לכבוש את ההצלחה בחזקה. זה היה פתגם מפורסם (כדמוכח בערובין) והמבטא „דוחק את השעה" נהיה גם לעצמו דבור שגור.

972. **הדיוט קופץ בראש** (מגילה יב:).
פתגם מצוין ושגור. (בתלמוד הוא דרשה מחודדת על הכתוב במגלת-אסתר: „ויאמר ממוכן"; שהרי ממוכן הוא האחרון בין שבעת השרים, ואיך ענה הוא ראשונה? אמר רב כהנא: מכאן שההדיוט קופץ בראש; כלומר: מכאן יש להביא ראיה להפתגם המפורסם).

973. **הדיוט שבנו נצחתם** (סנהדרין צא.)
אמר גביה בן פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהם. (עם בני אפריקי): אם ינצחוני, אמרו: הדיוט שבנו נצחתם (ע"ש). והוא דבור מפורסם.

974. **הדר בני-אדם כסותם**
(מס' דרך-ארץ זוטא, בסוף).
פתגם שיש דוגמתו בכמה לשונות (גם באוצר משלינו).

975. **הדרא קושיא לדוכתיה**
(פסחים פ.; כתובות ע:).
חזרה הקושיא למקומה (כלומר: בזה אין היא מתורצת). והוא דבור שגור.

976. **הדלת תסוב על צירה, ועצל על מטתו**
(משלי כ"ו, יד).

977. **הדרת-פנים זקן** (שבת קנב.).
ובפי הבריות „הדרת-פנים" מתח הוא כנוי לזקן. וכן גם בתלמוד; למשל, ב"מ פד. ע"ר' יוחנן: „הדרת-פנים לא הוה ליה".

978. **ההיטב חרה לך?** (יונה ד', ד, ט).

979. **ההכרח לא יגונה.**
פתגם מפורסם, שנמצא בספרי הפילוסופיה שלנו מימי-הבינים. ויש דוגמתו בכמה לשונות.

980. **ההלואה ראשיתה אהבה וסופה מריבה.**
פתגם שנמצא בתחכמוני להחריזי, שער מ"ד.

981. **ההרגל טבע שני.**

982. **ההרגל נעשה טבע.**
הפתגמים המפורסמים הללו נמצאים בספרי הפילוסופים שלנו (צונץ ודוקעס גלו מקורם), והם לקוחים מלועזית.

983. **הוא אכיל ואנא משינא!** (חולין קז:).
האמורא שמואל, בהיותו ילד, שב מבית-הספר בבכי, כי רבו הכהו, על שלא רחץ את ידיו כשהאכיל את בנו (של רבו). וכששאלהו אביו: ומדוע לא רחצת ידיך? ענה שמואל בבכי: הוא אכיל ואנא משינא! (הוא אוכל, ואני ארחוץ ידי! בתמיה). וזה נעשה לדבור הלצי.

984. הוא הדיין, הוא העֵד, הוא בעל־דין... (אבות ד', כב).

דבור שגור בהלצה.

985. הוא המשביר לכל עם־הארץ (בראשית מ"ב; ו).

על חכם או על עשיר ועל מנהיג, וכדומה.

986. הוא השטן, הוא יצר הרע, הוא מלאך־המות (ב"ב טז.).

מאמר מפורסם (ומשמש גם בהלצות).

מובא כשם ריש לקיש ונסמך על מקראות.

987. הוא כמות ולא ישבע (חבקוק ב', ה).

מליצה רגילה.

988. הוא מותיב לה והוא מפריק לה (גטין ו. ועוד הרבה).

הוא מקשה והוא בעצמו מתרץ. דבור שגור בתלמוד ובספרות.

989. הוא פורש ובוכה, והם פורשים ובוכים (יומא יח: במשנה).

במשנה נאמר על הכהן הגדול בעבודת יום-הכפורים (זקני כהונה אומרים לו: משביעים אנו עליך, שלא תשנה דבר מכל מה שאמרנו לך. הוא פורש ובוכה—שחשדוהו בצדוקי; והם — מפני שהחושד בכשרים לוקה בגופו).

והוא דבור מפורסם, ומשמש גם בהלצות.

990. הוא תפוש זהב וכסף, וכל רוח אין בקרבו (חבקוק ב', יט).

מליצה רגילה (על עשיר הדיוט, וכדומה).

991. הואיל ואתא לידן, נֵימא בה מילתא (יבמות כב. ועוד).

מכיון שבא ענין זה לידינו, נאמר בו איזה דבר (חידוש, פירוש וכדומה). והוא דבור שגור בתלמוד (מיוחס לחכמים שונים) ורגיל בספרות ובפי הבריות.

992. הודאת בעל־דין כמאה עדים דמי (גטין מ: וש"נ).

כלל משפטי עתיק, ומפורסם מאד.

993. הודה ולא בוש (זבחים קא.).

שם נאמר על משה, על הכתוב „וישמע משה וייטב בעיניו" (ויקרא י', כ) „הודה ולא בוש לאמר לא שמעתי" וכו'. והובא שם גם בפרש"י, ומכאן פרסומו (ומזה גם המבטא הרגיל בספרות: „אודה ולא אבוש").

994. הוָה לֵיה למידרש ביה מַרגניתא, ודרש ביה חַספא (יבמות צד.).

כך אמר רב על דרשתו של התנא ר' אליעזר בן מתיא: היה יכול לדרוש בענין זה מרגלית (דבר יפה) ודרש בו חרס (דרוש גרוע). וזו מליצה מפורסמת. („מרגניתא" ו„חספא" לעניני תורה מצויים הרבה בתלמוד, כגון, למשל: „אי לאו דדלאי לך חספא" וכו' (ע"ש).

995. הוֶה דן את כל אדם לכף זכות (אבות א', ו).

פתגם עתיק, שנמסר בשם יהושע בן פרחיה.

996. הוֶה דן את דבריך, עד שלא תוציאם מפיך (מס' כלה רבתי רפ"ה; דרך־ארץ זוטא ג').

997. הוֶה זנב לאריות, ואל תהי ראש לשועלים (אבות ד, טו).

(מיוחס לר' מתיא בן חרש. ובירושלמי סנהדרין (ד, ח): „מתלא אמר: הוה ראש לשועלים ולא זנב לאריות". וע' במבוא.

998. הוֶה מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות (אבות א, טו).

מיוחס לשמאי. ובפרק ג' (יב) בשם ר' ישמעאל: הוה מקבל את כל האדם בשמחה. וע' במבוא.

999. הוֶה משתדל עם מי שהשעה משחקת לו (פסחים קיב. קיג.).

השתדל להתקרב לאיש מצליח. פתגם זה (שיש דוגמתו הרבה באוצר משלינו וגם בלשונות הגוים) נמסר פעם כשם ר' עקיבא ופעם בשם „אנשי ירושלים", ומזה מוכח שהוא עתיק ומפורסם.

1000. הוֶה פִקח ושתוק (יומא ז.; מנחות עב.; ירושלמי מגילה ב, ז; ותוספתא מנחות פ"ג, ועוד).

וזו לשון התלמוד: היה (הכהן) עומד

ומקריב מנחת-העומר ונטמאת, אומר ומביאים אחרת תחתיה; ואם אין שם אלא היא, אומרים לו (חבריו הכהנים): הוה פקח ושתוק! וזה דבור שגור.

1001. **הויות דאביי ורבא** (סוכה כח. ועוד).
פלפוליהם (וזה נקרא שם „דבר קטן"). והוא דבור רגיל. ויש גם „הויות דרב ושמואל" (ברכות ב. ועוד).

1002. **הוכח תוכיח את עמיתך [ולא תשא עליו חטא]** (ויקרא י"ט, יז).

1003. **הולך את חכמים יחכם** (משלי י"ג, כ).
יש דוגמתו כמעט בכל הלשונות.

1004. **הולך לשיטתו.**
דבור שגור. והוא מלשון התלמוד: ואזדא ר' פלוני לטעמיה.

1005. **הולך רכיל מגלה סוד** (משלי י"א, יג).
המגלה סוד הולך רכיל.

1006. **הון יוסיף רעים רבים** (שם י"ט, ד).

1007. **הון מהבל ימעט** (שם י"ג, יא).
עושר שלא כצדק, וכדומה.

1008. **הון עשיר קרית עֻזו** (שם י"ח, יא).

1009. **הוסיף נופך מִשֶּׁלּו**
(קדושין מח:; ב"ק צט:).
נופך—פרוטה, דבר מועט. והוא שגור מאד בפי הבריות (ביחוד על מוסר דבר בשם אחרים ומוסיף מִשֶּׁלּו, באופן שאין הדבר אמת לאמתו). ובמלת „נופך" עושים גם קלמבור גס.

1010. **הוצאה – הכנסה קרי לה.**
כך שגור בפי הבריות, בהוראת: ההוצאה על דבר פלוני תכנים הרבה. והדבור הושאל בשנוי מלשון התלמוד (שבת ב:): „תנא הכנסה נמי הוצאה קרי לה" (לענין הוצאה מרשות לרשות בשבת, ע"ש).

1011. **הוקר רגלך מבית רעך [פן ישבעך ושנאך]** (משלי כ"ה, יז).

1012. **הושיט לו בקנה** (ב"ר פ"ע, ועוד).
מבמא שגור. ובמקומו במדרש: „דבר שנתחכם עליו אותו זקן, בא זה והושיט לו בקנה" (כלומר: על נקלה, בלי שום עמל ויגיעת מוח).

1013. **הוראת שעה [היתה]** (יומא סט: ועוד)
דבור שגור (ועפ"י רוב בלי „היתה") ובהוראת: כך עשו רק מפני שהשעה צריכה לכך, משום סבה מיוחדת, וכדומה.

1014. **התורה הרצועה** (ירושלמי בכורים א, ה; ויק"ר פכ"ה, ועוד במדרשים).
מליצה שגורה, מעין: „איש הישר בעיניו יעשה!" ובזוהר (מקץ) בפירוש: „וכי התורה רצועה למעבד בר נש כל מה דניביל?"

1015. **הזאב מחליף שערו ולא טבעו.**
משל מפורסם (שלוקח מלועזית). והוא נמצא כבר ב„מבחר הפנינים" וב„מחברות עמנואל".

1016. **הִזָּהֵר בגוי קטן!**
שגור מאד בפי הבריות. ומקורו, כנראה, בפסחים (קיג.): „שלשה אין מתקנאין בהם (לא טוב להתגרות בהם), ואלו הם: גוי קטן ונחש קטן ותלמיד קטן. מאי טעמא? דמלכותייהו אחורי אודנייהו קאי (כי מלכותם עומדת מאחרי אזנם, כלומר: הם עתידים לגדל ותגדל איםתם ויגקמו ממך). ובירושלמי תרומות (סוף פרק ח'): „לא תכסי ברומי זעיר" (לא תתקוטט ברומאי קטן), ע"ש.

1017. **הזהר מאד בשיטה אחרונה.**
דבור מפורסם (שיטה=שורה), והכוונה: הזהר שלא תתחם הרבה על שטרי-חובות. (דוקעס מצא פתגם זה בכתב-יד ישן).

1018. **הזהרו בבני עניים, שמהם תצא תורה** (נדרים פא.).
מאמר מפורסם, והובא בלשון „שלחו מִתַּם (כלומר: מארץ-ישראל).

1019. **הזהרו בזקן ששכח תלמודו!**
(ברכות ח; סנהדרין צו.).
כך שגור בפי הבריות. ובתלמוד „—ששכח

תלמודו מחמת אבנו". (כלומר: בבדו אותו אף ששכח את תלמודו, מכיון ששכח מאונס). המאמר מיוחס בברכות לר' יהושע בן לוי, ובסנהדרין להתנא הקדמון ר' יהודה בן בתירה.

1020. **הזורעים בדמעה ברנה יקצורו** (תהלים קכ"ו, ה) משל הוא בפי כל.

1021. **הזמן ישלה חפשי הזבוב, ויתן (את) הנשר בכלוב.**
פתגם עתיק, שהיה לפנים מפורסם מאד; כי נמצא ב„אבן בחן" לר' קלונימוס, ו„במחברת עמנואל" (149), וב„משל הקדמוני".

1022. **החוט המשלש לא במהרה ינתק** (קהלת ד', ב).
משל שגור (על האחדות, וכדומה).

1023. **החושד בכשרים לוקה בגופו** (שבת צז. יומא יט:)
מאמר מפורסם (ומשמש גם בהלצות). בשבת הובא בשם ר' לקיש (ובאסמכתא על מקרא), וביומא — בשם ר' יהושע בן לוי. (ובלי אסמכתא).

1024. **החי יתן אל לבו** (קהלת ז', ב).
דבור שגור (בהלוית-המת, וכדומה). והוא כוונו של הפסוק: טוב ללכת אל בית אֶבל— באשר הוא סוף כל האדם, והחי יתן...

1025. **החי נושא את עצמו** (שבת צד. וש"נ).
דבור שגור, שהושאל למפעל שיש בו רוח חיים (צרך ונהיצות) ומתוך כך הוא נושא את עצמו (ואינו נזקק לתמיכה) ובתלמוד הוא כפשוטו, לענין הוצאה בשבת, שהמוציא בהמה חיה ועוף לרשות הרבים, פטור, שהחי נושא א"ע. וזו דעתו של ר' נתן (והובא תמיד בשמו בכל הש"ס).

1026. **החכם נכבד ואם משפחתו בזויה.**
ואם—גם אם. פתגם זה, שיש דוגמתו במשלי הגוים, נמצא כבר בתחכמוני (שער מ") להחריזי.

1027. **החכם עיניו בראשו** (קהלת ב' יד).

1028. **החכמה מאין תמצא?** (איוב כ"ח, יב).
„החסידים" דורשים אותו, בניחותא: החכמה תמצא רק מאין, מבטול היש (כלומר: אצל מי שמשים עצמו כאין) וכן, בקירוב, היא דרשת התלמוד על פסוק זה (ע' סוטה כא:).

1029. **החכמה תחיה בעליה** (קהלת ז', ב).
פתגם זה היה דבור שגור כבר אצל חכמי התלמוד. ופעמים רבות נמצא בתלמוד שאמורא אומר: עשיתי כך וכך, וקימתי בעצמי: החכמה תחיה בעליה (ע', לדוגמא, חולין נט. דברי ר' אבהו).

1030. **החלוק נוגע אלי, (יותר) משאר מלבושי וכלי.**
פתגם שנזכר בתשובות הריב"ש סימן תמ"ד. ויש דוגמתו בכמה לשונות.

1031. **החלש יאמר גבור אני** (יואל ד', י).

1032. **החתול יודע זקן-מי לוחך.**
נמצא „במשלי שועלים" (משל י"ז) לר' ברכיה הנקדן (בראשית האלף הששי).

1033. **הטבעו בבץ רגליך-נסוגו אחור** (ירמיה ל"ח, יב).
מליצה יפה על ה„אוהבים" העוזבים את האדם כשהוא בצרה גדולה.

2034. **הטוב שבסוסים צריך לרסן, והפקח שבאנשים צריך לעצה.**
משל יפה, שנמצא כבר ב„מבחר הפנינים", וגם בפירוש אבות לר' מנחם המאירי.

1035. **הטובע יהזיק בקוץ.**
פתגם זה, שיש דוגמתו בכמה לשונות, נמצא כבר במחברות עמנואל (87) ובספרותנו החדשה נתפשט המשל החרוזי: „הטובע בשבלת, יאחז בראש שבלת", שהוא תרגום מוצלח מלועזית.

1036. **הטילים—בכל יום** (כתובות סא. במשנה).
„עונה האמורה בתורה, הטיילים וכו'". והוא מאמר שגור.

1037. **היא הנותנת** (בכורות נט: ועוד).
מבטא שגור (כלומר: דוקא מטעם שאמרת מוכרת ההפך).

1038. **היד אדני תקצר?** (במדבר י"א, כג).

1039. **היה אדם בצאתך ויהודי באהלך.**
פסוק זה שבאחד משירי י. ל. גורדון נעשה לפתגם שגור ולמטרה לחצי הסופרים הלאומיים.

1040. **היהפוך כושי עורו?** (ירמיה יג, כג).
שגור מאד; וכנראה הוא משל מעיקרא.

1041. **היוחל ארץ ביום אחד, אם יולד גוי פעם אחת?** (ישעיה ס"ו, ח).
מליצה קבועה בספרות ובדבור.

1042. **היום אם בקולו תשמעו** (תהלים צ"ה, ז)
וכדרשת התלמוד, על ביאת המשיח (היום, כלומר תכף, אם בקול ה' תשמעו).

1043. **היום כאן ומחר בקבר** (ברכות כח:).
דבור שגור. ובירושלמי סנהדרין (סוף פ"ז): „בשר ודם היום עודנו ומחר איננו".

1044. **היום כאן ומחר ניברח.**
דבור הלצי שגור. ונמצא גם בתשובות „נחלת שבעה" (סימן א') שמחברו חי במאה החמישית.

1045. **היום לעשותם ומחר לקבל שכרם** (ערובין כב. וש"נ).
זה מדרשו של ר' יהושע בן לוי על הכתוב (דברים ז', יא): ושמרת את המצוה וגו' אשר אנכי מצוך „היום לעשותם". והוא נעשה לפתגם שגור, לענינים שונים.

1046. **היום קצר והמלאכה מרובה [והפועלים עצלים]** (אבות ב', ט"ו).
הפתגם המצוין הזה, המיוחס לר' טרפון, היה לדבור שגור, המשמש לענינים שונים.

1047. **היום רבו עבדים המתפרצים איש מפני אדוניו** (ש"א כ"ה, י).
דבורו הארסי של נבל על דוד. ויש לו צורה פתגמית.

1048. **היחתה איש אש בחיקו, ובגדיו לא תשרפנה?!** (משלי ו', כז).
מתאים לזה המשל הלועזי: „אל תשחק באש!".

1049. **היינו הך** (ר"ה כה: ועוד).
מבטא שגור בפי כל.

1050. **היכא דעייל ירקא, ליעול בשרא וכוורי** (שבת קמ:).
בתלמוד הדברים כפשוטם: רב חסדא אמר שהוא לא אכל ירק לא כשהיה עני ולא כשהיה עשיר; בעניותו — מפני שהירק מגרה את התיאבון, ובעשירותו — דאמינא היכא דעייל וכו' (במקום שנכנס ירק, יכנס בשר ודגים). והמאמר היה לדבור שגור ובהוראה מושאלת לעניני חכמה וספרות, ובדומה. (ומצטטים: באתרא דליעול ירקא וכו').

1051. **היכמה דאתא בחליטין, כן הוא אזיל בחליטין** (ב"ר פמ"ב; קה"ר ה').
כמו שהממון בא ליד האדם בחטיפה וגזל, כן ילך מידו. והוא פתגם עממי, שיש דוגמתו בכמה לשונות.

1052. **היכמה דקומקומא גליש, על ניסיה שפיך** (קה"ר ז).
מה שהקומקום (יורה, פארור) מעלה מתוכו ברתיחתו, הוא שופך על צדו (על עצמו). משל על הכעסן, שברגזנותו הוא רק מבזה את עצמו.

1053. **הילד איננו!** (בראשית ל"ז, ל).
דבור שגור בהלצה (והליצנים מתרגמים בז'רגון: „דער בחור איז דא").

1054. **הילכו שנים יחדו, בלתי אם נועדו!** (עמוס ג', ג).
דבור רגיל.

1055. **הים סוער והאויב רודף, ואתה עומד ומאריך בתפלה!** (מכלתא בשלח. שמו"ר פכ"א, ועוד).

כך אמר הקב"ה למשה (וזה מדרש הכתוב, שמות י"ד, טו: ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי וגו'). ומשתמשים במאמר יפה זה לכבת ענינים הנאותים לו.

1056. היִפָּלא מאדנָי דבר? (בראשית י"ח, יד).

1057. היציאה יתירה על השבח
(ב"ק ק: במשנה; ב"מ טו').
כלומר: השבח שהשביח הדבר אינו שוה בהוצאות שהוציאו עליו. דבר שמשתמשים בו הרבה לענינים שונים. (ויש שם בתלמוד גם להפך: „השבח יותר על היציאה").

1058. היתה רוח אהרת עמו (במדבר י"ד, כד).
מבטא רגיל.

1059. היתפאר הגרזן על החוצב בו?
(ישעיה י', טו).
מליצה יפה, שצורתה משלית, והיא מפורסמת ושגורה מאד.

1060. הך הכפתור וירעשו הספים (עמוס ט', א).
מליצה חביבה לסופרים מהדורות המאוחרים (והוראתה בקירוב: גער בגדולים וישמעו כל העם, וכדומה).

1061. הִכָּבד ושב בביתך! (מ"ב י"ד, י).
תשובתו האירונית של יואש מלך ישראל, היתה לדבור שגור כבר בימי התלמוד. ראה, לדוגמא, מו"ק יז.: „באושא התקינו אב-בית-דין שסרח אין מנדין אותו, אלא אומרים לו: הכבד ושב בביתך". ושם בירושלמי: „זקן שאירע בו דבר, אין מורידין אותו מגדולתו, אלא אומרים לו: הכבד ושב בביתך".

1062. הכוכבים ממסלותם נלחמו
(שופטים ה', כ).
כלומר: עמל אנוש היה לשוא; כי כחות שהם למעלה מן הטבע נלחמו [בעד או כנגד].

1063. הכופר בעבודה זרה כמודה בכל התורה כולה (נדרים כה. וש"נ).
מאמר מפורסם. והיא ברייתא עתיקה. ובמגילה (יג.): „הכופר בעבודה זרה נקרא יהודי".

1064. הכי והכי הוה מעשה (כתובות סט:).
כך וכך היה המעשה (המסופר קודם. לכן) וזו תשובה על השאלה: גופא דעובדא היכי הוה? (ע"ש).

1065. הכל בידי שמים, חוץ מיראת-שמים
(ברכות לג: וש"נ).
המאמר המפורסם הזה הובא בכל מקום בתלמוד בשם ר' חנינא.

1066. הכל הולך אל מקום אחד (קהלת ג', כ).
דבור שגור בענינים שונים.

1067. הכל הולכים לבית האבל, וכל אחד בוכה על צערו.
פתגם שהובא בס' „עולת שבת" (נ"ג).

1068. הכל יודעים כלה למה נכנסה לחופה...
(שבת לג ; כתובות ח:).
הבריות מצטטים רק עד כאן (וסופו של המאמר הוא: אלא כל המנבל פיו, אפילו נחתם לו גזר-דין של שבעים שנה לטובה, נהפך עליו לרעה (וע"ש ברש"י).

1069. הכל כמנהג המדינה
(סוכה לז: במשנה, ועוד הרבה).

1070. הכל לפי המבייש והמתבייש
(כתובות לט: במשנה; ב"ק פג: במשנה).
הובא גם בפרש"י דברים כ"ה, יב; והוא שגור מאד.

1071. הכל מן האשה (ב"ר פי"ז).
כלומר: האשה עושה את האיש לצדיק או לרשע.

1072. הכל צפוי והרשות נתונה
(אבות ג', טו).
פתגמו המצוין של ר' עקיבא (על ידיעה ובחירה).

1073. הכל צריכים למרא דחִטי
(סוף ברכות; ב"ב קמה:; הוריות יד.).
הכל נזקקים לבעל אוצרות-חטים. בתלמוד הכונה לבקי, ובפי הבריות בכלל לאיש שרבים דורשי פניו.

בתלמוד הגירסא: —„למרי הטיא"; וכנראה היה פתגם עממי.

הכל שריר... ראה „והכל שריר"...

1074. הכל תלוי במזל [אפילו ספר תורה שבהיכל] (זהר, נשא).

פתגם שגור ועפ"י רוב רק הציו.

1075. הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך, אחר ובנית ביתך (משלי כ"ד, כז).

בציטאט מתכוונים לדרשת הברייתא (סוטה מד.): יבנה אדם בית ויטע כרם ואח"כ ישא אשה (ועי"ש עוד דרשות במקרא זה).

1076. הכסף יענה את הכל (קהלת י', יט).

1077. הכפן והרעב תבלין לכל תבשיל.

משל מפורסם שלוקח מלועזית, ונמצא כבר בס' „מלאכת מחשבת" לר' משה חפץ (במאה החמשית).

1078. הכרת פניהם ענתה בם (ישעיה ג', ט).

מבטא שגור.

1079. הכשר שבטבחים שותפו של עמלק (משנה סוף קדושין).

פרש"י: „ספיקי טרפות באות לידו וחס על ממונו ומאכילו". ובפי הבריות הוא ציטט הלצי.

1080. הלא אב אחד לכלנו, הלא אל אחד בראנו [מדוע נבגד איש באחיו] (מלאכי ב', י).

1081. הלא זה העם אשר מאסת בו, צא נא עתה והלחם בו! (שופטים ט', לח).

בפסוק זה השתמש כבר התנא הקדמון ר' יהושע, במין ציטאט. בירושלמי פסחים (ו', א) מסופר, כי ר' אליעזר לא השגיח כלל בתלמידו ר' עקיבא, כל י"ג שנה שלמד בבית מדרשו, ואח"כ באשר פעם אחת השיב ר"ע על דבריו תשובה נצחת, ור' אליעזר השתומם ונבוך, אמר לו ר' יהושע פסוק הנ"ל.

1082. הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות (סנהדרין כו.; ירוש' שביעית ד', א).

ריש לקיש הלך עם חכמים אחדים בדרך וראו איש זומר כרמו בשביעית, והחכמים למדו עליו זכות: יכול הוא לאמר לעקל בית הבד אני צריך. אמר להם ריש לקיש: הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות (לעבור על דת). וזה היה לפתגם שגור, עד שבמדרש איכה רבתי (א', לב) הושם בפי ר' יוחנן בן זכאי כמשל עממי! וגם רש"י בב"מ נח: ד"ה שהרי, מביאו כפתגם ידוע; וכן הוא גם עתה.

1082a. הלוך ילך ובכה נושא משך הזרע (תהלים קכ"ו, ו).

הלצה גסה-חריפה על מחלת-עגבים ידועה (זב).

1083. הלב תלוי בכיס (ירושלמי תרומות ח', ד).

פתגם שגור (ובירושלמי כפשוטו).

1084. הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו! (ירוש' חגיגה א', ז'; פתיחתא דאיכה רבתי).

מאמר מפורסם. וזו דרשה על המקרא (ירמיה ט"ז, יא): ואותי עזבו ואת תורתי לא שמרו.

1085. הלך החבל אחר הדלי (תנחומא, סוף מקץ; ועוד).

משל שיש דוגמתו אצל אומות אחרות.

1086. הֲלָכָה ואין מורין כן (ביצה כח: ועוד).

כן הוא הדין, אבל אין מורים כן ברבים, כדי שלא יזלזלו בדבר. ובפי הבריות הוא שגור הרבה, בדרך-הלצה.

1087. הֲלָכָה המורך, טרפון! (בכורות כח: במשנה).

ר' טרפון הטריף פרה בטעות ויצו להשליכה לכלבים; אח"כ נודע לו כי טעה בהוראתו, ואז קרא: הלכה חמורך, טרפון! כלומר: הפסדת את חמורך, שאתה צריך למכרה כדי לשלם לבעל הפרה. ובדבור זה משתמשים הרבה, בדרך-הלצה, וגם (בלי שום דמיון לכונתו האמתית) מעין: „הרחקת ללכת", נטית מן המסלה, וכדומה.

1088. הלכה למעשה (ברכות כד. וש"נ).

מבטא שגור.

1089. **הלכתא למשיחא**
(סנהדרין נא:; זבחים מה.).
הלכה שצריכה לנו לימות המשיח (לכשיבנה בהמ"ק) ועתה אין לנו כל צרך בה. זה דבור הלצי שגור.

1090. **הללו נוצצין והללו נובלין**
(ערובין נד.).
מליצה שגורה.

1091. **הלנו אתה, אם לצרינו?** (יהושע ה' יג).
דבור רגיל.

1092. **הלנצח תאכל חרב?** (ש"ב ב, כ"ו).
על ריבות ומחלוקת.

1093. **הלעולמים יזנח אדני?** (תהלים ע"ז, ח).

1094. **הלעיטהו לרשע וימות!**
(מעשר שני ה', א).
שם במשנה נאמר, שבכרמים (בשני-ערלה ובשביעית) היו עושים סימנים, כדי שידעו העוברים ושבים שאין לאכול מפירותיהם. ועל זה אמר ר' שמעון בן גמליאל: במה דברים אמורים בשביעית (שהוא הפקר ובהיתר הם באים לאכול) אבל בשאר שני שבוע (שהם באים לגזול) הלעיטהו לרשע וימות! (כלומר: יניחם בלי סימנים ויאכלו דבר האסור). מליצתו זו של רשב"ג (שלוקחה מלשון הכתוב — בראשית כ"ה, ל—לב — הלעיטני נא... אנכי הולך למות) היתה לדבור שגור בהשאלה ובהלצות.

1095. **הלשון קולמוס הלב.**
פתגם שנמצא ב„חובת הלבבות" (שער הענוה פ"ח). וכמובן הוא מתורגם.

1096. **המאור שבה** (שבתורה) **מחזיר למוטב**
(ירוש' חגיגה א', ז; פתיחה דאיכה רבתי).
מאמר מפורסם. (והוא סיומו של הדרש „הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו", „שמתוך שהיו מתעסקין בה, המאור שבה היה מחזירן למוטב". ובירוש' שם: שאילו אותי עזבו ותורתי שמרו, המאור שבה היה מקרבן אצלי).

1097. **המאכל מביא את השינה**
(יומא יח. במשנה).
ולכן לא היו מניחים לכהן-הגדול לאכול הרבה ערב יוהכ"פ עם חשיכה.

1098. **המאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעולם הבא.**
מאמר שגור. ונמצא ב„שבט מוסר" (פכ"ב) בלשון: וכבר ידוע שהמאבד... (מקור יותר קדום לא נמצא).

1099. **המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר?!** (שמות י"ד, יא).
דבור המשמש בהשאלה לענינים שונים. וכבר בימי התלמוד היה זה דבור חביב. בירושלמי פסחים (ג, ז) מסופר, כי ר' אבהו שלח את בנו מקסרי לטבריא, ללמוד שם תורה; והנה נודע לו, שהבן עוסק שם הרבה בגמילות-חסדים (בקבורת מתים), אז שלח ר"א מכתב אל בנו בזו הלשון: „המבלי אין קברים בקסרי שלחתיך לטבריא?".

1100. **המבקר חולה נוטל אחד מששים בצערו** (נדרים לט:).
„אחד מששים הוא, כמובן, דרך-מליצה (אעפ"י שבגמרא הבינו אותו כפשוטו; ואביי שואל: אם כן ליעלון שיתין ולוקמוהו; כלומר: א"כ יבואו ששים לבקרו ויקימוהו מחליו!).

1101. **המגביה ידו על חברו** (אעפ"י שלא הכהו) **נקרא רשע** (סנהדרין נח:; שמו"ר פ"א ועוד במדרשים).
מאמר מפורסם; והובא בשם ריש לקיש, שהסמיכו על הכתוב.

1102. **המגדל נקרא אב, ולא המוליד**
(שמו"ר סוף פמ"ו).
מאמר יפה, שאינו מפורסם כראוי לו.

1103. **המגרש אשתו הראשונה,** (אפילו) **מזבח מוריד עליו דמעות**
(סוף גטין; סנהדרין כב.).
מאמר מפורסם (בפי הבריות בלי

„אפילו"), והוא לר' אליעזר, שהסמיכו על המקרא (מלאכי ב, יג—יד).

1104. המוציא מחברו, עליו הראיה (ב"ק ל. במשנה, ועוד הרבה).

פתגם משפטי מפורסם, מצוין בצורתו. וזו לשון המשנה בב"ק: שור שהיה רודף אחר שור אחר והוזק (הנרדף), זה אומר שורך הזיק, וזה אומר לא כי אלא בסלע לקה — המוציא מחברו, עליו הראיה (הוא צריך להביא ראיה ועדים לדבריו).

1105. המחובר לטמא טמא, ולטהור—טהור (כלים פי"ב).

שם במשנה הוא כפשוטו (לענין טומאה וטהרה); אך כבר בגמרא (ב"ק צב:) השתמשו בו בהשאלה לענין התחברות בני אדם.

1106. המכסה אני מאברהם אשר אני עושה (בראשית י"ח, יז).

דבור רגיל.

1107. המלבין פני חברו ברבים, כאילו שופך דמים (ב"מ נח:).

מאמר מפורסם, והוא בברייתא.

1108. המלמד את בתו תורה, כאילו מלמדה תפלות (סוטה כ. במשנה).

מאמר מפורסם של התנא ר' אליעזר.

1109. הממהר באהבה, ממהר בשנאה.

פתגם שנמצא כבר בס' „שבט יהודה" (דף ק"ב).

1110. הממון מכסה הבושת.

פתגם שנמצא בס' „מעבר יבוק" (יד) הידוע.

1111. המן הגרן או מן היקב? (מ"ב ו, כז).

דבור שגור בהלצה.

1112. המן הסלע הזה נוציא [לכם] מים? (במדבר כ', י).

בהלצה על קבלת נדבה מעשיר קמצן; וגם בעניני ספרות.

1113. המנהג כמנהג יהוא (מ"ב ט, כ).

על חוסר-סדרים (והכונה אל סוף הפסוק: „כי בשגעון ינהג").

1114. המפורסמות אינם צריכים ראיה.

זו מימרא של אריסטו, ונתפרסם אצלנו ע"י הרמב"ם בספרו „מלות הגיון" (פרק ה'). וע' במבוא.

1115. המצפה לשלחן אחרים, עולם חשך בעדו (ביצה לב:).

מאמר מפורסם של ר ב. ורב חסדא אמר:—חייו אינם חיים. והמליצה „עולם חשך בעדו" (שהיא שגורה מאד) פרש"י: „בעדו, כנגדו, כמו שכת בעדו (איוב א), כלומר חשך פרוש לפניו, הכל עליו כחשך". מזה נראה שצריך לאמר „חושך" ולא חשך).

1116. המקום גורם (סוטה מה. ועוד).

והובא גם בפרש"י ויקרא (י"ד, כה) ומכאן פרסומו.

1117. המקום ימלא חסרונך (ברכות טז:).

דבור שגור. ובתלמוד נוסחתו: „המקום ימלא לך חסרונך" (כך מנחמים את האדון על מות עבדו). אך בויק"ר (ה, ד) בלי „לך".

1118. המקיים נפש אחת מישראל, כאילו קיים עולם מלא (סנהדרין לז. במשנה; ב"ב לא).

כך מצטטים, וכך נוסחתו בגמרא ב"ב. ובמשנה סנהדרין: המקיים—מעלה עליו הכתוב כאילו—(וע"ש).

1119. המקרא אומר דרשני (רש"י בראשית כ"ה, כב; ועוד)

1120. המקרה לא יתמיד.

דברי אריסטו בספרו „השמע" (מאמר ב', פרק ח). ונתפרסם אצלנו ע"י מפרשי „מורה הנבוכים", שהביאוהו.

1121. המרחם על הבריות, בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו (ביצה לב:).

מאמר מפורסם. וכנראה שם בגמרא היה פתגם שגור.

1122. המרחם על הבריות, מרחמים עליו מן השמים (שבת קנא:).

מובא בשם ר' גמליאל ברבי, והוא

מדרש הכתוב (דברים יג) „ונתן לך רחמים ורחמך".

1123. המשיא בתו לעם־הארץ, כאילו כופתה ונותנה לפני ארי (פסחים מט:).

מאמר מפורסם, והובא בשם ר' מאיר.

1124. המשכיל בעת ההיא יִדוֹם (עמוס ה', יג).

דבור שגור (ומתכוונים לזמן ההוה).

1125. המשתכר משתכר אל צרור נקוב (חגי א', ו).

מליצה יפה, והיא שגורה.

1126. המתבייש, לא במהרה הוא חוטא (נדרים כ).

1127. המתחיל במצוה אומרים לו: גמור!

כך מצטטים. ובמדרש רבה פרשה מטות ובתנחומא שם: „מי שהתחיל במצוה, הוא גומר". ובתנחומא, עקב: „אם התחלת במצוה, הוה גומר אותה". ובירושלמי (פסחים ז', ה, ועוד) „כיון שהתחיל במצוה, אומרים לו מרק".

1128. הִמָתֵן ותנצל; מַהֵר ותתחרט.

פתגם שהובא ב„מבחר הפנינים" (שער ה').

1129. המתעסק בצרכי צבור, מַשְׁכֵּח תלמודו (שמו"ר ו', ב).

ולעומת זה בירושלמי ברכות (ריש פרק ח'): „העוסק בצרכי צבור כעוסק בתורה".

1130. המתעצל בשליחותו, שקרן בנבואתו.

פתגם שנמצא בכתב־יד ישן (ע' יאהרב. פ. יוד. געל. שנה ז'). ובאמת הוא צורה מאוחרה של משלי־שלמה: „אמר עצל ארי בחוץ", וכדומה.

1131. המתפלל על חבירו, הוא נענה תחלה (ע' ב"ק צב.).

כך מצטטים (ור' יצחק בר לוינזון—ריב"ל—המליץ אותו יפה על הַ„צדיקים" המקבלים „פדיונות" בעד תפלתם: המתפלל ע"י חברו, הוא נהנה תחלה"). ובמקורו בב"ק הנוסח: „המבקש רחמים על חברו, והוא צריך לאותו דבר, הוא נענה תחלה". אך כבר אצל הקדמונים היה שגור בנוסח הרשום למעלה (ע', לדוגמא, „מגן אברהם" סוף סימן ר"ל, שהביא כך בשם מהרש"ל בספרו „ים של שלמה").

1132. הן הן גבורותיו (ע' יומא סט:).

דבור שגור (עפ"י רוב בהלצה). ובמקומו ביומא נוסחתו: „אדרבא זוהי גבורת גבורתו (של הקב"ה) שכובש את יצרו ונותן ארך־אפים לרשעים ואלה הן נוראותיו". אך בילקוט (נחמיה, רמז אלף ע"א) הובא מאמר זה בלשון „הן הן גבורותיו", וכך צטטו הקדמונים. והסגנון „הן הן—" נמצא הרבה בתלמוד, והיא מלשון המקרא (ישעיה, נ"ז, ו) „הם הם גורלך".

„הן ולאו"— ראה „אין ולאו"—

„הן שלך צדק"—ראה „יהי הן שלך"—

1133. הנגע עמד בעיניו (ויקרא י"ג, ה).

דבור מליצה רגיל בהוראת: המצב הרע לא נשתנה, וכדומה.

1134. הנה אדני עושה ארֻבות בשמים, היהיה הדבר הזה? (מ"ב ז', ב).

על דבר שאי אפשר.

1135. הנה זה עומד אחר כָּתְלֵנוּ (שה"ש ב, ט).

דבור מליצי בהוראת: הוא ממשמש ובא.

1136. הנושבים בִּשְׁנֵיהֶם וְקָרְאוּ שלום (מיכה ג', ה).

מליצה יפה.

1137. הנותן מתנה להברו, צריך להודיעו (שבת י:).

מאמר מפורסם המיוחס לרב, ונסמך על מקרא (וע"ש ברש"י). ושם יש גם מאמר מתנגד: הנותן וכו' אין צריך להודיעו (וע"ש).

1138. הנותן פת לתינוק, צריך להודיע לאמו (שם. וביצה טז.).

הובא בברייתא בלשון „מכאן אמר

ר' שמעון בן גמליאל הנותן וכו'. ובמדרש במד"ר (פי"ט) „משל הדיוט אומר: „נתת פת לתינוק, הודיע לאמו". וע' במבוא.

1139. הנזק והסכנה מולידים תבָנה.

פתגם מתורגם מלועזית (והובא בספר „השהם"). ואומרים גם בקיצור: נזק מַחכים".

1140. הנס מקול הפחד, יפול אל הפַּחת והעולה מתוך הפחת, ילכד בפח]
(ישעיה כ"ד, יח; ירמיה מ"ח, מד).

כנראה היה זה משל שגור, והוא מצוין גם „בלשון נופל על לשון". כירמיה, בקצת שנוי: „הנס מפני הפחד—והעולה מן הפחת". עפ"י רוב מצטטים רק חציו.

1141. הָנֵי עכבַרֵי רשיעֵי ניגהו...
(ע' ירוש' ב"מ, ג', ה).

בלשון זו מצטטים לפעמים בדבור ובספרות. והנוסח בירושלמי כך הוא: אילין עכברייא רשיעייא, כד חמיין פירין סגין, קריין לחבריהון ואכלין עמהון (העכברים רשעים, כשהם רואים פירות הרבה, הם קוראים לחבריהם ואוכלים עמהם).

1142. הֲנִסָּה דבר אליך תִּלְאה?
(איוב ד' ב).

מליצה רגילה.

1143. הנסתרות לאדֹנָי אלהינו!
(דברים כ"ט, כח).

כלומר: אין לנו עסק בנסתרות.

1144. הנעשה אין להשיב.

דבור שגור. וכנראה, צורתו לקוחה מן הכתוב במגלת אסתר (ח', ח): „כי כתב אשר נכתב—אין להשיב"; ובעיקרו הוא הפתגם „אין משיבים לאחר מעשה" (ע"ש).

1145. הס מפניו כל הארץ! (חבקוק ב, כ).

דבור הלצי על בעל-גאוה, וכדומה.

1146. הסנה איננו אֻכָּל (שמות ג', ב).

מליצה יפה של ר' ידעיה הבדרשי בספרו המפורסם „בחינת עולם". והכונה: הרע אינו כָלֶה, אלא עוד מצליח ופורח.

1147. הספקות עשו את האנשים חכמים.

פתגם שלוקח מלועזית, ונמצא כבר בס' „מדרש שמואל" על „פרקי אבות" לר' שמואל אוזידה. ור' יצחק סטנוב צמצם אותו הרעיון בפתגם מליצי קצר: „ראשית מחקר פליאה" (ע"ש).

1148. הסר ממך עקשות־פה. ולזות שפתים הַרחק ממך (משלי ד', כד).

עפ"י רוב מצטטים „הסר ממך לזות שפתים" והכונה: אל תתן מקום לחשוד בך; וכדומה.

1149. העולה על רוחכם, היה לא תהיה!
(יחזקאל כ', לב).

מליצה חביבה.

1150. העולם דומה לסולם, זה עולה וזה יורד.

פתגמו של עמנואל הרומי במחברותיו (140); ומקורו במדרשים (תנחומא, מטות; ושם גם בבמד"ר): הקב"ה עושה סולמות, מעשיר לזה ומוריש לזה (ובז'רגון תורגם פתגמו של עמנואל בחרוזים: „די וועלט איז ווי א לייטער: ארויף געהט איינער, אראָב דער צווייטער", ויש כזה גם בלועזית).

1151. העוני והזִקנה רוכבים צמֻדים.

גם זה מפתגמי עמנואל (3). ויש דוגמתו בלועזית.

1152. העוסק בבנין מתמסכן
(יבמות סג.; סוטה יא. ובמדרשים).

פתגם מפורסם; ויש דוגמתו במשלי הגוים.

1153. העוסק במצוה, פטור מן המצוה
(סוכה כה.; סוטה מ:).

מאמר סתמי, והוא מפורסם ושגור (הכונה: כשהוא עוסק במצוה, הוא פטור ממצוה אחרת).

1154. העיני האנשים (ההם) תנקר?
(במדבר ט"ז, יד).

דבור שגור (ובלי „ההם") באותה הכונה שבכתוב.

1155. העינים הן לפנים ולא לאחור.
פתגם יפה, והוא באגרת הרמב"ם לחכמי מרשיליא.

1156. הענק-לפעמים בזבוב נחנק.
פתגם חרוזי של עמנואל (87), ונמצא גם אצל מליצים קדמונים אחרים.

1157. העשיר לא יַרבה והדל לא ימעיט (שמות ל', טו).
דבור שגור.

1158. העשן מרובה על הצלי.
פתגם שלוקה מלועזית.

1159. הפה שאסר, הוא הפה שהתיר (דמאי ו', יא, ועוד הרבה).
מפורסם ושגור מאד.

1160. הפוך בה והפוך בה [דכולא בה] (אבות ה', כב).
פתגמו של בן בג-בג (והכונה על התורה: עסוק בה בתמידות וכו'). ומצטטים אותו לענינים שונים.

„הפך קערה על פיה" ע' „בקש להפוך".

1161. הפוכי מטרתא למה לי? (כתובות קי).
זו לשון הגמרא: שנים שהוציאו שטר-חוב זה על זה, רב נתמן אמר: זה גובה וזה גובה; רב ששת אמר: הפוכי מטרתא למה לי? ופרש"י: „הנושא שני מרצופין של עור ומשאן שוה, מה יתרון לו להפוך של ימין לשמאל ושל שמאל לימין? ובהוראה כזו משתמשים בו בספרות הרבנית.

1162. הפח נשבר ואנחנו נמלטנו (תהלים קכ"ד, ז).
פתגם שגור (על בטול גזירה, וכדומה).

1163. הפרוץ מרובה על העומד (כלאים ד', ד, ועוד בגמרא).
משמש בהשאלה לענינים שונים.

1164. הפרי ידמה לנוטע והנוטע לפריו.

הובא בס' הקדמון „פענה רזא" בשם „משל". ויש כמוהו הרבה בלועזית וגם באוצר משלינו.

1165. הצאן ובקר ישחט (להם) ומצא להם? (במדבר י"א, כב).
דבור שגור בהשאלה.

1166. הצועק לשעבר, הרי זו תפלת-שוא (ברכות נד. במשנה).
מאמר מפורסם, ומשמש לענינים שונים.

1167. הצילני נא מיד אחי, מיד עשו, כי ירא אנכי אותו (בראשית ל"ב, יב).
שגור מאד. והסופר י. קאמינר גורם בהלצה: „מיד י ע ק ב".

1168. הֵצִיץ וְנִפגע (חגיגה יד:).
על בן-זומא (מארבעה שנכנסו „לפרדס") נאמר כך; ופרש"י „הציץ לצד השכינה ונטרפה דעתו". ובפי הבריות בהלצה על מי שעִיֵן בספרי השכלה ו„נתחמץ".

1169. הציקַתני רוח בטני (איוב ל"ב, יח).
מליצה הלצית על סופרים או נואמים.

1170. הצלה פורתא (גטין גו.).
מבטא שגור (הצלה מועטת, כל-שהיא).

1171. הצנועים מושכים את ידיהם (יומא לט. וש"נ).
מבטא שגור.

1172. הצפור לא ב ש ר.
קלמבור מפורסם על הכתוב (בראשית ט"ו, י) ואת הצפור לא ב ת ר. והכונה: בשר עוף אינו שוה הרבה.

1173. הצרה משביעה את האדם (מדרש תהלים על הפסוק „היתה לי דמעתי לחם").

1174. הצרי אין בגלעד? (ירמיה ח', כב).

1175. הקדיח תבשילו ברבים (ברכות יז: ; סנהדרין קג:).
„שלא יהא לנו (בסנהד': לך) בן או תלמיד שמקדיח תבשילו ברבים" (העובר עבירות בפרהסיא. וכדומה). ובהוראה מליצית

מעין זו הוא דבור שגור (וגם בהלצה). וראוי להעיר, שהלשון „הקדית את תבשילו" נמצא בתלמוד גם בפשוטו: לדוגמא, במס' ביצה (כט.): „הנחתום מודד תבלין (ביו"ט) ונותן לתוך קדרתו, כדי שלא יקדיח תבשילו". וע' ברכות (לד.) „אם הוא מסרב יותר מדאי, דומה לתבשיל שהקדיחתו מלח".

1176. הַקְדים נעשה לנשמע (ע' שבת פח.).
„בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע" (ככתוב (שמות כ"ד, ז); ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע). והמבטא הנ"ל הוא דבור שגור (ובהלצה על נבהל להשיב).

1177. הקדרה הולכת למים עד כי תִשָּׁבֵר.
הראב"ע במכתביו (סימן נ"ח). וזה משל לקוח מלועזית.

1178. הקהה את שיניו.
דבור שגור, לקוח מ„ההגדה" דליל פסח.

1179. הקול קול יעקב, והידים ידי עשו (בראש' כ"ז, כב).
שגור מאד. ובפי הבריות הם שני דבורים מיוחדים.

1180. הקולמוס מליץ הלב.
פתגם שנמצא בס' „נובלות חכמה" להח' יש"ר מקנדיא.

1181. הקולר תלוי בצואר—(סנהדרין ז: ועוד).
דבור מליצי מענין אחריות מוסרית, וכדומה. והוא שגור מאד.

1182. הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו. (קדושין כ. וש"נ).

1183. הקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם (אבות ד', כא).
מיוחס לר' אלעזר הקפר.

1184. הקץ לדברי רוח? (איוב ט"ז, ג).
דבור רגיל.

1185. הקרובים אל ההלל (דברים כ"א, ו).
מבטא רגיל (בהלצות).

1186. הקריבהו נא לְפֶחָתֶךָ... (מלאכי א', ח).
שגור בהוראת: גם נא להתנהג ככה עם פקיד נכרי„. וזה היה דבור שגור כבר בימי התלמוד. ע', לדוגמא, ב"ב צז: יין מגולה אין אומרים עליו קידוש היום, „ואע"ג דעבירית במסננת, אפילו-הכי הקריבהו נא לפחתך, הירצך וגו'".

1187. הַקשה אדם קשה כברזל (מנחות צה:).
כך אמר רבה על גב ששת וקושיתו (וע"ש בתוספות).

1188. הרֹב דברים לא יֵעָנֶה? [ואם איש שפתים יצדק?] (איוב י"א, ב).

1189. הרב שמחל על כבודו, כבודו מחול (קדושין לב.).
כך אמר רב יוסף. ורב חסדא אמר: האב שמחל על כבודו, כבודו מחול; הרב שמחל על כבודו, אין כבודו מחול. וכל המאמרים האלה מפורסמים ושגורים.

1190. הרבה למדתי מרבותי, ומחברי יותר מרבותי, ומתלמידי יותר מכולם (תענית ז.; מכות י.).
המאמר המצוין והמפורסם הזה מיוחס בתענית לר' חנינא, ובמכות—לרבי. ומזה נראה שהוא פתגם עתיק.

1191. הרבה מעות יש לי, ואין לי שולחני להרצותן (סנהד' סח.).
כלומר: הרבה שאלות יש לי לשאל ואין למי לשאול (להרצותן-להחליפן)—כך אמר ר' עקיבא בשעת רבו ר' אליעזר. והיא מליצה מפורסמת.

1192. הרבה נושאים נשים ומצליחים, ויחידים נכשלים (במד"ר ט, ד).

1193. הרבה סיחים מתו, ונעשו עורותיהם שטיחים על גבי אמותיהם (ב"ר פס"ז, ועוד במדרשים).
משל עממי, שיש דוגמתו בכמה לשונות.

ונמצא בקצת שנוי גם בארמית: נפישי גמלי סבי וכו' (ע' אות נ').

1194. **הרבה עשו כ — ולא עלתה בידם** (ברכות לה:).

דבור רגיל (בתלמוד נאמר: כר' שמעון בן יוחאי. וע"ש כל הענין).

1195. **הרבה שחוק עושה; הרבה יין עושה; הרבה ילדות עושה; הרבה שכנים רעים עושים** (סוטה ז. במשנה).

כך היו מדברים בבית-דין-הגדול על לבה של הסוטה, כדי שתודה על חטאתה. ורוב הדבורים הללו נהיו (או גם היו מעיקרא) פתגמים שגורים; ביחוד שני האחרונים.

1196. **הרבה שלוחים למקום.**

פתגם שגור, שלוקח מפרש"י שמות ט"ז, לב. ובמקורו הראשון, במס' תענית (יח:): הרבה הורגים יש ביד המקום, הרבה דובים יש, וכו' (ע"ש). ובתורת-כהנים פ' אמור ובמדרשים—בקצת שנוי.

1197. **הרבנות מקברת את בעליה** (פסחים פז:).

פתגם מפורסם (שהובא בשם ר' יוחנן). ובמס' יומא (פו:) מאמר סתמי: הרשות מקברת בעליה" (ופרש"י הרבנות). והכונה בשני המקומות לשררה ושלטון, ומקברת כפשוטו (שנאמר: וימת יוסף, תחלה, ואח"כ כל אחיו). ובדבור ובספרות מכוונים אל „הרבנות" ממש, ו„מקברת" דרך-מליצה.

1198. **הרהורי עבירה קשים מעבירה** (יומא כט.).

מאמר מפורסם, שהובא בשם רב נחמן.

1199. **הרואה אומר: ברקאי** (שם כח. במשנה).

„אמר להם הממונה: צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה (של התמיד, כלומר אם האיר המזרח); אם הגיע, [אז] הרואה (זה שעלה לגג לראות) אומר ברקאי (לשון צהר, כמו „למען היה לה ברק"). והוא דבור שגור בהוראה מעין: „האח, ראיתי אור".

1200. **הרודף אחר הכבוד, הכבוד בורח ממנו; והבורח מן הכבוד, הכבוד רודף אחריו** (ע' ערובין יג:).

כך מצטטים; וכך הוא בקירוב בילקוט שמואל רמז קי"א בשם תנחומא. ובמקורו הראשון (בערובין הנ"ל) נוסחתו: המחזר על הגדולה, גדולה בורחת ממנו; והבורח מן הגדולה, גדולה מחזרת אחריו. והרעיון שבפתגם זה נמצא גם במשלי הגוים (ובלאטינית, אצל פלוטארך, הוא כמעט מלה במלה כנ"ל).

1201. **הרוצה לאבד מעותיו ישתמש בכלי־זכוכית.** (ע' ב"מ כט: וחולין פד:).

1202. **הרוצה לאבד מעותיו ישכור פועלים ואל ישב עמהם.** (ע' ב"מ כט: וחולין פד:).

שניהם פתגמים שגורים (ביחוד הראשון). ובתלמוד נוסחתם כך: „אמר ר' יוחנן: מי שהניח לו אביו מעות הרבה ורוצה לאבדן, ילבש כלי פשתן, וישתמש בכלי זכוכית, וישכור פועלים ואל ישב עמהם".

1203. **הרוצה לשקר, ירחיק עדותו.**

פתגם מצוין בצורתו ובתכנו. והביאו כבר הרא"ש בהלכותיו, שבועות פרק ו', סימן י"ג, בלשון: „כי יאמרו העולם, הרוצה לשקר ירחיק עדיו". (והרעיון שבפתגם זה ישנו גם במשלי הגוים).

1204. **הרוצה שיחכים, יעסוק בדיני ממונות** (ב"ב קעה: במשנה).

מאמר מפורסם, והוא לר' ישמעאל.

1205. **הרחב פיך ואמלאהו!** (תהלים פ"א, יא).

דבור שגור בהלצה.

1206. **הרחמנים, הרתחנים ואניני הדעת, חייהם אינם חיים.** (פסחים קיג:).

פתגם מפורסם. ובתלמוד נוסחתו: תנו רבנן: שלשה חייהם אינם חיים—הרחמנים וכו' (ופי' הרשב"ם: הרחמנים יותר מדאי; והני שלשה מילי, דבר התדיר בהן כל שעה, וכיון שהוא מקפיד עליהם אין חייו חיים, שאין לו מנוחה).

1207. **הַרְחֵק כִּמְטַחֲוֵי קֶשֶׁת** (בראשית כ"א, טז).
דבור רגיל (ולרוב בהלצה).

1208. **הַרְחֵק מן הכיעור ומן הדומה לו**
(חולין מד: ותוספתא שם, ואדר"נ פ"ב).
פתגם שגור; וגם בתלמוד נמסר בלשון: „אמרו חכמים". וכונתו: שיתרחק האדם גם מדבר הדומה, או שיש לו איזה יחס, למעשה מכוער, כדי שלא לתת מקום לחשד; ובענינים כאלה מצמצמים אותו.

1209. **הרחק משכן רע** (אבות א', ז).
מיוחס לנתאי הארבלי. ויש דוגמתו עוד הרבה באוצר משלינו וגם במשלי הגוים.

1210. **הרי שלך לפניך**
(ב"ק צו: במשנה, ועוד הרבה).
דבור שגור.

1211. **הרים וגבעות.**
„הבטיח הרים וגבעות", זה דבור שגור. בלועזית אומרים: „הבטיח הרי זהב"; ואם־כן אין זה ענין לפתגמנו. ונראה לי, שהכונה אל האמור בפסוקי דזמרא (תהלים קמ"ח): „ההרים וכל גבעות, עץ פרי וכל ארזים, החיה וכל בהמה רמש וצפור כנף וכו' וכו'", ומתוך ש„רשימה" זו היתה שגורה בפי כל (מסדר התפלה), לכן כשהיה איש רוצה להבטיח לחברו שיעשה למענו כל מה שיחפוץ, היה אומר לו „הרים וגבעות", כלומר: הרבה, הרבה דברים, ככתוב שם. ועוד אפשר, שהכונה אל ההבטחה האמורה בישעיה (נ"ד, י) „כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש וגו'" (ופסוק זה היה מפורסם, מפני שהוא בהפטורה לפ' נח ולפ' תצא).

1212. **הרכיב חיגר על גבי סומא**
(סנהדרין צא: ובמדרשים).
מליצה שגורה, מענין ערבוביא ובלבול. ובתלמוד הוא כפשוטו, ומקורו במשל המפורסם: שני שומרים היו בפרדס, אחד חיגר (פִּסֵּחַ) ואחד סומא; רכב חיגר על גבי סומא וקטף את הפירות ואכ"ום שניהם. לימים בא בעל הפרדס ושאל: מי לקח הפירות? אמר לו חיגר: כלום יש לי רגלים להלך? אמר לו סומא: כלום יש לי עינים לראות? מה עשה בעל הפרדס? הרכיב חיגר ע"ג סומא ודן אותם כאחד.

1213. **הררים התלוים בשערה**
(חגיגה י. במשנה).
כלומר: הלכות גדולות התלויות ברמז של מקרא מועט. וציור מליצי יפה זה הובא גם ברש"י דברים ל"ב, מז, ומכאן היה דבור שגור לענינים שונים.

1214. **הָרְשָׁעִים ברשות לבם; הצדיקים לִבָּם ברשותם.** (ב"ר פל"ד, ועוד במדרשים).

1215. **הַשָּׂבָע לעשיר איננו מניח לו לישון**
(קהלת ה', יא).
מן המשלים היפים שבקהלת.

1216. **השבת מסורה בידכם ולא אתם מסורים בידה.** (יומא פה:; מכילתא ריש כי תשא).
זו דרשה על הכתוב (שמות ל"א) ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם: היא מסורה בידכם וכו'. ובמכילתא הגירסא: „לכם שבת מסורה, ואי אתם מסורים לשבת". וכנראה זה מאמר עתיק, כי הוא נמצא גם באבן־גליון.

1217. **הִשְׁוָה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה** (פסחים מג. וש"נ).
זה מדרש הכתוב (במדבר ה') איש או אשה כי יעשו וגו'. ובקדושין (לה. ועוד) „השוה—לכל דינים שבתורה", וגם זה נסמך על מקרא.

1218. **השומע ישמע, וְהֶחָדֵל יחדל**
(יחזקאל ג', כז).
דבור שגור.

1219. **השומר אָחִי אנכי?** (בראשית ד' י).
זהו הדבור השגור היותר קדמון (ובמקום „אחי" אומרים, כמובן, השם הנצרך לענין).

1220. **השופט כל הארץ לא יעשה משפט?**
(שם י"ח, כה).
משמש לחרבה ענינים נאותים.

1221. השותה כוסו בבת אחת, הרי זה גרגרן (פסחים פו: וש"נ).

מאמר מפורסם, ובריייתא היא (וסיומה: שנים—דרך ארץ; שלשה—מגסי הרוח).

1222. השחד יעור עיני פקחים [ויסלף דברי צדיקים]. (שמות כ"ג, ח; דברים ט"ז, יט).

בשמות נאמר: השחד יעור פקחים (בלי „עיני"), אך כפי הבריות שגור בלשון הכתוב בדברים.

1223. השיאו לדבר אחר

(ע"ז כט:; תוספתא דפרה ו', ועוד).

מבטא מפורסם. (והליצנים מתרגמים: ער האט איהם התונה געמאכט מיט א חזיר).

1224. השטן מקטרג בשעת הסכנה.

ראה: אין השטן מקטרג וכו'.

1225. השמים שמים לאדני, והארץ נתן לבני אדם. (תהלים קט"ו, טז).

1226. השמר לך פ ן! (דברים י"ב יט).

קלמבור מפורסם: פן-„פען" בז'רגון (עט, קולמוס); והכונה: השמר לך מלחתום על שטרי-חובות הרבה; הזהר בהתימה על כתבי התחייבות.

1227. השעה משחקת לו (ברכות ז: ועוד).

מליצה שגורה.

1228. השעה צריכה לכך (יבמות צ: ועוד).

כעין: הוראת שעה היתה.

1229. השתדל להבא ולא תדאג לשעבר.

פתגם שמצא דוקעס בכתב-יד ישן.

1230. התורה חסה על ממונם של ישראל (יומא לט. וש"נ; ירוש' תרומות ח', ט ועוד).

התורה מונחת — ראה „תורה מונחת—"

1231. התחיינה, העצמות האלה? (יחזקאל ל"ז, ג).

1232. התהלת-נמור (ב"ר פ"ס, ב).

1233. התחת אלהים אנכי? (בראשית ל', ב).

דבור רגיל.

1234. התכבדו מכובדים...! (ברכות ס:).

„הנכנס לבית-הכסא אומר: התכבדו וכו' (אל המלאכים המלוים אותו; כמו שנאמר: כי מלאכיו יצוה לך). והוא דבור הלצי שגור.

1235. התשכח אשה עולה? (ישעיה מ"ט, טו).

ו.

1236. ואהבת לרעך כמוך (ויקרא י"ט, יח).

והליצנים מוסיפים „ברור לו מיתה יפה" (כמו שהוא נדרש בתלמוד בכמה מקומות; ע' פסחים עה. וש"נ).

1237. ואהבתם את הגר (דברים י' יט).

1238. וא"ו דכתיב אאופתא קאמר (חולין טז).

1239. וא"ו אאופתא כתיבי לך (זבחים יט).

כלומר: טעם שאינו נכון, כמו שכותב וי"ו על הבקעת, וכולה מנותחת לפרקים מפני שני הבקעת, שהיא עשוה חריצין חריצין ואינה חלקה (פרש"י). והמבטא „וא"ו אאופתא" היה אז דבור שגור; כי בחולין משתמש בו ר' חייא, ובזבחים ר' יוחנן. והוא דבור רגיל בספרות הרבנית.

1240. ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף אדני (ויקרא י', ו).

משתמשים בו בענינים שונים (ביחוד בהספדים).

1241. ואידך פירושא הוא (שבת לא.).

דבור רגיל (וע' למעלה אות ד' „דעלך סני וכו'")

1242. ואכלת את שלל אויבך (דברים כ', יד).

בהלצה על חתן הסמוך על שלחן חותנו (או: שבא לבקר בבית חותנו).

1243. **ואלה הצאן מה עשו!** (ש"ב כד, יז).
מליצה רגילה.

1244. **ואם לְהשך אדם לאמר**— (ברכות ז:).
כלומר: ואם יקשה לך איש קושיא זו וזו, אמור לו—. והוא דבור רגיל בספרות הרבנית.

1245. **ואם תאמר: מה נאכל?**
דבור הלצי שגור. והוא לקוח מלשון הכתוב (ויקרא כ"ה, כ): „וכי תאמרו מה נאכל וגו'; אלא שבמקום „וכי תאמרו" בא „ואם תאמר", שהוא סגנון הקושיא הקבוע בתוספות.

1246. **ואנכי היודע וָעֵד** (ירמיה כ"ט, כג).
מבטא רגיל.

1247. **ואת מי אין כמו אלה!** (איוב י"ב, ג).

1248. **ואתה (את) נפשך הצלת**
(יחזקאל ל"ג, ט).

1249. **וּבִעַרת הרע מקרבך** (דברים י"ז, ז).

1250. **וגר זאב עם כבש** (ישעיה י"א, ו).
גם בהלצה.

1251. **והביטו אחרי משה** (שמות ל"ג, ח).
דבור שגור בהוראת: אעפ"י שהוא אדם גדול, מבקרים את מעשיו; או שחושדים אותו. ומתכוונים בזה לדרשת התלמוד (קדושין לג: ומקורו בירוש' שקלים ה', ב) על הפסוק הנ"ל, שהיו בני ישראל מביטים אחרי משה ואומרים: ראו כמה עבים שוקיו, כמה צוארו שָמֵן, אוכל משלנו ושותה משלנו, הכל משלנו (ע"ש בירושלמי בלשון ארמית בסגנון של „פולקלור" אמתי).

1252. **והגית בו יומם ולילה** (יהושע א', ח).
דבור שגור (ובמס' מנחות צט: אמר ר' יונתן: פסוק זה אינו לא חובה ולא מצוה, אלא ברכה ליהושע (ע"ש).

1253. **והדברים עתיקים** (דה"א ד', כב).
דבור שגור, בהוראה מעין „ודי לחכימא"; או: כן היה וכן הוה; וכדומה.

1254. **והוא באחד ומי ישיבנו**
(איוב כ"א, יג).
על חכם מתעקש.

1255. **והוא ימשל בך** (בראשית ג', טז).
ובז'רגון עשו מזה פתגם חרוזי הלצי: „והוא ימשל בך, און וואס זי וויל טוט זי דאך".

1256. **והוא רחום יכפר עון!**
(תהלים ע"ח, לח).

1257. **והחזיקו שבע נשים באיש אחד**
(ישעיה ד', א).
דבור הלצי מפורסם.

1258. **והיה לעת ערב יהיה אור**
(זכריה י"ד, ז).
מליצה שגורה בהוראה מעין: כשהצרה תתגבר, תבוא הישועה. וגם על זִקנה מאושרת.

1259. **והיה ראשיתך מצער, ואחריתך יִשגה מאד** (איוב ח', ז).
פתגם שגור.

1260. **וִהייתם נקיים מה' ומישראל**
(במדבר ל"ב, כב).
דבור שגור; וגם בקיצור: והייתם נקיים! ומתכוונים לדברי המשנה (שקלים פ"ג, משנה ב'): „אדם צריך לצאת ידי הבריות, כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום, שנאמר: והייתם נקיים מה' ומישראל" (כלומר: לא די שהוא יודע בעצמו שהוא צדיק, אלא שישתדל שלא לתת מקום לבריות לחשוד אותו).

1261. **והכל שָרִיר וְקַיים.**
דבור שגור, לקוח מנוסח „הכתובה". ובמס' ב"ב (קס:): „דכתיב ביה (בסוף השטר) „שריר וקיים". ובירושלמי גטין (ט', ח): קיים שריר וברור". ומזה נראה שכל שטרותיהם היו מסיימים בלשון זו.

1262. **וזה מה שרצינו לבאר.**
דבור קבוע בסוף כל ענין בספרי הפילוסופיה (או בחכמת הנדסה וכדומה) מימי הבינים. וכן הוא גם בלאטינית quod erat demonstrandum

1263. **וזרח השמש ובא השמש** (קהלת א׳, ה).
וכדרשת התלמוד עד שלא שקעה שמשו של [חכם] זה, זרחה שמשו של זה (ביום שמת ר׳ עקיבא נולד רבי, וכו׳). וכמו שאומרים בצרפתית: „המלך מת—יחי המלך!"

1264. **וחזר הדין** (קדושין ה: ושי״נ).
מבטא שגור.

1265. **וחי אחיך עמך** (ויקרא כ״ה, כה).

1266. **וחי בהם; ולא שימות בהם** (יומא: פה: ושי״נ).
זה מדרש הכתוב (ויקרא י״ח, ה): „ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם". והדרש היפה הנ״ל מיוחס פעם להתנא ר׳ ישמעאל, פעם להאמורא שמואל, ועפ״י רוב הוא מובא סתם. ומזה מוכח שהיה פתגם שגור; וכן הוא גם עתה. (אגב אעיר; שעיקר הפסוק הנ״ל נמצא גם ביחזקאל (כ׳, יא): „—בחקותי לא הלכו— — — אשר יעשה אותם האדם וחי בהם", ובנחמיה (ט׳, כט): „ולא שמעו למצותיך— — אשר יעשה אדם וחיה בהם).

1267. **וחם השמש ונמס** (שמות ט״ז, כא).
מליצה על דבר ומעשה שיכול להתקיים רק בחושך ובבערות; וכדומה.

1268. **וי להאי שופרא דבלי בעפרא!** (ברכות ה:; ע״ז כ.)
(שופרא-יופי). כך מצטטים. ובברכות: אמאי קא בכית? להאי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא. ובע״ז (בענין אחר): „בכה דהאי שופרא בלי בעפרא". וכנראה היה זה מבטא שגור.

1269. **וי לחסרון כיס!** (ב״מ כג.).
בלל באבדה: כיון שאמר ווי לה לחסרון כיס, התיאש ממנה. ובהוראה מעין זו הוא דבור שגור (ובלי „לה").

1270. **ויבוא גם השטן בתוכם** (איוב א׳, ו).
על מחלוקת, פירוד דעות, וכדומה.

1271. **ויבואו האנשים על הנשים** (שמות ל״ה, כב).
על דוחק גדול באספה.

1272. **ויבוקש הדבר וימצא** (אסתר ב׳, כג).
רגיל בדבור.

1273. **ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה** (עזרא ט׳, ב).
משתמשים בו כמו בפתגם (כלומר: ה„גדולים" עוברים את העבירה בראשונה). וכבר היה דבור שגור בימי התלמוד; כי כך מסופר בב״ם (קח.): רבה בר נחמן ראה אילנות על שפת הנהר (מה שאסור עפ״י דין), שאל: למי הם? ענוהו: לרבה בר הונא; אמר: ויד השרים והסגנים וגו׳.

1274. **„ויהי" אינו אלא צרה** (ע׳ מגילה י:; ב״ר פמ״ב ועוד במדרשים).
כך שגור בפי הבריות. ושם בתלמוד: כל מקום שנאמר „ויהי" אינו אלא לשון צער.

1275. **„ויהי" ערב ויהי בקר** (בראשית א).
כך רגילים לאמר בספורים.

1276. **וינצלו את מצרים** (שמות י״ב, לו).
דבור הלצי.

1277. **ויסעו ממתקה ויחנו במרה.**
מליצה של החריזי בתחכמוני (שער י״ז). ונמצאה גם אצל מליצים קדמונים אחרים.

1278. **ויפן כה וכה, וירא כי אין איש** (שמות ב׳, יב).
משמש בהוראה מעין „במקום שאין אנשים וכו׳".

1279. **ויפתח ה׳ את פי האתון** (במדבר כ״ב כח).
בהלצה על נואמים.

1280. **ויצא העגל הזה** (שמות ל"ב, כד).
על ערבוביא.

1281. **ויקם מלך חדש!** (שמות ט"ז, ח).

1282. **וירעו הרועים אותם**
(יחזקאל ל"ד, ח).
את עצמם. על פרנסים ה„מתפרנסים" מקופת הקהל, וכדומה.

1283. **וישכח ישראל את עושהו, ויבן היכלות.** (הושע ה', יד).
בציטאט זה השתמש כבר ר' מנא (ירושלמי סוף פ"ה דשקלים) על הקהלות הבונות להן בתי-כנסיות נהדרים („היכלות"), בעת שהן מזניחות את התורה והמצוות. וכך מצטטים אותו גם עכשיו.

1284. **וישמן ישורון ויבעט** (דברים ל"ב, טו).
שגור מאד.

1285. **ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם**
(תהלים ק"ו, לה).

1286. **ויתרוצצו הבנים בקרבו**
(בראשית כ"ה, כב).
על הפוסח על שתי השעיפים וכדומה (במקרא נאמר, כמובן, בקרבה).

1287. **וכאן הבן שואל** (פסחים קטז. במשנה).
דבור שגור (כלומר: כאן יש לשאול).
ונתפרסם ע"י ה„הגדה".

1288. **וכדי בזיון וקצף** (אסתר א', יח).
מבטא רגיל.

1289. **וכי אומרים לאדם: חטא בשביל שיזכה חברך!** (שבת ד. וש"נ).
מפורסם מאד. ובמקומות אחדים בתלמוד יש גם כזה: „וכי אומרים לאדם עמוד וחטא, בשביל שתזכה", ובנראה, אותו המאמר בכל נוסחותיו היה פתגם שגור.

1290. **וכי דרכו של בועז לשאול בנשים?**
(שבת קיג:).
כך מצטטים בהלצה (עפ"י פרש"י רות ב', ח). ויש בתלמוד — „לשאול בנערה" (כי זו שאלה על הכתוב שם „ויאמר בעז לנערו: למי הנערה הזאת?") וע' במבוא.

1291. **וכי כך עושים לבני לויה?**
(חולין ז.).
דבור שגור. ויש בגמרא בלי „וכי" (הלא לימא: כך עושים——).

1292. **וכי יש לך אדם בישראל שאין לו גואלים?** (קדושין כא. וש"נ).
גואלים—קרובים. מאמר מפורסם. (והוא תמיה על הכתוב (ויקרא כ"ה, כו) „ואיש כי לא יהיה לו גואל").

1293. **וכי כעורה זו...?** (קדושין ט; וש"נ).
בתלמוד בלי „וכי"; „בעורה זו ששנה רבי?" (כלומר: כלום גרועה היא אותה משנה. ולמה אינך מביא ראיה ממנה). ובהוראה מעין זו הוא מבטא רגיל.

1294. **וכי מפני שאתה דורש בת וכת, נוציא (את) זו לשריפה?** (סנהדרין נא:).
כך אמר ר' ישמעאל לר' עקיבא, והוא דבור מפורסם, ומשמש לענינים שונים. (ויש מצטטים: „וכי בשביל שאתה דורש וי"ו—" והיינו הך).

1295. **וכי משוא־פנים יש בדבר?**
(יבמות עט. ועוד).

1296. **וכי עולם של הפקר ראית?**
(איכה רבתי א', ג).

1297. **וכך היה אומר וכך היה מונה**
(מסדר העבודה ליוה"כ; ומקורו במס' יומא).
הלצה מפורסמת היא: מן וכך היה אומר עד וכך היה מונה—רחוק הדרך (או: נופלים „כורעים" כמה פעמים); כלומר: הבטחה יתת אינה עדיין נתינה.

1298. **וכל מעשיך יהיו לשם שמים**
(אבות ב', יב).
מיוחס לר' יוסי הכהן.

1299. **וכפר בעדו...** (ויקרא ט"ז, יז).

הלצה שגורה, שהוראתה מעין „שלך קודם לשל כל אדם"; כי בראשונה „וכפר בעדו", ואח"כ „בעד כל קהל ישראל".

1300. **וכשל עוזר ונפל עזור** (ישעיה ל"א, ג).

1301. **וכתתו חרבותם לאתים** (שם ב', ד; מיכה ד', ג).

1302. **ולא אחר הנער לעשות הדבר** (בראשית ל"ד, יט).

דבור הלצי.

1303. **ולא ידע בשכבו ובקומו** (שם י"ט, לג, לו).

כלומר: לא ידע ולא הבין, לא בראשונה ולא באחרונה (לשון הכתוב: „בשכבה ובקומה").

1304. **ולא נודע כי באו אל קרבנה** (שם מ"א, כא).

על מי שמכניס הרבה ומוציא הרבה; וכדומה.

1305. **ולא נשא אותם הארץ לשבת יחדו** (שם י"ג, ו).

על שנים שמריבים תמיד; וכדומה.

1306. **ולא תאמר: אני העשרתי את אברם** (שם י"ד, כג).

כלומר: אי אפשי ב„טובותיך", כדי שלא תתפאר עלי.

„ומשמע ודומה —" ראה אות מ': „משמע—".

1307. **ונהי בעינינו כחגבים** (במדבר י"ג, לג). בפני „גדולים".

1308. **ונחנו מה כי תלינו עלינו!** (שמות ט"ז, ז).

1309. **ונסו יגון ואנחה** (ישעיה ל"ה, י).

1310. **ונשמרתם מאד לנפשותיכם** (דברים ד', טו).

1311. **ופקדתי על כל לוחציו** (ירמיה ל')— ואפילו על נבאי צדקה (ב"ב ח:).

דרשה יפה של רבה. והיא מפורסמת ושגורה.

1312. **ופרשו השמלה** (דברים כ"ב, יז).

כלומר: דברים ברורים (כמו שפרש"י: דברים המחוורים כשמלה).

1313. **ורחמיו על כל מעשיו** (תהלים קמ"ה, ט).

דבור שגור, המתכוין ל„צער בעלי חיים" כמו שגם רבי הביא פסוק זה לאותו ענין (ע' ב"מ פה.).

1314. **ותבוא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו** (שם ק"ט, יח).

הנאהו מאד; או: הדבר נקלט אצלו היטב.

1315. **ותבקע הארץ לקולם** (מ"א א', מ).

על קול המולה. (במקרא נאמר— „בקולם").

1316. **ותהי האמת נעדרת** (ישעיה נ"ט, טו).

ובדרשה היפה שבתלמוד: שנעשתה עדרים עדרים (שכל כתה ומפלגה מתעקשת להאמין ולפתות כי בה האמת).

1317. **ותהי לחרדת אלהים** (ש"א י"ד, טו).

1318. **ותו לא מידי** (סוכה לו: ויש"נ).

שגור מאד (כפשוטו: ולא עוד כלום). ונמצא פעמים רבות בתלמוד בהוראת: אין להקשות עוד כלום; אין לדון עוד אחר הדבר; וכדומה.

1319. **ותחסרהו מעט מאלהים** (תהלים ח', ו).

מליצה נהדרה, והיא שגורה.

1320. **ותעבור הרנה במחנה** (מ"א כב, לו).

כלומר: השמועה עברה בכל העיר. (במקרא—„ויעבור").

ז.

1321. זאת נחמתי בעניי (תהלים קי"ט, נ').

1322. זבחי אלהים רוח נשברה
(שם נ"א, יט).

1323. זבן וזבין תגרא איקרי?
(ב"מ מ: וש"נ).
משל מפורסם: קנה ומכור (בלי ריוח) רק כדי להקרא סוחר; כלום אפשר הדבר?

זבת חלב ודבש, ראה „ארץ זבת—"

1324. זה אומר בכֹה, וזה—בכֹה
(מ"א כ"ב, כ; דה"ב י"ח, יט).
כך מצטטים. ובמ"א נוסחתו: „ויאמר זה בכה וזה אומר בכה" ובד"ה: ויאמר זה אומר בכה וזה אומר בכה".

1325. זה בא ללַמד ונמצא לָמד
(פסחים כה: וש"נ).
משתמשים בו בדרך-הלצה. ובתלמוד הוא דבור קבוע, ופירושו מתבאר מן הדוגמא הזאת: כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה (דברים כ"ב, כו); וכי מה ענין רוצח אצל נערה המאורסה? הרי זה בא ללמד ונמצא למד: מקיש (משוה, מדמה) רוצח לנערה המאורסה — — ונערה המאורסה לרוצח...". והדבור הנ"ל הובא גם בפרש"י דברים כ"ב, כו, ומכאן פרסומו.

1326. זה הקטן גדול יהיה.
דבור הלצי, לקוח מסדר ברית-מילה.

1327. זה הומס וזה רומס.
שגור ביחוד בפי הסוחרים (על עוזריהם „משולחיהם"); ומקורו בסליחה.

1328. זה חליפתי, זה כפרתי!
דבור הלצי (לקוח מ„סדר כפרות").

1329. זה חלקי מכל עמלי (קהלת ב', י).
כך מצטטים. ובמקרא: „וזה היה חלקי—"

1330. זה לעֻמת זה עשה אלהים (שם ז', יד).
משמש לענינים שונים.

1331. זה מושך לכאן, וזה—לכאן
(זבחים ג', ב).
שם במשנה הנוסח: זה מושך הילך וזה מושך הילך.

1332. זה נהנה וזה לא חסר (ב"ק כ:).
דבור שגור (אעפ"י שנמצא רק פעם אחת בכל הש"ס).

1333. זהו שאומרים עליו אדם גדול הוא?
(זבחים ה.).
כך אמר ריש לקיש לר' אלעזר בתמיה של לעג.

1334. זו אינה צריכה לפנים (ב"מ מז.).
כלומר: „זו אינה קושיא חמורה כל-כך, ואין צורך להכנסה לפני בני הישיבה" (כך אמר ר' אבא. ועל זה אומר רבא: „זו צריכה לפנים ולפני-לפנים"). ובהוראה מעין זו מצטטים אותו.

1335. זו תורה, וזו שכרה!
(ברכות סא; מנחות כט:).
בלעג מר. ובברכות היא קריאת-תמיה של המלאכים אל הקב"ה כשנהרג ר' עקיבא בענויים איומים. ובמנחות זו קריאתו של משה כשהראהו הקב"ה את אחריתו של ר' עקיבא.

1336. זו ואין-צריך-לאמר זו [קתני]
(עירובין עו: וש"נ).
כך מתרצת הגמרא במקומות רבים את המשנה, כשיש בה שני ענינים, שהשני היה אפשר ללמוד מן הראשון בקל-וחומר, ולהפך אומרים: לא זו אף זו [קתני], כשהענין השני חמור מהראשון.

1337. זו מנַיִן לך? (סנהדרין צז:, קא.).
מבטא רגיל (ושם בתלמוד; פעם כפשוטו: מאין לקחת מגילה זו? ופעם: מאין אתה יודע זאת? ובהוראה השנית מצטטים אותו.

1338. זובחי אדם עֲגָלים ישָׁקוּן (הושע י"ג, ב).
לעג חריף על בני אפרים: הורגים אנשים, ונושקים לעגלי הזהב. ומשתמשים בו על „צבועים" וכדומה.

1339. זוודאי קלילי, ואורחא רחיקתא (כתובות סז:).
(הצידה קלה, והדרך רחוקה).
פרש"י: „צידה קלה הכינותי לדרך [illegible] שאני יוצא לה". כך אמר מר עוקבא כשבדק לפני מותו את חשבונות הצדקה שלו ומצא שפיזר לעניים שבעת אלפים דינרים. וכנראה, זה היה פתגם מפורסם מכבר (ואולי פתגם עממי, וכפשוטו).

1340. זחא לעללא לא שכיח, לתליתא שכיח (חגיגה ה.).
מעות לקנות תבואה (לצרכי הבית) לא נמצא, אבל להפסד ולאיבוד — נמצא (כן פרש"י). והוא משל עממי (הד"א).

1341. זוזים-שָׁוָים מזה וּתְגִים לזה (במד"ר כ"ב, ז).
לכן נקראו המעות „זוזים", שזזים ונודדים מזה לזה. זה פתגם חלצי. ורעיונו נמצא גם במשלי הגוים.

1342. זונות מפרכסות זו את זו, תלמידי חכמים לא כל-שכן! (שבת לד.).
מפרכסות—מתקנות שער ראשה שיהא נאה (פרש"י). וזו תוכחה לחכמים המריבים ומתקוטטים. ומשתמשים בו הרבה.

1343. זורע עַוְלה, יקצר אָוֶן (משלי כ"ב, ח).
משל שעבר גם אל לשונות הגוים (בקצת שנויים).

1344. זיל בתר רובא (יבמות קיט. ועוד הרבה).
לך אחר הרוב (ויש בזה הבדל יפה בין רוב דאיתא קמן ובין רוב דליתא קמן, ע"ש).

1345. זיל הכא קא מַדחי ליה, וזיל הכא קא מדחי ליה (מו"ק טו:).
הולך לכאן—מַדחים אותו, הולך לשם—מדחים אותו.

1346. זיל קרי בי-רב הוא! (סנהדרין לג: ועוד).
כלומר: אפילו תינוקות של בית רבן יודעים זאת; והוא דבור שגור.

1347. זילא ליה, שכיחא ליה, פריצה ליה (גטין יג.)
זוללה היא בעיניו לזלזל [illegible] תאותו, מצויה היא לו, ומתנהגת עמו בפריצות (פרש"י). והוא דבור שגור, לענינים שונים.

1348. זָכה נעשית לו סם-חיים, לא זכה נעשית לו סם מיתה (יומא עב:).
על התורה. וזו דרשתו של ר' יהושע בן לוי על הכתוב „וזאת התורה אשר שׂם משה" (שׂם=סם).

1349. זָכה „עזר", לא זכה „כנגדו" (ע' יבמות סג).
כך מצטטים עפ"י פרש"י (בראשית ב', יח) על הכתוב „אעשה לו עזר כנגדו" (וכן הוא בב"ר שם). וביבמות הנ"ל: „זכה עוזרתו, לא זכה כנגדו" (והיא דרשת ר' אלעזר).

1350. זכו „אחישנה", לא זכו „בעִתה" (סנהדרין צח.).
זו דרשת ר' יהושע בן לוי על הכתוב (ישעיה ס', כב) „אני ה' בעתה אחישנה" (על הגאולה). והוא מאמר מפורסם.

1351. זכור תורתו, ואל תזכור מעשיו! (חגיגה טו:)
כך אמרה בתו של „אחר" (אלישע בן אבויה) לרבי, שסירב לפרנסה בגלל חטאות אביה. ובירושלמי שם: „אל תבט במעשיו, הבט בתורתו".

1352. זכותו יגן עלינו!
דבור שגור.

1353. זָכִין לאדם שלא בפניו (ערובין פא: במשנה, ודו"ג).
כלל עתיק, שהיה לדבור שגור (בהוראת:

זכות גורמים לאדם גם שלא בפניו.

1354. זֵכר לחורבן (ע' ב"ב ס:).
מבטא שגור (וגם בהלצה). ובפירוש לא נאמר כן בתלמוד, אבל מבללא נלמד (וברש"י שם: אין מסיידין בית משום אֵבל בית המקדש").

1355. זֵכר למיט (פסחים קטו.).
על חרוסת. והוא בעת דבור הלצי שגור.

1356. זכר צדיק לברכה (משלי י', ז).

1357. זכרונו לברכה לחיי העולם הבא (קדושין לא:).
כך צריך הבן לאמר על אביו המת. והוא נעשה לדבור קבוע על חכמים שמתו (ובר"ת: זללה"ה. וכן זצ"ל: זכר צדיק לברכה).

1358. זכרנו את הדגה! (במדבר י"א, ה).
בלעג על מחבבי הגלות, וכדומה.

1359. זְמן שחורים ומצא לבנים (ביצה י: במשנה).
על יונים בשובך (ביום-טוב). וזה ציטאט שגור מאד (ובפי הבריות בשבוש „לבָנים", הבי"ת בצירה) ומשמש לענינים שונים, וביחוד בהשאלה למשמרים ולחפשים.

1360. זקן אשמאי (קדושין לב:).
זקן רשע ועם-הארץ. ניב מפורסם.

1361. זקן ואינו לפי כבודו (ב"מ ל: ועוד).
בתלמוד לענין השבת-אבידה. והוא דבור שגור בכלל.

1362. זקן ויושב בישיבה (יומא כח:).
תאר-כבוד רגיל (בספרות הרבנית).

1363. זקן שקנה חכמה (קדושין לב:).
וקן נדרש בנוטריקון, והוא כנוי רגיל.

1364. זקני תלמידי־חכמים, כל זמן שמזקינים הכמה נתוספת בהם (משנה סוף קנים; שבת קנב.).

1365. זקני עם־הארץ, כל־זמן שמזקינים טפשות נתוספת בהם (שם ושם).
כך מצטטים שני המאמרים הנ"ל. ובתלמוד יש קצת שנויים בנוסחתם (ובשני המקומות הם מיוחסים לתנאים שונים):

1366. זקף עצמו כמקל (סנהדרין קח.).
„—ועמד לפני הקב"ה ואמר וכו'". וכנראה היה זה דבור מליצי שגור.

1367. זרוק חוטרא לאוירא, אעיקריה נפיל (ב"ר פפ"ו; תנחומא בלק).
הובא גם ברש"י בראשית כ"א, כא; ומכאן פרסומו. ובבמד"ר (כ', כב) נמסר בעברית: „זרוק מטה לאויר, לעיקרו נופל". וע' במבוא (וכונת המשל היא, כי כל איש נמשך ונוהה לעמו ולגזעו).

1368. זרוק מרה בתלמידים (כתובות קג:).
פרש"י: מרה, אימה, שתהא אימתך עליהם. ובהוראה כזו מצטטים אותו (ולאו דוקא בתלמידים).

1369. זריזים מקדימים [למצות] (פסחים ד.; ר"ה לב:).
פתגם עתיק. ומצטטים אותו גם בלי „למצות".

1369a. זרעא די לא יפסוק.
הלצה גסה-חריפה (על זב). והדבור לקוח מ„יקום פורקן".

ח.

1370. חבַל על דאבדין [ולא משתכחין] (סנהדרין קיא. ובמדרשים).
הובא גם ברש"י שמות ו' ט; ומזה היה לדבור שגור (ביחוד על מת); ועפ"י רוב מצטטים רק חציו.

1371. חבַל על דלית ליה דַרתא, ותַרעא לדרתא עביד (שבת לא:; יומא עב:).
כך היה מכריז ר' ינאי על מי שעוסק

בתורה ואין בו יראת־שמים. (דרתא—חצר, תרעא—שער. „שהתורה אינה אלא שער ליכנס בה ליראת שמים, לכך צריך שתקדים לו יראת־שמים"; פרש"י). ומשתמשים בו לענינים שונים.

1372. **חברך חברא אית ליה [וחברא דחברך חברא אית ליה]** (כתובות קט: וש"נ).
לחברך יש חבר [ולחברו של חברך יש חבר]: כלומר: כשידע האחד, יודע הדבר לכל. וזה היה פתגם שגור כבר בימי התלמוד. (ומצטטים, לרוב, רק חציו).

1373. **חברך מית—אשר; איתעשר—לא תאשר** (גטין לז:).
משל עממי יפה (הד"א): אם שמעת שחברך מת—האמן; „שנתעשר—אל תאמן (כי „מיתה שכיחא, עשירות לא שכיחא", כאמור שם קודם מזה). ובפי הבריות שגור: „מית חברך, תאמן וכו'.

1374. **חבּרך הכיר בצרך.**
ממשלי עמנואל (מחברות ע' 87). והכונה, כי בעת שתצטרך לו אז תכיר אם אהבתו נאמנה. ויש דוגמתו הרבה, גם אצל עמנואל גופא.

1375. **חבּרך קרייך חמרא, אוכפא לגביך מריש** (ב"ק צב:).
אם חברך קורא לך חמור, שים על גבך אוכף. זה משל עממי (הד"א).

1376. **חד בדרא** (כתובות יז.).
יחיד בדורו. זה כנוי־כבוד רגיל (ואומרים בהלצה: תרי חד בדרא).

1377. **חדא היא לך, או חדת היא לך?** (ברכות כח.).
יחידה היא לך, או חדשה היא לך? (יש בזה שעשוע־מלים בכונה. וע"ש).

1378. **חדא ועוד קאמר** (שבת כו. ועוד).
דבור קבוע בתלמוד (כלומר: באותו הדבר האחד שאמר, הוא מכוון לשני דברים).

1379. **חדודה קודם לליבונה** (חולין ה.).
דבור מפורסם, והכונה: הדבר מחודד יותר משהוא אמת וברור. ובתלמוד כפשוטו, על סכין שליבנו באש ושחט בה (ע"ש).

1380. **חדשים מקרוב באו** (דברים ל"ב, יז).
בקצת „בטול" כלפי „החדשים".

1381. **חובשי בית־המדרש**
(חגיגה יד. וע' שבת קיט:).
בטוי רגיל. והוא דרש על הכתוב בישעיה (ג'), „לא אהיה חובש": לא הייתי מחובשי בהמד"ר (וכן הוא שם בישעיה בפרש"י; ומזה פרסומו). ושם בשבת: לא אהיה מחובשי עצמן בבהמ"ד.

1382. **חוט של חסד** (חגיגה יב: מגילה יג.).
בטוי שגור. ובשני המקומות בתלמוד נראה, שזו היתה מליצה קבועה.

1383. **חוטא אחד יאבד טובה הרבה**
(קהלת ט', יח).
מצטטים כפשוטו, וגם כדרשת התלמוד (קדושין מ:) בשביל חטא יחידי שחטא, איבד ממנו טובות הרבה (ע"ש).

חוכא ואיטלולא (ע' כחוכא—).

1384. **חולין הוא לך;** (ברכות לב.; ע"ז ד.).
בברכות הוא מדרש הדבור „ויחל משה" (שמות ל"ב): אמר משה להקב"ה: חולין הוא לך מעשות כדבר הזה. ובע"ז נדרש כך הדבור (בראשית י"ח): חלילה לך מעשות וגו' (ושם הובא גם בפרש"י; ומכאן פרסומו).

1385. **חונה מלאך אדני סביב ליראיו ויחלצם** (תהלים ל"ד, ח).

1386. **חוצפא אפילו כלפי שמיא מהני**
(סנהדרין קה.).
חוצפא מועילה אפילו נגד השמים (אלהים). מאמר מיוחס לרב נחמן (ונסמך על מקראות). והוא פתגם שגור.

1387. **חוצפא מלכותא בלא תאגא היא** (שם).
כלומר: שררה גדולה ואינו חסר אלא

כתר מלכות (פרש"י). וגם זה פתגם מפורסם (ובתלמוד הוא מיוחס לרב ששת).

1388. חושך שבטו שונא בנו (משלי י"ג, כד).

1389. חותמו של הקדוש־ברוך־הוא - אמת (שבת נה. ושי"נ).

מאמר מפורסם של ר' חנינא (ובשבת פרש"י: א'מ'ת', אמצעית לאותיות וראשונה ואחרונה, על שם אני ראשון ואני אחרון ואני הוא).

1390. חזור הזור, ולא תצטרך לבלוזר.

חזור הרבה על למודך ולא תצטרך לסגולות לזכרון. פתגם מפורסם, שנמצא כבר בספר הקנה.

1391. חזותו מוכיחה עליו (ב"מ כא:).

דבור שהתאזרח בספרות.

1392. הזי מאן גברא רבה קא מסהיד עליה! (ברכות לז:; חולין ז.).

ראה איזה אדם גדול מעיד על־זה! כך אמר ר' זירא בשני המקומות בתלמוד (בענינים שונים); והוא דבור רגיל.

1393. חזיר פושט טלפיו, כאומר: ראו שאני טהור! (ב"ר ס"ה, א, ועוד במדר').

משל שגור (ובמדרש הנוסח: חזיר, בשעה שהוא רובץ, פושט וכו').

1394. חזית איש אץ בדבריו, תקוה לכסיל ממנו (משלי כ"ט, כ).

1395. חזקה על חבר שלא יוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן (ערובין לב.; פסחים ט.).

מימרא מפורסמת ושגורה. (בתלמוד:— שאין מוציא וכו'. ושם הכונה רק לענין תרומה ומעשרות).

1396. חזקה: שליח עושה שליחותו (ערובין לא: ושי"נ).

כלל עתיק, והוא שגור מאד.

1397. הזית איש מהיר במלאכתו, לפני מלכים יתיצב (משלי כ"ב, כט).

גם הבטוי „לפני מלכים יתיצב" הוא דבור שגור בפני עצמו.

1398. חזרו הדברים ליושנם (ירוש' ברכות ג', ב.; וסנהדרין ב', ב).

ובבבלי נדה (ז:) „לאחר פטירתו של ר' אליעזר, החזיר ר' יהושע את הדבר ליושנו".

1399. חַטאת עמי יאכלו ואל עונם יישאו נפשו (הושע ד', ח).

לעג שנון על הקרבנות והכהנים (הכהנים מתפרנסים מחטאות העם—הקרבנות—ולכן הם מחכים ומצפים לעונותיהם). והוא משמש לענינים שונים הקרובים לכונתו.

1400. חטוף ואכול, חטוף ושתֵה [דעלמא דאזלינן מיניה כהלולא דמי] (ערובין נד.).

כך אמר שמואל לרב יהודה (וע' אות ה': „האי עלמא כבי הלולא").

1401. חִטַיא דקרתך זונין, זרַע מינהון (ב"ר פנ"ט).

גם אם החטים שבמקומך מלאות עשבים רעים, בכל־זאת זרע מהן. זה משל עממי והכונה על לקיחת אשה (וכדומה).

1402. חיב אדם לברך על הרעה, כשם שמברך על הטובה (ברכות סד. במשנה, ושי"נ).

1403. חיויא דרבנן דלית ליה אסותא (שבת קי.; ע"ז כז:).

נחש (שנושך למי שעבר על נדוי חכמים), שאין לו רפואה. ובספרות הרבנות הוא כנוי מליצי לנדוי („לחרם").

1404. חיי, בני ומזוני, לאו בזכותא תליא מלתא, אלא במזלא תליא מילתא (מו"ק כח.).

מאמר מפורסם של רבא.

1405. חיי־שעה—חיי עולם (שבת י. ושי"נ).

בטויים מפורסמים ושגורים. ומקורם בדבור השגור בתלמוד: „מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה" (המשמש בתלמוד לענינים שונים).

1406. **חייך קודמים לחיי חברך**
(ב"מ סב.; ספרא, בהר).
כך דורש ר' עקיבא את הכתוב (ויקרא ל"ה), וחי אחיך עמך". ויש דוגמתו בכמה לשונות (ובאוצר משלינו יש גם פתגמים כנגדו).

1407. **חייך תלואים לך מנגד**
(דברים כ"ח, סו).
מליצה שגורה.

1408. **חילך לאורייתא... שופרך לנשי**
(ב"מ פד.).
ר' יוחנן אמר לריש לקיש (שהיה, לפי האגדה, ליסטים) כשרחצו שניהם בירדן: חילך לאורייתא (כמה כחך יפה לסבול עול תורה, פרש"י). וריש לקיש ענהו: שופרך לנשי (יפיך ראוי לנשים). ושניהם דבורים שגורים.

1409. **חכו ממתקים וכלו מחמדים**
(שה"ש ה', טז).
על נואם, וכדומה.

1410. **חכים יתקרי ורבי לא יתקרי**
(ב"מ פו.).
זה נאמר על האמורא שמואל. ומשתמשים בו הרבה (ביחוד לענין הרבנות התולונית).

1411. **חכם בלילה.**
דבור הלצי שגור בפי כל. והכונה, כי רק בלילה, כשהוא ישן, יוכל להחשב לחכם, אבל לא בהקיץ.

1412. **חכם בעיניו איש עשיר**
(משלי כ"ח, יא).

1413. **חכם לכשירצה** (גטין סז.).
כך נאמר על התנא ר' יהודה, ופרש"י: כשהיה רוצה להיות מתון ומתיישב בדבריו היה חכם. והוא שגור בהוראה זו.

1414. **חכם עדיף מנביא** (ב"ב יב.).
דבור שגור. ובתלמוד הוא מאמרו של אמימר, שמביא לו ראיה קלסבורית מן הכתוב (תהלים צ') „ונביא לבב חכמה". ונפלא הדבר, שגם הרמב"ם במורה הנבוכים (חלק ב', סוף פרק ל"ח) מביא דרש משונה זה!

1415. **חכם שמת הכל קרוביו**
(שבת קה: וש"נ).
כלומר: הכל צריכים להתאבל עליו כאילו הם קרוביו. והוא מאמר מפורסם (ומקורו בברייתא).

1416. **חכמה מפוארה בכלי מכוער**
(תענית ז.; נדרים נ:).
כך אמרה בת-קיסר להתנא ר' יהושע (שהיה אדם מכוער); ובנדרים: תורה מפוארה וכו'. והוא דבור שגור (ביחוד על חכם שמעשיו אינם נאים).

1417. **חכמים, הזהרו בדבריכם**; (אבות א', יא).
שגור מאד (והוא מיוחס לאבטליון).

1418. **חכמים המה להרע [ולהיטיב לא ידעו]** (ירמיה ד', כב).
ומזה הבטוי השגור „חכם להרע". וכל הפסוק הנ"ל היה בימי התלמוד דבור התולי שגור בפי העם (בבבל ובארץ-ישראל) נגד האמוראים (שנקראים „חכמים"). (ע' ערובין כו. וירושלמי יבמות סא. וע' מאמרי „פסוקי המקרא בתלמוד" ב„השלח", תרע"ד).

1419. **חכמת אדם תאיר פניו** (קהלת ח', א).

1420. **חכמת המסכן בזויה** (שם ט', טז).
פתגם זה עבר גם אל משלי הגוים.

1421. **חלב עזים שחורות וחלב עזים לבנות אחת היא** (ב"ר פז"ג).
לא החיצוניות היא העיקר.

1422. **חלום-אחד מששים לנבואה**
(ברכות נז:).
מימרא מפורסמת (ומקורה בברייתא).

1423. **חלומות השוא ידברו** (זכריה י', ב).
במס' ברכות (נה:) שמואל, כשהיה חולם חלום רע, אמר: חלומות השוא ידברו! וכשהיה חולם חלום טוב, אמר: וכי החלומות השוא ידברו?

1424. **חלי השוטים לא ירפא כי-אם בשוטים.**
פתגם, שנמצא ב„קובץ על יד" (קה"ג).

1425. **חלמא טבא הויה** (ברכות נה:).
דבור הלצי שגור (חלום טוב ראית!).
ובתלמוד שם „—חזאי".

1426. **חָם חָטא וכנען נתקלל?**
(ב"ר ל"ו, ז.; תנחומא, נח).
נח קלל את כנען על אשר עשה לו חם.
וזה היה לדבור הלצי, כמו: טוביה חטא וכו',
והדומיים לו.

1427. **חמור נושא ספרים.**
דבור הלצי מפורסם, שנמצא כבר
ב„חובות הלבבות" (שער עבודת אלהים)
ו„בתחכמוני" (433). ומקורו במשלי היונים
והרומאים, ומהם עבר אל כמה אומות חדשות.

1428. **חַמסן יהיב דמי** (ב"ק סב.).
בזה נבדל ה„חמסן" מן ה„גזלן": החמסן
לוקח גם הוא את הדבר בעל-כרחו של בעליו,
אבל הוא נותן לו דמיו (מחירו).

1429. **חומץ בן יין** (ב"מ פג:).
כן קרא ר' יהושע בן קרחה לר' אלעזר
בר' שמעון; כלומר: בן רע לאב טוב (ע"ש).
ובחולין (קה.) נמצא דבור זה בארמית: אמר
מר עוקבא: אנא להא מילתא ח ל א ב ר
ח מ ר א לגבי אבא (ופרש"י: לדבר זה אני
גרוע מאבי כחומץ בן יין). וכנראה היה זה
כנוי רגיל ומפורסם (בשתי הלשונות).

1430. **חמירא סכנתא מאיסורא** (חולין י.).
חמור דבר שיש בו סכנה, מדבר שאסור
עפ"י דין. דבור מפורסם.

1431. **חמרא אפילו בתקופת-תמוז קרירא ליה**
(שבת נג.).
חמור אפילו בתקופת-תמוז קר לו. זה
משל עממי (הד"א). ומשתמשים בו הרבה
בהלצות.

1432. **חֲמָר־גַּמָּל** (ערובין לה. במשנה).
„הרי זה חמר-גמל"; ופרש"י: „כאדם
המנהיג חמור וגמל, שהחמור הולך לפניו וזה
מנהיגו, והגמל הוא מושך, וצריך לפנות
לפניו ולאחריו". וכנראה היה זה דבור שגור.

וכפי הבריות הוא משמש גם לענין ערבוביא,
וכדומה. (והדבור דומה להמשל של קרילוב
„הברבור, הדג והסרטן").

1433. **חמרא למָרֵיה וטיבותא לשַקְיה**
(ב"ק צב:).
משל עממי (הד"א) שגור: היין הוא של
האדון, ושותיו מחזיקים טובה (נותנים תודה)
להמשרת המשקה. והוא משמש לענינים
שונים.

1434. **חמשין דעבדין, טבין מן מאתן דלא
עבדין.** (ירוש' פאה ח', ה).
חמשים (שקל) שעובדים (שמביאים פרי),
טובים ממאתים שאינם עובדים. משל עממי.

1435. **חֵמַת מָלֵא צואה—[והכל רצים אחריה]**
(שבת קנב.).
על האשה. והוא פתגם עתיק („תָנא")
ושגור. ומשמש בהלצה גם לענינים אחרים.

1436. **חמתה מרובה מצלתה**
(סוכה במשנת ראשונה).

1437. **צִלתה מרובה מחמתה**
(שם כב. במִשנה).
שניהם לענין סוכה נאמרו. ושניהם
ציטאטים מליציים לענינים שונים („צלתה"
במקום „צִלה", כדי להשוות עם „חמתה").

1438. **חן מקום על יושביו**
(סוטה מז.; ירוש' יומא ד', א).

1439. **חן אשה על בעלה** (שם ושם).

1440. **חן מקח על לוקחו** (שם ושם).
חן אשה—אפילו היא מכוערת, היא
נושאת חן בעיני בעלה. וכן כלם. (מקח על
לוקחו— סחורה על הקונה אותה). וכלם דבורים
שגורים.

1441. **חנוך לנער על פי דרכו [גם כי
יזקין לא יסור ממנה]** (משלי כ"ב, ו).

1442. **חס ושלום, לא תהא כזאת בישראל!**
(ב"מ פה:; סנהד' יא.).

הובא בתלמוד בענינים שונים ובשם חכמים שונים, ומזה מוכח שזה היה דבור שגור.

1443. **חסד חפצתי ולא זבח** (הושע ו׳, ו).

1444. **חסדכם כענן בקר [וכטל משכים הולך]** (הושע ו׳, ד).
כלומר: אין לו קיום וערך.

1445. **חסורי מחסרא והכי קתני** (ביצה כד. ועוד, ועוד).
כך מבארת הגמרא בהרבה מקומות את דברי המשנה. ודון יצחק אברבנאל, אחרי גרוש ספרד, קרא על עצמו בהלצה את הדבור הנ״ל: כלומר, אחרי שנשארתי בחוסר כל, צריך לעסוק בלימוד (ע׳ בהקדמה לפירושו עה״ת).

1446. **חסיד בחסיד.**
בטוי שגור. והכונה: באותה „האינטימיות" והידידות, כמו „חסיד" עם „חסיד".

1447. **חסידים ואנשי מעשה** (סוכה נא. במשנה).
בטוי רגיל.

1448. **חסידי אומות־העולם יש להם חלק לעולם הבא** (תוספתא סנהד׳ פי״ג ובמדרשים).
מאמר מפורסם.

1449. **חסל סדר פסח!** (מסדר ה„הגדה").
דבור הלצי שגור (כלומר: עברה השמחה! וכדומה).

1450. **חספא בעלמא הוא** (ב״ב לב: ועוד).
חספא-חרס. כלומר, אין לו שום ערך (בתלמוד נאמר על שטר). והוא גם שגור.

1451. **חסר מבטנך ותן על גבך.**
פתגם מצוואת ר׳ יהודה אבן תבון. והכונה: קמץ מאכילתך ולבש בגדים הגונים. ויש דוגמתו במשלי התלמוד: עשיק לגבך — (ע״ש).

1452. **חסר משוגעים אני?** (ש״א כ״א, טו).

1453. **חסרון לא יוכל להמנות** (קהלת א׳, טו).
בטוי שגור.

1454. **חסריה לגנבא, נפשיה לשלמא נקיש** (סנהדרין כב.).
משל עממי נחמד, שהושם בפי אבישג השונמית: היא אמרה לדוד: קחני לאשה; אמר לה: אסורה את לי (כי כבר נשאתי י״ח נשים, ויותר לא הותר למלך); אמרה לו: „חסריה לגנבא וכו׳ (פרש״י: כשהגנב אינו מוצא מקום (יכולת) לגנוב, הוא מחזיק עצמו בענוה כאיש-שלום; כלומר: מפני שזקנת ותשש כחך, אתה אומר שאני אסורה לך).

1455. **חצבי לנהרא, כני לייא?** (ברכות נח.).
הכדים השלמים [הולכים] לנהר [לשאוב מים], [אך] השבורים להיכן [הולכים]? כך שאל „צדוקי" את רב ששת (שהיה סגי-נהור) למה הוא הולך אחרי הקהל, שיצא לקבל פני המלך. וזה בודאי משל עממי, המשמש לענינים שונים.

1456. **חציו לה׳ וחציו לכם** (ביצה טו: ; פסחים סח:).
דברי ר׳ יהושע על חלוקת היום ביום-טוב (כלומר: חציו לאכילה ושתיה, וחציו לבית-המדרש). והוא דבור שגור לענינים שונים.

1457. **חק ולא יעבור** (תהלים קמ״ח, ו).
במקרא כתוב: חק נתן ולא יעבור. אך הבריות מצטטים בלי „נתן". ובלשון זו נמצא כבר ציטאט זה בהקדמת „תוספות יום-טוב" (על משניות), שעפ״י מהר״ל מפראג הנהיגו ללמוד משניות — „חק ולא יעבור".

1458. **חרב איש ברעהו** (ש״א י״ד, כ).
מליצה רגילה על מלחמת אחים (או ריבות במפלגה, וכדומה).

1459. **חרפה לא נשא על קרובו** (תהלים ט״ו, ג).
שגור מאד, וגם בהלצה.

1460. הרש, שוטה וקטן פגיעתם רעה (ב"ק פז. במשנה).
כי החובל בהם חייב, והם שחבלו באחרים פטורים. ובפי הבריות הוא דבור הלצי (ומתכוונים ל ש ו ט ה).

1461. חש בראשו יעסוק בתורה (ערובין נד).
מאמר מפורסם (והליצנים נותנים טעם לזה: כי כשיעסוק בתורה, יראה שאין לו ראש כלל, ולמה הוא חש ?).

1462. התיכה הראויה להתכבד (חולין ק.).
כך מצטטים (ביחוד בהלצות). ובתלמוד, בענין תערובות: „שאני ח ת י כ ה הואיל ו ר א ו י ה להתכבד ב ה לפני האורחים".

1463. חתן דומה למלך (פדר"א פט"ו).
שגור בפי כל. ונתפרסם, כנראה, ע"י „הבדחנים", שהיו מתחילים את „נאומיהם" במימרא זו.

ט.

1464. טב לביש לא תעביד, ובישא לא ימטי ידך (ב"ר כ"ב, ח ועוד במדרשים).
אל תעשה טובה לאיש רע, ולא תבוא עליך רעה. משל עממי.

1465. טב למיתב טן־דו מלמיתב ארמלו (יבמות קיח: וש"נ).
טוב לשבת בשנים (כלומר: אשה ובעלה, יהי מי שיהיה) מלשבת באלמנות. משל זה (על שאיפת האשה לחיות בזווג, איזה שהוא), מובא תמיד בשם ריש לקיש; אך בודאי הוא משל עממי.

1466. טבא חדא פלפלתא חריפתא ממלי צנא קרי (יומא פה: וש"נ).
טובה פלפלת חריפה אחת מסל מלא דלועים. והוא משל עממי (הד"א), ויש כאן שעשוע מלים: „פלפלא חריפא" שהוראתו „פלפלין" וגם „פלפול חריף" (וכך היא גם כונתו ושמושו).

1467. טבא הדא ציפרא כפותא, ממאה פרחיין (קה"ר ד', ו).
טובה צפור אחת כפותה ממאה הפורחים באויר. משל עממי שיש דגמתו בכמה לשונות, וגם באוצר-משלינו.

1468. טבא לשתא דטבת ארמלתא (תענית ו:).
אשרי השנה שחודש טבת הוא אלמנה; כלומר, שאין גשמים יורדים בו על הארץ להולידה ולהצמיחה. (המטר הוא ב ע ל ה של האדמה, ע"ש).

1469. טבא לשתא דטבת מנוולתא (שם).
אשרי השנה שבחודש טבת הדרכים מנוולים בטיט מפני הגשמים. ושני הפתגמים הנ"ל הם מ ש ל י ־ ה א כ ר י ם, אעפ"י שהובאו בשם חכמים.

1470. טבא תרי מתלת (שבת קנב.; דרך ארץ זוטא. פ"י).
טובים שתי הרגלים של ימי בחרות, משלש של ימי-זקנה [שצריך משענת לרגליו; פרש"י. זה משל עתיק, שנמסר בברייתא בשם ר' יוסי בן קיסמא.

1471. טבין ותקילין (ב"מ מד:).
דינרים טובים וכבדי-משקל; וזה מעין „כסף עובר לסוחר".

1472. טביעות־עין של תלמיד חכם (ע' שבת קיד.).
דבור שגור בפי הבריות. ושם בשבת: „איזהו תלמיד-חכם שמחזירים לו אבידה בטביעות העין וכו'. ובב"מ (יט.) „משום טביעות-עינא אהדרוה ניהלי דזוקא צורבא מרבנן". ושם (כג:) „נפקא מינה לאהדורי לצורבא מרבנן בטביעות עינא".

1473. טוב ארוחת־ירק ואהבה שם, משור אבוס ושנאה בו (משלי ט"ו, יז).

1474. טוב ארך־אפים מגבור [ומושל ברוחו מלכד עיר] (שם ט"ז, לב).

1475. טוב אשר לא תדור, משתדור ולא תשלם (קהלת ה', ד).

1476. טוב אשר תאחז בזה, וגם מזה אל תנח את ידך (שם ז', יח).
שגור מאד, ובכונת אל החליכה ב„שביל הזהב".

1477. טוב לחסות באדני, מבטח באדם (תהלים קי"ח, ח).

1478. טוב ללכת אל בית־אבל, מלכת אל בית־משתה (קהלת ז', ב).

1479. טוב לגבר כי ישא עול מנעוריו (איכה ג', כז).

1480. טוב לסבול שוטה מחצי־שוטה.
פתגם יפה שנמצא ב„מבחר הפנינים" (שער המוסר).

1481. טוב לשבת על פנת־גג, מאשת מדנים ובית־חבר (משלי כ"א, ט; כ"ה, כד).

1482. טוב לשמוע גערת חכם, מאיש שומע שיר־כסילים (קהלת ז', ה).
כלומר: מלשמוע שיר־תהלה ותשבחות של כסיל.

1483. טוב לשמים וטוב לבריות, זהו צדיק טוב (קדושין ם.).
זה דרש על הכתוב (ישעיה ג') „אמרו צדיק כי טוב": וכי יש צדיק טוב, ויש צדיק שאינו טוב? אלא טוב לשמים וטוב לבריות זהו צדיק טוב; טוב לשמים ורע לבריות, זהו צדיק שאינו טוב. וזה מפורסם ושגור.

1484. „טוב מאד", זה יצר־הרע (ב"ר ט', י).
מאמר נפלא. והוא דרש על הכתוב (בראשית א', לא) „וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" (והכונה, כי בלי יצר הרע, בלי תאוות סוערות, לא היה העולם מתקדם).

1485. „טוב מאד", זה המות (שם ט', ה).
גם זה מאמר מצוין. ובפי הבריות הוא שגור בהלצות.

1486. טוב מעט ביראת־אדני, מאוצר רב ומהומה בו (משלי ט"ו, טז).

1487. טוב מעט בכונה מהרבות בלא כונה.
פתגם שגור, ומקורו בטור אורח חיים סימן א' (ומזה שם ב„שולחן ערוך").

1488. טוב מעט בצדקה, מרוב תבואות בלא משפט (משלי ט"ז, ח).
תבואות—הכנסות.

1489. טוב מעתיק דברים מועילים, ממחבר דברים בטלים.
פתגם (מתורגם) של הסופר מרדכי אהרן גינצבורג; ונתאזרח בספרות.

1490. טוב־מראה עינים מהלך־נפש (קהלת ו', ט).
מצטטים בניגוד המציאות להויה, וכדומה.

1491. טוב עוללות אפרים מבציר אביעזר (שופטים ח', ב).
כך ענה גדעון בענוה לאנשי אפרים. וכנראה היה הדבור „טוב עוללות... מבציר..." מליצה עממית שגורה.

1492. טוב פת חרבה ושלוה בה, מבית מלא זבחי ריב (משלי י"ז, א).

1493. טוב שבנחשים רצוץ את מוחו! (מכילתא, בשלח; תנחומא שם).
יש דוגמתו במשלי הגוים.

1494. טוב שברופאים לגיהנם (משנה סוף קדושין).
נאמרו בו פירושים רבים. ובפי הבריות הוא דבור הלצי.

1495. טוב שכן קרוב מאח רחוק (משלי ח', יא).

1496. טוב שם משמן טוב (קהלת ז', א).

1497. טובה חכמה מגבורה (קהלת ט', טז).

1498. טובה חכמה מפנינים, וכל חפצים לא ישוו בה (משלי ח', יא).

1499. טובה חכמה עם נחלה (קהלת ז, יא).

כפשוטו. ובתלמוד (בכורות נב:) נראה, שזה היה פתגם שגור בהוראה מושאלת: טובה חריפות עם בקיאות; כי בלי בקיאות, תצא החריפות לבטלה (ע"ש).

1500. טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות (ברכות ז.).

מרדות, פרש"י: לשון רדוי והכנעה, שאדם שם על לבו מאליו. ובהוראה זו מצטטים אותו. בעל המאמר הוא ר' יוחנן משום ר' יוסי. וריש לקיש אמר: יותר ממאה מלקות, שנאמר תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה (וע"ש ברש"י).

1501. טובה צִפרנם של ראשונים מכריסם של אחרונים (יומא ט: ; ב"ר פס"ה).

דבור מפורסם. בעל המאמר—ר' יוחנן.

1502. טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת (משלי כ"ז, ה).

מצטטים אותו בשתי הוראות: כפשוטה, וגם: התוכחת המגולה טובה כשהיא באה מתוך אהבה מסותרת.

1503. טוביה חָטא, וזיגוד מינגד! (פסחים קיג: ; מכות יא.).

מינגד—לוקה (ע' כל הענין במבוא). ויש הרבה מעין זה במשלי הגוים וגם באוצר-משלינו.

1504. טובים השנַים מן האחד (קהלת ד', ט).

1505. טובל, ושרץ בידו (ע' תענית טז.; ותוספתא וירושלמי שם).

כך מצטטים, כי כן הלשון בפרש"י איכה (ג', מא), וגם בילקוט משלי (סוף רמז תתקס"א). ושם בתלמוד הובא בלשון ארוכה:

„אדם שיש בו עבירה ומתודה ואינו חוזר בו: דומה למי שתופס שרץ בידו, שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה; זרקו מידו, כיון שטבל במ' סאה מיד עלתה לו טבילה".

1506. טוחן הרבה ומוציא קמעא (גטין סו.).

למד הרבה ושוכח מעט. כך נאמר שם על ר' שמעון. ומצטטים אותו בהוראות הקרובות לזו, וגם בהלצה.

1507. טוט אסר, טוט שרי (מו"ק טז.).

זה נאמר שם לענין נִדוי (שַמתא, ש„מחרימים" ע"י תקיעת שופר). טוט—קול השופר—הוא אסר, והוא בעצמו יכול להתיר לו (ע"ש). מימרא זו הובאה בשם שמואל; ומורגש בה ריח הלצה.

1508. טול וצא, טול וצא; (יומא סה: במשנה).

„הבבליים (או האלכסנדריים) היו מתלשים בשערו (של שעיר המשתלח) ואומרים לו: טול וצא, טול וצא! (טול מהר וצא, ואל תַשהה עונותינו אצלנו עוד; פרש"י). וזהו בכלל בטוי קבוע; כגון בפסחים (פט:) בענין אחר: טול חלקך וצא.

טול קיסם-טול קורה. ראה „אם אמר לו טול—"

1509. טועה כמַקל של סומא (ירוש' תרומות ה', א).

„כל ימינו היינו טועים בה (באותה הלכה) כמקל הזה של סומא" (שהוא מגשש בו מבלי הדעת). והוא דבור רגיל.

1510. טורא בטורא לא פגע, אינש באינש פגע.

הר בהר אינו נפגש, אך אדם באדם נפגש. משל שגור (שנמצא מלה במלה בלשונות הגוים) ואין לו מקור. וע' במבוא.

1511. טינא היתה בלבם (חגיגה טו:).

פרש"י: רשעים היו מימיהם. ועכשיו משתמשים בבטוי זה בהוראת: הרעוסות גמורה וכדומה.

1512. טלאי על־גבי טלאי (ברכות מג: ועוד).
משמש גם בהלצות.

1513. טלטולא דגברא קשה מדאיתתא
(כתובות כח. ; סנהד' כו.).
טלטולים ונדודים קשים לאיש יותר מלאשה. מאמר מפורסם של רב, ונסמך על הכתוב בשבנא (ישעיה כ"ב) הנה ה' מטלטלך טלטלה גבר.

1514. טלית שכולה תכלת (ירוש' סנהד' י', א.; במד"ר ותנחומא פרשת קרח).
בתלמוד ובמדרשים בענין ציצית (אם טלית כזו חייבת או פטורה מן הציצית). והובא גם ברש"י במדבר ט"ז, ב; ומזה־היה לדבור מליצי־הלצי (על אדם שהוא כולו טוב, וכדומה).

1515. טמן עצל ידו בצלחת, גם אל פיהו לא ישיבנה (משלי י"ט, כד).

1516. טמן עצל ידו בצלחת, נלאה להשיבה אל פיו (שם כ"ו, טו).
ע' במבוא.

1517. טעות גוי—(ב"ק קיג:).
בפי הבריות הוא דבור הלצי (וע"ש בגמרא, ביחוד „בחסרונות הש"ס", דברים שראוים לשימת־לב גם ע"ד הבלעה בחשבון—).

1518. טעות לעולם חוזר.
דבור שגור (והוא נוסח קבוע בחשבונות):
ולקוח מלשון ה„חושן משפט" (רל"ב, א) ומקורו ברמב"ם הלכות מכירה (ריש פט"ו).

1519. טעם לפגם (ע"ז לו. ועוד).
בתלמוד לענין תערובות. והושאל לענינים רוחניים.

1520. טעמו ונימוקו עמו (ע' גטין סז. ופרש"י).
כך שגור בפי הבריות. ובתלמוד (שם ובכמה מקומות): „ר' יוסי נימוקו עמו" ופרש"י: „טעמו ורואיתו". ומזה הורכב בפי הבריות „טעמו ונמוקו".

1521. טענו חטים והודה לו בשעורים (שבועות לח: ; במשנה, וש"נ).
הלכה מפורסמת. ובפי הבריות הוא דבור הלצי בכלל, על המודה שלא ממין הטענה. והליצנים אומרים: טענו חטים והורה לו בשור הנסקל; או—„בפריה ורביה"; וכדומה.

1522. טפה זו מה תהא עליה? (נדה טז:).
„המלאך הממונה על ההריון נוטל טפה ומעמידה לפני הקב"ה ושואל: טפה זו מה תהא עליה? חלש או גבור, וכו'. ובציטאט הושאל לעניני ספרות (שפת־דיו), וגם לענינים אחרים.

1523. טפה של מרה תלויה בה (ע"ז כ:).
בחרבו של מלאך המות. ובציטאט בהשאלה, מעין „אליה וקוץ בה", וכדומה.

1524. טפלי תלו בֵיה (חולין יח:).
בנים קטנים תלויים עליו לזון (פרש"י).
והוא בטוי שגור.

1527. יאה עניותא לישראל
(חגיגה ט: ; ובמדרשים).
משל עמַמי עתיק. „חזר הקב"ה על כל מדות טובות ליתן לישראל ולא מצא אלא עניות; היינו דאמרי אינשי: יאה עניותא ליהודאי כברזא סומקא לסוסיא חיורא" (כשמיכה אדומה לסוס לבן). ובמדרשים (ויק"ר

י"ג; לה; ושהש"ר א) הנוסח משונה קצת ובילקוט תהלים (רמז תרמ"ה) אמר ר' יוחנן... שאין עניות וזה מהם (מישראל) משחרב בית־המקדש. ע"ש.

1526. יאוש שלא מדעת (ב"מ כא.).
בציטאט פירושו: יאוש בלי חשבון ודעת. ובתלמוד (לענין אבידה) הוא בטוי משפטי,

ופרש"י: „דבר שסתמו יאוש, לכשידע שנפל ממנו, וכשמצאו עדיין לא ידעו הבעלים שנפל מהם".

1527. יאכל אדם וישתה פחות ממה שיש לו, וילבש ויתכסה במה שיש לו, ויכבד אשתו [ובניו] יותר ממה שיש לו (חולין פד:).

פחות ממה שיש לו — פחות מכדי היכולת (וכן בכולם). ויש עוד פתגמים מעין זה באוצר-משלינו. (ושם בחולין הוא דרש יפה, בשם ר' אמי או ר' אסי, על הכתוב (תהלים קי"ב) „טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט".

1528. יאמרו כל הסריקין אסורים וסריקי ביתוס מותרים (פסחים לז. וש"נ).

„שאל ביתוס בן זונין לחכמים: מפני מה אמרו לעשות סריקין (כעכין) המצויירין בפסח — אמרו לו — אמר להם: אפשר יעשנה כדפוס...? אמרו לו: יאמרו כל הסריקין וכו'". כלומר: אי אפשר להתיר לאחד (אעפ"י שהוא יכול לעשות זה באופן המותר), מה שאחרים לא יוכלו לעשות כמוהו בהיתר. ובמין הוראה זו הוא ציטאט.

1529. יארוד ילדה ואגנרמתא שרא (כתובות סב:).

התנין הוליד תולדותיו והטיל פורענותם על בני העיר; פרש"י. כך היה רב יהודה אומר לאבות שלא רצו לזון את בניהם (אלא את בנותיהם). ובמובן הוא משל עממי (על אב אכזרי), שרב יהודה השתמש בו בענינים כאלה.

1530. יבוא בעל הכרם ויכלה את קוציו (ב"מ פג: ; ירוש' מעשרות ג', ד).

ר' אלעזר בר' שמעון היתה עפ"י השלטון הרומי לתפוס גנבים ולמסרם למלכות. ועל תוכחת ר' יהושע בן קרחה ענהו: „קוצים אני מכלה מן הכרם". שלח לו ריב"ק: „יבוא בעל הכרם יפה' (הקב"ה) כי כרם ה' צבאות בית ישראל, ויטול את קוציו של הכרם). וזה פתגם מפורסם.

1531. יבוא בעל השור ויעמוד על שורו (ב"ק קיב: ; סנהד' יט.).

שנאמר (שמות כ"א) „והועד בבעליו"; והכונה לא רק בשור, אלא בכל דבר צריך לדון בפני בעליו, כדי שיוכל לעמוד ולהצטדק. (לכן אמר ר' יוחנן: אין מקיימים את השטר שלא בפני בעל-דין; והדומה). והוא ציטאט הלכי, בהוראה מעין הנ"ל.

1532. יבוא גשם מכל מקום (מגילה יז:).

מאיזה מקום שיבוא. והוא דבור הלצי שגור.

1533. יגדיל תורה ויאדיר (ישעיה מ"ב, כ"א).

כבר בתלמוד היה זה דבור שגור בהוראה הלצית קצת, כשמושו אצלנו. לדוגמא, במס' חולין (סו:) ולכתוב רחמנא קשקשת ולא לכתוב סנפיר? אמר ר' אבהו וכן תנא דבי ר' ישמעאל: יגדיל תורה ויאדיר. (וע' ב"ק ה., בתוספות דבור המתחיל „להולדותיהן").

1534. יגיד עליו רעו (איוב ל"ו, לג).

בהוראת: יעיד עליו חברו (פסוק שני או הלכה הדומה לו) היה דבור שגור כבר בתלמוד (בבבלי ובירושלמי, כמו שהוכחתי במאמרי „פסוקי המקרא שבתלמוד" ב„השלח") וכן הוא בספרות הרבנית.

1535. יגיח ירדן אל פיהו (איוב מ', כג).

בהלצה על סובא.

1536. יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכ"ח, ב).

יגעתי ומצאתי — תאמין. „אם יאמר לך אדם יגעתי —".

1537. יד העדים תהיה בו בראשונה (דברים י"ז, ז).

וד קלפנות עדים=אידים בודין;

כלומר, חתן, והוא פתגם הלצי על היחס הרע שבין חתן וחותנו.

1538. יד חרוצים תמשול (משלי י"ב, כד).

1539. יד ישראל באמצע.
בסוי שגור. ובב"ם (ע:) „יד נכרי באמצע".

1540. יד ישראל תקיפה (ב"ק צו:).
דבור הלצי שגור. ובתלמוד: כאן בזמן שיד ישראל תקיפה על העכו"ם.

1541. ידו בכל ויד כל בו (בראשית ט"ז, ב).
דבור הלצי (על „איש ריב ואיש מדון לכל הארץ", וכדומה).

1542. ידו על העליונה... ידו על התחתונה (שקלים פ"ד ופ"ה במשנה; ב"מ עו. במשנה. ועוד).
בשקלים: „יד הקדש על העליונה". ובמשנה ב"מ: „ידו (ידם) על תחתונה". והוא בסוי שגור.

1543. ידי מסולקות מ— (כתובות פג. וש"נ).
בסוי שגור. ובתלמוד: „אין לי עסק בה וידי מסולקות הימנה" (על שדה).

1544. ידים מוכיחות (נדרים ה: וש"נ).
בתלמוד הוראתו מעין „דברים ברורים". ובפי הבריות הוא מעין „רגלים לדבר".

1545. ידים עסקניות הן (סוכה כו:).
מימרא מפורסמת; ומשמשת בהלצות.

1546. ידינו לא שפכו את הדם הזה (דברים כ"א, ז).
שגור גם בהלצות.

1547. ידע שור קונהו (ישעיה א', ג).

1548. יהא רעוא דאימא מילתא דתתקבל (ביצה לח.).
יהי רצון, שאומר דבר שיתקבל (לחכמי המקום, שלא אבוש). כן אמר ר' אבא כשעלה לארץ־ישראל. וזה מאמר סורגל בספרות הרבנית.

1549. יהב הכמתא לחכימין ומנדעא לידעי־בינה (דניאל ב', כא).

ועל זה דרש ר' יוחנן (ברכות נה.) „אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה". וזה קרוב להלצה.

1550. יהודה ועוד לקרא? (קדושין ו.).
וכי המקרא צריך סיוע ממנהג שביהודה? (פרש"י). ובספרות הרבנות, וגם בפי הלמדנים, הוא דבור שגור בניחותא: „כיהודה ועוד לקרא", בהוראה מעין „כאופן החמישי לעגלה".

1551. יהי אדם מן הנרדפים ולא מן הרודפים (ב"ק צג.).
מאמר מפורסם של ר' אבהו. ויש דוגמתו במשלי הגוים.

1552. יהי אדם רך כקנה ואל יהי קשה כארז (תענית כ.).
מובא בלשון תנו רבנן, והוא מפורסם.

1553. יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני־ביתך (אבות א', ה).
מיוחס ליוסי בן יוחנן איש ירושלים. והליצנים מפרשים פתגם זה כך: אם יהיה ביתך פתוח לרוחה, סוף בני ביתך להיות עניים, כי כל הונך יתבזבז או יגונב.

1554. יהי הן שלך צדק ולאו שלך צדק (ב"ם מט.; ירוש' שביעית י', ט).
זה דרש יפה של ר' יוסי בר' יהודה על הכתוב (ויקרא י"ט, לו) „הין צדק יהיה לכם". והוא מפורסם ושגור.

1555. יהי חלקי עם מי שהושדים אותו [בדבר] ואין בו (שבת קיח:; מו"ק יח:).
מאמר מפורסם של ר' יוסי, ומזה נתפשט הבטוי „חשוד איש במה שאין בו".

1556. יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך (אבות ב', י).
מיוחס לר' אליעזר. (ו„החסידים" מפרשים אותו בדרך מחודד: הכבוד שחבריך נותנים לך, יהי בעיניך כאילו אתה בעצמך נותן לך כבוד; כלומר, לא תתפעל ממנו ולא ירום לבבך בו).

1557. **יהי לך אשר לך!** (בראשית ל״ג, ט).
דבור רגיל.

1558. **יהי מורא־שמים עליכם כמורא בשר ודם** (ברכות כח:).
מאמר מצוין של רבן יוחנן בן זכאי; כך ברך את תלמידיו לפני מותו: יהי רצון שיהא מורא שמים וכו׳. אמרו לו תלמידיו: עד כאן? (לא יותר ממורא בשר ודם?) אמר להם: ולואי! תדעו, שכשאדם עובר עבירה (בסתר) הוא אומר: שלא יראני אדם! (ומפני הקב״ה, שהכל גלוי לפניו, אינו ירא כלל).

1559. **יהי ממון חברך חביב עליך כשלך** (אבות ב, יב).
מיוחס לר׳ יוסי הכהן. והליצנים מגלים בו פנים שלא כהלכה.

1560. **יהללך זר ולא פיך** (משלי כ״ז, ב).
והליצנים מבארים: ולא (אם אין אחרים מהללים אותך), אזי פיך (תהלל את עצמך).

1561. **יֵהָרֵג ואל יעבור** (פסחים כה: וש״נ).
„אם אמר נכרי לישראל: הרוג או תיהרג, יֵהָרֵג ואל יעבור עבירה זו״; פרש״י. (וכן בעבודה זרה וגלוי־עריות). ובפי הבריות הוא דבור שגור על עקשן, וכדומה. (ובהלצה, על סוס שאינו זז ממקומו, למרות הכאות השוט).

1562. **יודע את האמת ומכוין למרוד בה.**
דבור שגור. והוא נעשה בהתכונת דברי רש״י (בראש׳ י׳, יט): „יודע את רבונו ומכוין למרד בו״.

1563. **יודע צדיק נפש בהמתו** (משלי י״ב, י).
משתמשים בו בהלצות שונות. ושמושו בהשאלה הוא עתיק־יומין; כי בתלמוד (נדרים נ.) הוא מושם בפי אשת ר׳ עקיבא, בהוראה, שבעלה יודע כמה נצטערה בשבילו (ע״ש).

1564. **יום טוב שני לגבי ראשון כחול שַוְיוהו רבנן** (ביצה ו.).
כך מצטטים. ושם בתלמוד: יו״ט שני לגבי מת (לענין קבורת מת) כחול וכו׳, אך כבר הקדמונים צטטו כנ״ל; כי ב„שלשלת הקבלה״ מסופרת אגדה, שאחרי מות הריבב״א (ר׳ יום טוב בן אשבילי), רצה ר׳ יום טוב אחר לקחת את אלמנתו לאשה, והאלמנה השיבה אליו בציטאט חריף זה: יום טוב שני לגבי ראשון, כחול שוייהו רבנן (אך אפשר שגם היא אמרה: לגבי מת, וגם אז עולה החדוד יפה).

1565. **יום ראשון – אורה, יום שני־טורה, יום שלישי־סורה.**
פתגם הרזוי של בן־זאב (בספרו „מגלת תלמוד״) על יהם שבין אורח ובעה״ב, והוא תרגום מוצלח מאשכנזית („ערשטען טאג גאַסט צווייטען לאסט, דריטטען שטינקט ער פאַסט״ וקרוב לזה יש בבמדב״ר סוף פ׳ פינחס, ע״ש.

1566. **יוסיף דעת, יוסיף מַכאוב** (קהלת א׳, יח).
על הפתגם המצוין הזה (השגור בפי כל) באה דרשה גסה במס׳ סוכה (מב); ע״ש.

1567. **יוצא דופן** (בכורות יט. במשנה).
בפי הבריות הוא בטוי הלצי, מעין „ברת העורף״, וכדומה.

1568. **יוצק זהב רותח לתוך פיו** (סנהדרין צב:).
כך אמר ר׳ יצחק על דברי נבוכדנאצר (דניאל ג׳) „אתוהי כמה רברבין וגו׳. והדבור „יוצק זהב רותח וכו׳״ היתה אחרי כן למליצה שגורה (לגנות אדם גדול); וביחוד השתמש בה הרמב״ן בפירושו על התורה, כלפי הראב״ע. וע׳ במבוא.

1569. **יורד לטמיון** (סוכה כט: ובמדרשים).
בטוי שגור. ובתלמוד: בשביל ד׳ דברים נכסי בעלי־בתים יוצאים לטמיון (ופרש״י: שנטמנים וכלים מאליהם). אך כבר ברש״י ב״מ סט: ד״ה כלו וזוזי, הוא מצטט „ירדו לטמיון״.

1570. **יורד עמו לחייו**
(יומא עה.; קדושין כח. ועוד).
במוּי שגור (ובפרש"י: בכל דבר שהוא יכול להקניטו ולהפסידו הוא יורד).

1571. **יורה יורה, ידין ידין** (סנהדרין ה.).
נוסח מקובל של „סמיכות" (התרת הוראה). ובתלמוד ענינו כך: כשירד רב לבבל, אמר ר' חייא לרבי: בן אחותי יורד לבבל. יורה? (כלומר, נותן אתה לו רשות להורות באיסור והיתר?) יורה! (כלומר, כך ענה רבי בהסכמה). ידין? (דיני ממונות) ידין! (תשובת רבי). יתיר בכורות? אל יתיר!

1572. **יותר משהאיש רוצה לישא, אשה רוצה להנשא** (יבמות קיג. וש"נ).
פתגם עתיק.

1573. **יותר משהעגל רוצה לינוק, הפרה רוצה להניק** (פסחים קיב.).
כך ענה ר' עקיבא (כשהיה חבוש בבית האסורים) לר' שמעון בן יוחאי, שבקש ממנו ללמדו תורה. וזה משל עממי. ע' במבוא.

1574. **יחיד ורבים, הלכה כרבים**
(ברכות ט. וש"נ).

1575. **יין המשומר** (ברכות לד:).
„מאי: עין לא ראתה (ישעיה ס"ד)? אמר ריב"ל זה יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית. והוא דבור שגור (ובהלצה).

1576. **יין ושנה לרשעים, הנאה להם והנאה לעולם** (סנהדרין עא: במשנה).
פרש"י: כל זמן שהם שותים וישנים אינם חוטאים ואינם מריעים לבריות. והוא פתגם שגור.

1577. **יין ישמח לבב אנוש**
(תהלים ק"ד, טו).

1578. **יין ישן, שדעת זקנים נוחה הימנו**
(מגילה טז:).
חובא גם ברש"י בראשית (כה, כג); ומכאן פרסומו.

1579. **יין למרי־נפש** (משלי ל"א, ו).

1580. **יישר כחך ששברת** (שבת פז. וש"נ).
דרשה מפורסמת של ריש לקיש על הכתוב (שמות ל"ד) „אשר שברת" (את הלוחות). ובציטאט הוא משמש לענינים שונים.

1581. **ייתי ולא איחמיניה** (סנהדרין צח:)
יבוא (בן דוד, משיח) ואל-נא אראהו! (כן אמרו שם חכמים אחדים משום חבלי משיח) והוא דבור שגור לענינים הקרובים לו.

1582. **יכה יוסי את יוסי** (סנהדרין נו. במשנה).
שם במשנה הוא כנוי לגידוף השם (במקום יכה הוי"ה את הוי"ה). ומצטטים אותו לענין קטטות בין היהודים בהוראת: יכה יהודי את יהודי.

1583. **יכין—וצדיק ילבש** (איוב כ"ז, יז).
הרשע יכין, והצדיק יירשנו וישתמש בעזבונו. כן מצטטים אותו בתלמוד (למשל, ב"ק קיט.). ובהוראה מעין זו הוא דבור הלצי שגור (גם אצל המשחקים בקלפים).

1584. **ילדות היתה בי [והעזתי פני ב-]**
(ב"ב קלא.)
דברי רבי „— — —והעזתי פני בנתן הבבלי". והוא ציטאט (גם חציו הראשון לבד).

1585. **ילפון מקלקלתא, ומתקנתא לא ילפון** (ירוש' מו"ק ב', ב).
„לומדים מקלקלה, ומתקנה אין לומדים". זה פתגם על קלות דעת האדם, שהוא לומד מאחרים את הרע ולא את הטוב. ויש דוגמתו בלשונות הגוים, וגם באוצר־משלינו („במקולקלים שבהם עשיתם וכו'").

1586. **ימים ידברו** (איוב ל"ב, ז).
בציטאט הוראתו מעין: נחיה ונראה עם מי הצדק. ובונת הפסוק היא—כאמור שם אחרי כן: „אמרתי ימים ידברו ורוב שנים יודיעו חכמה"; זהו אפוא מעין „בישישים חכמה".

1587. **ינוח בשלום על משכבו.**

דבור שגור (על מת), לקוח מנוסח „אל מלא רחמים", ועיקרו בישעיה (נ"ז, ב) „יבוא שלום ינוחו בשלום על משכבותם".

1588. ינוחו לו (לך) ברכות על ראשו (ראשך)! (ברכות לג. וש"נ).

1589. יַנִּקוּתָא כלילא דורדי, סַבּוּתָא כלילא דהילפי (שבת קנב.).

הילדות היא עטרת-שושנים, הזקנה—עטרת קוצים. כנראה שם בתלמוד הוא משל עממי שהביא רב דימי מארץ-ישראל (כי אתא רב דימי אמר:—).

1590. יסורים של אהבה (ברכות ה:).

בתלמוד הוראתו: יסורים שהקב"ה מייסר את הצדיק בעולם הזה, בלי שום עון, כדי להרבות שכרו בעולם הבא; כדכתיב: „את אשר יאהב ה' יוכיח". ובציטאַט הכונה: יסורים מתוך אהבה (אהבת-נשים). ובהלצה, על מחלות ויניריות.

1591. יעבור עלי מה! (איוב י"ג, יג).

מליצה שגורה.

1592. יעלו עשבים בלחייך, ועדיין בן-דוד לא יבוא! (ירוש' תענית ד', ה, ועוד).

כן גער ר' יוסי בן תורתא ברבי עקיבא, אשר חשב את בר-כוכבא למשיח. והדבור יעלו עשבים בלחייו הוא במובן שגור.

1593. יעלו שמים ירדו תהומות (תהלים ק"ז, כו).

מליצה זו על אניות הים בשעת סערה, היתה שגורה בפי הבריות בזמן התלמוד; כמו שנראה מספור של רבה בר בר חנה (ב"ב עג:) „ואותו היום יעלו שמים ירדו תהומות הוה".

1594. יערב עליך המקח! (ירוש' כתובות פ"א).

דבור הלצי. וע' „לך זכה במקחך".

1595. יערב לכם ויבשם לכם! (שהש"ר ריש פ"ה).

דברי בעל-הבית לאורחיו.

1596. יפה כח הבן מכח האב (שבועות מח. וש"נ).

שהבן גובה (בשטר) מן היתומים בשבועה ושלא בשבועה, והאב אינו גובה אלא בשבועה (ע"ש). אך ביתר המקומות בתלמוד נראה שזה היה דבור שגור, כמעט הלצי. וכן הוא גם עכשיו.

1597. יפה שתיקה לחכמים, קל-וחומר לטפשים! (פסחים צט. וירושלמי ותוספתא שם).

1598. יפה תלמוד תורה עם דרך-ארץ (אבות ב', ב).

מיוחס לרבי גמליאל ברבי.

1599. יפוצו מעינותיך חוצה (משלי ה', טז).

מצטטים בהוראת: פרסם דברי-תורתך (או חכמתך) ברבים (בדפוס).

1600. יפיותו של יפת באהלי שם (מגילה ט: וירוש' שם).

דבור מפורסם ושגור. והוא דרש של ר' חייא בר אבא על הכתוב (בראש' ט') „יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם". ורש"י פירש שם בתלמוד: „זו לשון יון, לשונו יפה משל כל בני יפת". וכן הוא שם בירושלמי. ובציטאַט הכונה ליפיה של הקולטורה הכללית.

1601. יפת-תאר מנולת.

דבור הלצי, ולקוח מן הקינה „או בהלוך ירמיה".

1602. יפתח בדורו כשמואל בדורו (ר"ה כה:).

פתגם שגור (שהובא בפרש"י דברים י"ט, יז, ומכאן פרסומו) ומקורו שם בברייתא, בדרשה על המקרא (ש"א י"ב) „וישלח ה'... את יפתח ואת שמואל"—לומר לך יפתח בדורו כשמואל בדורו, ללמדך שאפילו קל שבקלים ונתמנה פרנס על הצבור הרי הוא כאביר שבאבירים".

1603. יצא טבעו בעולם (מגילה יד:).

כלומר: נתפרסם שמו. „אמרה אביגיל

לדוד: עדיין שאול קיים ולא יצא מטבע בעולם". וזה במוני שגור.

1604. יצא לתרבות רעה (חגיגה טו, ועוד).

1605. יצא נקי מנכסיו (קדושין נו:).
„באדם שאומר לחברו יצא פלוני נקי מנכסיו". והובא גם בפרש"י שמות (כ"א, כח), ומזה נתפרסם.

1506. יצא שכרו בהפסדו (אבות ה', יא, יב).

1607. יצא הפסדו בשכרו (שם).

1608. יצאו לו מוניטין בעולם
(ב"ר פל"ט, ועוד).
כמו „יצא טבעו בעולם" (ושניהם מענין „מטבע" — כי מוניטון „מטבע" בלאטינית, והכונה לפרסום השם).

1609. יַציבא בארעא וגיורא בשמֵי שמַיא!
(ערובין ס. רש"נ ; ירוש' חגיגה א', א).
„האזרח למטה בארץ, והגר בשמי השמים!" וזה משל עממי על עולם הפוך וסדר הפוך.

1610. יציצו מעיר כעשב הארץ
(תהלים ע"ב, טז).
מליצה רגילה על דבר המתרבה במהירות יתרה ובכמות עצומה; וכדומה.

1611. יצר לב האדם רע מנעוריו
(בראשית ח', כא).

1612. יצר, תינוק ואשה, תהא שמאל דוחה וימין מקרבת (סוטה מז. ; סנהד' קז:).
ברייתא בשם ר' שמעון בן אלעזר. ופרש"י: „יצר, תַאותו, אם ירחיקה ממנו לגמרי, ממעט ישוב העולם; תינוק ואשה, דעתן קלה, ואם ידחה אותם יפרדם מן העולם"; וזה מאמר מצוין, ומפורסם ושגור.

1613. יקבלו הרובים את תשובתם!
(חולין כ.).
הרובים—הנערים. כך אמר ר' ינאי על דברי בני ר' חייא.

1614. יקוב הדין את ההר!
(יבמות צב:; סנהד' ו:).
פתגם מפורסם של התנא ר' אליעזר. ויש דוגמתו בלועזית.

1615. יקומו נא הנערים וִישַחקו לפנינו!
(ש"ב ב', יד).
מצטטים בענינים שונים.

1616. יָקושתי לך וגם נִלכדת!
(ירמיה נ', כד).

1617. יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט
(קהלת י', א).
בהלצה ובלעג.

1618. יקרא דחיי, יקרא דשכבי
(סנהדרין מו:).
כבוד החיים; כבוד המתים... בטויים רגילים.

1619. ירא אלהים יצא את כלם
(קהלת ז', יח).
יוצא ידי כל הדעות. ציטאט הלצי.

1620. יראת אדני ראשית דעת
(משלי א', ז).

1621. יראת אדני תוסיף ימים (משלי י', כז).

1622. ירהבו הנער בזקן (ישעיה ג', ה).

1623. ירך מתוכה מסרחת (סנהדרין לט:).
משל שהביא רב דימי מארץ-ישראל.

1624. ירעה עד שיסתאב
(פסחים צו: במשנה ועוד).
עד שיסתאב, עד שיִמאם, עד שיפסל ע"י מום (בענין קרבנות). ובציטאט הוא דבור הלצי: הנח לו עד שימאס בעצמו בעיני הבריות; וכדומה.

1625. יְרָפאו פצעים ולא דברים רעים.
פתגם חרוזי שנמצא בפירוש למשלי המיוחס להראב"ע והוא לר' יוסף קמחי.

1626. יש אוהב דבק מאח (משלי י"ח, כד).

1627. יש בוטה כמדקרות חרב (שם י"ב, יח).
תמיד פוגע ופוצע אחרים בדבריו.

1628. יש בכלל מאתים מָנֶה (ב"ב מא: ושי"נ).
זה דבור שגור בהוראת: המועט נכלל

במרובה. ומקורו בענין זה: שתי כתי עדים, שאחת אומרת מנה [מאה זוז לוה פלוני מפלוני] ואחת אומרת מאתים [זוז לוה], אין היושבים עדותה של השני בהכחשה של הראשונה, שהרי יש בכלל מאתים מנה, וא״כ היא רק מוסיפה על דברי כת ראשונה.

1629. **יש דרך ישר לפני איש, ואחריתה דרכי־מות** (משלי י״ד, יב; ט״ז, כה).
כלומר: שנראה לו כדרך ישר.

1630. **יש זריז ונשכר, ויש זריז ונפסד** (פסחים נ:; תוספתא יבמות פ״ד).
הובא בלשון „תנו רבנן". ויש דוגמתו במשלי הגוים.

1631. **יש לו מנה, רוצה מאתים.**
דבור שגור בפי כל. ובמדרש קהלת רבה (א׳, לד): אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו, אם אית ליה מאה, בעי דיעבדון תרתי מאה. ו„בנפש יהודה" (פירוש על „מנורת המאור") בהקדמה לנר ראשון, מובא דבור זה בעברית: יש לו מנה, רוצה מאתים.

1632. **יש לישב בדוחק.**
דבור הלצי. ולקוח מלשון המהרש״א, שהוא אצלו נוסח קבוע.

1633. **יש מפזר ונוסף עוד** (משלי י״א, כד).
על מתן צדקה.

1634. **יש מקום לבעל־דין להשיב (לחלוק)** (ב״ב י.).
כך רגילים לאמר ולכתוב. ובתלמוד: יש לו לבעל־דין להשיבך ולומר לך—".

1635. **יש מתעשר ואין כל, מתרושש והון רב** (משלי י״ג, ז).

1636. **יש קונה עולמו בשעה אחת** (ע״ז י: ועוד).
קריאתו של רבי (והכונה: קונה עולם הבא ע״י מעשה בשעה מועטת) והוא דבור שגור בהוראות שונות.

1637. **יש רוצה ואין לו, ויש שיש לו ואינו רוצה** (חולין ז:).
דברי רבי. והוא שגור, ומשמש לענינים שונים.

1638. **ישובו רשעים לשאולה!** (תהלים ט׳, יח).
כן קוראים מלאכי־חבלה לרשעים, במוצאי שבת, לשוב לגיהנם. ובהלצה על התחדשות עבודה־קשה לאחרי מנוחה קצרה.

1639. **ישוטטו רבים ותרבה הדעת** (דניאל י״ב, ד).
מליצה רגילה (בהוראת: יתעסקו בזה רבים, אז יתברר הדבר).

1640. **ישועת ה׳ כהרף עין.**
פתגם שגור. וכן מתחיל פיוט בס׳ „שפתי רננות".

1641. **ישיבת כרכים קשה** (כתובות קי:).
מימרא מפורסמת של ר׳ יוסי בר חנינא (ומביא ראיה, שנאמר: (נחמיה י״א) ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלים).

1642. **ישמעאל כהנא מסייע כהני** (חולין מט.).
זה „סימן" שמוסר התלמוד בדברי התנא ר׳ ישמעאל (שהיה כהן): „וסימנך: ישמעאל וכו׳; כלומר: מפני שהוא בעצמו כהן, הוא עוזר תמיד לכהנים ומיקל להם (בהלכותיו). ובהוראה מעין זו מצטטים אותו בענינים שונים.

1643. **ישן כאן ורואה חלום באספמיא** (נדה ל.).
בתלמוד בפשוטו: שהרי אדם ישן כאן וכו׳. ובציטאט הוא דבור הלצי על בעל דמיון, ובדומה.

1644. **ישן מפני חדש הוציאו** (ויקרא כ״ו, י).
מליצה חביבה בלפי האדוקים־המשמרים. (ולהפך אומרים: „ישן מפני חדש אל תוציאו"!).

1645. **ישנתי אז ינוח לי** (איוב ג׳, יג).
דבור שגור בפי הזקנים, על מספר השעות שצריך אדם לישן במשך-לעת. יש אומרים: ישנתי א ז (ח׳ שעות, בגימטריא א ז) ינוח לי (וזהי מנוחתי במעל״ע). ויש אומרים: ישנתי א ז (ח׳ שעות) ינוח ל י (זאת תהיה מנוחתי לארבעים שעות האחרות — ל י בגימטריא ארבעים — ובכן די ארבע שעות שינה במעל״ע).

1646. **ישען על ביתו ולא יעמוד [יחזיק בו ולא יקום]** (איוב ח׳, טו).
הלצה חריפה-גסה על מי שמחוסר גברת-אנשים. וזה היה כנוי קבוע אצל הקדמונים, והובא כבר בתשובה של רבנו תם, ב„הגהות מיימוניות", בתשובות דשייכי לנשים, סימן ו׳, ועוד שם. ועי׳ במבוא.

1647. **ישראל-אחד חוטא וכולם נענשים** (מכילתא יתרו; ויק״ר פ״ד, ועוד).

1648. **ישראל אין חוזרים למוטב אלא על-ידי יסורים** (מנחות נג. ; שהש״ר פ״א).
מאמר מפורסם של ר׳ יוחנן: למה נמשלו ישראל לזית? מה זית אינו מוציא שמנו אלא ע״י כתיתה, אף ישראל אין חוזרים וכו׳.

1649. **ישראל – לקה אחד מהם, כולם מרגישים** (שהש״ר ו׳, יז).

1650. **ישראל–רחמנים, בישנים וגומלי חסדים** (ירוש׳ קדושין ד׳, א ועוד).

1651. **ישרפו דברי תורה, ואל ימסרו לנשים** ; (ירוש׳ סוטה ג׳, ד).

קריאתו הקנאית של התנא הקפדן ר׳ אליעזר. ועי׳ במבוא.

1652. **יתד במקום נאמן** (ישעיה כ״ב, כג).
מליצה שגורה. ובתלמוד (גטין יז.) אמר ר׳ יוחנן לר׳ אסי: „יתד היא שלא תמוט" (כלומר: כך היא ההלכה, כמו שאמרתי לך באחרונה, ולא כבראשונה. ע״ש).

1653. **יתד תהיה לך על אזנך** (דברים כ״ג, יד).
כדרשתו המצוינה של בר-קפרא (כתובות ה.) שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזניו (וע״ש עוד דבי ר׳ ישמעאל).

1654. **יתוש קדמך** (סנהדרין לח.; ב״ר ח, א. ועוד).
„תנו רבנן: אדם נברא בערב שבת (לאחרי שנבראו כל בעלי-חיים)———שאם תזוח דעתו עליו אומר לו: יתוש קדמך במעשה בראשית. וזה מאמר מפורסם. ובספרות הרבנית זה לשון של ענוות יתירה: יתוש קדמך (או: קדמוך); כלומר: אני היתוש, „הקטן", כבר קדמתי להגד זאת בספרי, קודם שאמר זאת ר׳ פלוני.

1655. **יתמו חטאים כתיב** (תהלים ק״ד, לה) **ולא חוטאים** (ברכות י.).
דרשה יפה של ברוריה אשת ר׳ מאיר: כיון דיתמו חטאים (כאילו החי״ת בחטף), [אז] ורשעים עוד אינם. וזה דבור שגור.

1656. **יתרון לחכמה מן הסכלות, כיתרון האור מן החשך** (קהלת ב׳, יג).

כ.

1657. **כאבל בין התנים** (שבת קיד. ; נדה כ.)

1658. **כחתן בין אבלים** (שם ושם).
אמר ר׳ ינאי לבניו: אל תקברוני לא בכלים לבנים ולא בכלים שחורים; לבנים— שמא לא אזכה (ואירד לגיהנם) ואהיה כחתן בין אבלים; שחורים—שמא אזכה (לישבת בגן-עדן) ואהיה כאבל בין חתנים. ושני הדבורים שגורים.

1659. כאבן דומם (סנהדרין צא:).
מבטא שגור (ושם בתלמוד „הריני מוטל כאבן דומם בקבר"). והמליצה לקוחה מלשון המקרא (חבקוק ב׳, יט) „הוי אומר — עורי לאבן דומם".

1660. כאבן שאין לה הופכים
(סנהדרין יד. ; ע״ז ח:).

1661. כאדם העושה בתוך שלו.
דבור שגור. ובב״ב (כא.): אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי.

1662. כאוד מֻצל מֵאש (ע׳ זכריה ג׳, ב).
כך מבטאים. ושם בזכריה: הלא זה אוד מוצל מאש. ובעמוס (ד׳, יא): „ותהיו כאוד מוצל משרפה".

1663. כאיש—גבורתו (שופטים ח׳, כא).

1664. כאכילתכם כך תורתכם.
דבור מפורסם (ואני שמעתיו בילדותי מפי שד״ר ירושלמי ספרדי).

1665. כאִמה-בִתה (יחזקאל ט״ז, מד).
„הנה כל המושל עליך ימשל לאמר: כאמה בתה" (הה״א ב„כאמה" בלי מפיק).

1666. כאן מצא בעל-חוב מקום לגבות חובו (ב״ר ה׳, ב ועוד).
דבור שגור (בהשאלה) שנתפרסם ע״י פרש״י בראשית מ״ד, טז. (ושם בלי „כאן". וגם במדרשים בלי „כאן" והנוסח „—לגבות שטר חובו").

1667. כאן נמצאו וכאן היו (כתובות עה:).
מכיון שכאן נמצאו, יש מקום לאמר שהיו כאן גם קודם לכן (ע״ש). והוא דבור מצוי הרבה בספרות הרבנית.

1668. כאסוף ביצים עזובות (ישעיה י׳, ד).
כלומר: בלי עמל וטורח.

1669. כאשר אבדתי, אבדתי!
(אסתר ד׳, טז).
דבור שגור בפי כל. (וגם בהלצה. ומוספים לו תרגום הלצי: ווי איך בין געוועזען א בעל-הבית, וועל איך בלייבען א בעה״ב).

1670. כאשר יבער הגלל [עד תֻמו]
(מ״א י״ד, י).

1671. כאשר זמם (דברים י״ט, יט).

1672. כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדוב (עמוס ה׳, יט).

1673. כאשר ינוּד הקנה במים (מ״א י״ד, טו).

1674. כאשר יְענו אותו, כן ירבה
(שמות א׳, יב).
פתגם רגיל על עם ישראל.

1675. כאשר יתן מום באדם, כן ינתן בו
(ויקרא כ״ד, כ).
מצטטים אותו בהוראות שונות (מעין „כל הפוסל, במומו פוסל"; וגם כמשל הלועזי: כמו שתקרא לתוך היער כך תַענה; ועוד).

1676. כאשר עשית, יֵעָשה לך
(עובדיה א׳, טו).
ובויקרא הנ״ל: „כאשר עשה, כן יעשה לו".

1677. כאשר עשיתי, כן שלם לי אלהים
(שופטים א׳, ז).

1678. כַבד את אדֹנָי מהונך
(משלי ג׳, ט).
ושם בפרש״י: אל תיקרי מהונך אלא מגרונך (וזו הוספה מאוחרת). וכך שגור בפי הבריות („כבד את ה׳ מגרונך", על בעל-תפלה שיש לו קול יפה). וע׳ בילקוט בפסוק הנ״ל (וע׳ ב„עטרת זקנים" על „אורח חיים" סימן נ״ג ס״ק ב׳, ו„בבאר היטב" שם).

1679. כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו
(שמו״ר כ״א ועוד).
ובירושלמי (תענית ג׳, ו) הובא בלשון ארמית: „אוקיר לאסייך עד דלא תצטריך ליה". ובכל המקומות נמסר כמשל. ובאמת הוא לקוח ממשלי בן-סירא.

1680. כבדהו וחשדהו!

דבור שגור (ביחס אל אורח זר). ומקורו בםס׳ דרך-ארץ רבה (פרק ה׳): „יהיו בני-אדם חשודים בעיניך כלסטים והוי מכבדם כרבן גמליאל".

1681. כבוד־אלהים הסתר דבר (משלי כ״ה, ב).
ובמדרשו: שלא לחקור בעניני אלהות.

1682. כבוד חכמים ינחלו (משלי ג׳, לה).

1683. כבוד לאיש שֶׁבֶת מֵרִיב (וכל אויל יתגלע) (שם כ׳, ג).

1684. כבודו במקומו מונח.
כנוי רגיל. ומקורו בתלמוד (בכורות ל:) אמר ר׳ יוסי (בר׳ יהודה): „כבוד זקן יהא מונח במקומו" (ע״ש).

1685. כבולעו כך פולטו
(פסחים לו: ; ע״ז בסוף המס׳).
בתלמוד בעניני איסור והיתר. ובציטאט לענין למוד ושכחה וגם לענין הכנסה והוצאה, וכיוצא בזה.

1686. כבכורה בטרם קיץ (ישעיה כ״ח, ד).
וכאמור בסוף הפסוק „בעודה בכפו יבלענה".

1687. כבר דשו בה (בו) רבים
(ע׳ שבת קכב:).
שגור בהוראת: כבר דברו (וכתבו) הרבה בענין זה. ושם בתלמוד: „כיון דדשו ביה רבים—שומר פתאים ה׳".

1688. כבר הורה זקן (סנהדרין כד. וש״נ).
משתמשים בו ביחוד בהלצה.

1689. כבר היה לעולמים (קהלת א׳, י).

1690. כבר נשמע בין החיים
(ברכות יח: ; אדר״נ פ״ג).
דבור שגור. (ובתלמוד הוא כפשוטו; כך אמרה ילדה מתה אחת לחברתה, „רוחות מספרות זו עם זו": הגידיני, דברים שבינך לבינך כבר נשמעו בין החיים).

1691. כבר צוחו קמא דקמך (ב״מ צג).
דבור שגור. ובתלמוד הוא ג״כ סגנון קבוע; למשל, ב״ב מו: „כבר שמוה קמאי דקמך". ובמנחות סג. הכי עבוד קמאי דקמך. ובמנחות סג. הכי עבוד קמאי דקמך.

1692. כבר קדמוך רבנן (שבת יב. וש״נ).
החכמים הגידו זאת לפני אשר אמרת אתה.

1693. כָּבשו פניהם בקרקע
(שבת קיט: ; סנהדרין יט:).
מליצה זו (שהיא כמו „הורידו לארץ ראשם") נמצאת בתלמוד בענינים שונים, ועל כן היתה לדבור שגור „כבש פניו בקרקע".

1694. כבשת גנב [כי ימָצא]
(ירמיה ב, כו).

1695. כגון דא צריכה רבה (ב״מ קא.).
דבר זה צריך אדם גדול לבאר ולברר, וכן מצטטים אותו.

1696. כגון זה „פתח פיך לאלם" הוא!
(כתובות לו. וש״נ).
כלומר: כמובן צריך לטעון למי שאינו יודע. וזה דבור קבוע בש״ס (ואח״כ גם בספרות הרבנית). ומזה נראה שהפסוק (משלי ל״א, ח) „פתח פיך לאלם" היה אז פתגם שגור.

1697. כגהא כן גגנא
(ירוש׳ סנהדרין סוף פ״ב, ובמדרשים).
כגן כן הגנן. משלים באלה יש הרבה בתלמוד ובמדרשים, וגם בלשונות הגוים.

1698. כגרוגרת דרבי צדוק (ע׳ גטין נו.).
בהלצה על דל-בשר וצנום. והכונה אל המסופר שם בתלמוד, כי ר׳ צדוק התענה ארבעים שנה שלא תחרב ירושלים, וכשגמר תעניותיו היה מוצץ גרוגרות (תאנים יבשות) ומשליכן. וזהו „כגרוגרת דר״צ", שנמצץ עסיסה.

1699. כד הוינן זוטרי — לגברי; השתא דקשישנן—לדרדקי (ב״ק צב:).
משל עממי הוא (הר״א); ופירושו:

כשהיינו קטנים נחשבנו כאנשים, עכשיו שהזקננו הננו כילדים.

1700. **כד לא תיעול מילא כולא, תיעול פלגא** (כ״ר נ״ו, ד).

כלומר: [דבר לשון הרע], ואם אינה נכנסת כולה [ללב המקבלה], נכנס תציה. וכמעט מלה במלה יש משל כזה בלאטינית.

1701. **כד מפתח בבי מטרא, בר־חמרא מוך שקך וגני!** (ברכות נט.; תענית ו:).

זה משל עממי (אמרי אינשי) מסוג הפתגמים ההקלאיים. ופרש״י: אם כשתפתח דלתיך בבקר יורד מטר, [אזי] אתה החמר [ההולך ממקום למקום להביא תבואה] קפל שקך תחתיך וישן עליו (:לא תלך אנה ואנה להביא תבואה), כי חטים יהיו בזול בשביל הגשם.

1702. **כד משלם שערי מכדא, נקיש ואתי תיגרא בביתא** (ב״מ נט:).

„ככלות השעורים מן הכד, מקשקש [הכד] ובא הריב בבית". זה משל עממי (הד״א מצוין. ומצטטים אותו גם בהשאלה לענינים שונים.

1703. **כד ניים ושכיב [רב] אמר להאי שמעתתא** (יבמות כד: ושׁ״נ).

כששכב וישן [רב] אמר הלכה זו. דבור הלצי שגור. בתלמוד נאמר: כי ניים...

1704. **כד רגיז רעיא על ענא, עביד לנגידא סמיתא** (ב״ק נב.).

כשקוצף הרועה על הצאן, ישים בראש העדר תיש סומא (כך כשהמקום נפרע משונאי־ישראל—כלומר מישראל—ממנה להם פרנסים שאינם מהוגנים; פרש״י). משל זה (שיש דוגמתו בלשונות הגוים) הובא בשם „ההוא גלילאה", ומזה משמע שמוצאו מארץ־ישראל.

1705. **כד תמוט בירה, בירה שמה; וכד תרום קיקלא, קיקלא שמה** (פסיקתא דרב כהנא פי״ד.; ילקוט ירמיה רמז רס״ד).

אם יתמוטט ארמון, [תמיד] ארמון שמו; ואם יתרומם גל־אשפה, [תמיד] אשפה שמו. (יש דוגמתו במשלי הגוים).

1706. **כדאי הוא [ר' פלוני] לסמוך עליו בשעת־הדחק** (ברכות ט. ושׁ״נ).

דבור שגור (וגם בהלצה).

1707. **כדברי הספר החתום** (ישעיה כ״ט, יא).

1708. **כדי לעשות פומבי לדבר** (ירוש' סוכה ד', ו).

פומבי—פרסום. והוא מבטא רגיל.

1709. **כדי לשבר את האזן.**

מבטא שגור בהוראת: כדי להסביר, וכדומה. והוא לקוח מפרש״י שמות (י״ד, יח. י״ט, יח). ובעיקרו צריך להיות: כדי ל ש כ ך וכו' (ע' „ערוך השלם", ערך „שכך").

1710. **כדי שלא להוציא את הגליון חלק.**

דבור מצוי הרבה בספרות (הרבנית והכללית). ויש מעין זה במדרשים (ב״ר פי״א, ורות רבה ד', ח): ל ה ו צ י א ך ח ל ק אי אפשר (ע״ש).

1711. **כדי שלא תנעל דלת בפני לוין** (ב״ם סח. ועוד).

דבור רגיל בתלמוד ובספרות הרבנית (ובב״ק ז: אם־כן, נעלת דלת בפני לוין!).

1712. **כהלכתא בלא טעמא** (גטין יד.; ב״ב קמד.).

פרש״י: „כאילו קבלה משה הלכה מסיני, שאין צריך לתת בה טעם". ומזה מתברר שמושו.

1713. **כהן המסייע בבית־הגרנות** (קדושין ו: ושׁ״נ).

כדי שיתנו לו התרומה. דבור משלי יפה.

1714. **כולי האי ואולי?!** (חגיגה ד:).

ר' אסי כשהיה מגיע לפסוק זה היה

בוכה (איכה ג׳) „יתן בעפר פיהו, אולי יש תקוה", אמר: כולי האי ואולי! (פרש״י: כל היסורין האלה יקבל, ועודנו בספק אם תהיה לו תקוה!) ושם הובאו עוד פסוקים שקראו עליהם קריאת זו. והוא דבור שגור. (ובתענית כה. „כולי האי ואפשר?!" בענין אחר—ומזה נראה שזה היה מבטא רגיל).

1715. **כולא עלמא כיילי להו בקבא זוטא, והאי מרבנן כיילי ליה בקבא רבא?**
(קדושין עט:).
לכל העולם נמדדה להם [חכמה] בקב קטן, ולאותו התלמיד מדדו בקב גדול? כך אמר שמואל בקפידה על תלמיד־חכם שהורה הלכה כרב.

1716. **כופין אותו עד שיאמר רוצה אני**
(יבמות קו. וש״נ).
דבור הלצי מפורסם.

1717. **כופין על מדת־סדום**
(ערובין מט. וש״נ).
אם אינו רוצה להנות את חברו אפילו כשהוא בעצמו אינו חסר ע״י כך.

1718. **כורה שחת בה יפול וגולל אבן אליו תשוב** (משלי כ״ו, כז).
משל שנתאזרח בכל הלשונות.

1719. **כותב בדמע** (כ״ב טו.).
על הכתוב בסוף התורה „וימת שם משה וגו׳": הקב״ה אומר ומשה כותב בדמע. ומצטטים אותו בדרך־הלצה.

1720. **כותבי ספרים אינם רואים סימן ברכה לעולם** (פסחים נ:; תוספתא בכורים ספ״ב).
כך מצטטים בהלצה. ובתלמוד: כותבי ספרים, תפילין ומזוזות, הן ותגריהם ותגרי־תגריהם, וכל העוסקים במלאכת שמים (לאיתויי מוכרי־תכלת) אינם רואים... ואם עוסקים לשמה—רואים". (וקודם לכן בגמרא: „שאלמלי מתעשרים אין כותבים).

1721. **כזבי בת נשיא־מדין**
(במדבר כ״ה, יח).

פתגם קלסבורי מפורסם, וכוונתו: הכזב הוא ראש מדון וָריב.

1722. **כזה וכזה תאכל החרב!**
(ש״ב י״א, כה).
בהשאלה: אין להצטער על ההוצאות המרובות הדרושות לכך; וכדומה.

1723. **כזה ראה וקַדש!** (ר״ה כ.).
בתלמוד לענין קידוש החדש. ובפי הבריות בהוראת מעין: דבר כזה (או אדם כזה) צריך לבחור. (ופרסומו בא ע״י פרש״י (שמות י״ב, ב).

1724. **כזורק אבן לחמת** (שבת י.).
שגור בהוראת: לא מעלה ולא מוריד. ושם בתלמוד: תנו רבנן: שעה ראשונה מאכל לודים... חמשית, מאכל פועלים; ששית, מאכל תלמידי חכמים; מכאן ואילך כזורק אבן להמת (ופירש השל״ה: כגון חמת־יין שהוא חסר, וזורק לתוכו אבן שיתמלא וזה לא מעלה ולא מוריד, וטוב היה שימלאהו יין).

1725. **כזורק אבן למרקולים**
(חולין קלג.; תוספתא דע״ז פ״ו).
כל השונה לתלמיד שאינו הגון, כזורק אבן וכו׳. ומעין זה שבושו בציטאט.

1726. **כזנב הלטאה** (פסחים ג:).
כלומר: חלק קטן מאד. וזה דבור שגור (אעפ״י שבהוראה זו נמצא בתלמוד רק פעם אחת, באותו מקום).

1727. **כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה** (דברים ח׳, יז).

1728. **כחמץ לשנים וכעשן לעינים [כן העצל לשולחיו]** (משלי י׳, כו).
ביחוד שגור הציון כמשל ודמיון; וכן היה כבר בימי התלמוד. ע׳ תענית ד: אמר עולא: „האי דרב חסדא כחומץ לשנים וכעשן לעינים". ובקדושין מה: אמר עולא, האי דרב הונא כחומץ לשנים וגו׳.

1729. **כח דהתירא עדיף [ליה]**
(ברכות ס. וש״נ).

דבור מפורסם. פרש"י: טוב לו להשמיענו בה דברי המתיר... אבל כח האוסרים אינה ראיה, שהכל יכולים להחמיר, ואפילו בדבר המותר.

1730. **כחוכא ואטלולא** (ערובין סח:).
„כי היכי דלא להוי מילתא דרבנן כחוכא ואטלולא" (כשחוק). וזה מבטא שגור.

1731. **כחול הים** (בראשית ל"ב, יג. ועוד ועוד).
שגור בפי כל, בהוראה: הרבה מאד.

1732. **כחמר ביד היוצר** (ירמיה י"ח, ד).
שהיוצר עושה בו כרצונו. והוא שגור בפי כל (ונתפרסם ע"י הפזמון „כי הנה כחומר וכו'" שאומרים בליל יום-הכפורים).

1733. **כחמרא על דורדייא** (מגילה יב:).
פיין על שמריו, כלומר: בשלוה ושקט (כמו שנאמר—ירמיה מ"ח—ושוקט הוא אל שמריו). והוא דבור שגור (אעפ"י שנמצא רק פעם אחת בתלמוד) ודוקא בארמית. וכנראה היא מליצה עתיקה.

1734. **כחרש הנשבר.**
דמיון שהתפשט ביהוד ע"י הפלת „ונתנה תוקף".

1735. **כחצים ביד גבור, כן בני הנעורים** (תהלים קכ"ז, ד).

1736. **כטפה מן הים.**
שגור בפי כל.

1737. **כי אשב בחשך, ארני אור לי** (מיכה ז', ח).

1738. **כי אפס כסף** (בראשית מ"ז, טז),
תרגומו: שלים.
הלצה ז'רגונית מפורסמת: „—מאבט דער תרגום שלים („ארי שלים כספא"). „שלים"—רע באשכנזית.

1739. **כי יתן בכוס עינו, יתהלך במישרים** (משלי כ"ג, לא).
ובמדרשו (יומא עה.) אז כל העולם דומה בעיניו כמישור.

1740. **כי יתן בכוס עינו, בכיס כתיב** (ויק"ר פי"ב).
וכדמפרש שם במדרש: השכור נותן עינו בכוס, והחנוני (המוזג) נותן עינו בכיס (של הסובא). והוא מאמר שגור.

1741. **כי לו נאה, כי לו יאה.**
דבור שגור, ולקוח מ„ההגדה".

1742. **כי סלקה לאיגרא, שידותך בהדך** (פסחים קיג.)
גם בשאתה עולה על הגג, [יהיו] מזונותיך עמך, כלומר: כשתצא אפילו לדרך קרובה מאד, הצטיד לזמן רב. כך אמר רב לרב כהנא. אך כנראה זה משל עממי (ויש דוגמתו במשלי הגוים).

1743. **כי קאי רבי בהאי מסכתא, לא תשיילית במסכתא אחריתי** (שבת ג:).
כשעומד רבי במסכתא זו, אל תשאלהו דבר שבמסכתא אחרת. ומצטטים אותו בדרך הלצה.

1744. **כי רחימתין הוה עזיזא, אפותיא דספסירא שכיבן; השתא דלא עזיזא רחימתין, פוריא בר שתין גרמידי לא סגי לן** (סנהדרין ז.).
„כשאהבתנו היתה עזה (ביני לאשתי), על גוחב הסייף היינו שוכבים [שנינו]; עכשיו, שאין אהבתנו עזה, [גם] מטה בת ששים אמה לא דיה לנו". משל עממי יפה (שהובא בלשון „ההוא דהוה קאמר ואזיל"). ומצטטים אותו על אהבה וריעות בכלל.

1745. **כיון דדש, דש** (גטין נו:).
על היתוש של טיטוס; כלומר: משהרגיל היתוש ולמד בקול הקורנס, הכיר בו ולא הניח ניקורו (ע"ש). ובציטטה הוראתו: כיון שכבר התרגל בזה, הוא מוסיף והולך; וכדומה.

1746. **כיון דדשו ביה רבים, שומר פתאים ה** (שבת קכט.).
וע' „בבר דשו בו רבים".

1747. **כיון שהגיד, שוב אינו חוזר ומגיד** (כתובות יח: וש"נ).

כלל משפטי עתיק (לאחרי שהעיד העד אינו יכול עוד לשנות עדותו). והוא דבור שגור.

1748. **כיון שנצטרך אדם לבריות, פניו משתנות ככרום** (ברכות ו:).

כלומר: לכמה גוונים. וזו דרשה של ר' יוחנן ור' אלעזר על המקרא (תהלים י"ב) „כרום זלות לבני אדם".

1749. **כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור, מתעשר** (יומא כב:).

דרש יפה של שמואל: דמעיקרא כתיב (בשאול) „ויפקדם „בבזק" (בשברי חרסים) ולבסוף כתיב „ויפקדם בטלאים".

1750. **כיון שנתנה רשות למשחית, אינו מבחין [בין צדיקים לרשעים]** (ב"ק ס.; מכילתא, בא).

שגור ביחוד בהלצות.

1751. **כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה, נעשית לו כהיתר** (יומא פו: וש"נ).

מאמר מפורסם (שמיוחס פעם לרב הונא ופעם לרב).

1752. **כיס אחד יהיה לכלנו** (משלי א', יד).

1753. **ככחי אז וככחי עתה** (יהושע י"ד, יא).

1754. **ככלב המלקק מן הים** (סנהדרין סח:).

כך אמר ר' אליעזר לפני מותו: הרבה תורה למדתי, ולא חסרתי מרבותי אפילו ככלב המלקק מן הים (כלומר, לא למדתי מחכמתם אלא מעט).

1755. **ככלב שב על קאו, כסיל שונה באולתו** (משלי כ"ו, יא).

1756. **ככלי מלא בושה וכלימה** (ברכות יז.; יומא פז:).

מליצה מפורסמת (לקוחה מן התפלה „אלהי עד שלא נוצרתי" שאומרים ביוהכ"פ, ובתלמוד היא מיוחסת לחכמים שונים, וכנראה עתיקה היא.

1757. **כל אדם (או: אומן) שונא בן־אומנותו** (ב"ר י"ט, ו. ועוד במדרשים).

פתגם שגור, שנתפרסם ע"י פרש"י בראשית ג', ה.

1758. **כל אח עקוב יעקוב** (ירמיה ט', ג).

1759. **כל אחד ואחד ייפה לו הקב"ה אומנתו בפניו** (ברכות מג:).

אומנותו של כל אדם מוצאה חן בעיניו, ואפילו אומנות מנוולת.

1760. **כל אחד ואחד מלך בתוך ביתו** (אדר"נ פכ"ח).

יש דוגמתו במשלי הגוים.

1761. **כל איש שורר בביתו** (אסתר א', כב).

1762. **כל אץ אך למחסור** (משלי כ"א, ה).

1763. **כל אשר יעלה המזלג** (ש"א ב', יד).

במקרא כפשוטו. ובציטאט הוראתו מעין „מכל הבא בידו".

1764. **כל באיה לא ישובון** (משלי ב', יט).

בתלמוד נדרש על „מינות". ומעין זה מצטטים אותו בהלצה, על התוקע עצמו לעסק מסוכן, וכדומה.

1765. **כל גל וגל שבא עלי, נענעתי לו ראשי** (יבמות קכא.).

„ועבר על גבי והלך לו"; פרש"י. דבור זה הוא שם כפשוטו, על איש שנפל בים. אך תכף אח"כ נאמר שם: מכאן אמרו חכמים, אם יבואו רשעים על אדם, ינענע להם ראשו (לא יתגרה בהם). ובהוראה זו היה הדבור הנ"ל לציטאט.

1766. **כל בעלי השיר יוצאים בשיר** (שבת נא: במשנה).

דבור הלצי שגור (ובמשנה הכונה על כלבים וכדומה, שקושרים על צוארם „שיר" (סין אצעדה).

1767. **כל דאלים גבר** (גטין ס: ; ב"ב לד:).
דבור שגור, בהוראת: „איש זרוע לו הארץ" (ובתלמוד פירושו: בדבר שעל־פי דין אין לאחד זכות עליו יותר מן השני, כל המתגבר ומחזיק בו—זכה).

1768. **כל דכפין** [ייתי ויאכל] (ב„הגדה" של פסח).
דבור הלצי.

1769. **כל דעביד רחמנא-לטב** (ברכות ס: וש"נ).
כל מה שעושה הקב"ה—לטוב (הוא). כך היה ר' עקיבא רגיל לאמר על כל מה שקרהו. והוא שגור בפי כל.

1770. **כל דרך איש, ישר בעיניו** (משלי כ"א, ב).

1771. **כל דפריש, מרובא פריש** (ברכות כח. וש"נ).
כלל עתיק ומפורסם (והוראתו מעין „זיל בתר רובא". ע"ש) וכונתו תתברר ע"י דוגמא זו: „בו ביום בא יהודה גר עמוני לפניהם בבית־המדרש ושאל: מה אני לבוא בקהל? אמר לו ר' גמליאל: אסור אתה לבוא בקהל (שנאמר „לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'"). אמר ר' יהושע לר"ג: וכי עמון ומואב במקומם יושבים? כבר עלה סנחריב ובלבל את כל האומות, וכל דפריש מרובא פריש (וצריך לחשוב שאותו הגר הוא חלק מן הרוב הגדול שאינם עמונים).

„כל ה—" (מה שלא ימצא כאן, יבוקש באות ה"א „ה—").

1772. **כל האדם כוזב** (תהלים קט"ז, יא).

1773. **כל הבשר חציר** (ישעיה מ', ו).

1774. **כל הגדול מחבירו, בולע את חברו** (ע"ז ד.).

זה מדרש הכתוב (חבקוק א) „ותעשה אדם כדגי הים": מה דגים שבים כל הגדול... אף בני אדם...

1775. **כל הגדול מחברו, יצרו גדול הימנו** (סוכה נב.).
פתגם מצוין ועתיק (מובא בברייתא) ויש דוגמתו בלועזית.

1776. **כל הדרכים בחזקת־סכנה** (ירוש' ברכות ד', א ; קה"ר ג', ב).

1777. **כל החוזר בו, ידו על התחתונה** (ב"מ עו. במשנה וש"נ).
כלל משפטי עתיק בדיני ממונות (בשכירות פועלים, וכדומה).

1778. **כל החלומות הולכים אחר הפה** (ברכות נה:).
שנאמר „ויהי כאשר פתר לנו, כן היה" (בראשית מ"א).

1779. **כל הכועס, חכמתו מסתלקת ממנו** (פסחים סו:).
כך מצמצים. ובתלמוד: אמר ריש לקיש: כל אדם שכועס, אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו וכו' (ונסמך על מקראות בדרך דרש יפה, ע"ש).

1780. **כל המוסיף, גורע** (סנהדרין כט.).
בתלמוד הוא כלל עתיק (הובא בלשון „מנין שכל המוסיף", בענייני עדות, וכדומה. ומשמש כפתגם כללי (ויש דוגמתו במשלי הגוים).

1781. **כל המיצר לישראל נעשה ראש** (גטין נו: ; סנהד' קד:).
שנאמר (איכה א) „היו צריה לראש". וזה היה מאמר שגור כבר בימי התלמוד, כי בסנהדרין הובא בשם ר' יוחנן, ובגטין הושם בפי טיטוס המת!

1782. **כל המציק לישראל אינו עיף** (סנהדרין קד:).
מובא בשם ר' יוחנן ונסמך בדרישה משונה על הכתוב „כי לא מועף לאשר מוצק לה".

1783. כל המריעים לו, לא במהרה מטיבים לו (ב"ק פ:; ב"ב יב:).
מאמר מפורסם זה (הובא בב"ק בשם רב אשי, אך בב"ב נראה) שזה היה פתגם שגור (ויש דוגמתו בלועזית). ובב"ב מוסיף: „וכל המטיבים לו, לא במהרה מריעים לו".

1784. כל המשנה, ידו על התחתונה (ב"מ עו. במשנה וש"נ).
כלל משפטי עתיק.

1785. כל הנגעים אדם רואה, חוץ מנגעי עצמו (נגעים ב), ה וש"נ).
במשנה (ובכמה מקומות בגמרא ובמדרשים) פשוטו כמשמעו (שהכהן רשאי לראות רק נגעי אחרים, ולא נגעי עצמו). אך כבר בדורות קדמונים הכניסו בו כונה משלית, שהאדם רואה רק את החסרונות והמגרעות שבאחרים, ולא שבו בעצמו. (ויש שמכניסים עוד כונה אחרת במשנה זו: כל הנגעים אדם רואה חוץ (כלומר: אצל אחרים), מנגעי עצמו (מתוך חסרונותיו הוא). ואז דומה פתגם זה להפתגם „כל הפוסל, במומו פוסל").

1786. כל הנחלים הולכים אל הים (קהלת א', ז).
כלומר: לפי שיש הרבה, מוסיפים עוד.

1787. כל העדה כלם קדושים (במדבר ט"ז, ג).
דבור שגור. (והכונה לסוף הפסוק: ומדוע תתנשאו [אתם]?

1788. כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה (ברכות ו:; שבת ל:).
זה דרש של ר' אלעזר על הכתוב (סוף קהלת) „כי זה כל אדם" והוא דבור הלצי שגור (על איגואיסט, וכדומה).

1789. כל העומד לגבות, כגבוי דמי (סוטה כד. וש"נ).
בכל המקומות בש"ס: שטר העומד לגבות וכו', אך כבר הקדמונים צמצמו: כל העומד וכו' (ע' למשל, „הגהות מיימוניות", בתשובות דשייכי ל„משפטים", סימן ל"ב, בתשובה של ר"י בעל התוספות) — ומצטטים אותו גם בהלצה.

1790. כל העמים ילכו איש בשם אלהיו. ואנחנו נלך בשם אדני אלהינו... (מיכה ד', ה).

1791. כל הפוסל, במומו פוסל (ע' קדושין ע.).
פתגם שגור (והוראתו: כל אחד מגנה אחרים באותה גנות שבו בעצמו). ובתלמוד הלשון: „כל הפוסל, פסול (המגדף תמיד את המשפחות, הוא עצמו פסול), ואמר שמואל: במומו פוסל".

1792. כל הפורש ממך כפורש מן החיים (קדושין סו:; זבחים יג.).
כך אמר ר' טרפון לר' עקיבא (ובזבחים „כפורש מחייו").

1793. כל הקודם זכה (כתובות פא. במשנה; ב"ק ל. במשנה. ועוד).
דבור שגור (ובמשנה ובגמרא תמיד—„זכה ב—").

1794. כל הראוי לבילה, אין בילה מעכבת בו (מנחות קג: וש"נ).
מאמר זה (של ר' זירא) נמצא בתלמוד עשר פעמים, בענינים שונים, ולכן היה לדבור שגור (ועיקרו שם במנחות בענין „מנחה בלולה", ובילה-בלילה; וסיום המאמר הוא וכל שאינו ראוי לבילה, בילה מעכבת בו. ועי"ש).

1795. כל התחלות קשות (מכלתא יתרו, וילקוט שם).
פתגם זה (שנמצא מלה מלה במשלי הגוים) הובא גם ברש"י שמות י"ט, ה, ומזה נתפרסם אצלנו.

1796. כל זמן שאדם חי, יש לו תקוה (ירוש' ברכות ט', א).
יש דוגמתו גם בלועזית.

1797. **כל חללא דעלמא**
(ב"מ מט.; סנהדרין צז.).
כל חללו של עולם. מבטא שגור („אי הוו יהבו ליה כל חללא דעלמא, לא הוי משנה ברבורו").

1798. **כל ימי עני רעים (וטוב לב משתה תמיד)** (משלי ט"ו, טו).

1799. **כל ישראל—אחיהם.**
ציטאט הלצי שהיו יהודי אשכנז אומרים על ה„קבצנים" הפולנים, שהשתדלו לפתותם שהם קרוביהם (והדבור לקוח מנוסח „מי שברך").

1800. **כל ישראל בני־מלכים הם**
(שבת קיא: במשנה).
מאמרו של ר' שמעון (לענין שבת). והוא שגור, ביחוד בהלצות (והסופר מרדכי אהרן גינצבורג חבר מכתם בענין זה:

זדים טפלו שקר על אמנו שרה
לאמר: מאבימלך היא נתעברה;
וחכמינו עשו לדבריהם סמוכים
באמרם: כל ישראל ב נ י ־ מ ל כ י ם).

1801. **כל ישראל ערבים זה בזה**
(שבועות לט.; סנהדרין כז:).
מימרא עתיקה ושגורה בפי כל (ונסמכת על הכתוב (ויקרא כ"ו) וכשלו איש באחיו, איש בעון אחיו, מלמד שכל ישראל—).

1802. **כל ישראל חברים** (ירוש' חגיגה ג', ו).
כך שגור בפי כל (וכן הוא גם בסוף „מורה הנבוכים". ובנוסח ברכת־החדש „מי שעשה נסים": „חברים כל ישראל". ובבבלי חגיגה (כו.) „ויאסף כל ישראל אל העיר כאיש אחד חברים" (שופטים כ') הכתוב עשאן כולם ח ב ר י ם (ושם, וכן גם בירושלמי הנ"ל, הכונה על „חברים" בניגוד לעמי־הארץ, בנאמנות על טומאה וטהרה, ע"ש.

1803. **כל יתר כנטול דמי**
(חולין נח:; בכורות מ.).
„בהמה בעלת ה' רגלים, או שאין לה אלא ג', הרי זה מום", כי „כל יתר כנטול דמי". והוא ציטאט, כמו „כל המוסיף גורע").

1804. **כל כבודה בת־מלך פנימה**
(תהלים מ"ה, יד).
שגור בהוראת: בת־ישראל (כל ישראל בני מלכים הם) צנועה היא, וכבודה לשבת בבית ולא לסובב בעיר. ובהוראה זו היה הפסוק הנ"ל פתגם שגור כבר בתלמוד; ע', למשל, גטין יב.. „מהו דתימא כל כבודה בת מלך פנימה" (וברש"י שם).

1805. **כל כי האי ריתחא (לירתח רחמנא עלן ולפרוקינן)** (ראש השנה לב:; סנהדרין קה.).
כך אמר ר' נחמן על הכתוב (יחזקאל כ') „חי אני... אם לא ביד חזקה—אמלוך עליכם", כל כי האי ריתחא (פרש"י: מי יתן ויבוא לנו זה הכעס... שיגאלנו בעל כרחנו וימלוך עלינו). והדבור „כל כי האי ריתחא" שגור בהלצה (כלומר: בכעס כזה, או „צרה" כזו, אפשר לקבל ולסבול).

1806. **כל כלי יוצר עליך לא יצלח**
(ישעיה נ"ד, יז).
מליצה רגילה (ובמקום „עליך" אומרים „עליו", וכדומה).

1807. **כל ליצנותא אסירא, חוץ מליצנותא דעבודה־זרה** (מגילה כה:; סנהד' סג:).
מימרא שגורה.

1808. **כל מה שאומר בעל־הבית עשה, חוץ מ„צא"** (פסחים פו:).
פתגם הלצי שגור (ובתלמוד: כל מה שיאמר לך בעה"ב... והסוף ההלצי „חוץ מצא" אינו בכל הספרים; וע"ש במהרש"א).

1809. **כל מה שטרח, לא טרח אלא בשבילי**
(ברכות נח. וירוש' שם).
דבור רגיל (ובתלמוד אומר כן אורח טוב על בעה"ב).

1810. **כל מום רע** (דברים ט"ו, כא).
פתגם המוני מפורסם (כלומר: כל בעל־מום הוא אדם רע). וע' במבוא.

1811. כל מי שאין לו בשת־פנים, בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני
(נדרים כ.).
ברייתא מפורסמת (וע"ש בר"ן).

1812. כל מוצאיהם אכלום (ירמיה נ', ז).

1813. כל מילתא דמתאמר־א באפי תלתא, לית בה משום לישנא בישא
(ערכין טז.; ב"ב לט.).
כפי הבריות הוראתו: כל דבר גנאי שאומרים (על איש) בפני שלשה, אין בזה משום „לשון הרע" (כי הברך חברא אית ליה).

1814. כל מלתא דעביד־א לאגלויי, לא משקרי בה אינשי (ר"ה כב. וש"נ).
כל דבר שסופו להגלות, אין הבריות משקרים בו. זו מימרא שגורה.

1815. כל מן דין סמוכו לנו
(כתובות יז.; סנהדרין יד.).
כל כמו אלו וביוצא בהם הוו סומכים לנו (למנותם דיינים, כי הם ראויים לסמיכה). כך אמרו ב„שסמכו" לר' אמי ולר' אסי. והוא דבור שגור, בהוראה: בזה (או באלה) חפצנו.

1816. כל מצוה שהחזיקו בה כותים (הם) מדקדקים בה יותר מישראל
(ברכות מז: וש"נ).
מאמר מפורסם, ומשתמשים בו בהשאלה לענינים שונים.

1817. כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין, אפילו בחדרי חדרים אסור
(שבת סד: וש"נ).
מאמר מפורסם של רב.

„כל מקום־". ראה „במקום—".

1818. כל משבריך וגליך עלי עברו
(יונה ב', ד; תהלים מ"ב, ח).
כלומר: הרבה צרות באו עלי (או: הרבה סבלתי ממך).

1819. כל סתום לא עממוך
(יחזקאל כ"ח, ג).

מצטטים כפשוטו במקרא.

1820. כל עוף למינו ישכון, ובן־אדם לדומה לו (ב"ק צב:).
הובא בשם בן־סירא, ויש דוגמתו הרבה (וגם במשלי הגוים).

1821. כל עורב למינו (ויקרא י"א, טו).
ציטאט מחודד, והוראתו כהקודם לזה. וכבר במדרש בראשית רבה (ס"ה, ב) הוא נמצא בשמוש כזה: על הכתוב (בראשית כ"ו, לד) ויהי עשו... ויקח אשה את יהודית בת בארי ה ח ת י וגו', אומר המדרש „כל עורב למינו".

1822. כל עמל האדם לפיהו (קהלת ו', ז).
בשביל מזונותיו.

1823. כל עצמותי תאמרנה—(תהלים ל"ה, י).
כהלצה על תנועות הגוף מתוך התפעלות יתירה.

1824. כל פנות שאתה פונה—לימין
(יומא טו: וש"נ).
מימרא מפורסמת ושגורה.

1825. כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול (ב"ב ט:).
בתלמוד לענין צדקה. ובפי הבריות בדרך כלל.

1826. כל צרוע וכל זב (במדבר ה', ב).
דבור של „בטול".

1827. כל קבוע כמחצה על מחצה דמי
(יומא פד: ועוד).
כלל מפורסם בעניני איסור והיתר. ופירושו ושמושו מתבררים ע"י דוגמא זו: תשע חנויות, כולן מוכרות בשר שחוטה, ואחת מוכרת בשר נבלה, ולקח מאחת מהן ואינו יודע מאיזה מהן לקח—ספיקו אסור (דבר ק ב ו ע, שנטלו ממקום קבוע, אין הולכים בו אחר הרוב, אלא הרי הוא כמחצה על מחצה, וספק איסורא לחומרא) ובנמצא (בשר שנמצא על הארץ בין החנויות) הלך אחר

הרוב" (ד„כל דפריש מרובא פריש", דכיון דפריש אין כאן תורת קבוע).

1828. כל קבל די רוח יַתִּירא ביה (דניאל ו', ד).

על חכם גדול (וגם על בעל-גאוה).

1829. כל רוחו יוציא כסיל (משלי כ"ט, יא).

על כעסן שאינו נזהר בדבריו.

1830. כל רז לא אנס לך (דניאל ד', ו).

כלומר: אין דבר נעלם ממך. וזה ציטאט רגיל אצל חכמי התלמוד.

1831. כל רעה, ולא אשה רעה (שבת יא.).

מאמר מפורסם של רב.

1832. כל שאינו מלמד את בנו אומנות, כאילו מלמדו ליסטות (קדושין כט.; תוספתא שם, ומכילתא, בא).

מאמר מפורסם של ר' יהודה.

1833. כל שהוא כביצה, ביצה טובה הימנו (ברכות מד:).

כל מאכל ששיעורו כביצה, הרי ביצה בעצמה טובה לגוף ממנו. זה מאמר שהביא רב דימי מארץ-ישראל. ומצטטים אותו בהשאלה (בהוראת: הדבר בעצמו, טוב מן הדוגמא שלו; ובדומה).

1834. כל שהכסף בידו, ידו על העליונה (ב"מ מד. במשנה, ועוד).

דברי ר' שמעון (וכונתו, שרק המוכר יכול לחזור בו, ע"ש). והוא ציטאט הלצי.

1835. כל שיש ביבשה, יש בים [חוץ מחולדה] (חולין קכז.).

שגור בהלצות.

1836. כל שמעשיו מרובים מחכמתו, חכמתו מתקיימת (אבות ג', ט).

מיוחס לר' חנינא בן דוסא.

1837. כל שקר שאין בתחלתו אמת אינו מתקיים.

כלומר: אין מאמינים בו. ע' פרש"י בםדבר י"ג, כז.

1838. כל שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה הימנו (אבות ג', י).

מיוחס להנ"ל.

1839. כלאחר יד (שבת קנג: ועוד).

מבטא מפורסם (ושם בשבת: דוריק ליה כלאחר יד; ופרש"י: שלא כדרך זריקה, כגון מכתיפיו ולאחוריו).

1840. כלבא כלא מתייה, שב שנין לא נבח (ערובין סא.).

כלב שלא במקומו (בעירו, בכפרו), שבע שנים אינו נובח. משל עממי יפה על נפש הגר.

1841. כלבים בוכים, מלאך המות בא לעיר (ב"ק ס:).

1842. כלבים משחקים, אליהו הנביא בא לעיר (שם).

ברייתא מפורסמת. ומשתמשים בשני המאמרים בהלצות.

1843. כַּלָּה כמות שהיא (כתובות טז:).

להפך מן „כלה נאה וחסודה". והוא דבור הלצי מושאל לענינים שונים.

1844. כַּלֵּה נבואתך וצא! (ברכות י.).

כך אמר (בספור-אגדה) המלך חזקיה בדרך „בטול" לישעיה הנביא.

1845. כָּלָה ענן וילך, כן ירד שאול לא יעלה (איוב ז', ט).

פסוק זה אמר רב סעדיה גאון על ענן (ראש כת הקראים) ותלמידו שאול.

1846. כַּלָּה שעיניה יפות, אין כל גופה צריך בדיקה (תענית כד.; שהש"ר פ"ד).

משל זה נאמר שם על עיני העדת (כשהפרנס טוב, גם הקהלה טובה, ולהפך).

1847. כָּלוּ כל הקִצים! (סנהדרין צז:).

דבור שגור, בהוראת מעין „אבדה כל תקוה". ובתלמוד הוא מאמרו של רב: „כלו כל הקיצין (חשבונות של ה„קץ", של ביאת

מיטיח), ואין הדבר תלוי אלא בתשובה ומעשים טובים.

1848. כלום האשה מתקשטת אלא לבעלה (שהש"ר, א).

כלומר: הרי אין האשה וכו'.

1849. כלום מתקנא אלא חכם בהכם [גבור בגבור ועשיר בעשיר] (ע"ז נה.).

1850. כלהוך השור (במדבר כ"ב, ד).

גם בהלצה המונית במקום „בעלות השחר".

1851. כלי חמס מכרותיהם (בראשית מ"ט, ה).

בתנחומא (מבוא דף ע.) חמ"ס ראשי-תיבות: "הזנים "מלמדים "סופרים (כל אלה משבטי לוי ושמעון).

1852. כלי מחזיק ברכה (סוף עוקצין).

מבטא שגור.

1853. כלים ריקים אל תמעיטי (מ"ב ד', ג).

כך אומר (בהלצה) בעל-הבית לאשתו, כשהיא עורכת השולחן לקבלת אורחים.

1854. כלך אצל שכמותך! (יבמות מד.).

לך-לך, אצל הדומה לך (לענין לקיחת אשה). והוא דבור שגור בכלל.

1855. כלפי לייא! (שבת צג. ועוד הרבה).

כנגד איפוא הדבר הזה סובב (כך פרש"י בכתובות טו.). והכונה: הרי איפכא מסתברא! וכן הוראתו בציטאט.

1856. כמאכל בן-דרוסאי (שבת כ.).

„ליסטים היה ומבשל בשולו שליש" (פרש"י). והוא מבטא שגור.

1857. כמדומה הייתי שאתם נָכוים בפושרים ואי אתם נכוים אפילו בחמי-חמים (ברכות טז:).

כלומר: סבור הייתי שתבינו דבר ברמז מועט (פרש"י). כך אמר ר' אליעזר (ע"ש). ומזה נראה שהיה פתגם שגור.

1858. כמדומה לי שאין לו מוח בקדקדו (יבמות ט. ; מנחות פ:).

כך אמר רבי ללוי (ובמנחות: כמדומה אני ש—).

1859. כמרומים אתם ששררה אני נותן לכם, עבדות אני נותן לכם (הוריות י.).

כך אמר ר' גמליאל לשני תלמידים כשנתן להם התמנות בעניני צבור.

1860. כמה גדולים דברי חכמים (שבת יב: ; יבמות קנא.).

הובא בתלמוד בענינים שונים, ומזה נראה שהיה מבטא שגור.

1861. כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה! (יומא כב: ; ב"ק כ:).

כמה סמוך ומובטח ואינו מרגיש כל רע, איש שאלהיו בעזרו! זה היה פתגם שגור אצל התלמודיים, ובב"ק משתמש בו רבא בדרך הלצה (כשמושו אצלנו) ובלעג על רמי בר חמא, שהביא ראיה ממשנה שאינה דומה כלל להנדון, ובב"ז קבלה רב חסדא ממנו בלי להקשות.

1862. כמה קולמוסים נשתברו וכמה דיו נשפך—(תנחומא, שופטים).

דבור שגור בספרות (ובתנחומא: כמה קולמוסים משתברים וכמה דיו משתפך לכתוב דברים שלא היו מעולם וכו').

1863. כמהו כאין (חגי ב', ג).

מבטא רגיל.

1864. כמו פתן חרש יַאטם אזנו (תהלים נ"ח, ה).

מליצה שגורה.

1865. כמונח בקופסא (יומא עה:).

מבטא שגור, שנתפשט ע"י פרש"י שמות (טז, ז); ושם ובתלמוד נאמר על ה„מן": „של מלמעלה ושל מלמטה ודומה כמו שמונח בקופסא. וכפי הבריות הוראתו ביהוד: בטוח כאילו מונח בקופסתי, אצלי.

1866. כמוצא שלל רב (תהלים קי"ט, קסב).

שגור בפי כל (להבליט שמחה גדולה כמו בפסוק).

1867. כמותך ירבו בישראל (יבמות טו. ועוד).
ויש גם להפך: לא ירבו כמותך בישראל (שבת לא.).

1868. כמחט בבשר החי (ברכות יח: וש"נ).
דמיון שגור (וגם בתלמוד הובא בעניינים שונים).

כמטחוי קשת—ראה: „הרחק כמטחוי קשת".

1869. כמי שכפאו שד (נדרים כ:).
בלי חמדה; ע"י הכרח, וכדומה. כך הוראתו בציטאט.

1870. כמים הפנים לפנים [כן לב האדם לאדם] (משלי כ"ז, יט).
עפ"י רוב מצטטים רק חציו.

1871. כמכחול בשפופרת (ב"מ צא.; מכות ז).
נתפרסם ע"י פרש"י ויקרא ב', יג.

1872. כמלך בגדוד (איוב כ"ט, כה).
„ואשב ראש... כמלך בגדוד". ובאותה הוראה מצטטים. (ויש בזה הרבה הלצות המוניות, בז'רגון).

1873. כמלקט שבלים בעמק רפאים (ישעיה י"ז, ה).
סימן דלות; מבקש דבר במקום שאין הוא מצוי; וכדומה.

„כמעין הנובע", ראה „מעין"—

1874. כמעשה אבות יעשו בנים.
פתגם עתיק, שהביא הראב"ע (בראשית ט', יח). ויש דוגמתו הרבה.

1875. כמצודה שאין בה דגן
(ברכות ט:; פסחים קיט.).
זה מדרש הכתוב „וינצלו את מצרים", ופרש"י: דרך ציידי עופות לזרוק דגן תחת מצודות כדי שיבואו עופות, ונלכדים; וכשאין בה דגן, אין עוף פונה אליה; כך רוקנו הבצרים מכל ממונם.

1876. כמצולה, שאין בה דגים (שם ושם).

גם זה מדרש הכתוב הנ"ל. ופרש"י: כלומר, בתוך התהום אין מצויים דגים, אלא על שפת הים, שיש שם מזון. ושני הדמיונות היו לדבורים שגורים.

1877. כמקולקלים שבהם עשיתם, כמתוקנים שבהם לא עשיתם (סנהדרין לט:).
דרשה מפורסמת של ר' יהושע בן לוי על שני המקראות שביחזקאל „וכמשפטי הגוים... לא עשיתם" (ה) „וכמשפטי הגוים... עשיתם" (יא).

1878. כמר מדלי (ישעיה מ', טו).
ציטאט מעין: כטפה מן הים.

1879. כמשוש חתן על כלה
(ע' ישעיה ס"ב, ה).
בישעיה נאמר „ומשוש—". והדבור לקוה מן הפזמון „לכה דודי": „והיו למשיסה... ישיש עליך אלהיך כמשוש..."

1880. כמשחל ביניתא מחלבא
(ברכות ח. ועוד).
כמושך נימת-שער מתוך החלב. וזה דבור מליצי שגור על מלאכה קלה מאד. (ובתלמוד על מיתת „נשיקה").

1881. כמשך נבים שוקק בו
(ישעיה ל"ג, ד).
מליצה רגילה על קול המולה מתוך עסקנות יתירה.

1882. כן יאבדו (כל אויביך, ה'!)
(שופטים ה', לא).
מצטטים רק חציו, ועפ"י רוב בהלצה.

1883. כן ירבו! (שמות א', יא „ירבה").

1884. כנגע נראה לי [בבית]
(ויקרא י"ד, לה).
מליצה שגורה בהוראת: אין כאן הדבר כתקונו; וכדומה.

1885. כנוס לרשעים, רע להם ורע לעולם
(סנהדרין עא: במשנה).

כי בשהם מתאספים, הם מתיעצים ומסייעים זה את זה לעשות רעות.

1886. כנוגע בבבת עינו (זכריה ב', יב).
כך מצטטים. ובמקרא: „כי הנוגע בכם נוגע בבבת עינו". ומליצה זו עברה אלי רוב הלשונות.

1887. כנוע עצי יער מפני רוח (ישעיה ז', ב).
„וינע לבבו ולבב עמו כנוע..." וכך שמושו.

1888. כננס על גבי ענק.
מליצה שגורה (כלומר: הדורות האחרונים הם ננסים לגבי הראשונים, אבל ידיעתם גדולה יותר, מפני שהם עומדים על כתפיהם של החכמים הקדמונים, שאצרו בשבילם אוצרות-מדע). וכבר השתמש בה קדמונינו; ובראש ספר „שבלי הלקט" הביאה ר' ישעיה מטראני (סוף האלף החמישי) בשם פילוסוף נכרי (וע' הקדמת „מגלת אסתר" על ספר המצות להרמב"ם—לר' יצחק די ליאון).

1889. ככימא באַרובה (כ"ב יב:; נדה כ:).
שגור בפי כל (כלומר: כמומא שכוון לירד בארובה במקרה בעלמא). וזה היה גם בימי התלמוד פתגם שגור; ובמס' נדה הושם בפי שבור מלכא!

1890. כסף מטהר ממזרים (קדושין עא.).
פתגם הלצי מפורסם (ובתלמוד הוא מאמרו של ר' יהושע בן לוי, וכונתו אינה ברורה; ע"ש ברש"י ובאלפס ובר"ן).

1891. כסף מנלן? (קדושין ב:).
בתלמוד היא שאלה על האמור במשנה: האשה נקנית בשלשה דרכים: בכסף... ושואלת הגמרא: כסף מנלן? (מאיזה פסוק נלמד זה?). ובפי הבריות היה לדבור הלצי: כלום יש לנו כסף? מאין נקח כסף?

1892. כסף סיגים מצפה על חרש (שפתים דולקים ולב רע) (משלי כ"ו, כג).

גם המשל בלי הנמשל הוא דמיון מליצי רגיל (על זיוף סופרי רוחני, וכדומה).

1893. כספינה המטורפת בים (תענית יט. במשנה).
דמיון מליצי שגור (ובמשנה: על אין מתריעין בשבת... ועל הספינה המטורפת בים; ופרש"י: שהולכת ונדה ועתידה להטבע במים).

1894. כסעודת שלמה בשעתו (ערובין מא. ועוד הרבה).

1895. כעבד כאדוניו (ישעיה כ"ד, ב).

1896. כעבדא קמי מָריה (שבת י.).
כעבד העומד לפני אדוניו (בהכנעה ודאגה). זה נאמר שם במנהגי תפלה, והובא בלשון זו גם ב„שולחן ערוך", או"ח צ"א, ו, בהגה; ומכאן פרסומו.

1897. כענבים במדבר (הושע ט', י).
על יקר-המציאות; על דבר שלא פלל איש למצוא שם; וכדומה.

1898. כעס בחיק כסילים ינוח (קהלת ז', ט).

1899. כעפרא דארעא.
בהוראת בטול וביזוי „כעפר הארץ". והמבטא לקוח מנוסח „ביעור חמץ".

1900. כערער בערבה (ירמיה י"ז, ו).
בודד, גלמוד.

1901. כעצמים בבטן המלאה (קהלת י"א, ה).
מליצה רגילה (ומתומה קצת).

1902. כפה הר כגיגית (שבת פח. ע"ז ב:).
דבור שגור בענין כפיה ואונס. והמליצה לקוחה מן הדרשה המפורסמת של ר' אבדימי על הכתוב (שמות י"ט, יז) „ויתיצבו בתחתית ההר", מלמד שכפה הקב"ה על ישראל את ההר כגיגית ואמר להם: אם אתם מקבלים התורה—מוטב; ואם לאו, שם תהא קבורתכם!"

1903. כפטיש יפוצץ סלע (ירמיה כ"ג, כט).
על נאומים ונואמים (בהוראתו במקרא).

1904. **כפי, כן לבי** (מגילה טז:).
זה פירוש דברי יוסף לאחיו „כי פי המדבר אליכם"

1905. **כפיטורי בפי ושט**
(ברכות ח.; מו"ק כט.)
כחבלי-ספינה בנקב צר של התורן (ע' רש"י בברכות באריכות). וזה משל על קושי יציאת הנשמה מן הגוף. ובפי הבריות הוראתו מעין „בעצם בגרון".

1906. **כפשע ביני ובין המות** (ש"א כ', ג).
דבור שגור בהשאלה.

1907. **כפתור ופרח!** (שמות כ"ה, לג).
מליצה שגורה בדבור וגם בספרות, ביחוד בספרות הרבנית בהוראת „זה טוב ויפה מאד". ומקור שמושו הוא בב"ר (פצ"א): בשעה שהיו אומרים לפני ר' טרפון דבר מתוקן, היה אומר: כפתור ופרח! וכשהיו אומרים לפניו דבר של בטלה, היה אומר: לא ירד בני עמכם!

1908. **כפתחו של אולם** (ערובין נג.).
מליצה שגורה. אמר ר' יתנן: לבם של ראשונים כפתחו של אולם (רחבו כ' אמה), ושל אחרונים כפתחו של היכל (י' אמה), ואנו כמלא נקב מחט סדקית (מחט שתופרים בה סדקי בגדים, והוא דק ביותר).

1909. **כצפיחית בדבש** (שמות ט"ז, לא).
דבור הלצי מפורסם.

1910. **כצאן בלי רועה** (במדבר כ"ז, יז).
כך שגור בפי כל. ולשון הכתוב „כצאן אשר אין להם רועה".

1911. **כקאקי חיורי** (ברכות כ.).
רב גידל היה רגיל לשבת בשערי טבילה (מקוה) והיה מורה לנשים כיצד לטבול. וכאשר שאלוהו החכמים: לא מסתפי מר (האינך ירא) מיצר-הרע? אמר להם: דמיין באפאי כקאקי חיורי (הן נראות בעיני כאווזים לבנים). וזה מבטא הלצי שגור.

1912. **כקול הסירים תחת הסיר** (קהלת ז', ו).
„לשון נופל על לשון" יפה (על „שחוק הכסילים"); ומצמצמים אותו גם על שירים גרועים, וכדומה.

1913. **כקוף בפני אדם** (ב"ב נח.).

1914. **כקורת בית הבד** (נדרים כד: במשנה).
„אם לא ראיתי נחש כקורת-בית הבד", וזו גוזמא. ובציטאטא הוראתו: גדול עד מאד.

1915. **כקטן שנולד דמי** (יבמות כב, וש"נ).
בהלצה (כלומר: כאילו נולד זה עתה ואינו יודע כלום). ובתלמוד הוא מאמר עתיק: „גר שנתגייר, כקטן שנולד דמי".

1916. **כקליפת השום** (ברכות נח.).
מבטא של בטול. „בן עזאי אומר: כל חכמי ישראל דומים עלי כקליפת השום, חוץ מן הקרח הזה" (ר' עקיבא).

1917. **כקצף על פני מים** (הושע י', ז).
שעובר מהרה.

1918. **כרחוק מזרח ממערב**
(תהלים ק"ג, יב).
דמיון שגור בפי כל (ובכר בימי התלמוד היה זה מבטא שגור; למשל: ספרי פ' בלק: הרבה פרשיות... רחוקות זו מזו כרחוק מזרח ממערב.

1919. **כרחם אב על בנים** (שם, יג).

1920. **כרכא דכולא ביה** (חולין נו:).
כרך שהכל בו (על כנסת-ישראל נאמר: ממנו כהניו, ממנו נביאיו, ממנו מלכיו). ומצמצמים אותו בהשאלה, בענינים שונים.

1921. **כריסא טענא רגליא** (ב"ר ע', ח).
הכרס נושא את הרגלים (האכילה נותנת כח לרגלים). משל עממי.

1922. **כריסה בין שניה** (ר"ה כה. במשנה ועוד).
מבטא ציורי בולט על אשה מעוברת. ולשון המשנה: אמר ר' דוסא בן הרכינס: עדי שקר הם, היאך מעידים על האשה שילדה, ולמחר כריסה בין שניה?! ובברייתא

(כתובות יג:) אמר להם ר' יהושע: „אף לזו יש עדים (שנבעלה) שהרי כריסה בין שניה".

1923. כרכושתא ושונרא עבדו הלולא מתרבא דביש גדא (סנהדרין קה.).

זה משל עממי (הד"א): חולדה וחתול (שאין ביניהם שלום מעולם) עשו סעודת חתונה מחלבו של רע-מזל (אומלל). והנמשל שם הוא: מדין ומואב לא היה ביניהם שלום מעולם, אך כדי להתגבר על ישראל התחברו „וילכו זקני מואב וזקני מדין" (בפרשה בלק). ומזה יוצא שמושו של המשל הנ"ל.

1924. כרמי שלי לא נטרתי (שה"ש א', ו);

ציטאם רגיל על היהודים המשעבדים כחותיהם לאידיאלים זרים, ושלהם הם מזניחים או שוכחים.

1925. כשאדם נער אומר דברי זמר, הזקין אומר דברי הבלים (שהש"ר א', י).

במדרש נאמר על שלמה (שיר-השירים וקהלת).

1926. כשגגה שיוצא מלפני השליט (קהלת י', ה).

זה דבור שגור בתלמוד (מו"ק יח. וש"נ) הוה כשגגה שיוצא וכו'; כלומר, חכם אחד הוציא מפיו דבר רע, ותכף נתקיים בו. ובהוראה זו מצטטים אותו (והוא אפוא מעין „אל תפתח פה לשטן", „ברית כרותה לשפתים", ועוד).

1927. כשה לטבח יובל (ישעיה נ"ג, ז).

1928. כשהם יורדים, יורדים עד עפר; וכשהם עולים, עולים עד לרקיע (מגילה טז.).

בתלמוד נאמר על ישראל. ומצטטים אותו גם בכלל. וע' „אומה זו—".

1929. כשהשנים יפות, הבריות נעשים אחים זה לזה. (ב"ר פ"ט, ה).

מאמר יפה ונכון.

1930. כשולי קדרה (מגילה יא. ועוד).

„הושחרו פניהם כשולי קדרה". וזה מבטא שגור.

1931. כשושנה בין החוחים (שה"ש ב', ב).

1932. כשירבו הגנבים, תָּלָה הגנבה.

פתגם שנמצא בכמה לשונות, והובא כבר במחברות עמנואל (דף 87).

1933. כשירבו האוהבים ישקטו האויבים.

נמצא ב„מראה מוסר", מ"ב. והוא לקוח מלועזית.

1934. כשל כח הסבל (נחמיה ד', ד).

מליצה שגורה.

1935. כשלג בקיץ וכמטר בקציר (כן לא נאוה לכסיל כבוד) (משלי כו, א).

מצטטים חציו כמשל לנמשלים שונים מאותו הענין.

1936. כשלה ברחוב אמת (ישעיה נ"ט, יד).

1937. כשם שאין פרצופי בני אדם דומים, כך אין דעותיהם דומות (במדב"ר כ"א, ב).

מאמר מפורסם (שיש דוגמתו במשלי הגוים). ובמס' ברכות (נח. ובירוש' שם): הרואה אוכלוסי ישראל אומר: ברוך חכם הרזים, שאין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהם דומים זל"ז.

1938. כשם שקבלתי שכר על הדרישה, כך אני מקבל שכר על הפרישה (פסחים כב: וש"נ).

מימרא שגורה. (כך אמר שמעון העמסוני שהיה דורש כל „את" ו„את" שבתורה, וכיון שהגיע ל„את ה' אלהיך תירא" פירש (ולא דרש, שהרי כאן אי אפשר ל„רבות"), ואמר: כשם שקבלתי וכו'.).

1939. כת ליצנים (סוטה מב.; סנהדרין קג.).

מבטא הלצי. ובתלמוד: ארבע כתות אין מקבלות פני שכינה: כת ליצים וכת חנפים וכו'.

1940. כתפוח בעצי היער (שה"ש ב, ג).

1941. כֶּתֶר לִי זְעֵיר וַאֲחַוֶּךָּ (איוב ל״ו, ב).
דבור רגיל.

1942. כַּתֹּרֶן עַל רֹאשׁ הָהָר (ישעיה ל׳, יז).
בודד, נפרד.

1943. כתרנגולים של בית בוקיא (יבמות פד.).
„אמר רבי, כשהלכתי ללמוד תורה אצל ר׳ אלעזר בן שמוע, חברו עלי תלמידיו כתרנגולים של בית בוקיא (פרש״י: בקיאים וחריפים ואין מניחים תרנגול גברי ביניהם) ולא הניחוני ללמוד וכו׳״. וכך שמושו של דבור שגור זה.

ל.

1944. לא איברי ליליא אלא לגירסא (עירובין סה.).
מאמר מפורסם של ריש לקיש. ובתלמוד לא איברי סיהרא — סהר, לבנה. (והליצנים מפרשים ל„גירסא״ על שחוק הקלפים, כלומר: ללמוד ב„ש״ס קטן״).

1945. לא איברי ליליא אלא לשינתא (שם).
לשינה. זה מאמרו של רב יהודה.

1946. לא איברו סהדי אלא לשַׁקָּרֵי (קדושין סה:).
דברי רב אשי („לא נבראו עדים אלא בשביל שקרנים״). וזה פתגם מפורסם.

1947. לא אלמן ישראל! (ירמיה נ״א, ה).
שגור בפי כל, בהוראת: עוד יש בינינו גדולים וחכמים וכו׳.

1948. לא אכל ההוא איניש פיתא דהיטי מן יומוי (ב״ר פט״ו).
לא אכל אותו האיש לחם-חטים מימיו (כלומר: לא בינת אדם לו).

1949. לא אמרו בכוסך קטן ויינך מתוק וכריסי וחבה (פסחים פו: ירושי מעשרות ג׳, ד).
ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי (שהיה בעל בטן) התארח אצל ר׳ שמעון בן לקוניא, נתנו לו כוס ושתה אותו בבת אחת; אמרו לו: לא סבר מר השותה כוסו בבת-אחת הרי זה גרגרן? אמר להם: לא אמרו (חכמים) בכוסך קטן וכו׳.

1950. לא בא כבושם הזה (מ״א י׳, י).
מליצה קבועה ב„הסכמות״, ודבור שגור בכלל. (במקרא: „כבושם ההוא״).

1951. לא בדָרא דאונא!
דבור שגור (לקוח מהלכות טרפות) ומשתמשים בו בהוראת: אין כל דמיון בין זה לזה; או: לא היה ולא נברא! וכדומה.

1952. לא בחיל ולא בכח, כי־אם ברוח (זכריה ד׳, ו).
פתגם שגור. ובמקרא נאמר: — כי אם ברוחי.

1953. לא בכח יגבר איש (ש״א ב׳, ט).

1954. לא במותו יקח הכל (תהלים מ״ט, יח).
על נבהל להון.

1955. לא בסבי טעמא, ולא בדרדקי עצה (שבת פט:).
לא בזקנים טעם, ולא בצעירים עצה. בתלמוד הושם בפי הקב״ה (על אברהם ועל יעקב); ובודאי היה משל מפורסם.

1956. לאו בפירוש איתמר, אלא מכללא איתמר (ברכות ט. וש״נ).
לא בפירוש נאמר (דבר-הלכה זו של חכם פלוני), אלא מתוך איזה מעשה שהיה, ובדרך-אגב נלמד הדבר. וזה דבור רגיל.

1957. לאו בעל־דברים דידי אַת! (ב״ק ח: ועוד).
דבור שגור, כלומר: בטענותיך ותביעותיך אל תפנה אלי, אלא לפלוני ופלוני. והמבטא „בעל-דברים״ לקוח מן התורה (שמות כ״ד, יד, מי בעל־דברים יגש אליהם) ולכן הובא בעברית, בלשונו במקורו. (ובישעיה נ׳, ח: מי בעל-משפטי יגש אליהם). ויש בתלמוד גם לאשה: לאו בעלת־דברים דידי אַתְּ! (כתובות פא:).

1958. **לא ברעש** אדני (מ"א י"ט, יא).
מליצה מפורסמת.

1959. **לאו בר־הכי הוא** (סוטה כו:).
אינו מסוגל לכך (בתלמוד, שם, על פרים, ע"ש).

1960. **לא בשמים היא** (דברים ל', יב).
שגור מאד. (כלומר: אין זה קשה כל־כך ואין כאן חכמה גדולה כ"כ; וכדומה).

1961. **לא דובים ולא יער!** (ע' סוטה מז.).
דבור הלצי שגור, בהוראת: לא היה ולא נברא. ובתלמוד, על הכתוב במעשה אלישע והנערים שהתקלסו בו (מ"ב ב', כד) „ותצאנה שתים דבים מן היער ותבקענה מהם מ"ב ילדים", על־זה באה מחלוקת בין רב ובין שמואל: חד אמר: נ ס, כי יער הוה ודובים לא הוו (שם קודם־לכן); וחד אמר: נ ס ב ת ו ך נ ס, כי לא יער הוה ולא דובים הוו (שם בקודם, ובכ"ז קרה מה שקרה).

1962. **לא דבר ריק הוא מכם**
(דברים ל"ב, מז).
כלומר: לא דבר קטן הוא, וכמו שהוא מסיים: „כי הוא חייכם".

1963. **לא הבישן למד** (אבות ב', ו).
מיוחס להלל.

1964. **לא היה ולא נברא (אלא משל היה)**
(ב"ב טו.; ירושלמי סוטה סוף פ"ה).
דבור הלצי שגור (ביחוד חציו). ובתלמוד נאמר על א י ו ב (בירושלמי הוא מאמרו של ריש לקיש; ובבבלי „חד מרבנן").

1965. **לא היה [נודד כנף ו]פוצה פה ומצפצף** (ישעיה י', יד).
שגור הרבה בהוראת: איש לא מיחה בנגד זה. וכבר השתמשו הקדמונים בציטאט זה. ראה, למשל, ב„בית־יוסף" על טור „יורה דעה" סימן שצ"ג: „וכן פשט המנהג, ולא נשמע בעולם שום פוצה פה ומצפצף".

1966. **לא היו דברים מעולם**
(ערובין מ., ש"נ. ועוד, ועוד).
שגור גם בראשי־תבות: להד"ם.

1967. **לא היתה קריה אשר שגבה ממנו**
(דברים ב', לו).
מליצה שגורה, בהשאלה לענינים שונים.

1968. **לא הלכתי בגדולות ובנפלאות [ממני]**
(תהלים קל"א, א).

1969. **לא המדרש עיקר, אלא המעשה**
(אבות א', יז).
מיוחס לר' שמעון בן גמליאל (המדרש—למוד ומדרש הכתובים).

1970. **לא המקום מכבד את האדם, אלא אדם מכבד את מקומו**
(תענית כא:; מכלתא, יתרו).
פתגם יפה ומפורסם של ר' יוסי בברייתא. ושם הגירסא: לא מקומו של אדם מכבדו, אלא וכו'.

1971. **לא הן ולא שכרן!** (ברכות ה:).
זו תשובתו של ר' יוחנן (בשהיה חולה) על השאלה: חביבים עליך יסורים? ושם הושם גם בפי חכם אחר. וכנראה היה זה דבור שגור, וכן הוא גם עתה (בענינים שונים, ובהלצה).

1972. **לא הקפדן מלמד** (אבות ב', ו).
מן הפתגמים המצוינים המיוחסים להלל.

1973. **לא זה הדרך (ולא זה העיר)!**
(מ"ב ו', יט).
שגור הרבה.

1974. **לא זו הדרך מוציאתו מידי עבירה**
(יבמות קיח: במשנה; ב"מ לז:).
דברי ר' עקיבא (במשנה יבמות הלשון: אין זה הדרך מוציא וכו', ובגמרא ב"מ: לא זו הדרך מוציאתו. וניכרת כאן השפעת לשון המקרא שבסימן הקודם).

1975. **לא זו, אף זו** (הוריות ב. וש"נ).
ההפך מן „זו ואין צריך לאמר זו" (ע' אות ז').

1976. **לא זזה ידי מתוך ידו**
(כתובות כו: במשנה).
מבטא שגור. ובמשנה הלשון: „לא זזה ידה מתוך ידי, משעה שנכנסו גברים לירושלים ועד שיצאו".

1977. **לא זזו משם עד ש—**
(סנהדרין יד.; ע"ז ח:).
מבטא רגיל.

1978. **לא חדש ולא שבת** (מ"ב ד', כג).
שמושו כמשמעותו במקרא.

„לא חילק ידענא—". ראה „אנא לא חילק—".

1979. **לא חרבה ירושלים, אלא על שהעמידו דיניהם על דין־תורה** (ב"מ ל:).
מאמר מפורסם של ר' יוחנן (בפי הבריות: שהעמידו ד ב ר י ה ם), ובסיומו: ולא עשו לפנים משורת הדין.

1980. **לא השׁ לקמחיה** (פסחים פד. ורש"י).
כלומר: מי שאמר כך וכך לא חש לקמח שהוא מנהן, אם הוא חמים או פסולת; כלומר: לדברים שהוא מוצא מפיו. ודבור זה נמצא בתלמוד במקומות שונים ובענינים שונים והכמים רבים השתמשו בו; ומזה נראה שהוא משל עממי.

1981. **לא טוב היות האדם לבדו**
(בראשית ב', יח).

1982. **לא טעם ולא ריח** (ויק"ר ל', יא).
מליצה שגורה. וכבר השתמש בה, בציטאַט, הרמב"ן בפרשה בראשית; בפסוק „בשגם הוא בשר" הוא אומר על פירושו של רש"י: ואין בפירוש זה טעם או ריח. וע' במבוא.

1983. **לא יאמן כי יסֻפר** (ע' חבקוק א', ה).
כך מצטטים (כדי להשוות שני הפעלים בבנין ובמבנין). ולשון הכתוב הוא: לא ת א מ י נ ו כי יסופר.

1984. **לא יאמר אדם אהבו את החכמים ואשנא את עמי־הארץ, אלא אֱהֹב את כלם**
(אדר"נ פט"ז).

1985. **לא יאֻנה לצדיק כל אָון**
(משלי י"ב, כא).
נמצא בתלמוד כמה פעמים בדבור שגור. (ומצטטים אותו הרבה בהלצות).

1986. **לא יבוזו לגנב כי יגנוב, למלא נפשו כי ירעב** (משלי ו', ל).

1987. **לא יבושו כי ידברו את איבים בשער**
(תהלים קכ"ז, ה).
דבור רגיל, בענינים שונים.

1988. **לא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו**
(כתובות מא: ורש"נ).
מצטטים בהלצה.

1989. **לא ידע איש את קבורתו**
(דברים ל"ד, ו).
בהלצה, בלשון הסותרים: אי אפשר לדעת כמה הפסיד; ובדומה.

1990. **לא ידע בין ימינו לשמאלו**
(סוף יונה).

1991. **לא ידע מאי קאמרי האחשתרנים.**
דבור הלצי שהורכב משתי מימרות: „לא ידע מאי קאמרי רבנן" (כתובות עה.; וע"ז סח.), ומן „אטו אנן האחשתרנים בני הרמכים מי ידעינן?". והרכבות הלציות באלה יש הרבה בדבורים השגורים שלנו.

1992. **לא ידע עול בשת** (צפניה ג', ה).
דבור שגור (ובמקרא: „לא י ו ד ע —").

1993. **לא יהיה לך אלהים אחרים על פני;**
(בעשרת הדברות).
בהלצה על חכם או סופר או מנהיג, שרוצה להיות מושל יחידי.

1994. **לא יוכל לדין עם שֶׁתַּקִּיף ממנו**
(קהלת ו', י).
שגור בפתגם.

1995. **לא יומתו אבות על בנים, ובנים לא יומתו על אבות** (דברים כ"ד, טז).

כלומר: אין לתבוע מאבות דין וחשבון על מעשי־בניהם, ולהפך.

1996. לא יועיל הון ביום עברה (משלי י"א, ד).

1997. לא יועילו אוצרות רֶשע (שם י', ב).

1998. לא יחדל אביון מקרב הארץ (דברים ט"ו, יא).

1999. לא יחרץ כלב לשונו (שמות י"א, ז). במליצות שונות. (ומזה „דמי ל א י ח ר ץ").

2000. לא יחרוך רמיה צידו (משלי י"ב, כז).

לא יתנו לרמאי ליהנות מתרמיתו.

2001. לא יכלו לעמוד על סוף דעתו (ערובין יג: נג.).

מבטא שגור. (בתלמוד נאמר כך על ר' מאיר ועל ר' אושעיא).

2002. לא יכירנו [עוד] מקומו (תהלים ק"ג, טז; איוב ז', י).

מליצה רגילה.

2003. לא ימַלט רֶשע את בעליו (קהלת ח', ח).

2004. לא יִמָלֵט מהיות...

שגור בפי הבריות: „לא ימלט", כלומר: אי אפשר שלא יהיה כך וכך. והוא לקוח מהספרות הפילוסופית שלנו; ביחוד הוא נמצא ב„מורה הנבוכים" (ע', למשל, ח"א פמ"ג: „לא ימלט הדבר מהיות").

2005. לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכ"א, ד).

2006. לא יַסִקל אדם מרשותו לרשות־הרבים (ב"ק נ:).

ברייתא מפורסמת. וזה ציטאט בעניינים שונים.

2007. לא יעלה ולא יבוא!

שגור בפי הבריות (כמו: חלילה! אל תפתח פה לשטן) וכנראה הוא ההפך של „יעלה ויבוא ויגיע וכו'".

2008. לא יֵעשה כן בישראל! (ש"ב י"ג, יב).

2009. לא יעשה כן במקומנו (בראשית כ"ט, כו).

2010. לא יצדק לפניך כל חי (תהלים קמ"ג, ב).

בהלצה (ומעין: „אם כן, לא שבקת חיי לכל בריה". ע"ש).

2011. לא ירד בני עמכם! (בראשית מ"ב, לח).

כלומר: איני מסכים לכך; לא טוב הדבר בעיני. ע' אות כ', „כפתור ופרח".

2012. לא ישמח אדם בין הבוכים, ולא יבכה בין השמחים (דא"ר פ"ו).

2013. לא ישנה אדם מאומנות אבותיו (ערכין טז:).

מאמר מפורסם של ר' יוחנן (ובתלמוד „לא ישנה מ א ו מ נ ו ת ו ומאומנות אבותיו").

2014. לא ישפוך אדם מי־בורו, ואחרים צריכים להם (יבמות יא: ועוד).

אעפ"י שהוא אינו צריך להם, אבל אחרים צריכים להם. ושם בתלמוד הוא משל על נמשל אחר (ע"ש).

2015. לא כחל ולא שרק ולא פירכוס־ויעלת חן (כתובות יז.; סנהד' יד.).

כך היו מזמרים לפני הכלה בארץ־ישראל (כלומר: בלי כחל לעינים ובלי צבע האדום הפנים ובלי קליעת השער, ובכ"ז היא יעלת־חן). וכך שרו גם לפני ר' זירא כאשר „סמכו" אותו להורות הוראה. וזו מליצה שגורה.

2016. לא כל אדם זוכה לשני שלחנות (ברכות ה:).

לחכמה ולעושר.

2017. לא כל האצבעות שוות (פסחים קיב; נדה סו.).

במליצות שונות.

2018. **לא כל המרבה בסחורה מחכים** (אבות ב׳, ה).

מיוחס להלל.

2019. **לא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול** (ברכות טז: במשנה; פסחים נה.).

דברי ר׳ שמעון בן גמליאל. והוא דבור שגור (הוראתו: לא כל הרוצה להתראות כחסיד ופרוש, וכדומה, יוכל לעשות זאת).

2020. **לאו כל יומא מתרחיש ניסא** (פסחים ג; מגילה ז:).

לא בכל יום יקרה נס. פתגם שגור.

2021. **לא כמה דאמרה אמה, אלא כמה דאמרין מגירה** (מדרש שמואל פ״ת).

לא כמו שאומרת אמה (על הבת), אלא כמו שאומרות שכנותיה. זה משל הדיוט.

2022. **לא לחכמים לחם ולא לנבונים עושר** (קהלת ט׳, יא).

פתגם שגור.

לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב, אלא מפני שהוא מינו (ב״ק צב:; חולין סה.).

מאמר ר׳ אליעזר בברייתא (כפשוטו, להוכיח שהזרזיר עוף טמא). וכבר בב״ק הוא מובא כפתגם משלי, בהוראת: כל אחד מתחבר אל הדומה לו. והוא שגור מאד, ורעיונו נמצא בכמה משלי הגוים.

2024. **לא לכבודי ולא לכבוד בית אבא** (מגילה ג.; תענית כ.).

הובא בתלמוד בעניינים שונים ומפי חכמים שונים; ומזה נראה שזה היה דבור רגיל.

2025. **לא לסתור איניש בי־כנישתא, עד דבני בי־כנישתא אחריתי** (ב״ב ג:).

מאמר מפורסם של רב חסדא (אל יהרוס איש בית־הכנסת, בטרם יבנה בית־כנסת אחר). ומשמש בהשאלה לעניינים שונים.

2026. **לא לעולם חסן** (משלי כ״ז, כד).

והליצנים אומרים: לא לעולם חותן (על אברך הסומך יותר מדאי על חותנו).

2027. **לא מאהבת מרדכי, אלא משנאת המן** (ע׳ מגילה טז.).

כך מצטטים בהשאלה. ובמקורו בתלמוד, על הכתוב במגלת־אסתר (ו׳, ג) „ויאמרו נערי המלך משרתיו לא נעשה עמו דבר", אמר רבא: לא מפני שאוהבים את מרדכי, אלא מפני ששונאים את המן.

2028. **לא מדבשך ולא מעוקצך!** (במד״ר כ׳, י; תנחומא, בלק).

משל הוא שאומרים לדבורה. ונתפרסם ע״י פרש״י במדבר כ״ב, יב.

2029. **לא מחכמה שאלת על זה** (קהלת ז׳, י).

מליצה רגילה.

2030. **לא מכל אורן יעשה תורן...**

פתגם חרוזי שנמצא במכתב של ר׳ יהודה הלוי (מכתב קמ״ט, הוצ׳ אחיאסף).

2031. **לא מן השם הוא זה** (יומא מב: וש״נ; סנהדרין סג. וש״נ).

כלומר: טעם זה אינו עיקר (פרש״י). וזה מבטא עתיק (במשניות ובברייתות) בפי חכמים שונים.

2032. **לא מינה ולא מקצתה!** (סוטה ה.).

לא ממנה כולה ולא מקצתה (על גאוה). ובפי הבריות שגור בהוראת: אף מעט מן המעט מזה אינו אמת; וכדומה.

2033. **לא מסתייה דלא גמיר, מימחי נמי מחי!** (חולין קז.).

האמורא שמואל בילדותו שב פעם אחת מבית־רבו בבכי, ויספר לאביו שרבו הכה אותו על שהאכיל לילד אחר בלי נטילת ידים (ובאמת אין המאכיל צריך לרחוץ ידיו). אז אמר אביו: לא מסתייה וכו׳ כלומר: לא די לו שאינו בקי (בהלכות נטילה) אלא שהוא עוד מכה! — ומשתמשים בהלצה זו בעניינים הנאותים.

2034. **לא מסתייעא מילתא**
(ברכות כה: ועוד הרבה).
מבטא רגיל בתלמוד, ושגור בפי הבריות (בהוראת: לא יצא הדבר אל הפועל, לא הצליח, וכדומה). ובחולין (ז:) יש גם: לא מסתייעא מילתיך (הדבר לא יעלה בידך).

2035. **לא מעבר לים היא!** (דברים ל׳, יג).
שגור כמו „לא בשמים היא" (ע"ש).

„**לא מעלין ולא מורידין**"—ראה „אינו מעלה—".

2036. **לא מפיה אנו חיים**
(כתובות יב: במשנה).
דברי ר׳ יהושע, והכונה: אין לסמוך על דבריה. והוא דבור שגור.

2037. **לא מצא ידיו ורגליו** [בבית המדרש]
(יבמות עז; גטין מח.).
„אי לאו דאמר ר׳ פלוני—לא מצא וכו׳",
כלומר: לא היה יכול לעמוד בדבריו (פרש"י).
וזו היתה מליצה שגורה; כי ביבמות אומר כך ר׳ יוחנן על ר׳ יהודה, ובגטין אומר זאת ר׳ יוסף על ר׳ יוחנן. וכעת משתמשים במליצה זו (בלי „בבית המדרש") גם בהוראת: אין הוא בקי כלל בענין זה, וכדומה.

2038. **לא מצאו כל אנשי חיל ידיהם**
(תהלים ע"ו, ו).
בירושלמי (כתובות סוף פ"א) מצטט רב חסדא פסוק זה בהוראת „לא מצא ידיו ורגליו" הנ"ל ועוד הוא משמש בהוראת „לא יכלו לברר ולתרץ את הדבר, וכדומה.

2039. **לאו מר בר רב אשי חתים עליה**
(ע׳ יבמות כב.).
כך מצטטים בהוראת: אין הדבר מקובל עדיין, ולא מר בר רב אשי חתום עליו שנקבל בלי פקפוק וערעור. ושם בתלמוד: „לאו מר בריה דרבנא חתים עלייהו", ובהוראה אחרת קצת, ע"ש.

2040. **לא נביא אנכי ולא בן־נביא** [אנכי]
(עמוס ז׳, יד).
דבור רגיל.

2041. **לא נחש ביעקב** (ולא קסם בישראל)
(במדבר כ"ג, כג).

2042. **לא נכר שוע לפני דל**
(איוב ל"ד, יט).
מליצה רגילה, כלומר: בלי הבדל המעמדות.

2043. **לא נָס לֵחוֹ** (דברים ל"ד, ז).
על זקנים בריאים בגופם וברוחם; וכדומה.

2044. **לא נפלאת היא ממך** [ולא רחוקה היא] (דברים ל׳, יא).

2045. **לא נִתנה תורה** (לדרוש) **אלא לאוכלי המָן** (מכילתא, בשלח).
מאמר מפורסם. ופירושו: בדאגות־פרנסה אי־אפשר לעסוק בתורה. וסיומו של המאמר:— „ושניים להם אוכלי תרומה".

2046. **לא נתנה תורה למלאכי־השרת**
(ברכות כה: ושי"נ).
כלומר: שאין להם שום צרכים ושום תאוות. המאמר המצוין הזה הובא תמיד סתם, ובנראה הוא פתגם עתיק.

2047. **לא סני בלאו הכי.**
שגור בפי הבריות, בהוראת: בלי זת אי־אפשר. ובכ"מ (ע:) מעין זה „לא סגיא דלאו הכי" (ע"ש) ובגרה ועוד „הא בלא הא לא סגיי".

2048. **לא עכברא גנב, אלא חורא גנב**
(גטין מה. ושי"נ).
משל עממי מפורסם (ורעיונו נמצא גם במשלי הגוים) ופרש"י: „אלמלא חור, שהעכבר מצניע גניבתו שם, לא היה גונב".

2049. **לא על הלחם לבדו יחיה האדם**
(דברים ח׳, ג).
ציטאט מפורסם (שהובנס גם אל משלי הגוים), וכונתו: עניניס חמריים לבדם אינם נותנים ספוק לאדם; נשמתו דורשת ענינים רוחניים.

2050. **לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן־חורין להבטל ממנה** (אבות ב׳, טז).
מיוחס לר׳ טרפון.

2051. **לא עם־הארץ חסיד** (שם, ה).
מיוחס להלל.

2052. **לא פלגו [רבנן]** (יבמות סז. וש״נ).
לא הבדילו (מכיון שגורו). וזה מבטא שגור.

2053. **לא (הוה) פסק פומיה מגירסא** (שבת ל:; ב״מ פה. ועוד).
לא חדל פיו מלמוד. מבטא שגור בתלמוד, ובפי הבריות.

2054. **לא קם כמוהו** (מ״ב כ״ג, כה).
מבטא רגיל.

2055. **לא קרב זה אל זה** (שמות י״ד, כ).
כלומר: אין כל דמיון ביניהם.

2056. **לא ראִי זה כראִי זה** (קדושין ה: וש״נ).
מן הטרמינולוגיה העתיקה של התלמוד (כלומר: עניניו ופרטיו של זה אינם דומים לאותם של זה). ושגור מאד.

2057. **„לא ראינו" אינה ראָיה** (כתובות כג.).
פתגם עתיק ושגור בפי כל (בהוראת: מה שלא ראינו, מזה אין עדיין ראיה שהדבר אינו במציאות). ויש כאן לשון נופל על לשון בביוון. ובמשניות עתיקות (עדיות פ״ב מ״ב וזבחים קג.). „אמר ר׳ חנינא סגן־הכהנים: בימי לא ראיתי עור שיוצא לבית השריפה... וחכמים אומרים: אין לא ראינו ראָיה".

2058. **לא שביק אינש היתירא ועביד איסורא** (תמורה כו.).
אם איש יוכל לעשות דבר בהיתר, לא יעשה (להכעיס) אותו הדבר באיסור. והוא דבור שגור בספרות הרבנית.

2059. **לא שדי אינש זוזי בכדי** (כתובות לו:).
איש אינו משליך (מוציא) כספו לחנם. דבור שגור.

2060. **לא שמיע לי; כלומר: לא סבירא לי** (ערובין קב: וש״נ).
דבור שגור בתלמוד ובספרות ובפי הבריות (ופירושו: „לא שמעתי זאת, כלומר: אינני סובר כך").

2061. **לא תאר לו ולא הדר** (ישעיה נ״ג, ב).
מליצה רגילה.

2062. **לא תהא כהנת כפונדקית?** (יבמות קכב. במשנה).
•פונדקית—בעלת־אכסניא. שם במשנה, על דברי ר׳ עקיבא: „אין משיאים את האשה (שאבד בעלה) עפ״י עדותה של אשה (אחרת, המעידה שאותו האיש מת);—על זה אמרו לו חכמים: מעשה היה והשיאו אשה עפ״י עדותה של איזו פונדקית; ואם־כן הם שואלים: ולא תהא כהנת (כלומר בת־ישראל או—כהנת מיוחסת, נאמנת) כפונדקית (גרועה)?—וזה היה אח״כ לדבור שגור; וכך שמושו כבר בפתיחתא דאיכה רבתי, סימן י׳ (ע״ש).

2063. **לא תהא תורה שלֵמה שלנו כשיחה בטלה שלכם?** (מנחות סה:).
כך אמר רבן יוחנן בן זכאי לצדוקי אחד (ע״ש): וכי לא תהא...? והוא דבור שגור (ובמקום „שלכם" אומרים „שלהם", במקום שצריך).

2064. **לא תהו בְרָאָה, לשָבֶת יְצָרָהּ** (ישעיה מ״ה, יח).
וכדרשת התלמוד נגד הרווקים (ע׳ יבמות סב.).

2065. **לא תהיה תפארתך על הדרך אשר אתה הולך** (שופטים ד׳, ט).
מליצה רגילה.

2066. **לא תוסף עליו, ולא תגרע ממנו** (דברים י״ג, א).
שגור בענינים שונים. (ומזה המבטא הרגיל „עובר על בל תוסיף").

2067. **לא תחסום שור בדישו**
(דברים כ"ה, ד).
הושאל בהלצה לענינים שונים (על פקידים ועוזרי מסחר, וכדומה).

2068. **לא תחרוש בשור ובחמור יחדו**
(שם כ"ב, י).
בהשאלה למין בשאינו מינו, וכדומה. והראב"ע עשה מזה הלצה כלפי החרזנים: „לא תחרוז בשור ובחמור, אלא העלה את החמור על הר המור, ואת השור שים בארץ המישור".

2069. **לא תחתי אני קודח?**
(ויק"ר פ"ד, ועוד במדרשים).
„משל לבני אדם שהיו יושבים בספינה, נטל אחד מהם מקדח והתחיל קודח (נוקב) תחתיו; אמרו לו חבריו: מה אתה עושה! אמר להם: מה איכפת לכם? לא תחתי אני קודח?"... וזה דבור שהושאל לכמה ענינים הנאותים לו (ובמדרש הובא המשל, לבאר את הפתגם „כל ישראל ערבים זה בזה").

2070. **לא תיתיב על כרעך, עד דאמרת לי—**
(עירובין נד. וש"נ).
זה היה מבטא שגור בימי התלמודים; וחכמים שונים משתמשים בו („—עד דאמרת לי —עד דמפרשת לי").

2071. **לא תירתו תרתי גיהנם!** (יומא עב:).
כך אמר רבא לרבנן: במטותא מינייכו (בבקשה מכם), לא תירתו וכו' (אל-נא תירשו שני גיהנם). ופרש"י: להיות יגעים ועמלים בתורה, ולא תקיימוה, ותירשו גיהנם במותכם, ובחייכם לא נהניתם בעולמכם. ומעין זה אפשר להשתמש בו.

2072. **לא תסיג גבול רעך** (דברים י"ט, יד).
שגור בענינים שונים.

2073. **לא תלין פעולת שכיר**
(ויקרא י"ט, יג).
משמש גם בהשאלה.

2074. **לא תסלה בכתם אופיר**
(איוב כ"ח, טז).
במקרא—על החכמה. והיא מליצה רגילה בכלל.

2075. **לא תעמוד על דם רעך**
(ויקרא י"ט, יב).
משמש בענינים שונים (וגם בהלצה במשחק הקלפים).

2076. **לא תעשה את הגדר יתר על העיקר**
(ב"ר י"ט, ג).
וסיומו: שלא יפול ויקצץ את הנטיעות. וזה פתגם יפה נגד הגוזרים גזרות קשות שאי אפשר לעמוד בהן.

2077. **לא תקום פעמים צרה** (נחום א', ט).
דבור חביב אצל הזקנים.

2078. **לא תקלל חרש** (ויקרא י"ט, יד).
במליצה: אל תגנה אדם שלא בפניו (כי אולי היה יכול להצטדק ולהוכיח ישרו כשתוכיחהו בפניו).

2079. **לא תקפוץ את ידך מאחיך האביון**
(דברים ט"ו, ז).

2080. **לא תרתח ולא תחטא** (ברכות כט:).
לא תכעוס, שמתוך הכעס אתה בא לידי חטא (פרש"י).

2081. **לא תשאר פרסה** (שמות י', כו)
דבור שגור.

2082. **לא תשבע עין לראות, ולא תמלא אזן משמוע** (קהלת א', ח).

2083. **לאחורי הרי־חשך** (תמיד לב:).
דבור הלצי, כלומר: רחוק מאד (ובתלמוד: גיהנם—לאחורי הרי חשך).

2084. **לאחר יאוש** (גטין לו:; ב"ק קיא:).
דבור שגור בהוראת: אין עוד כל תקוה.

2085. **לאט לי לנער** (ש"ב י"ח, ה).
דבור הלצי.

2086. **לב אדם יחשב דרכו, וה' יכין צעדו**
(משלי ט"ז, ט).
משל שעבר במעט אל כל הלשונות.

2087. **לב אדם ישַׁנה פניו בין לטוב ובין לרע** (ב״ר סוף פע״ג).

הובא בשם בן-סירא. ויש דוגמתו במשלי הגוים.

2088. **לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו** (קהלת י׳, יב).

מצטטים בהוראה הלצית: החכם, המתמיד, מביט בספר לימינו: כמה דפים למד; והכסיל, העצל, מביט בספר לשמאלו: כמה דפים צריך ללמוד עוד.

2089. **לב יודע מרת נפשו** (משלי י״ד, י).

כל אחד יודעַ נגעי-לבבו שאינו מגלה (ושאינו יכל לגלות) לאיש. ובהוראה זו כבר צטטו אותו במדרשים הקדמונים: בויק״ר (כ״ו, ז) על דברי שאול לשמואל המת (ש״א כ״ח, ט) „ואלהים סר מעלי ולא ענני עוד גם ביד הנביאים גם בחלומות ואקראה לך״, שואל המדרש: ולמה לא אמר: גם באורים ותומים? אמר ר״י ב״ר הייא: ל ב י ו ד ע מ ר ת נ פ ש ו (שהרי שאול הרג את הכהנים). כבהוראתו הכללית הוא דבור שגור בתלמוד. למשל, יומא (פג.): חולה אומר צריך (לאכול ביוה״כ) ורופא אומר אינו צריך—שומעים לחולה; מאי טעמא? ל ב י ו ד ע מ ר ת נ פ ש ו.

2090. **לב שמח ייטיב פנים** (שם ט״ו, יג).

2091. **ליבא ועינא תרי סרסורין דחטאה** (ירושלמי ברכות א׳, ה; במד״ר פי״ז).

הלב והעין הם שני סרסורים לחטא. ובבמד״ר בעברית: „הלב והעינים הם סרסורים לגוף״.

2092. **ליבא לפומא לא גלי** (קה״ר פי״ב ועוד במדרשים).

הלב אינו מגלה לפה. (על סוד נורא, כביכה). המבטא המצוין הזה שגור מאד בדבור ובספרות.

2093. **לבֵנים נפלו וגזית נבנה** (ישעיה ט׳, ט).

כמשמעו שם במקרא (וזה היה מ ש ל של בני אפרים).

2094. **לדידן הוה מומא, ולדידהו לאו מומא הוא** (גטין נו.).

שם בתלמוד על מום בקרבן. ובציטוט הוראתו בכלל: לנו נחשב הדבר בחסרון (מום), ו ל ה ם אין זה חסרון.

2095. **להג הרבה יגיעת בשר** (קהלת י״ב, יב).

מליצה רגילה (על פטפטנים, וכדומה).

2096. **להנחיל אוהבַי יש** (משלי ח׳, כא).

מבטא שגור (כלומר: בשביל אוהבי ימצא אצלי תמיד...).

2097. **להראות העמים והשרים את יפיה** (אסתר א׳, יא).

על הדואגים תמיד: למה יאמרו הגוים? ומשתדלים להתנאות בעיני אוה״ע.

2098. **לו ישמעאל יחיה!** (בראשית י״ז, יח).

בהלצה אל המבטיח לעשות יותר ממה שמבקשים ממנו; וכדומה.

2099. **לוה רשע ולא ישַׁלם** (תהלים ל״ז, כא).

זה היה דבור שגור כבר אצל התלמודיים. ע׳, למשל, ב״ב (מה.): לא ניחא דליהוי „לוה רשע ולא ישלם״.

2100. **לויתן בחכה הועלה, מה יעשו דגי רקק!** (מו״ק כו.).

נוסח של הספד. ומצטטים גם בהלצה (ביחוד על שמיטת-כספים).

2101. **לוחות ושברי-לוחות מונחים בארון** (ברכות ח; וש״נ).

בתלמוד הוא גם בפשוטו (דכתיב „אשר שברת ושמתם בארון״ אף השברים תשים בארון) וגם בהשאלה לענינים שונים; כמו שם בברכות: הזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו, דאמרינן לוחות ושברי לוחות וכו׳. וכן הוא גם בפי הבריות, ועפ״י רוב מצטטים: גם שברי לוחות מונחים בארון.

והמבטא „שברי-לוחות" הוא בכלל מליצה שגורה על מי שירד מנכסיו (החמריים או הרוחניים). וכדומה.

2102. **לולי המשתגעים נשאר העולם חרב**
פתגם שהביא הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות (בהעתקת ר' יהודה אלחריזי).

2103. **לולא חרשתם בעגלתי לא מצאתם חידתי** (שופטים י"ד, יח).
משל מפורסם.

2104. **לועג לרש [חרף עושהו]**
(משלי י"ז, ה).
שגור הרבה בהשאלה ובהלצות (ורק „לועג לרש"). וגם בתלמוד הובא כמה פעמים בציטטא מליצי. למשל ברכות (יח.) „הרואה מת ואינו מלוהו עובר משום לועג לרש ועוד שם ענינים אחרים).

2105. **להבין דברים בעלמא**
(ב"מ מט.; שבועות מד:).

2106. **לחדודא בעלמא** (ע' ברכות לג: וש"נ).
כך מצטטים בהלצה ובתלמוד בכמה מקומות: ר' פלוני לא אמר זאת אלא כדי לחדד את התלמידים.

2107. **לחכימא ברמיזא, לשטיא בכורמיזא**
(מדרש משלי כ"ב).
לחכם די ברמז, לשוטה—באגרוף. פתגם חרוזי יפה.

2108. **לחם צר ומים לחץ** (ישעיה ל', כ).
מבטא שגור. ובמלכים א', כב, כז „לחם לחץ ומים לחץ". ומזה נראה שזה היה באותה התקופה דבור שגור. ונמצא גם במשנה (סנהדרין פא:) מכניסין אותו לכיפה ומאכילים אותו לחם צר ומים לחץ.

2109. **לחש על המכה** (סנהדרין צ. במשנה).
„הלוחש על המכה" במשנה זו רפואה ע"י לחש של כשוף. וזו מליצה שגורה, מעין הכתוב „וירפאו את שבר עמי על נקלה לאמר שלום שלום—ואין שלום".

2110. **לטובתי נשברה רגל פרתי**
(ירוש' הוריות ג', ד', ובמדרשים).
זה מענין „כל דעביד רחמנא לטב", „גם זו לטובה".

2111. **ליכא מידא דלא רמיזא באורייתא**
(ע' תענית ט.).
כך מצטטים (אין דבר שלא נרמז עליו בתורה), וגם בדרך-הלצה. ומקורו שם בגמרא: מי איכא מידי דכתיבי בכתובי (ב„כתובים") דלא רמיזי באורייתא?

2112. **לין בלי סעודה, והשכם בלי חוב.**
פתגם יפה שנמצא בצוואת ר' יהודה אבן תבון.

2113. **לישנא מעליא נקט** (פסחים ג. וש"נ).
מעין „לעולם ידבר אדם בלשון נקיה". והוא מבטא שגור בתלמוד ובספרות.

2114. **לית דין בר נש** (שבת קיב: וש"נ).
אין זה בן-אדם (אלא מלאך; כך קרא חזקיה על ר' יוחנן; ובמקום אחר כפשוטו בשאלה). והוא שגור גם בהלצה. (בתלמוד „—בר איניש").

2115. **לית דין ולית דיין!**
(ויק"ר ריש פכ"ח ועוד במדרשים).
„וכי הותרה הרצועה? לית דין ולית דיין?" והיא דבור שגור (והובא גם בפרש"י תהלים י, ד). וע' אות ג' „גברא דנשי—".

2116. **לית דין צריך בושש** (ברכות מ.).
„אין זה צריך עבוב". במבטא רגיל (אע"פ שנמצא בתלמוד רק פעם אחת. ועיי"ש).

2117. **לית כתובה בלא תגרה** (ע' שבת קל.).
כך מצטטים (ובהלצה. „אין חתונה בלי דברי-ריבות". כי המהותנים מתקוטטים ע"ד הנדוניא, וכדומה). ובתלמוד הלשון „ליכא כתובה דלא רמי בה תיגרא".

2118. **לית נגר ולא בר נגר דיפרקיניה**
(ע"ז נ:).
„אין אמן (חכם) ובן אמן שיוכל לתרצה

(לברר ולבאר את הבדייתא). והוא דבור שגור (אעפ"י שנמצא בש"ס רק פעם אחת).

2119. **לית סָפָר דמְסַפר לגרמיה** (ויק"ר י"ד, ט).
אין גלב שיוכל לגלח את עצמו. זה משל עממי, מעין „אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים".

2120. **לית עתיר מחזירא** (שבת קנה:).
אין עשיר מֵחזיר (כי כל מאכל ראוי לו). וכנראה שם הוא משל עממי. והוא שגור בהלצות.

2121. **לֵךְ אל נמלה, עצל! ראה דרכיה וחכם** (משלי ו', ו).

2122. **לֵך בכחך זה!** (שופטים ו', יד).
מבטא רגיל.

2123. **לך דומיה תהלה** (תהלים ס"ה, ב).
מליצה חביבה (ובמקום „לך"—גם „לו" וכו').

2124. **לֵךְ זַכֵּה במקחך!** (כתובות יז:).
מצטטים בהלצה (על מי שנכשל בקניה, או בשדוך, וכדומה). וכך אמר רבן גמליאל לאיש שבא בטענה על אשתו החדשה, ע"ש.

2125. **לך, לך, אמרינן לנזירא, סחור סחור לכרמא לא תקרב!** (שבת יג. וש"נ).
כן אומרים לנזיר: אפילו בסביבות הכרם לא תקרב! וזה משל עתיק, עוד מימי הבית. ומצטטים אותו לענינים שונים (ובתלמוד לענין גזרות וסייגים, כדי להרחיק את האדם מן העבירה).

2126. **לך מנגד לאיש כסיל** (משלי י"ד, ז).
הזהר מלעמוד אפילו בארבע אמות של כסיל.

2127. **לֵךְ מעִמָּנו, כי עצַמת ממנו מאד** (בראשית כ"ו, טז).
כך אמר אבימלך ליצחק. ומה שאירע לאבות סימן לבנים... ובהוראה שכזו מצטטים אותו.

2128. **לכו והתפרנסו זה מזה!** (ברכות ג:)
כך ענה דוד המלך (לפי האגדה כשאמרו לו: עמך ישראל צריכים פרנסה. והוא דבור שגור.

2129. **לכי תֵיכול עָלָה כורא דמְלחא** (שבת ד. וש"נ).
כשתמדוד דַי עַל זאת כור של מלח בשכרי, אומר לך טעמו של דבר. כך היה רב נחמן רגיל לענות לאותם ששאלוהו דבר בעניני הלכה. וכנראה היתה זאת מליצה מפורסמת.

2130. **לכל דבר שבקדושה** (מו"ק כח: וש"נ).
בפי הבריות הוא דבור הלצי.

2131. **לַכּל זמן (ועת לכל חפץ)** (קהלת ג', א).
ובהלצה קלמבורית אומרים הסוחרים: „לכל אַ שֵׁי" (במקום „עֵת") ומתרגמים בז'רגון: „אויף אַלין איז אַ פייער", כלומר: מקחי כל הסחורות יורדים מַטה מטה.

2132. **לכל יש תמורה, חוץ מאשת־נעורים** (סנהדרין כב.).
מאמר מצוין (בצורתו ובתֹכנו) של ר' שמואל בר נחמני.

2133. **לכלב חי טוב מן האריה המת** (קהלת ט', ד).

2134. **לכלב תשליכון אותו!** (שמות כ"ב, ל).
בהלצה.

2135. **לכשיִבָּנה בית־המקדש אביא חַטאת שמֵנה** (שבת יב:).
כך כתב ר' ישמעאל על פנקסו (מפני שחִלל שבת בשגגה). והוא ציטאט הלצי.

2136. **לַמד לשונך לאמר „איני יודע"** (ברכות ד.; ד"א זוטא פ"ג).
וכדמסיים: שמא תתבדה ותֵאחז (תהא נאחז ונכשל בדבריך). והוא פתגם שגור; וכנראה מלשון התלמוד „דאמר מר"— הוא עתיק יומין.

2137. **למד סתום מן המפורש**
(יומא נט. ועוד)
ממדות המדרש העתיקות. והוא דבור רגיל בספרות.

2138. **למה זה הבל איגעֵ?** (איוב ט', כט).

2139. **למה זה הבל תהבלו?** (שם כז, יב).

2140. **למה יאמרו הגוים—**
(תהלים ע"ט, י.; קטו, ב).
בהלצה על הדואגים תמיד, שמא לא ימצא הדבר חן בעיני הגוים.

2141. **למה לי קרא? סברא היא!**
(כתובות כב. ועוד ועוד).
למה לי להביא ראיה מן הכתוב? הלא סברא היא, השכל מחיב זאת. דבור שגור בתלמוד, ומשתמשים בו גם בהלצה.

2142. **למה רגשו גוים?** (תהלים ב', א).
בהלצה על המתרגשים ובועטים.

2143. **למה תתגרה ברעה?** (מ"ב י"ד, י).
דבור רגיל.

2144. **למה תתראו?** (בראשית מ"ב, א).
דבור שגור, בהוראה: למה אתם קופצים ל"תוך העינים", למה אתם מבליטים יתר מדי את עשרכם, וכדומה.

2145. **למוד מביא לידי מעשה**
(קדושין מ: ושי"נ).

2146. **למחר יהיה האות הזה**
(שמות ח', יט).
דבור חביב (כלומר: מחר נראה איך יפול דבר).

2147. **למי כל חמדת ישראל, הלא לך!**
(ש"א ט, כ).
מליצה רגילה (וביחוד בהלצות).

2148. **למיחש מיבעי** (פסחים קי:; נדה סא.).
לחשוש לזאת צריך בכל־זאת (גם אם אין אנו מאמינים בזה). וזה מבטא רגיל.

2149. **למען ירוץ קורא בו** (חבקוק ב', ב).
מליצה רגילה (על שער הספרים ובהקדמות).

2150. **למען ישמעו ויראו.**
כך מצטטים. ולשון הכתוב (דברים י"ג, יב) „וכל ישראל ישמעו ויראון". ושם (י"ז, יג) „וכל העם ישמעו ויראו".

2151. **למקום שאני אוהב, שם רגלי מוליכות אותי** (סוכה נג.; שם תוספתא פ"ד).
פתגם של הלל.

2152. **למתא יַרקא, ירקא שקול**
(מנחות פה; שמו"ר פ"ט).
לעיר שגדל שם ירק הרבה, הָבֵא ירק שלך למכור (לפי שמתקבצים שם הכל לקנות). זה משל עממי (אמרי אינשי). וכך ענה משה (לפי האגדה) לחרטומים שתמהו עליו: תבן אתה מכניס לעפריים (כלומר: אתה בא לעשות כשפים בארץ־מצרים, שהיא ארץ מלאה כשפים!).

2153. **לנכרי תשיך, ולאחיך לא תשיך**
(דברים כ"ג, כא).
בהלצה לבעל גובה.

2154. **לסטאה בלסטיותיה ידע** (ב"מ פד.).
לסטים בקי בעניני לסטיות ובכלי־אומנותם. כך אמר ר' יוחנן לריש לקיש (ע"ש). ומשתמשים בו לענינים שונים.

2155. **לעולם אל ישליך אדם דעתו אחריו.**
מימרא של הרמב"ם באגרתו לחכמי מרשיליא.

2156. **לעולם ידבק אדם בטובים** (ב"ב קט:).
מאמר מפורסם של ר' אלעזר (בעניני זווגים).

לעולם יהי— ראה „יהי—".

2157. **לעולם יהי אדם ירא שמים בסתר**
(תדא"ר פכ"א).
מפורסם מ„סדר התפלה". והליצנים מדגישים מלת בסתר. והליצנים ביותר מצטטים כך: לעולם יהא אדם (העיקר הוא

להיות אדם) — ירא-שמים בסתר (ירא-שמים תוכל להיות בסתר. ויש בזה גם קלמבור לועזי גם).

2158. לעולם יהי כספו של אדם מָצוי בידו (ב"מ מב.).
מאמר מפורסם של ר' יצחק. ופרש"י: כדי שאם תזדמן לו סחורה לשכר יהא מזומן לו.

2159. לעולם תהי דעתו של אדם מעורבת עם הבריות (כתובות יז.).
לעשות לאיש ואיש כרצונו (פרש"י). ומעין זה מצטטים אותו. והוא פתגם עתיק („מכאן אמרו חכמים"). ומזה המבטא: „מעורב עם הבריות".

2160. לעולם תקח.
דבור הלצי שגור.

2161. לערבב את השטן (ר"ה טז:).
ע"י ה„תקיעות". והוא מבטא הלצי שגור.

2162. לעשות נקמה בגוים (תהלים קמ"ט, ז).
בהלצה על הפושט את הרגל לנכרי, או על המפתה נכרית; וכדומה.

2163. לפום גַמלא שיחנא
(כתובות סז. וש"נ).
לפי כח הגמל [וטעינוהו] משא; פרש"י. והוא משל עממי („כדאמרי אינשי"). ויש מעין זה במשלי הגוים.

2164. לפום זהי רקוד (מדרש תהלים ט"ז).
לפי הזוזים (המעות שקבלת) רקוד! פתגם עממי.

2165. לפום חורפא שַבשתא
(ב"מ צו: וש"נ).
לפי החריפות [יגדל גם] השבוש. ולפעמים נאמר: אגב חורפיה לא עיין (או „—שבשתא"); מתוך חריפותו היתרה נשתבש ולא דק. וכל הדבורים הללו שגורים מאד. ויש דוגמתם בלשונות הגוים.

2166. לפום צערא אגרא (אבות סוף פרק ה').
לפי הצער (העמל והטורח) כן גם השכר. מיוחס לבן הא-הא; אך כבר רש"י בפירושו אומר „שהוא משל הדיוט" ולכן נמסר בלשון ארמית. ויש כמוהו (כמעט מלה במלה) במשלי הרומאים, ועוד.

2167. לפי שִכלו יְהֻלל איש (משלי י"ב, ח).

2168. לפלַגות ראובן גדולים חקרי לב!
(שופטים ה', טו).
מליצה רגילה בהשאלה לענינים הדומים לה.

2169. לפני כבוד ענוה (משלי י"ח, יב).
משל מפורסם נִתקבל כמעט בכל הלשונות.

2170. לפני עור לא תתן מכשול
(ויקרא י"ט, יד).
שגור כמשל על המחטיא את חברו (שאינו מרגיש בחטא), וכמדרשו שהובא שם בפרש"י.

2171. לפני שֶבר גאון (משלי ט"ז, יח).
שגור בפי כל, והוכנס אל אוצר-המשלים של רוב העמים.

2172. לפנים משורת הדין
(ברכות ז. וש"נ).

2173. לפשוט עקמומיות שבלב (שם נט:).
מליצה מפורסמת. ובתלמוד: אמר ר' יהושע בן לוי לא נבראו רעמים אלא כדי לפשוט עקמומיות שבלב.

2174. לפתח חטאת רובץ (בראשית ד', ז).
כפשוטו וכפרש"י שם.

2175. לצואר לבן אין צרך בעֲנָק.
ענק-מלשון „ענקים לגרגרותיך". פתגם זה נמצא במחברות עמנואל (109), והוא מתורגם מלועזית.

2176. לצור על פי צלוחיתו
(ב"ק מב: וש"נ).
מבטא שגור הוא בתלמוד: וכי לצור על פי צלוחיתו הוא צריך? כלומר מה יעשה

בשמר שאין לו שום ערך? כלום צריך הוא לו לקשרו על פי צלותיתו?). ובעניינים כאלה משתמשים במבטא הנ"ל.

2177. לְקַבֵּל תורא טבחא
(שהש"ר ב', טו, ועוד במדרשים).
משל עממי שגור: לפי השור, בן הטבח.
ובמדרש הגירסא: „לפום—".

2178. לקיש לסמים בכיר לצלובים
(קה"ר פ"ז).
האחרון שבליסטים הוא הראשון לנצלבים (לנתלים). וזה משל עממי.

2179. לראות בבנות הארץ
(בראשית ל"ד, א).
דבור הלצי שגור.

2180. לרווחא דמילתא (ב"ק קטז. ועוד).
כדי שיהא הדבר מרווח יותר (כלומר: שלא יהא שום מקום לערעור ולפקפוקים; וכדומה). והוא מבטא רגיל.

„לשבר את האזן", ראה „כדי לשבר—".

2181. לשוא צרף צרוף, ורָעים בל נִתָּקו
(ירמיה ו', כט).
מליצה יפה ראויה לשמוש.

2182. לשון חכמים מרפא
(משלי י"ב, יח).

2183. לשמחה מה זה עושה? (קהלת ב', ב).
דבור שגור.

2184. לתפלה, לדורון ולמלחמה
(קה"ר ט. כה)
שגור בפי כל (גם בהלצות), ונתפרסם ע"י פרש"י בראשית (ל"ב, ט) התקין עצמו (יעקב) בשהלך אל עשו) לתפלה וכו'.

2185. לשתמש אינש יומא הדא בכסא דמוקרא ולמחר ליתבר (ברכות כח.).
פרש"י: „בסא דמוקרא, כוס זכוכית יקרה; ואומרים במשל הדיוט: יום אחד ישתמש בו בעליו ויתכבד בו, ואם ישבר—ישבר".
כך ענה ר' אליעזר בן עזריה לאשתו, בשרצו לבחרו לנשיא, ואשתו פקפקה, שמא יורידוהו אח"כ מנשיאותו בשביל אחר.

2186. לתקן שקר, צריך לאמר כמה שקרים.
פתגם מפורסם, שנמצא ב„שבט יהודה" (ק"י) וגם ב„מוסרי הפילוסופים".

2187. לתקוני שדרתיך ולא לעוותי
(קדושין מב: וש"נ).
כך אומר השולח לשליחו: לתקוני (לטובתי ולתקנתי) שלחתיך, ולא לקלקלתי (ולכן אם עשה השליח דבר לרעה שולחו יכול השולח להפקיע עצמו מקיום הדבר) וזה דבור שגור בעניינים כאלה.

מ.

2188. מאדני יצא הדבר (בראשית כ"ד, נ).
דבור שגור בשדוכים. ובמו"ק יח: „מה' אשה לאיש", ונדרש מהכתוב הנ"ל ומעוד מקראות.

2189. מאה זוזי בעסקא, כל יומא בשרא וחמרא (יבמות סג.).
מאמר מפורסם של רבא, על יתרון המסחר מן החקלאות: מי שהניח בעסק-מסחר מאה זוז, יש לו בכל יום בשר ויין, (ולעומת זה: מאה זוזי בארעא (בקרקע) — מלחא וחפורה (אוכל עשבים במלח).

2190. מאה מיתות, ולא קנאה אחת
(דב"ר סוף וילך)
מימרא יפה (במדרש נאמר על קנאת משה ביהושע היורש את מקומו).

2191. מאחורי הפרגוד—
(ברכות יח:; חגיגה טו. ועוד).
„כך שמעתי מאחורי הפרגוד", זה מבטא

שגור בתלמוד (ו„פרגוד" פרש"י: מחיצה המבדלת בין מקום השכינה). ובפי הבריות הוא דבור הלצי (מעין „מאחורי הקלעים").

2192. **מאי דהוה הוה** (חגיגה טז. ועוד).
מה שהיה היה. וזה דבור שגור.

2193. **מאי האי דקמן?** (פסחים נג:).
מה הדבר הזה שבא לפנינו? (פרש"י). והוא מבטא רגיל.

2194. **מאי הוה עלה [ד־]**
(ברכות כד:; ב"מ ז. ועוד).
כלומר: מה אחרית הדבר? ביצד נגמר אותו הענין? וכדומה.

2195. **מאי חזית דדמא דידך סומק טפי? דילמא דמא דההוא גברא סומק טפי**
(פסחים כה: וש"נ).
„מה ראית (להשוב) שהדם שלך אדום יותר? אולי הדם של אותו האיש אדום יותר". כך אמר רבא לאיש, ששאל אותו איך לעשות, כי השר צוהו להרוג איש אחר, ואם לא, יהרגו אותו. ואז אמר לו רבא: תיהרג ולא תהרוג, מאי חזית וכו'. והמאמר החריף הזה היה לדבור שגור בענינים הנאותים לו.

2196. **מאי קא משמע לן?**
מה הוא משמיע אותנו? איזה חידוש יש בזה? דבור שגור בפי כל, והוא לקוח מהטרמינולוגיה התלמודית.

2197. **מאיגרא רמא לבירא עמיקתא**
(חגיגה ה:).
מגג רם לבור עמוק. כלומר מפלה איומה. דבור שגור, שנתפרסם ביחוד ע"י פרש"י איכה (ב', א).

2198. **מאין ולאין?** (חגיגה טו.; תוספתא שם).
„מעשה בר' יהושע שהיה עומד על גב מעלה בהר הבית וראהו בן זומא ולא עמד מלפניו; אמר לו (ר"י): מאין ולאין, בן זומא? (פרש"י: מאין תבוא, ולאין לבך פרוד). והוא דבור שגור מאד.

2199. **מאין הרגלים?** (ב"ר ב', ו).

כן נמסרה במדרש שאלתו של ר' יהושע (שבדבור הקודם).

2200. **מאלף ועד תיו** (שבת נה.).
מבטא שגור. ובתלמוד: „בני אדם שקיימו את התורה כולה מאלף ועד תיו".

„מאן ד—" (מה שלא ימצא כאן, יבוקש באות ד' „ד —").

2201. **מאן דיהיב חיי, יהיב מזונא.**
מי שנותן חיים, נותן מזון (פרנסה). פתגם שגור. ומקורו, כנראה, בתענית (ח:): כי יהיב רחמנא שובעא, לחיי יהיב. ע"ש.

2202. **מאן דכר שמיה** (שבת נג. ועוד הרבה).
בטוי שגור: כלומר מה ענין זה לכאן? מי מדבר על אודות זה? (או גם: זה אי אפשר להזכיר כלל; וכדומה). ובתלמוד יש שיבוא בענין שבזה המבטא „מאי עבידתיה? למשל ב"ק כא. „ר' יעקב משלם", „ר' יעקב מאי עבידתיה"?

2203. **מאמינים בני מאמינים**
(שבת צז.; שמו"ר ג', טו).
כך נקראים ישראל, „מאמינים, דכתיב (שמות ד') ויאמן העם, בני מאמינים, בני אברהם שנאמר בו „והאמין בה'" (בראש' ט"ו).

2204. **מאן דלביש מדא ילביש מדא**
(ברכות כח.).
הרגיל ללבוש המעיל, ילבש; כלומר, הרגיל בנשיאות יהיה נשיא (פרש"י). כך שלח ר' יהושע לבית-המדרש, בשרצו להעביר את רבן גמליאל מנשיאותו. והוא דבור שגור בעניני בחירות, וכדומה.

2205. **מאן הויא ליומא**
(יומא יח:; יבמות לז:).
כך היה מכריז רב (ורב נחמן) כשבא לעיר לזמן מועט: מי חפצה להנשא לי ליום או לימים, שאתעכב כאן. ובפי הבריות הוא דבור הלצי.

2206. **מאן חולים? רבנן** (דברים מט.).
שהתורה מתשת כחם. וזו מימרא שגורה.

2207. **מאן מלכי? רבנן** (ע׳ גטין סב.).
כך מצטטים. ומקורו שם בתלמוד:... אמר להו: שלמא עלייכו, מלכי! אמרו לו: מנא לך דרבנן איקרו מלכים? אמר להו: דכתיב (משלי ח) בי מלכים ימלוכו.

2208. **מאני מכבדותי** (שבת קיג: וש״נ).
פתגם שגור. ובתלמוד הלשון: ר׳ יוחנן קרי למאניה מכבדותי (היה קורא לבגדיו „מ כ ב ד ו ת י״) כי בשביל בגדי נותנים לי כבוד. וכך הכונה בנוסח הפתגם השגור. והסופר יצחק סטנוב (במאה הששית) בספרו המצוין „משלי אסף״ אומר: „לפי בגדו יהולל איש בבואו, ולפי שכלו—בצאתו״. ופתגמים מעין אלה יש הרבה במשלי הגוים.

2209. **מאפיל בטליתו** (שבת פו. וש״נ).
„תלמיד חכם מאפיל בטליתו ומותר״ (ע״ש). והוא דבור הלצי.

2210. **מבין דבר מתוך דבר**
(חגיגה יד. ועוד).
„נבון, זה המבין דבר מתוך דבר״. והוא מבטא שגור.

2211. **מבין ריסי עיניך ניכר (שבן אלמנה אתה)** (קדושין לא.).
בתלמוד הכונה: ניכר שהיית יתום ונשרו ריסי עיניך מן הבכי (בפרש״י). ובמבטא „מבין ריסי עיניך (או: עיניו) ניכר״, משתמשים בדבור ובספרות בהוראה מעין „הכרת פניו ענתה בו״, וכדומה.

2212. **מבישותין אמרי קמייהו, מטיבותין לא אמרי קמייהו** (מנחות נב.).
מן הדברים הרעים שאנו אומרים, מוסרים להם (לבני ארץ-ישראל), ומן הדברים הטובים שלנו, אין מוסרים להם. כך אמר רבא בקצת הלצה ובקצת צער על העולים מבבל לארץ-ישראל ומוסרים שמה לחכמי א״י רק דברי תורה גרועים ששמעו בבבל ושבשבילם קורא ר׳ ירמיה תמיד לחכמי בבל: „בבלאי טפשאי, משום דיתבי בארעא דחשוכא אמרי שמעתתא דמחשכן״.

2213. **מבית הָסורים יצא למלוך**
(קהלת ד׳, יד).
כך שגור בפי הבריות על אדם משפל המדרגה שהתנשא לראש.

2214. **מבית לבית—חלוק; מאתר לאתר—נפש** (ב״ר פל״ט).
בחלוף דירה יאבד חלוק (כתונת); ובשנוי מקום תאבד נפש. משל עממי על הקושי ש„בטלטול״.

2215. **מבכור פרעה-עד בכור השפחה**
(שמות י״א, ה).
דבור רגיל. כלומר: בלי הבדל המעמדות.

2216. **מבליע בנעימה** (קדושין עא.).
מבטא הלצי שגור. ומקורו שם בתלמוד: „שם בן י״ב אותיות... הצנועים שבכהונה מ ב ל י ע י ם אותו ב נ ע י מ ת אחיהם הכהנים״ (נעימה—מילודיה).

2217. **מבריח ארי מנכסי חברו** (ב״ק נח. וש״נ).
דבור מליצה מפורסם (על הצלה מסכנה, מהפסד).

2218. **מברך רעהו בקול גדול—קללה תֵחשב לו** (משלי כ״ז, יד).
כלומר: אותה ברכה תוכל להתהפך לקללה לחברו; וכמו שפירש יפה רב דימי (ערכין טז.): כגון דמיקלע לאושפיזא ושרתו קמיה שפיר, למחר נפיק יתיב בשוקא ואמר: רחמנא נברכית לפלניא, דהכי טרח קמאי; ושמעין אינשי ואזלין ואנסין ליה (שמתאכסנים אצלו הרבה עד שמכלים ממונו).

2219. **מִבְּשָׂרִי אֶחזה אלוה** (איוב י״ט, כו).
פתגם שגור מאד בפי החסידים. והמבטא „מבשרי אחזה״, בהוראת מנסיוני, ממה שקרה לי בעצמי—רגיל מאד, בדבור ובספרות.

2220. **מבשרך לא תתעלם** (ישעיה נ״ח, ז).
כלומר: מקרובך. והוא דבור שגור.

2221. מגדלים הפורחים באויר
(ע׳ סנהדרין קו:; אהלות ד׳, א).
מליצה שגורה בהוראת: מחשבות ותכניות דמיוניות, וכדומה. ובתלמוד ובמשנה בעניני טומאה וטהרה (ע״ש).

2222. מנו דחשיד אממונא, חשיד אשבועתא
(ב״מ ה: ועוד ועוד).
מאמר שגור: מכיון שהוא חשוד על ממון, הריהו חשוד גם על שבועת (ואין להאמין גם אם ישבע על כך).

2223. מגיד בעלטה (עירובין נג:).
בפי הבריות בהלצה על „מגיד" חשוך וקנאי. ובתלמוד הוא כנוי מליצי לתרנגול (המודיע שעות הלילה).

2224. מגלגלים זכות על־ידי זכאי, והובה־ע״י חיב (שבת לב. ושי״נ).
פתגם עתיק ושגור מאד (ע׳ פרש״י במדבר ט׳, ז, ועוד).

2225. מגלה טפח ומכסה טפחים
(ברכות כג:).
מליצה שגורה; כלומר: הוא מעלים יותר ממה שהוא מגלה. וע׳ בנדרים כ: „מגלה טפח ומכסה טפח".

2226. מגלה פנים [בתורה] שלא כהלכה
(אבות ג׳, יא).
שגור גם בכלל (מגלה פנים בדברי או בדבריו, וכו׳).

2227. מגלימא דעל כתפיה
(ב״ק יא: ב״ב קנז:).
אפילו מן הבגד שעל שכמו (גובים את החוב). והוא מבטא שגור, ביחוד אצל הסוחרים.

2228. מיגמר בעיקהא קשיא מהדתא
(יומא כט.).
מימרא מפורסמת, מיוחסת לרב נחמן. ופרש״י: מי שלמד והסיח דעתו ושכח, קשה לחזור וללמוד מה ששכח, יותר ממה שלא למד.

2229. מגנים את החמה בְּיָפְיָם
(סנהדרין צב:).
מליצה שגורה. „היו בהם בחורים שהיו מגנים את החמה ביפים" (כי הם היו יפים מן השמש).

2230. מדבר שקר תרחק (שמות כ״ג, ז).

2231. מדה כנגד מדה
(נדרים לב.; סנהדרין צ.; ב״ר פ״ט, ועוד).
הובא גם בפרש״י בראשית ז׳, יא. ומכאן פרסומו.

2232. מדהא לא ידע מר, איכא מילי אחרנייתא דלא ידע מר. (ר״ה כ:).
כך אמר אביו של ר׳ שמלאי לשמואל: מכיון שאינך יודע דבר זה (ששאלתיך), מסתמא יש עוד דברים שאינך יודע. וזה בודאי התכוון ללעוג לו.

2233. מדהא ליתא, הא נמי ליתא (ע״ז יז:).
מכיון שזה לא אמת, גם הדבר השני לא אמת. כך ענה ר׳ אלעזר בן פרטא על שתי האשמות שהאשימוהו (ע״ש).

2234. מדחציף כולא האי, שמע־מינה רשיעא הוא (ב״מ פג:).
מכיון שהוא חצוף כל־כך, אות הוא שזה רשע. ובפי הבריות שגור „—שמע־מינה ממזר הוא.

2235. מדמה מילתא למילתא
(ברכות יט. ועוד).
מדמה דבר לדבר. בטוי שגור.

2236. מדקדק עם סביביו כחוט השערה
(יבמות קכא: ועוד; ירוש׳ שקלים ה׳, א ועוד).
זו דרשה עתיקה על הכתוב (תהלים נ׳) „וסביביו נשערה מאד", מלמד שהקב״ה מדקדק עם סביביו (עם הצדיקים הקרובים לו) כחוט השערה. והמליצה „מדקדק בחוט השערה", שגורה מאד, בהוראת נקרנות וקפדנות, ודייקנות יתרה.

2237. מה אנוש כי תזכרנו (תהלים ח׳, ה).

2238. **מה אני בחנם, אף אתם בחנם**
(נדרים לז.; בכורות כט.).

זו דרשה על הכתוב (דברים ד') ראה למדתי אתכם חוקים וגו'. ולכן אסור ללמד תורה בשכר (ע"ש). ובציטאט הוא משמש לעניינים שונים.

2239. **מה בין בני לבן־חמי!** (ברכות ז:).

כך אמרה לאה (והכונה שם: ראו את ההבדל שבין בני ובין עשו, שהוא בן חמיה). ושגור דבור זה אצל הסופרים בהוראת: ראו, מה בינינו ובין הגוים (ועפ"י רוב כדי להראות עד כמה הם מיטיבים לעשות ממנו).

2240. **מה החלום הזה אשר חלמת!**
(בראשית ל"ז, י).

דבור הלצי שגור.

2241. **מה היהודים האמללים עושים?**
(נחמיה ג', לד).

דבור רגיל.

2242. **מה העבודה הזאת לכם?**
(שמות י"ב, כו).

2243. **מה זה עשה אלהים לנו!**
(בראשית מ"ב, כח).

2244. **מה חרי האף הגדול הזה?**
(דברים כ"ט, כג).

בהלצה.

2245. **מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד**: (תהלים קל"ג, א).

2246. **מה טובו אהליך יעקב!**
(במדבר כ"ד, ה).

כלומר: חיי המשפחה.

2247. **מה טיבו של עובר זה?**
(כתובות יג. במשנה. וש"נ).

בהלצה (כלומר: מי הוא זה אותו בן־אדם?) ושם במשנה כפשוטו: „היתה מעוברת, ואמרו לה: מה טיבו של עובר זה?"

2248. **מה ידעת ולא נדע? [תבין ולא עמנו הוא]** (איוב ט"ו, ט).

בציטאט זה השתמש כבר האמורא ר' אבא, כשראה שר' זעירא מסתכל בו בתמהון (על ההלכה שאמר בשם רב יהודה). אמר לו ר' אבא: מה אתה מסתכל בי? מה ידעת ולא נדע וגו' (ירושלמי מגלה פ"ג).

2249. **מה יום מיומים?**
(ב"מ נט:; סנהדרין סה:; פתיחתא דאיכ"ר כ"ד).

כלומר: איזה הידוש נתהוה היום; וכדומה. ובכל המקומות הרשומים למעלה הוא נאמר בפי אנשים שונים ובענינים שונים, ומזה מוכח שזה היה מבטא שגור. והובא גם בפרש"י שמות (ט"ז, כב, „מה היום—"), ומכאן פרסומו.

2250. **מה יעשה הבן שלא יחטא?**
(ברכות לב.).

„משל לאדם שהיה לו בן, הרחיצו וסכו והאכילו והשקהו ותלה לו כיס על צוארו והושיבו על פתח של [בית] זונות; מה יעשה אותו הבן שלא יחטא?" והובא גם בפרש"י שמות (ל"ב, לא) בלי מלת „אותו". וכן מצטטים בהלצה, על מי שמצליח בכל מעשיו, ומתוך כך זחחה דעתו עליו; וכדומה.

2251. **מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים!**
(שה"ש ז', ז).

2252. **מה יתאונן אדם חי!** (איכה ג', לט).
ובמדרש: די לו שהוא חי.

2253. **מה לו לשקר?** (כתובות כז: וש"נ).
דבור משפטי שגור מאד בתלמוד. והכונה: הרי אותו האיש יכול לפטור עצמו בטענה אמתית, לכן עלינו להאמין לו גם כשדבריו אינם נראים באמתים, כי למה לו לשקר. ומעין זה מצטטים אותו.

2254. **מה לך כי נזעקת?**
(שופטים י"ח, כג).

מצטטים בהוראת: מה לך כי תצעק? ופשוטו של מקרא: למה הזעקה (הקהלה ע"י זעקה) את אנשיך?

2255. **מה יעשה? יהלך באמצע**
(ירוש׳ חגיגה ב א).
על „שביל הזהב". „התורה דומה לשני שבילים, אחד של אור (אש) ואחד של שלג; הטה בזה מת באור, הטה בזה מת בשלג; מה יעשה? יהלך באמצע".

2256. **מה לך נרדם?** (יונה א׳, ו).

2257. **מה לך פה ומי לך פה?**
(ישעיה כ"ב, טז).

2258. **מה לכהן בבית הקברות?**
(שמו"ר ה׳, יז).
כך מצטטים בהלצה. ובמדרש הלשון: כי מבקש כהן בבה"ק.

2259. **מה לנו ולצרה הזאת!**
(סנהדרין לז: במשנה).
כשמאיימים על העדים אומרים להם בין יתר הדברים: ושמא תאמרו: מה לנו ולצרה הזאת? (להכניס ראשנו בדאגה, אפילו על האמת; פרש"י) הלא כבר נאמר „והוא עד—אם לא יגיד ונשא עונו". והוא מבטא שגור.

2260. **מה לתבן את הבר?**
(ירמיה כ"ג, כח).
כנראה היה זה פתגם משלי כבר בימי ירמיה.

2261. **מה נאמר ומה נדבר [ומה נצטדק]!**
(בראש׳ מ"ד, טז).
כך שגור בפי הבריות. ולשון הכתוב: מה נאמר לאדוני, מה נדבר וגו׳.

2262. **מה ענין שמיטה אצל הר סיני?**
(תורת-כהנים, בהר).
הובא ברש"י בריש פרשת בהר. ומזה היה לדבור הלצי שגור בפי כל, ומשמש לענינים שונים.

2263. **מה עץ קטן מדליק את הגדול, אף תלמידי-חכמים קטנים מחדדים את הגדולים**
(תענית ז.).
דרשה של רב נחמן בר יצחק על המקרא (משלי ג): „עץ חיים היא למחזיקים בה: למה נמשלו דברי-תורה לעץ? מה עץ וכו׳

2264. **מה פרצת עליך פרץ?**
(בראשית ל"ח, כט).
דבור הלצי על הנחפז.

2265. **מה פשעי, מה חטאתי!**
(שם ל"א, לו).
דבור רגיל.

2266. **מה ראה קי"ח לשטות זו?**
(במדב"ר י"ח, ה; תנחומא שם).
דבור הלצי שגור, על פקח העושה מעשה שטות.

2267. **מה רבו מעשיך, אדני!**
(תהלים ק"ד, כד).
בהלצה (כמו: כמה בריות משונות יש בעולם!).

2268. **מה שבקש לא נתנו לו, ומה שבידו נטלו ממנו** (סוטה ט:).
על „הנותן עיניו במה שאינו שלו". וזו מימרא מפורסמת.

2269. **מה שיעשה הזמן, לא יעשה השכל.**
פתגם שגור. וע׳ במבוא.

2270. **מה שֶׁקָּרָם משמיעים, ומה שעשו אינם מודיעים.**
מאמר שגור, לקוח מן ה„קינות" (כלומר: הם מתאוננים על הצרות שבאו עליהם, אבל אינם מגידים מה שעשו, מה שגרם לכך).

2271. **מה שעבר—חלום.**

2272. **מה שעבר—עבר.**
שני הפתגמים השגורים הללו נמצאים ב„מחברות עמנואל".

2273. **מה שקנה עבד, קנה רבו**
(פסחים פח: ועוד).
מה ששייך להעבד, שייך לאדוניו. פתגם משפטי עתיק.

2274. **מהדרים מן המהדרים** (שבת כא:).

2275. מהיות טוב, אל תקרא רע
(ברכות ד; ב"ק פא.).
„עליו הכתוב אומר: מהיות טוב... ומי כתיב מהיות טוב...? אין, כתיב כהאי כונא (משלי ג') אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות". ומזה מובן פירוש הפתגם הנ"ל.

2276. מהיכן ירק זה חי?
(ב"מ קיח: במשנה).
דבור הלצי (כלומר: מהיכן מתפרנס בן־אדם שבזה?) ובמשנה בפשוטו: „שתי גנות זו על גב זו והירק בינתים... רואים מהיכן ירק זה חי" (ממקום שהוא יונק וגדל).

2277. מְהַעְדֵּה מַלְכִין וּמְהָקֵים מַלְכִין
(דניאל ב', כא).
מסיר מלכים ומקים מלכים. בהלצה על „תקיף" בקהלתו, או על מבקר שעושה בסופרים כרצונו, וכדומה.

2278. מהרסיך ומחריביך ממך יצאו
(ישעיה מ"ט, יז).
מצטטים בהוראה (שלא כפשוטו): מן היהודים בעצמם קמים המחריבים את היהדות. ועי' במבוא.

2279. מובטחני בו שיהיה מורה הוראה [בישראל] (פסחים ג:; גטין נה. ועוד).
דבור רגיל (וגם בהלצה).

2280. מובילנא מאניה אבתריה לבי־מסותא
(ערובין כז: וש"נ).
מי שיבאר לי דבר זה| אשא את בגדיו אחריו לבית־המרחץ. כך אמר ר' יוחנן בשלשה ענינים שונים. וגם בירושלמי (ב"ק ז', ו) נמצא דבור זה בקצת שנוי. ומזה נראה שהיה דבור שגור.

2281. מוחלפת השיטה (ברכות יז: ועוד הרבה).
דבור רגיל בטרמינולוגיה התלמודית. ומשתמשים בו בהלצות.

2282. מוטב שאהיה שוטה כל ימי, ולא אהיה רשע שעה אחת לפני המקום
(עדיות ה', ו).
כך מצטטים. ובמשנה הלשון: מוטב לי להקרא שוטה כל ימי, ולא ליעשות שעה אחת רשע לפני המקום.

2283. מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים
(ביצה ל. ועוד).
כי מכיון שהרגילו בדבר לא יחזרו בהם גם אם ידעו שהוא אסור, לכן מוטב שלא ידעו אסורו. והוא פתגם שגור.

2284. מוכתר בנימוסו (מגילה יב:).
„מרדכי מוכתר בנימוסו היה" (בשמות נאים והגונים ובאבות מיוחסים). ומשתמשים בו בהוראת מיוחס, וכדומה.

2285. מולך בכיפה (שם יא.).
„שלשה מלכו בכיפה" (תחת כל כיפת הרקיע). והמבטא, „מולך בכיפה" שגור בפי הבריות בהשאלה, על „תקיף" וכדומה.

2286. מום שבך, אל תאמר להברך
(ב"מ נט:; מכילתא משפטים).
פתגם מצוין (כלומר: אל תחרף את רעך במום שבך בעצמך. הובא בברייתא בשם ר' נתן כפירוש נאה על הכתוב (שמות כ"ב, כ) „וגר לא תונה—כי גרים הייתם בארץ מצרים". והובא שם גם בפרש"י בשמות שם, ובעוד מקומות); ומכאן פרסומו הגדול.

2287. מונח עד שיבוא אליהו
(ב"מ ג. ועוד הרבה).
דבור הלצי שגור. (ובתלמוד, על ממון המוטל בספק: יהא מונח עד וכו'). ועי' באות ע': „עד שיהיו—".

2288. מונע בר יקבוהו לאם (משלי י"א, כו).
ובמדרשו על מי שיכול ואינו רוצה לפרסם דברי תורתו וחכמתו.

2289. מוסיף מחול על הקדש
(ר"ה ט.; יומא פא:; ירוש' ברכות ד', א).
דבור שגור בפשוטו (לגבי יום־טוב) וגם בהלצות.

2290. מועט המחזיק את המרובה
(ב"ר ה', ו).
נתפרסם ע"י פרש"י ויקרא ח', ג.

2291. מוצא שפתיך תשמור!
(דברים כ"ג, כד).

2292. מופת הדור (חולין קג:).
גדול הדור, כמו „כי אנשי מופת המה" (זכריה ג'). כך קרא ר' אלעזר לר' אסי. והוא תאר-כבוד קבוע בספרות הרבנית.

2293. מוציא דבה הוא כסיל (משלי י', יח).
כפשוטו, וגם במדרש (פסחים ג:) שאין מבשרים בשורה רעה (ביחוד מיתה).

2294. מוציא לעז על-(שבת צו: ועוד).
„אתה מוציא לעז על אותו צדיק" (כך אמר ר' יהודה בן בתירה לר' עקיבא, על שדרש „מקושש זה צלפחד" וע"ש). והוא מבטא עתיק ושגור.

2295. מוציא מכח אל הפועל.
דבור שגור. ולקוח מן הספרות הפילוסופית, ביחוד מ„מורה הנבוכים"; ע"ש ח"א, לד, וריש חלק ב', ועוד.

2296. מוקצה מחמת חסרון-כיס
(שבת קנז.; ביצה לט.).

2297. מוקצה מחמת מיאוס (שבת מד.).
שניהם (ביחוד השני) הם דבורים הלציים שגורים. (ובתלמוד, לענין איסור טלטול בשבת ויו"ט).

2298. מורא רבך כמורא שמים
(אבות ד', יב).
מיוחס לר' אלעזר בן שמוע.

2299. מורה הלכה בפני רבו
(ברכות לא:; ערובין סג:).
מבטא שגור (ובהלצה). ובתלמוד הוא מאמר עתיק „כל המורה הלכה בפני רבו חיב מיתה".

2300. מושבע ועומד [מהר סיני]
(שבועות כא: וש"נ).

שגור מאד, בהוראת: חוב זה מוטל עליו מכבר; או חושב עצמו למחויב לעשות כך וכך.

2301. מושל מקשיב על דבר שקר, כל משרתיו רשעים (משלי כ"ט, יב).
משל המשמש לענינים שונים.

2302. מושלם בכל המעלות
(מס' כלה רבתי פ"ג).
מבטא שגור.

2303. מות וחיים ביד לשון
(משלי י"ח, כא).

2304. מותר האדם מן הבהמה אין
(קהלת ג', יט).

2305. מותר לשנות משום דרכי-שלום
(ע' יבמות סה:).
כך מצטטים. ושם בתלמוד בשם ר' אלעזר בר' שמעון: מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום (אך כבר בתוספות (ב"מ כג: ד"ה באושפיזא) הובא המאמר בנוסח שהוא שגור בפינו). וע"ש ביבמות דרשה יפה בענין זה בשם דבי ר' ישמעאל.

2306. מזה בן מזה
(ברכות כח.; ושם בירושלמי, ועוד).
כהן בן כהן (המזה את דם הקרבנות על המזבח). והוא תאר-כבוד קבוע בספרות הרבנית.

2307. מזבה שמרא לבי-תרי (פסחים עח.).
כך מצטטים. ולשון התלמוד: „שמרא מוכי לבי-תרי הוא". (כך אמר רב פפא על ר' יוסי) ופרש"י: בתמיה, כלומר: מי ראה שטר שמוכח את התובע ואת הנתבע (דקאמר ר' יוסי: רואה אני את דברי שניהם). ומזה נראה שהוא דבור משלי.

2308. מולא דבי-תרי עדיף (ב"מ קה.).
מזל של שנים טוב יותר. כנראה שם בתלמוד, זה פתגם עתיק. ושם נאמר על שותפים; ומצטטים אותו בכלל.

2309. מזמור לדוד? קינה מיבעי ליה! (ברכות ז:).
זו תמיהת התלמוד על הכתוב (תהלים ג') „מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו". ומצטטים אותו בהלצה, בהוראה מעין „לשמחה מה זה עושה?".

2310. מזקנים אתבונן (תהלים קי"ט, ק).
דבור רגיל בהוראת: צריך ללמוד מן הזקנים, כי „בישישים חכמה". ופשוטו של מקרא אינו כך; כי המ"ם הוא מ"ם היתרון.

2311. מזרה ישראל יקבצנו (ירמיה ל"א, י).
מצטטים אותו גם בסימן לשנת גרוש היהודים מספרד: מזר"ה, בגימטריא רנ"ב. (ובעל הגימטריא הוא דון יצחק אברבנאל שהלך בראש הגולים).

2312. מחדדים זה את זה בהלכה (תענית ז.).
שגור בהלצה. וע' אות ב' „ברזל בברזל יחד—". ויש גם „תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה" (ב"מ נט:).

2313. מהו לה מאה עוכלי בעוכלא (כתובות ג.; ב"ב פה:).
פרש"י: מכין אותה מאה מכות ברצועה שבראשה ברזל. זה נאמר על סברה רפויה; כלומר: שברו אותה סברה או טעם.

2314. מיחזי כיוהרא (ברכות יז: ועוד).
נראה כגאוה (כשאחד מתהדר להחמיר על עצמו יותר מן הדין, וכדומה). והוא מבטא שגור בענינים שונים. והליצנים אומרים בקלמבור: מיחזי כיורע, כיורקע?

2315. מחזיק באזני כלב, עובר מתעבר על ריב לא לו (משלי כ"ו, יז).

2316. מהזיר עטרה ליושנה (יומא סט:).
למה נקרא שמם אנשי כנסת הגדולה? שהחזירו עטרה ליושנה (ע"ש). וזו מליצה רגילה (גם בהלצות).

2317. מחייב את העשירים... (יומא לה:).
על ר' אלעזר בן חרסום (שהיה עשיר מופלג, ובכל-זה היה מהלך מעיר לעיר ללמוד תורה). והלל מחייב את העניים (שהיה עני מדוכא, ובכ"ז עסק בתורה בשקירת עצומה). וע"ש בתלמוד. והדבורים הללו שגורים, ומשמשים לענינים שונים.

2318. מחיל אל חיל (תהלים פ"ד, ה).
דבור הלצי על ההולכים מ„אספה" ל„אספה", וכדומה. וכך הוא מדרשו של הכתוב (שהובא שם בפרש"י וגם בתרגום יונתן) בסוף מס' ברכות: אמר רב: תלמידי חכמים אין להם מנוחה... שנאמר ילכו מחיל אל חיל (ופרש"י מישיבה לישיבה וממדרש למדרש).

2319. מחליף פרה בחמור (ב"מ ק. במשנה ושי"נ).
דבור הלצי שגור, בהוראת החליף דבר גרוע על גרוע ממנו. ובמשנה בפשוטו.

2320. מחלוקת לשם שמים (אבות ה', יז).
מבטא שגור (וגם בהלצה).

2321. מחרף עצל לא יחרוש, ושאל בקציר ואין (משלי כ', ד).
ובמדרש דברים רבה (פ"ה): זה שלא למד בנערותו ומבקש ללמוד בזקנותו ואינו יכול.

2322. מחשבה טובה מצרפים למעשה (קדושין מ. תוספתא; וירושלמי פאה פ"א).
כך שגור הדבור. ולשון התלמוד: מחשבה טובה [הקב"ה] מצרפה למעשה; מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה.

2323. מטהר את השרץ בקין טעמים (ערובין יג:)
שגור מאד על מי שמוצא „תירוצים" וצידוק לכל מעשה רע. ובתלמוד נאמר כך על תלמיד ותיק אחד ביבנה, שהיה מטהר וכו'.

2324. מטוב ארוני לא טוב לי, ומרעתו רע לי (פתיחתה דאיכה רבתי).
משל עממי.

2325. מטיח דברים כלפי מעלה
(ברכות לא:; סוכה נג.).
מטיח—זורק (דברים של גנות ותוכחה).
מליצה שגורה.

2326. מטייל [עמו] ארוכות וקצרות (ירוש' ברכות ב', ח; איב"ר א', כא; קה"ר ה', יח).
בירושלמי ובמדרשים הוא גם כפשוטו, גם בהוראת: שוחח עם איש באריכות ובקיצור.

2327. מטיל קוצים בעיני...
(קדושין עא.; סנהדרין לח.).
מתגרד ב..., פוגע בכבודו; ובדומה. בלשון זו: „קוצים אתם מטילים בעיני?" (ובקדושין: קוצים אתם משימים לי בין עיני) דשתמש ר ב י בשני ענינים שונים; וכנראה היתה זאת מליצה שגורה.

2328. מטיפה לטיפה נתמלא ההין
(במד"ר פי"ז, ג').
משל שיש דוגמתו בכמה לשונות.

2329. מטל השמים ומשמני הארץ
(בראשית כ"ז, כח).
מליצה שגורה.

2330. מטרא בעלא דארעא הוא
(תענית ו:).
המטר הוא בעלה של האדמה (כי הוא מולידה ומצמיחה, כאמור בישעיה (נ"ה, י).

2331. מי הקשה אליו וישלם?
(איוב ט', ד).
מליצה שגורה (על תקיף, אלים, וכדומה).

2332. מי השלח ההולכים לאט
(ישעיה ח', ו).
על מתינות.

2333. מי ומי ההולכים? (שמות י', ח).
דבור רגיל בהלצה.

2334. מי חכם ויבן זאת!
(ע' ירמיה ט', יא; וסוף הושע).
כך שגור הדבור. ובירמיה הלשון: „מי האיש החכם ויבן את זאת". ובהושע: „מי חכם ויבן אלה".

2335. מי חשיד קודשא־בריך־הוא דעביר דינא בלא דינא? (ברכות ה: וע"ש).
דומה להכתוב: „השופט כל הארץ לא יעשה משפט?".

2336. מי יגלה עפר מעיניך!
(סוטה כז: במשנה).
„אמר ר' יהושע: מי יגלה עפר מעיניך, ר' יוחנן בן זכאי! שהיית אומר... והלא ר' עקיבא תלמידך מביא ראיה..." ובהוראה מעין זו הוא דבור שגור.

2337. מי ילד לי את אלה!
(ישעיה מ"ט, כא).
בהלצה בענינים שונים.

2338. מי יתן החרש תחרישון [ותהי לכם להכמה]! (איוב י"ג, ה).

2339. מי יתן והיה לבבם זה להם... כל הימים! (דברים ה', כו).
דבור רגיל.

2340. מי יתן טהור מטמא? (איוב י"ד, ד).

2341. מי יתן כל עם אדני נביאים!
(במדבר י"א, כט).

2342. מי יתן לי אבר כיונה
(תהלים נ"ה, ז).

2343. מי כמוך באלמים! (גטין נו:).
זה דרש מצוין של „דבי ר' ישמעאל" על הכתוב (שמות ט"ו) „מי כמוך באלים ה'" („באלם" כתיב, חסר יוד, והוא נדרש כמו: א ל ם). והכונה, שהקב"ה רואה את השערוריות שעושים הרשעים והוא שותק. ובתור ציטטה אומרים אותו גם על אדם שיש בידו למחות ואינו מוחה.—ובענין הנ"ל יש שם בתלמוד עוד דרש מצוין: אבא חנן אומר: מי כמוך חסין יה! (תהלים פ"ט) מי כמוך חסין וקשה, שאתה שומע נאצות וגדופים—ושותק.

2344. מי לאדני—אלי! (שמות ל"ב, כו).
קריאה רגילה.

2345. מי לנו גדול מ (סוטה ט: במשנה).

כלומר: ובכל זה עשה כך וכך. בהוראה שכוו הוא שגור כפי הבריות (ובמשנה יש לו כונה אחרת קצת).

2346. מי נתן לַשֶּׂכְוִי בינה? (איוב ל״ח, לו).

בהלצה (כלומר: מאין באה בינה בלבו של פלוני שאינו פקח גדול, לעשות כזה וכזה?).

2347. מי עמד בסוד אדני! (ירמיה כ״ג, יח).

כלומר: מי יוכל לדעת עתידות.

2348. מי פתי, יָסֻר הֵנה! (משלי ט׳, ד).

2349. מי שאינו יכול להכות את החמור, מכה את האוכף (תנחומא, פקודי).

אוכף—כר, שעל גב החמור. משל זה יֶשנו מלה במלה גם ברומית.

2350. מי שאין לו בושת־פנים, בידוע שלא עמדו אבותיו על הר־סיני (נדרים כ.).

מאמר מפורסם, והובא בברייתא בלשון „אחרים אומרים". ועי״ש בר״ן.

2351. מי שאין לו יחס־עצמו, לא יועיל׳נו יחס אבותיו.

פתגם שנמצא כבר בס׳ „בן המלך והנזיר". וע׳ בספ׳ מנחות (נג.) „אי בר־אבהן ולא בר־אוריין, אישא תיכליה".

2352. מי שאכל שום וריחו נודף, יחזור ויאכל שום אחר כדי שיהא ריחו נודף?! (ברכות נא.; שבת לב:).

— כדי שיסרית עוד יותר? וזה היה, כנראה, משל שגור, כי בשני המקומות בתלמוד הובא בשני ענינים שונים ובשם חכמים שונים. ושמושו מובן (אם רשעת מעט, אל תוסיף על רשעך; וכדומה).

2353. מי שאמר לשמן וידלוק, הוא יאמר לחומץ וידלוק (תענית כה.).

כך אמר ר׳ חנינא בן דוסא, בפשיטות, לבתו. שהדליקה בטעות נר שבת בכלי של חומץ, ודָאגה פן יכבה הנר. ומצטטים בהלצות.

2354. מי שברא יום, ברא פרנסתו (מכילתא, בשלח).

2355. מי שטרח בערב שבת, יאכל בשבת (ע״ז ג.).

משל מפורסם (וגם שם בתלמוד נראה שזה היה משל עממי). וישנו גם באבן־גליון. וסיומו בתלמוד הוא: „מי שלא טרח בערב־שבת, מהיכן יאכל בשבת?"

2356. מי שלא ראה בנין הורדוס, לא ראה בנין נאה מעולם (ב״ב ד.).

2357. מי שלא ראה שִמחת בית השואבה, לא ראה שמחה מימיו (סוכה נא:).

שניהם מאמרים מפורסמים ושגורים. והמבטא: מי שלא ראה—לא ראה מעולם (או „מימיו") הוא בכלל מליצה רגילה.

2358. מי שלבו צר, לשונו רחבה.

פתגם יפה והוא, מ„מבחר הפנינים" (שער כ״ט).

2359. מי שָׂמְךָ? (שמות ב׳, יד).

דבור מפורסם, וענינו ידוע.

2360. מי שמעמיד פניו בגל, הגל שוטפו (ב״ר מ״ה, טו).

זה הפתגם הידוע, ש„אין לשחות נגד הזרם",—המצוי ברוב הלשונות.

2361. מי שפָּרַע [מאנשי דור המבול, עתיד להפרע ממי שאינו עומד בדבורו] (ב״מ מד. במשנה).

עפ״י רוב אומרים בקיצור „מי שפרע". ובהלצה: יש לך עליו „מי שפרע". וכדומה.

2362. מִידי בקשישותא תליא מילתא? בטעמא תליא מילתא! (ב״ב קמ״ב).

כלום בזקנה תלוי הדבר? בטוב־טעם תלוי הדבר! כך אמר ר׳ אבהו לר׳ יומיה, שההליט שההלכה כדבריו וכדברי חבריו,

משום שהם זקנים מר' אבהו וחבריו („דקשישנא מיניבו").

2363. מיום שחרב בית־המקדש ניטל טעם ביאה וניתן לעוברי עבירה (סנהדרין עה.).

מאמר מפורסם של ר' יצחק, ונסמך על הפסוק „מים גנובים ימתקו ו ל ח ם סתרים ינעם".

2364. מיום שחרב בית־המקדש ניטל טעם בשר וניתן בעצמות.

שגור בפי הבריות. ונמצא בס' הקדמון „פענח רזא" (פרשת בא) בלשון „כדאמרינן—".

2365. מיום שחרב בהמ"ק ניטלה נבואה (מן הנביאים) וניתנה לשוטים (ולתינוקות) (ב"ב יב:).

מאמר מפורסם של ר' יוחנן ומשתמשים בו בהלצה ובהשמטות הנ"ל.

2366. מיטב השיר־כזבו.

פתגם מפורסם. ונמצא במחברות עמנואל (צד 63). ובעיקרו הוא מימרא של אריסטו.

2367. מילי דעלמא (שבת ל: ועוד הרבה).

„הא בדברי תורה, הא במילי דעלמא". ובב"מ (נט.) „הא ב מ י ל י ד ש מ י א, הא במילי דעלמא". והוא מבטא שגור בפי כל.

„מילתא ד־". ראה להלן „מלתא—".

2368. מים חרישים, עמוקים וקשים.

בן־זאב בספרו „מסלת הלמוד". והוא פתגם מעובד מלועזית.

2369. מים קרים על נפש עיפה, ושמועה טובה מארץ מרחק (משלי כ"ה, כה).

2370. מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה (שה"ש ה', ז).

2371. מים שאין להם סוף (יבמות קכא. ועוד).

בהלצה על דרשות ארוכות, או דברי סופרים המוגיעים באריכותם, וכדומה.

2372. מים שלנו (פסחים מב.).

דבור הלצי. וע' במבוא.

2373. מים גנובים ימתקו (משלי ט', יז).

מן המשלים היותר שגורים (וכן הוא גם בתלמוד). ובמשלי הגוים התאורת חציו השני „לחם סתרים ינעם".

2374. מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי (שבת קיח:; ערכין טו:).

— לראות מי עומד אחרי; כי אף בפני הבעלים הייתי אומרו (פרש"י; ויש ברש"י עוד פירוש, אך הראשון עיקר). וזה מאמר מצוין של ר' יוסי; והוא מפורסם ושגור.

2375. מיני ומינך תכתיים שמעתתא (פסחים פח.; מגילה יד:).

על ידי ועל ידך תתפרש אמיתו של דבר (פרש"י). והוא דבור רגיל.

2376. מיניה וביה אבא ניזיל ביה נרגא (סנהדרין לט:).

משל הדיוט (הד"א) ופרש"י: אבא, יער. מעצמו של יער יכנס בתוך הגרזן [להיות לו בית־יד, ויקצצו בו את היער]. ולבן, דוד שיצא מרות המואביה, „ויך את מואב וימדדם בחבל וגו' (ש"ב ח). ומזה יוצא שמושו של המשל.

2377. מיניה וביה (ב"מ קא: ובירושלמי מ"ש פ"ה ועוד כמה פעמים).

מאותו הדבר בעצמו; מאותו הענין בעצמו. כך הוראתו בפי הבריות (וכן הוא גם בתלמוד, ע"ש).

„מית חביך—תאמין—". ראה אות ח': „חברך מית—"

2378. מיתה שכיחא, עשירות לא שכיחא (כתובות סג: ורש"נ).

כנראה שם בתלמוד, זה היה דבור שגור.

2379. מכה אשר לא כתובה (דברים כ"ח, סא).

כך שגור בפי הבריות (בהלצה). ובמקרא שם: גם כל חלי וכל מכה אשר לא כ ת ו ב בספר התורה הזאת וגו'.

2380. מכת־מדינה (ב"מ קה: במשנה).
מבטא שגור, וגם בהלצה.

2381. מכל הבא בידו (בראשית ל"ב, יד).
כך שגור בפי כל. ולשון הכתוב: מן הבא בידו.

2382. מכלל הן אתה שומע לאו (ע' נדרים יא. וש"נ).
זה דבור שגור בפי הבריות. ובתלמוד להפך: מכלל לאו אתה שומע הן. וע' גם פרש"י שמות (כ"ח, לה).

2383. מכל מלמדי השכלתי (תהלים קי"ט, צט).
בפי הבריות הוראתו כמו שדרשו בן זומא „איזהו חכם? הלומד מכל אדם". ופשוטו של מקרא אינו כן (ע' „איזהו חכם—").

2384. מכנים ראשו בין [שני] הרים גדולים (יבמות טו: ; תוספתא וירו' שם).
„אמר להם (ר' יהושע): מפני מה אתם מכניסים ראשי בין שני הרים גדולים, בין ב' מחלוקות גדולות, בין בית־שמאי ובין בית הלל; ירא אני שמא ירוצו גלגלתי". ומזה יוצא שמושו. והוא דבור רגיל.

2385. מכסה פשעיו לא יצליח, ומודה ועוזב ירוחם (משלי כ"ח, יג).

2386. מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה (ברכות כח.).
כך אמר ר' גמליאל לר' יהושע. ושגור הדבור „מכותלי ביתך ניכר שכך וכך אתה"; וכדומה.

2387. מלא וגדוש (תמיד פרק ה', משנה ד').
מבטא שגור, ונתפרסם ע"י פרש"י במדבר כ"ז, כג.

2383. מלא כרמון (ברכות נז. וש"נ).
דבור שגור; וכן גם כל המאמר: אפילו ריקנים שבך מלאים מצוות כרימון" (והוא דרש על המקרא „כפלח הרמון רקתך" (שה"ש ד', ג).

2389. מלא עינים כמלאך־המות (ע"ז כ:).
דבור הלצי (וגם בתלמוד הוא נראה כהלצי; כי זו לשון הברייתא: לא יסתכל אדם באשה נאה וכו' וכו' ואפילו [הוא] מלא עינים כמה"מ).

2390. מלאך המות, מה לו הבא, מה לו התם? (ב"מ לו:)
כנראה שם בתלמוד, זה דבור שגור (והלצי קצת).

2391. מלאך רע בעל־כרחו עונה אמן (שבת קיט).
מליצה שגורה (ובתלמוד כפשוטו: „שני מלאכים מלוים לו לאדם בערב־שבת מבית הכנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע; וכשבא לביתו ומצא נר דלוק ושלחן־ערוך ומטה מוצעת, מלאך טוב אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך, ומלאך רע עונה אמן בעל כרחו.

2392. מלאכה — מלוכה.
פתגם מפורסם, ונמצא ב„מחזור ויטרי".

2393. מלאכי שלום מר יבכיון (ישעיה ל"ג, ז).
„מלאכתו נעשית ע"י אחרים" ע' „בזמן שישראל—".

2394. מלה בסלע, משתוקא בתרין (מגילה יח.; קה"ר פ"ה).
אם תרצה לקנות הדבור בסלע, תקנה השתיקה בשתים (פרש"י). משל מפורסם וזה הביא רב דימי מארץ־ישראל. ויש דוגמתו בלועזים.

2395. מילא דלא מחוורא, מסמכין לה מן אתרין סגין (ירוש' ברכות ב', ג. ועוד).
דבר שאינו מחוור ומבורר על נכון, מבקשים לו אסמכתות ממקומות רבים. זו מימרא יפה, המכוונת להלכות שונות.

2396. מלוה אדני, חונן דל (משלי י"ט, יז).

2397. מלומד במכות (סוכה כט.).

מבטא שגור (וגם בהלצה). ולשון התלמוד: „תניא, ר' מאיר אומר: כל זמן שמאורות לוקים, סימן רע לשונאיהם של ישראל (—לישראל), מפני שמלומדים במכותיהם" (ופרש"י: „כל מיני פורעניות הבאים בעולם יש להם לישראל לדאוג ולומר: לא בא סימן זה אלא בשבילנו—יותר משאר אומות, מפני שהם רגילים ללקות יותר מכולם").

2398. מלח ממון חָסר (כתובות סו:).

פרש"י: „הרוצה למלות ממונו [כלומר, לגרום לו שיתקיים] יחסרנו לצדקה תמיד, וחסרונו זהו קיומו". משל מצוין זה הזכירה בת נקדימון בן גוריון לרבן יוחנן בן זכאי, בלשון „לא כדין מתלין מתלא בירושלים? (ולא כך היו מושלים משל בירושלים?). ויש שם גם נוסח אחר: „מלח ממון חסד" (והיינו הך); אך בפי הבריות שגור בנוסח הרשום.

2399. מלחך פִּינכי (פסחים מט.).

מלקק קערות. בנוי-בוז שגור. ובתלמוד: „בר מלחך פינכי" (כך קוראים לבנו של תלמיד-חכם המרבה סעודתו בכל מקום. וע"ש).

2400. מלחמה לאדני בעמלק! (שמות י"ז, טו).

מליצה מפורסמת.

2401. מלי כריסא, זני בישי (ברכות לב.).

מילוי הכרס גורם להרבה מיני חטאים רעים. משל עממי (הר"א).

2402. מלך והדיוט ומלך (מגילה יא:; גטין סח:).

בתלמוד — על שלמה ובמעשה שהיה לו עם אשמדאי; ע"ש). ובפי הבריות, על מי שירד מנכסיו ושוב עלה; וכרומה.

2403. מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא (ברכות נח.).

סדרי-המלכות בארץ, הם כאותם שבשמים.

מאמר מפורסם של רב ששת, ומשתמשים בו לענינים שונים.

2404. מלפנו מבהמות ארץ (איוב ל"ה, יא).

שגור ביחוד בהלצה.

2405. מלתא אגב־אורחא קא משמע לן (ברכות ב. ועוד ועוד).

דבור שגור, ומצוי הרבה בתלמוד. כלומר: בדרך אגב הוא מודיע גם זאת.

2406. מלתא נגאה דאית בך, קדים אמרה! (ב"ק צב:; ב"ב פ"ט).

דבר של גנאי שיש בך, הַקדם אתה בעצמך לאמרו. זה משל עממי („דאמרי אינשי"). וראיה מן הכתוב (בראשית כ"ד) „ויאמר: עבד אברהם אנכי!".

„מלתא דעבידא לאגלויי—" ראה אות כ': „כל מלתא—".

2407. מלתא דשָׁויא לתרוייהו (ב"ק כ:; סנהדרין לט.).

דבר השוה (המועילה והמוצאה חן) לשניהם. בשני המקומות בתלמוד, בשני ענינים שונים, אומרים כן חכמים שונים. וזה, אפוא, דבור שגור.

2408. ממהדורֵי מִילֵי, וממסרטוטֵי כַּלְמֵי (ברכות נא:).

מהמחזרים בעיירות ירבו תמיד דברים, ומבגדים בלויים ירבו כנים. כך אמרה ילתא אשת רב נהמן על עולא, בקצפה עליו. וזה משל עממי (ע' במבוא).

2409. ממון המוטל בספק... (ב"ק לה. וש"נ).

„ממון קרח—" ראה „אוצרות קרח".

2410. ממון שאין לו תובעים (ביצה לח:; ב"ק לט. ועוד).

מבטא שגור (וביחוד אצל הסוחרים).

2411. ממונו חביב עליו מגופו (ברכות סא: וש"נ).

2412. ממונו של אדם חביב עליו כנפשו (ירוש' סנהדרין ח', ח).

2413. ממונו של אדם מְעמידו על רגליו
(פסחים קיט.; סנהדרין קי.).
„ואת כל היקום אשר ברגליהם" (דברים י"א), אמר ר' אלעזר זה ממונו של אדם שמעמידו על רגליו. והוא מאמר מפורסם.

2414. ממופתי העצל היא הנבואה.
פתגם הלצי (נמצא ב„עומר השכחה", ע"ז.). והוא מעין משלי שלמה: „אמר עצל ארי בחוץ" בתוך רחובות ארצה".

2415. ממזר עָנִיו, טוב מִכְּשר מֵעין פניו.
פתגם תרוזי יפה שנמצא ב„ספר השעשועים" בסופו (והוא ספר קדמון מראשית האלף הששי).

2416. ממזר תלמיד־חכם קודם לכהן גדול עם־הארץ (הוריות יג: במשנה).
שגור בפי כל.

2417. ממלכת כהנים וגוי קדוש
(שמות י"ט, ו).

2418. ממנו פִנה, ממנו יתד (זכריה י, ד).
מליצה חביבה.

2419. ממני תראו וכן תעשו (שופטים ז', יז).

2420. ממשמש ובא
(משנה סוף שבועות. וש"נ).
„ראה עדים שממשמשים ובאים". והוא מבטא שגור בפי הבריות ובספרות: ממשמש ובא, וכדומה. ומצוי הרבה גם בירושלמי: למשל, פאה (ריש פרק ח'): „ראה קציעות ממשמשין ובאין"; „ראה דליקה ממשמשת ובאה". ועוד.

2421. מן היום ההוא והלאה
(יחזקאל ל"ט, כב).
שגור בפי הבריות (וביחוד בקיצור: „מהיום והלאה"). ויש גם „מהיום ההוא ומעלה" ש"א ל', כה).

2422. מן הצד.
בהוראת „כלאחר יד", ב„דרך אגב" (כשמושו בדבור) נמצא בילקוט (תהלים תתכ"ח): „לא פרסמה הכתוב אלא מן הצד". ע"ש.

2423. מן הקצה אל הקצה (שמות כ"ו, כח).
מליצה שגורה בפי הבריות.

2424. מְנֵא, מְנֵא, תְּקֵל וּפַרְסִין
(דניאל ה', כה).
המלים המפורסמות שכתבה „פס.ידא" על קיר היכלו של בלשאצר. והמימרא עברה אל אוצר המשלים של רוב העמים.

2425. מנאפת בתפוחים ומחלקת לחולים
(שמו"ר סוף פל"א ועוד).
כלומר: בשבר תפוחים. ומשל עממי זה הובא במדרשים אחרים (ויק"ר פ"ג; קהי"ר פ"ד), בנוסח ארמי.

2426. מנגד נגעי יעמודו (תהלים ל"ח, יב).
מליצה רגילה.

2427. מִנדה בלו והלָך (עזרא ד', יג).
מיני מסים ובפי הבריות בהלצה (כלומר: הכל, הכל ישלם; וכדומה).

2428. מָנָה אחת אַפָּיִם (ש"א א', ה).

2429. מנה יפה (איכ"ר א', לג).
שניהם שגורים בניחותא ובהלצות.

2430. מנה בן מנה. מנה בן פ"ם
(תענית כא:).
פרם—חצי מנה. וכל אלה כנויים למעלות יוחסין. כך שלח רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יצחק: מוטב שיבוא מנה בן פרס אצל מנה בן מנה (שאביו של ר"נ בר"ח גדול מיצחק אביו של ר"נ ב"י) וכו'.

2431. מנהג אבותיהם בידיהם
(ערובין קד:; חולין יג:).
זה דבור שגור גם בתלמוד, כדמוכח בשני המקומות הרשומים.

2432. מנהג ישראל תורה (הוא).
מימרא שגורה בפי כל. וכבר הובאה ב„פרדס" של רש"י, ובתוספות (מנחות כ:;

ד"ה נפסל) בלשון: „מנהג א ב ו ת י נ ו תורה". אבל בפוסקים אחרונים הנוסח תמיד: „מנהג י ש ר א ל תורה".

2433. מנהג מבטל הלכה (ירושלמי יבמות י"ב, א, וב"מ ז', א; מס' סופרים פי"ד).

2434. מנהג עוקר דין (חושן משפט, רל"ב, יט).
שניהם שגורים (ביחוד הנוסח הראשון).

2435. מנוח עם־הארץ היה, שהלך אחר אשתו (ברכות סא.).
דכתיב (שופטים י"ג) וילך מנוח אחרי אשתו (ואסור ללכת אחורי אשה ואפילו אשתו). מאמר זה שגור מאד (ונאמרו בו הלצות שונות); אך שם בתלמוד יוצא שבעל המאמר (רב נחמן) לא דק. ע"ש.

2436. מנעו בניכם מן ההגיון! (ברכות כח:).
מצוואתו של ר' אליעזר. והוא דבור שגור בהוראות שונות.

2437. מנשים באהל תבורך (שופטים ה', כד).
כן נוהגים לכתוב על אשה (וגם בר"ת מ נ ב " ת), כמו שכותבים על איש „נרו יאיר", וכדומה. והכונה אל האמור בתלמוד (סנהדרין קה: והוריות י:) „מאן נינהו נשים באהל? שרה רבקה רחל ולאה".

2438. מסאנא דרב מכַּרעי, לא בעינא (קדושין מט.).
פרש"י: „מנעל גדול ממדת רגלי איני חפצה בו (שאיני יכולה להלך בו); ו מ ש ל ה ו א". כך יכולה לאמר האשה בקדושין של טעות: איני רוצה במיוחס גדול ממני, כי הוא יתגאה עלי (ע"ש).

2439. מסיח לפי תומו (יבמות קכא. ועוד).

2440. מסיר אזנו משמוע תורה, גם תפלתו תועבה (משלי כ"ח, ט).
משל זה היה שגור מאד גם אצל חכמי התלמוד.

2441. מסתמך אכתפיה ד— (יבמות מב: ועוד).
בתלמוד בפשוטו: סומך על כתפיו של—. ובציטאט בהשאלה על ה„נתלה באילן גדול". הנשען ונעזר בדברי חכם גדול, וכדומה.

2442. מעביר על מדותיו (ר"ה יז. וש"נ).
מבטא שגור, ובפרש"י: „שאינו מדקדק למדוד מדה [כנגד מדה] למצערים אותו, ומניח מדותיו והולך לו".

2443. מְעֻוָּת לא יוכל לִתקֹן (קהלת א', טו).

2444. מ ע ו ת צור ישועתי.
קלמבור ישן-נושן על הזמר לחנוכה „מ ע ו ז צור ישועתי".

2445. מֵעַז יצא מתוק (שופטים י"ד, יד).
מצטטים בהוראת: מהרע יצא טוב; וכדומה.

2446. מעט מן האור ידחה הרבה מן החשך.
פתגם עתיק, והובא גם בס' „צדה לדרך" (פ' יב) מסוף המאה הראשונה לאלף זה.

2447. מעיד אני על שמים וארץ ש— (יבמות טז. ועוד הרבה).
מליצה שגורה.

2448. מעייל פילא בקופא דמחטא (ב"מ לח:).
מכניס פיל בנקב של מחט. הלצה מפורסמת על ה„מתחרפים" יותר מדי. ושם בתלמוד אומר רב ששת לרב עמרם: דילמא מפומבדיתא את, דמעיילין פילא בקופא דמחטא; ובמס' ברכות (נה:) על החלומות „תדע דלא מחוו ליה לאינש לא דקלא דדהבא ולא פילא דעייל בקופא דמחטא". (ובאבן גליון נאמר „נקל יותר להכנים ג מ ל בנקב של מחט וכו'").

2449. מעין המתגבר (אבות ב', ח).
„ר' אלעזר בן ערך במעין המתגבר" (חריף ומחודד יותר מדי; פרש"י).

2450. מַעין הנובע (נדרים מא:).
בגמרא על מחלת, שלשול „שהוא כמעין הנובע". ובציטאט בהשאה"ה כמו „מעין המתגבר".

2451. מעלין בקודש ולא מורידין
(ברכות כח. וש"נ).
כלל עתיק, שהושאל בתלמוד גם לענין ההמנות (בשמוש בציטאט).

2452. מעלת האב לבן נוספת
(תשובות הרמב"ם ח"ב, כז).

2453. מענה רך ישיב חמה (משלי ט"ו, א)·

2454. מעקימת־שפתיך ניכר שתלמיד־חכם אתה (מעילה יז:).
כך אמר ר' שמעון לר' אלעזר בר' יוסי (וע"ש).

2455. מעניקים חמה בקומתם
(יומא י.; סוטה לד:).
"ילידי הענק, שמעניקים חמה בקומתם" (דומה שצוארו נוקב ועולה בחלון הרקיע).
והובא גם בפרש"י במדבר י"ג, לב. ומזה נתפרסם.

2456. מעיקרא דדינא פירכא
(מנחות ו.; חולין קיד.).
דבור שגור, בהוראת: זה לא היה נכון לכתחלה; ובדומה.

2457. מעיקרא מאי סבר, ולבסוף מאי סבר?
(כתובות נב: ועוד).
מה חשב בראשונה, ומה חשב באחרונה? דבור רגיל.

2458. מעשה־ידי טובעים בים, ואתם אומרים שירה! (מגילת י:; סנהד' לט:).
כך אמר הקב"ה למלאכים שבקשו לאמר שירה בשטבעו המצרים, והמאמר היפה הזה מפורסם, ונמלץ לענינים שונים.

2459. מעשה לסתור!
כשהמשנה מביאה הלכה, ובצדה מעשה הסותר את ההלכה, אז אומרת הגמרא בתמיה: מעשה לסתור! ובזה נמצא פעמים אין מספר בתלמוד. והוא גם דבור שגור בפי הבריות בענין מעין זה.

2460. מעשה שהית כך היה
(ערובין פה. וש"נ).
בתלמוד מוטעמת מלת "היה" (כלומר: המעשה הנ"ל היה כן, ולכן הובאו כל הפרטים כשהיה) ובציטאט—מלת "כך", (כלומר: המעשה שיסופר להלן, היה כך וכך.

2461. מעשיך יקרבוך, ומעשיך ירחקוך
(עדיות סוף פרק ה').
כך אמר עקביה בן מהללאל לפני מותו לבנו. ומאמר יפה זה שגור מאד (ויש דוגמתו גם בלועזיה).

2462. מעשים אשר לא יעשו, עשית [עמדי]; (בראשית כ', ט).
מליצה שגורה.

2463. מעשים בכל יום (סוכה מד. וש"נ).
מבטא שגור.

2464. מפלגא ולעילא דהורמיז; מפלגא ולתתא—דאהורמין (סנהדרין לט.).
אצל הפרסים הקדמונים: הורמיז—אלהי האור והטוב, ואהרימן—אלהי החשך והרע.
וכך אמר אמגושי (מאגוס פרסי) לאמימר: אתה מפלגא ולעילא וכו' וכו', ומשתמשים בציטאט זה בהוראת: חציו טוב וחציו רע, וכדומה.

2465. מפני הרעה נאסף הצדיק
(ישעיה נ"ז, א).
בימרא מפורסמת (ושגורה ביחוד בהספדים).

2466. מפני קוצר המשיג—מפני עומק המושג.
שגור (לרוב בדרך הלצה). והדבורים לקוחים מן הספרות הפילוסופית שלנו. ראה, למשל, "מורה הנבוכים" (א, לא) ובפירוש האברבנאל שם. והוא מצוי גם בספרות הרבנית. ראה, למשל, מהרש"א שבת פט. ד"ה בא שטן.

2467. מפני שיבה תקום והדרת פני זקן)
(ויקרא י"ט, לב).
ובהלצה בשחוק הקלפים, כשאחד עושה "שגיאה", עומדים חבריו וקוראים: מפני שיבה תקום, שתרגומו בז'רגון "פאר א גרייז ואלסטו אויפשטעהן".

2468. מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל
(גטין סא.; ותוספתא וירוש' שם).
ברייתא מפורסמת.

2469. „מצא" או „מוצא"?
(ברכות ח.; יבמות סג:).
כך היו בני ארץ ישראל שואלים את
מי שנשא אשה. והכונה: אם נתקיים בך המקרא
„מ צ א אשה מ צ א ט ו ב" (משלי י"ח, כב) או
פסוק אחר ו מ ו צ א אני מר ממות את
האשה (קהלת ז', כו). ושאלה הנ"ל היתה
לדבור שגור.

2470. מצא מין את מינו וניעור
(ערובין ס. וש"נ).
ונתגבר כאיש אשר יעור משנתו (ע"ש
ברש"י). ומצטטים אותו באותה הוראה של
משלי הגוים דוגמתו.

2471. מצה את עומק הדין.
מליצה שגורה (לקוחה מפיוטים לר"ח
וליוהכ"פ). ובתלמוד ובמדרשים יש „מצוי
הדין".

2472. מצהרים יקום חלד (איוב י"א, יז).
שגור בהוראת: עתה יתחילו חיים
חדשים, טובים; וכדומה.

2473. מצוה בו יותר מבשלוחו
(קדושין מא.).
דבור שגור (ביחוד בהלצה).

2474. מצוה גוררת מצוה, ועבירה גוררת עבירה
(אבות ד', ב).
מיוחס לבן-עזאי.

2475. מצוה הבאה בעבירה
(ברכות מז: וש"נ).
מבטא שגור

2476. מצוה לפרסם את החנפים
(ע' יומא פו:).
כך מצטטים. ושם בברייתא: „מפרסמים
את החנפים, מפני חלול השם".

2477. מצוה מן המובחר
(פסחים ח: ועוד ועוד).
מבטא שגור בפי כל. והוא מצוי הרבה
בתלמוד (ולפעמים גם בהוראה הנוטה קצת
מכונתו העקרית).

2478. מצוה, שמתן-שכרה בצדה
(קדושין לט: ועוד).
שגור (ביחוד בהלצה).

2479. מצות-אנשים מלומָדה
(ישעיה כ"ט, יג).
מבטא שגור (וכפשוטו במקרא).

2480. מצות-עשה שהזמן גרמא
(קדושין כט. במשנה וש"נ).
בתלמוד הכונה למצוות התלויות בזמן
(כמו הנחת-תפלין בתפלת שחרית, וכדומה).
ובציטאט הוראתו: מעשה שנחוץ לעשותו
תכף, שהזמן גורם לנחיצותו.

2481. מצוות אין צריכות כַּוָנָה
(פסחים קיד:; ר"ה כח:).
מצטטים בהלצה.

2482. מצוות לא ליהנות ניתנו
(ערובין לא. וש"נ).
מאמר מפורסם של רבא (ומצטטים אותו
בהלצות).

2483. מצח אשה זונה (ירמיה ג', ג).
על חצופה (וגם על חצוף).

2484. מצטמק ורע לו (שבת לז:).
בתלמוד כפשוטו, בתבשיל. ובציטאט על
דברים רוחניים, ההולכים ופוחתים ומצטמצמים
ומתכווצים בחוג צר.

2485. מציון תצא תורה [ודבר אדני
מירושלים] (ישעיה ב', ג; מיכה ד', ב).
ובסגנון זה היו אומרים (ואומרים עדיין)
על ערים אחרות: מקיוב תצא תורה ודבר ה'
מסטארודוב; וביוצא בזה.

2486. מציל מפי ארי.
מליצה שגורה; שלוקחת מלשון הכתוב
(עמוס ג', יב) „כאשר יציל הרועה מפי
הארי—".

2487. **מצרף לכסף וכור לזהב, ובוחן לבות אדני** (משלי י"ז, ג).

2488. **מקדים רפואה למכה** (ע' מגילה יג:).

כך שגור בפי הבריות (וגם בהלצה). דמקורו בתלמוד שם: „אמר ריש לקיש, אין הקב"ה מכה את ישראל אלא-אם-כן בורא להם רפואה תחלה". ובשהש"ר פ"ד: „הקב"ה מקדים הרטיה ואח"כ הוא מכה".

2489. **מקום המשפט שמה הרשע** (קהלת ג', טז).

פתגם שגור מאד.

2490. **מקום הניחו ל—להתגדר בו** (חולין ז.).

להתגדר, להתגדל. והוא דבור מפורסם.

2491. **מקום יש בראש להניח בו שתי תפלין** (ערובין צה: ; ע"ז מד.).

הובא גם ב„שלחן ערוך" (אורח-חיים ל"ד, ב). ומכאן פרסומו. ומשתמשים בו בהלצה, לא לענין תפלין.

2492. **מקום מוכן לפורענות** (סנהדרין קב.).

כך מצטטים עפ"י פרש"י בראשית (ל"ז, יד). ולשון התלמוד „מקום מ ז ו מ ן לפורענות" (על עיר שכם).

2493. **מקום שאמרו להאריך, אינו רשאי לקצר; לקצר—אינו רשאי להאריך** (ברכות יא. במשנה).

מכאן המבטא השגור: „מאריך במקום שראוי לקצר" „מקצר במקום שראוי להאריך".

2494. **„מקלו יגיד לו"** (הושע ד', יב), **כל המיקל לו מגיד לו** (פסחים נב:).

כך קרא רב יוסף בקלסבור יפה על רב ספרא (שסמך על דברי רב הונא שמסר לו בשם ר' אבהו הלכה שהיתה לטובתו, ולא שם לב לדברי רב כהנא שהגיד לו בשם ר' אבהו להפך. ע"ש?). וזה ציטאט מפורסם ושגור (ביחוד בפי הלמדנים).

2495. **מקעקע כל הבירה** (תענית טז.).

בתלמוד כפשוטו (מהרס את כל הבנין); ומצטטים אותו במליצה, על דברים רוחניים.

2496. **מקוצר רוח ומעבודה קשה** (שמות ו', ט).

מבטא שגור.

2497. **מקרה לא טהור** (ע' ש"א כ', כו).

כך שגור בפי הבריות בהלצה על דבר חשוד, עסק לא נקי, וכדומה. ולשון המקרא: „כי אמר מקרה הוא, בלתי טהור הוא, כי לא טהור".

2498. **מקרא אני דורש** (תענית ה.).

ר' יצחק אמר לרב נחמן בשם ר' יוחנן: יעקב אבינו לא מת. אמר לו ר"נ: וכי בכדי (בחנם) ספדו ספדייא וחנטו הנטייא? אמר לו ר"י: מ ק ר א א נ י ד ו ר ש, שנאמר וכו'. ומצטטים אותו בהלצות שונות (כלומר: מה לי ולמציאות? אני אין לי אלא הדרשה, החקירה והעיון; וכדומה).

2499. **מקשקש לפניו כזוג** (ע' סוטה ט:).

כפעמון. מליצה הלצית (על ריקלמה, וכדומה). ובתלמוד, על שמשון, שהיתה שכינה מקשקשת לפניו כזוג" (והוא דרש על הכתוב בשמשון „ותחל רוח ה' ל פ ע מ ו" מלשון „פעמון").

2500. **מר אמר חדא ומר אמר חדא, ולא פליגי** (ב"מ יא. ועוד).

כלומר: אין הם חולקים כלל, אלא דבריו של זה מכוונים לענין אחד, ושל זה— לענין אחר. וכך שמושו בציטאט.

2501. **מר כי אתריה, ומר כי אתריה** (פסחים ג. ושי"נ).

כל אחד (אומר) כפי שנהוג במקומו (ואינם חולקים כלל).

2502. **מרא דעובדא** (שבת לז: וש"נ).

בתלמוד פירושו תמיד „מדקדק במעשיו". ובפי הבריות הוראתו בפשוטו: בעל המעשה („בעל דבר").

2503. **מרא דשמעתא**
(כתובות ג. ועוד; ירושלמי ר"ה פ"ב).
בעל ההלכה. ומצטטים אותו כ„מרא דעזבדא".

2504. **מרבה דברים, מרבה שטות.**
פתגם שגור. ונמצא גם בתשובות „מאמר מרדכי" (דף ס"ה).

2505. **מרבה נכסים, מרבה דאגה**
(אבות ב', ז).
מן הפתגמים המצוינים המיוחסים להלל. ושגור בפי כל. (ויש דוגמתו—גם מלה במ"ה— במשלי רנויים).

2506. **מרובים צרכי עמך, ודעתם קצרה**
(ברכות כט:).
דבור שגור, גם בהלצה. והנוסח לקוח מפיוט „לנעילה". ובתלמוד נוסח התפלה: „צרכי עמך ישראל מרובים, ודעתם קצרה".

2507. **מרגלית, כל מקום שהיא, מרגלית שמה** (מגילה טו.).

2508. **מרחיקים משור תם המשים אמה**
(ברכות לג.; פסחים קיב:).
מצטטים בהלצה בהוראה מעין „לך מנגד לאיש כסיל". וכבר השתמש בציטאט זה החריזי בתחכמוני (376).

„מרכיב חנר–" ראה אות ה': הרכיב חנור—"

2509. **מרננים אחריו**
(ע' יבמות לד: וירוש' ברכות פ"ט).
מבטא שגור בהוראה מעין: מתאוננים, חושדים, מגנים, וכדומה. והלשון ביבמות: אמר לה רבא לבת רב חסדא: קא מ ר נ נ י ר ב נ ן א ב ת ר י ך (ע"ש וברש"י). ובירושלמי „הכל מרננים אחריו" ובילקוט ישעיה (רמז רצ"ג) „הבריות מרננים אחריו" ושם הכונה ל ט ו ב ה ולא לגנות! (ע"ש).

2510. **מרעה אל רעה יצאו**
(ירמיה ט', ב).
מליצה רגילה.

2511. **מרשעים יצא רשע** (ש"א כ"ד, יג).
„כאשר יאמר מ ש ל הקדמוני: מרשעים..."

2512. **משגע איש הרוח** (הושע ט', ז).
שגור בהיראת: כך לועגים ל„אידיאליסט".

2513. **משוכבת חיקך שמור פתחי־פיך;**
(מיכה ז', ה)

2514. **משום דרכי האמורי** (שבת סז.).
בהלצה (כמו „בחוקות הגוים").

2515. **משום מעשה שהיה**
(סנהדרין יט. ועוד).
שגור בדרך־הלצה.

2516. **משופרא דשופרא** (פסחים ג:).
מבטא שגור: מן היפה שביפה. ולשון התלמוד: „משופרי שופרי".

2517. **משטה אני בך** (יבמות קו.; ב"ק קטז.).
כלומר: בהלצה אמרתי זאת, ולא בניהותא, ולכן לא אקיים את דברי. ובהוראה כזו הוא שגור בדבור.

2518. **משיב דבר בטרם ישמע, אולת היא לו וכלמה** (משלי י"ח, יג).

2519. **משיב רעה תחת טובה, לא תמוש רעה מביתו** (שם י"ז, יג).

2520. **משית, מציאה ועקרב באים בהיסח־הדעת** (סנהד' צז.).
„כך מצטטים (ולרוב בהלצה). ולשון הברייתא: שלשה באים בהיסח הדעת. ואלו הן: משיח, מציאה ועקרב".

2521. **משכמו ומעלה גבוה [מכל העם]**
(ש"א ט', ב).
מליצה שגורה, על אדם מצוין. (וכמקרא כפשוטו.

2522. **משכני־אחריך נרוצה** (שה"ש א', ד).
דבור הלצי: משוך בחוקה, כאילו מסרבים לך, אבל באמת נרוץ אחריך ברצון.

2523. **משמע ודומה ומשא** (שמות ב"ה, יד).
קלסביר עתיק, בהוראת: צריך לשמוע

ולדום ,ולשאת ולסבול (וכך תרגם המיוחס ליונתן)). והובא גם באגרת הרמב"ם לבנו. ויש מצטטים אותו בהוראה כזו: לשמוע ולדום— זה משא כבד. וע' במבוא.

2524. משנה לא זזה ממקומה
(יבמות ל. וש"נ).
דבור רגיל בתלמוד (כלומר: הואיל ונשנית המשנה, לא זזה ממקומה, לא נעשה בה שנוי, אעפ"י שהיתה צריכה לשנוי). ובציטאט, מעין: למרות כל זה, ישאר הכלל בשהיה, וכדומה.

2525. משנה ממטבע שטבעו הכמים
(ברכות מ; וירוש' שם).
„כל המשנה ממטבע (מנוסח) שטבעו חכמים בברכות". וזו מליצה שגורה.

2526. משנה מקום, משנה מזל.
פתגם שגור בפי כל. ובמס' ב"ם (ע"ה:): „דביש ליה בהא מתא ולא אזיל למתא אחריתא". (הוא מן הצועקים ואינם נענים). ובר"ה (טז:): „אף שנוי מקום (קורע גזר דינו של אדם) דכתיב ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך,והדר (ואחרי־כן) ואעשך לגוי גדול". ובירושלמי (שבת ו', ט): „פעמים שנוי המקום גורם". מכל המקורות הללו נתהוה הפתגם העממי הנ"ל.

2527. משנכנס אב ממעטים בשמחה
(תענית כו: במשנה).
הלכה עתיקה ושגורה. והחיוני בתהכמוני (61) מצטט על זה בהלצה: בן חכם ישמח אב.

2528. משנכנס אדר מרבים בשמחה
(שם כט.).
מאמרו של רב.

משנתנה רשות־". ע' אות כ': „ביון שנתנה—".

2529. משענת קנה רצוץ
(מ"ב י"ה, כא; ישעיה ל"ו, ו).
מליצה שגורה. ושם במקרא, על מצרים.

וביחזקאל (כט, ו—ז) על מצרים: יען היותם משענת קנה לבית־ישראל, בתפשם בך בכף תרוץ וגו'.

2530. משפה ולחוץ (סנהדרין קו:).
„אמר ר' אמי: אין תורתו של דואג (האדומי) אלא משפה ולחוץ". ושגור בפי הבריות „מן השפה ולחוץ" (וכן הוא גם בילקוט תהלים (תשס"א).—ויש בתלמוד גם „מן השפה ולפנים" (ע"ז כח.), ושם הכונה כפשוטו, על מכה שהיא מן השפתים ולפנים. ע"ש.

2531. משפטים בל ידעום (תהלים קמ"ז, כ).
דבור המוני, נגד ה„משפטים" בערכאות.

2532. מישקל שַקלי, מיהב לא יהבי.
לקוח הם לוקחים, אבל נתון לא יתנו (על קמצנים, וכדומה). ר' קלונימוס בספרו „אבן בחן" (ע' 36); והוא ציטאט מהודד מן האמור בתלמוד (תענית כה.) להפך על המלאכים: „מיהב יהבי למישקל לא שקלי" (ע"ש). וע' גם בחולין (ס.) דברי ר' יהושע לבת־קיסר: „אלהא דידן מיהב יהיב וכו'".

2533. מִשֹּׁרֶשׁ נָחָשׁ יֵצֵא צֶפַע
(ישעיה י"ד, כט).

2534. מששת ימי בראשית
(ברכות לד: ועוד ועוד).
שגור מאד בדבור ובספרות.

2535. מתאבק בעפר רגלי הכמים
(אבות א', ד).
מליצה שגורה (כלומר: יושב לרגליהם, כמנהג המזרחיים).

2536. מתאוה ואין נפשו עצל
(משלי י"ג, ד).
נפש עצל מתאוה—ואין.

2537. מתוך שאתה מלמד, אתה למד
(מדרש תהלים, י"א).
יש דוגמתו (במעט מלה במלה) ברוסית ובעוד לשונות.

2538. **מתוך שבחו בא לידי גנותו!**
(ב"ב קסד.; ערכין טז. וע"ש).
דבור שגור. ולשון התלמוד: אל יספר אדם בטובתו של חברו, שמתוך טובתו בא לידי רעתו, ופרש"י: „לידי גנותו, מתוך שמרבים בשבחו מזכירים שם גנות שבו". ואולם באלפסי הגירסא להדיא (במס' שבת, פ' במה מדליקין): „אל יספר אדם בשבחו של חברו יתר מדאי, שמתוך שבחו בא לידי גנותו".

2539. **מתוך שלא לשמה בא לשמה**
(פסחים נ: וש"נ; ירוש' חגיגה א', ז).
מימרא מפורסמת (ומצטטים בענינים שונים). „אמר רב: לעולם יעסוק אדם בתורה [ובמצות] אעפ"י שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה וכו'.

2540. **מתון מתון—ארבע מאות זוזי שויא**
(ברכות כ.).
רב אדא בר אהבה ראה בשוק אשה מלובשת בגד אדום (שנחשב בפריצות לבת ישראל), קם וקרע את הבגד ממנה. אז נודע שהאשה היא נכרית, ונתחייב לשלם לה ד' מאה זוז. אמר לה: מה שמך? אמרה לו: מתון. אמר לה: מתון—מתון, ד' מאה זוזי שויא. ופירושו: מתון—מאתן (מאתים), שתי פעמים „מאתן"—ד' מאות. וגם לשון מתינות: אילו הייתי מתון, הייתי משתכר ת' זוז. ומצטטים אותו בהוראת: המתינות שוה הרבה.

2541. **מתון נסיב אתתא** (יבמות סג.).
היה מתון בלקיחת אשה; „המתן עד שתבדוק מעשיה, שלא תהא רעת וקנטרנית" (פרש"י). וקודם לו: „קפוץ זבון ארעא, מתון נסיב אתתא". וזה מן הפתגמים המיוחסים שם לרב פפא; אך כנראה כולם משלי עם. ע"ש.

2542. **מתוקה שנת העובד** (קהלת ה', יא).

2543. **מתחיל בפה וגומר בבני מעיים**
(ע"ז כח).
בתלמוד על מחלת „צפדנא" (מחלת שינים). ובהלצה גסה אומרים כך על נשיקת אשה... (ובשבת לג: על „אסכרה", להפך: מתחילה בבני מעיים וגומרת בפה).

2544. **מתי אעשה גם אנכי לביתי?**
(בראש' ל', ל).
מליצה שגורה.

2545. **מתן אדם ירחיב לו** (משלי י"ח, יו).

2546. **מתן בסתר יכפה אף** (שם כ"א, יד).
והמבטא „מתן בסתר", בפי העם, גם על צדקה בחשאי וגם על שחד.

2547. **מתנה טובה יש לי בבית־גנזי**
(שבת י:; ביצה טז.).
מליצה רגילה. (ובתלמוד—על שבת).

2548. **מתנה על מנת להחזיר**
(סוכה מא: וש"נ).
מבטא הלצי.

2549. **מתנתם מעטה והרפתם מרובה**
(ירוש ברכות ד', ב).
על מתנת בני־אדם.

נ.

2550. **נאה דורש ואינו נאה מקיים** (חגיגה יד:; יבמות סג:; ירוש' ותוספתא שם ושם).
דבור שגור. ובתלמוד: יש נאה דורש וכו'. במקום אחד אומר כן ר' יותנן בן זכאי, ובמקום אחד אמרו כן חכמים לבן עזאי. ומזה נראה שהוא פתגם עתיק (ויש דוגמתו במשלי הגוים).

2551. **נאמנים פצעי אוהב [ונעתרות נשיקות שונא]** (משלי כ"ז, ו).

2552. **נִבָּא ולא יָדַע מה נִבָּא.**
כך שגור בפי הבריות, והוא מפרש"י בראשית (מ"ה, יה). ויש במס' ב"ב; (קיט.) „מתנבאים ואינם יודעים מה מתנבאים".

2553. נבחר שם מעשר רב (משלי כ"ב, א).

2554. נבל תבול! (שמות י"ח, יח).
מליצה שגורה בדבור על מי שמקבל עליו עבודה מרובה (ביחוד בצרכי צבור) וכפשוטו של מקרא.

2555. נגיד שמא, אבד שמיה (אבות א', יג).
„נגד" בארמית, לשון משיכה. ופירושו: המושך את השם (המתאמץ לעשות לו שם כשם הגדולים), יאבד גם השם שהיה לו. והוא מן הפתגמים המיוחסים להלל (ויש דוגמתו בלועזית, וגם באוצר משלינו).

2556. נגעה חרב עד הנפש (ירמיה ד', י).
כמו: באו מים עד נפש.

2557. נגרי דהמרא—שעורי (שבת נא:).
פרש"י: פסיעותיו של החמור [הן] לפי השעורים [שהוא אוכל]; והובא שם סתם, וכנראה הוא משל עממי.

2558. נידון בצואה רותחת (ערובין כא:).
מפורסם ושגור בהלצות. ובתלמוד: ולהג הרבה יגיעת בשר (סוף קהלת), כל המלעיג על דברי חכמים נידון בצואה רותחת (וזה דרש גם על „יגיעת בשר").

2559. נדון על שם סופו
(סנהדרין עא: במשנה).
מבטא שגור. ובמשנה—על „בן סורר ומורה".

2560. נהג בשורה (ב"ב קלג: במשנה ועוד ועוד).
מבטא שגור.

2561. נהג נשיאותך ברמים (כתובות קג:).
כלומר: ביד רמה. וזו מצוואת רבי לבנו. והוא מבטא שגור.

2562. נהג סלסול בעצמו
(קדושין עח: ; בכורות ל:).
„ומשהרב בהמ"ק נהגו כהנים סלסול בעצמם" (כלומר: מעלה יתירה). ובהוראה כזו הוא מליצה שגורה.

2563. נהירין לי שבילי דרקיעא כשבילי דנהרדעא (ברכות נח:).
כך אמר האמורא שמואל על עצמו. ובמימרא זו משתמשים (בשנויים הדרושים) לענינים שונים, ובהלצה.

2564. נהנה מזיו... (ע' ברכות יז.).
דבור הלצי מפורסם. ושמושו יוצא ממקורו: „העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא וכו' וכו' אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה".

2565. נהפך בלשונו יפול ברעה
(משלי י"ז, כ).
פתגם מצוין ואמתי זה אינו שגור (וכן יש הרבה משלים, ודוקא מן המצוינים, שלא זכו לפרסום ולחבה מצד הקהל).

2566. נהרא נהרא ופשטיה
(הולין יח: נז.).
כל נהר מתפשט במקום שהוא רגיל שם; כלומר, כל מקום הולך אחר מנהגו (פרש"י). וזה משל עממי; כי בשני המקומות אמרוהו חכמים שונים. והוא שגור מאד.

2567. נהרג על פחות משוה פרוטה
(ערובין סב. וש"נ).
בהלצה על קמצן ומדקדק בפרוטות. ובתלמוד „בן-נח נהרג על פחות וכו'". ולכן אומרים בהלצה על קמצן-ומדקדק בפרוטות: „בן-נח".

2568. נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא (ערובין יג:).
נמנו וגמרו (בית-שמאי ובית-הלל) נוח לו לאדם וכו'. והוא פתגם שגור.

2569. נוח לקנות שונא וקשה לקנות אוהב (ילקוט ואתחנן תתמ"ה).
פתגם מצוין, והוא מפורסם.

2570. נוטל חלק בראש (סנהדרין כ: במשנה).
מבטא שגור (מפרש"י ויקרא ב', ג).

ובמשנה: „כל העם בוזזים ונותנים לו (למלך) והוא נוטל חלק בראש" (חלק היפה בורר ראשון; רש"י).

„נופך משלו" — ע' אות ה': „הוסיף נופך—".

2571. **נוצר פיו, שומר נפשו; [פושק שפתיו, מחתה לו]** (משלי י"ג, ג).

2572. **נוקב ויורד עד התהום** (סנהדרין צז:).
מליצה שגורה, ושם בברייתא „מקרא זה נוקב ויורד עד תהום" (ופרש"י: מה תהום אין לו קץ וסוף, כך אין אדם יכול לעמוד על סוף פסוק זה) והכונה אל הפסוק בחבקוק: כי עוד חזון למועד... אם יתמהמה חכה לו...

2573. **נוקם ונוטר כנחש**
(שבת סג.; יומא כג.).
מבטא שגור.

2574. **נותן טעם לפגם** (ע"ז לו. ועוד).
שגור בהשאלה, ובתלמוד כפשוטו, בעניני תערובות.

2575. **נותן יד לפושעים.**
הדבור לקוח מתפלת „נעילה", ומצטטים אותו בהוראת: מסייע לדבר עבירה (וזה שלא כפירושו בתפלה).

2576. **נזדמנו לפונדק אחד** (ע' מכות י:).
מבטא שגור. ובתלמוד: „הקב"ה מזמינם לפונדק אחד"; והובא גם בפרש"י שמות כ"א, יג. ומזה פרסומו.

2577. **נזדעזעה ארץ־ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה**
(מגילה ג.; ב"ק פב:).
בשתי ברייתות עתיקות נאמרה לשון זו בענינים שונים, ומזה מוכח שהיא מליצה קבועה. ומצטטים בהלצה.

2578. **נזם זהב באף חזיר (אשה יפה וסרת טעם)** (משלי י"א, כב).
מצטטים את המשל על נמשלים אחרים.

2579. **נזק, ריפוי, צער שבת ובושת**
(ב"ק פג: במשנה).
בהלצה; כלומר: הכל, הכל ישלם.

2580. **נחבא אל הכלים** (ש"א י', כב).
מליצה שגורה, על עניו וצנוע. ובמקרא כפשוטו.

2581. **נחית דרגא, נסיב אתתא; [סק דרגא בחר שושבינא]** (יבמות סג.).
רד מדרגה וקח לך אשה (כלומר: אל תקח אשה חשובה ממך, שמא לא תתקבל עליה) [עלה מדרגה ובחר לך שושבין; כדי שיוכל להיות—לך לעזרה, כשתצטרך לו]. ושגור ביחוד הפתגם הראשון. וכולם מובאים שם בשם רב פפא, אך בודאי משלי־עם הם.

2582. **נחלה מבהלת בראשונה, ואחריתה לא תבורך** (משלי כ', כא).
„נחלה מבוהלת" היא לעצמה ג"כ מבטא שגור.

2583. **נחלתנו נהפכה לזרים** (איכה ה', ב).
מצטטים גם בהוראת: חכמי הגוים עוסקים בחכמת־ישראל יותר ממנו.

2584. **נים ולא נים, תיר ולא תיר**
(פסחים קכ: ושי"נ).
זה תיאור מצבו של „מתנמנם": לא ישן ולא ער. והוא דבור שגור בהוראה זו.

2585. **נירו לכם ניר, ואל תזרעו אל קוצים!**
(ירמיה ד', ג).
התקינו מראש את הקרקע למפעליכם! פתגם מצוין, הראוי לפרסום יתר גדול.

2586. **ניתי ספר ונחזי!** (ע' קדושין ל.).
דבור שגור („נביא ספר, ונראה דברי־סופרים צדקו") בויכוחים. והוא לקוח בשנוי מלשון התלמוד. שם: „ניתי ספר־תורה ואימנינהו" (ונספור, ונראה אם ואו ד„גחון" הוא חציון של אותיות התורה. עי"ש).

2587. **נכוה מחופתו של חברו** (ב"ב עה.).
מליצה שגורה, מענין קנאה בכבודו של

חברו; וכדומה, ומקורה שם בתלמוד: עתיד הקב"ה לעשות שבע חופות לכל צדיק וצדיק, שנאמר (ישעיה ד') „וברא ה'... וגוגה א"ש... כי על כל כבוד חופה"... כל אחד ואחד עושה לו הקב"ה חופה לפי כבודו; ואש בחופה למה? אמר ר' הנינא: מלמד שכל אחד ואחד נכוה מחופתו של חברו; אוי לה לאותה בושה וכו'.

נכנס בעובי הקורה ע' אות ב' „בעובי הקורה—".

2588. נכנס בהשאי ויוצא בקולי־קולות (ע' ברכות טו:).

דבור הלצי שגור. ובתלמוד: „—ומה ר ח ם שמכניסים בו בהשאי, מוציאים ממנו בקולי קולות—".

2589. נכנס יין, יצא סוד (ערובין סה.; סנהדרין לח.).

פתגם מצוין (ונמצא, מלה במלה, במשלי הצרפתים; ובשאר הלשונות יש רק רעיונו אבל לא בצורתו היפה). ובתלמוד נסמך על גמטריא („יין" בגימטריא שבעים, וכן גם „סוד"). וע' במבוא.

2590. נכסי־צאן־ברזל (ב"ק פט. ועוד ועוד).

מבטא משפטי מפורסם. ופרש"י: „נכסים העומדים באחריות המקבל לשלם, כעין ברזל זה שהוא קשה להיות פוחת" (ובמשנה יבמות סו. „עבדי צאן ברזל"). ובציטאט נמלץ על הנחות מוצקות וקבועות שאין לפקפק בהן; וכדומה.

2591. נ כ ס י ם, שנכסים מזה ונגלים לזה (במד"ר כ"ב, ו).

ע' גם „זוזים, שזזים—".

2592. נקָרים דברי־אמת (סוטה ט:; במד"ר פ"ט).

נמסר בשם רב, אך כנראה הוא פתגם עתיק, והובא גם בפרש"י שופטים (ט"ז, יח), ומכאן פרסומו.

2593. נס בתוך נס (שבת צז. וש"נ).

מבטא עתיק, והובא גם ברש"י שמות (ט', כד), ומזה נעשה לדבור שגור (ועפ"י רוב בהלצה).

2594. נִתְפחה שרך (שדהו) (כתובות יב: במשנה).

מליצה מפורסמת (ופרש"י: מזלך גרם; כאדם שהמטר בא וסוחף את זריעתו ועוקרה).

2595. נסתתמו טענותיו (ע' סנהדרין לא:).

מבטא שגור. ושם בתלמוד: „עד שיסתתמו טענותיו", וברש"י־דברים (ט"ז, יט) „מסתתמים טענותיו". ומכאן פרסומו.

„נעל דלת בפני—" (ע' אות ב', „כדי שלא תנעול—".

2596. נער הייתי גם זקנתי, ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם (תהלים ל"ז, כה).

גם המבטא „נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי כך וכך" הוא דבור שגור כשהוא לעצמו.

2597. נער יכתבם (ישעיה י', יט).

מליצה שגורה בהוראת מספר מועט מאד (בפשוטו של מקרא).

2598. נערים נעורים (חגיגה יד.; סוטה מו:).

דבור בוז שגור. ובתלמוד הוא דורשה על ב' פסוקים שנאמר בהם „נערים"— „שמנוערים מן המצות" (וע"ש בב' המקומות).

2599. נעשה בשרו הדודים הדודים (סנהדרין צד.).

מבטא מפורסם. וזה דרש על הכתוב „ו י ח ד יתרו"—שנעשה בשרו הדודים חדודים (קמטים קמטים; שהיה מיצר מאד על מפלת מצרים; פרש"י). והובא גם בפרש"י ריש יתרו, ומכאן פרסומו.

2600. נפישי גמלי סבי דטעיני מַשְׁכֵי דהונגי (סנהדרין נב.).

משל עממי (הד"א): „הרבה גמלים זקנים שטעונים עורות גמלים יונקים שמתו" (פרש"י). וע' אות ה': „הרבה סייחים—".

2601. נפל מן הגג ונתקע [באשה]
(יבמות נד.; ב"ק כו.).
מאמר-הלכה של רבא, ומפורסם מאד, ומצטטים אותו בהלצות שונות (גם שלא „באשה"). ביבמות לא נאמר „באשה", ובב"ק נאמר.

2602. נפל פתקא מרקיעא (ב"מ פו.).
דבור מליצי-הלצי שגור.

2603. נפל תורא, חדד לסכינא
(שבת לב.; איכ"ר פ"א).
נפל השור לארץ, מהר וחדד את הסכין לשחטו, עד שלא יקום ויהא טורח להשליכו. והוא משל עממי.

2604. נפל תורא, סגין טבחוהי (איכ"ר פ"א).
אחרי שנפל השור לארץ, רבים הטבחים המוכנים לשחטו. וגם זה משל עממי יפה.

2605. נפלה הברה בעיר
(ירוש' דמאי א', ג; ב"ר פ"י ועוד).
מבטא שגור (כמו: „ותעבור הרנה במחנה").

2606. נפלה כיפא על קדרה—וי לקדרה, נפלה קדרה על כיפא—וי לקדרה!
(אסת"ר פ"ז).
כיפא—אבן. משל עממי מצוין ומפורסם (וסימנו: בין כך ובין כך—וי לקדרה). והנמשל מובן.

2607. נפקא מינה למקח וממכר
(פסחים נג. ועוד ועוד).
דבור הלצי שגור.

2608. נפש שבעה תבוס נפת, ונפש רעבה כל מר מתוק (משלי כ"ז, ז).

2609. נפשו קשורה בנפשו
(בראשית מ"ד, ל).
מבטא מליצי שגור.

2610. נפשנו יבשה, אין כל (במדבר י"א, ו)

2611. נפשנו קצה בלחם הקלוקל
(במדבר כ"א, ה).

דבור שגור בהשאלה.

2612. נצחוני בני! (ב"מ נט:).
„מאי עביד קודשא-בריך-הוא בההיא שעתא? (כשהחרימו את ר' אליעזר, ור' יהושע לא שם לב אל בת-קול משמים ואמר „לא בשמים היא")... קא חייך ואמר: נצחוני בני, נצחוני בני!. והוא שגור בפי הבריות בהלצות.

2613. נצנצה בו רוח-הקדש (ב"ר ד', יא).
מבטא מליצי שגור. נתפרסם ע"י פרש"י בראשית ל"ז, לג.

2614. נקבה תסובב גבר! (ירמיה ל"א, כא).
בתור חדוש, ובאמור שם במקרא: כי ברא ה' חדשה בארץ—נקבה תסובב גבר.

2615. נקוט האי כללא בידך
(שבת קמז. ושו"ב).
אחוז כלל זה בידך. והוא מבטא רגיל.

2616. נקיות מביאה לידי טהרה
(ירוש' שבת א', ג וע"ז סוף פ"ב).
כלומר: נקיות הגוף מביאה לידי טהרת הנשמה. והוא מן המאמרים המפורסמים של ר' פינחס בן יאיר, שנמסר בבבלי (ע"ז כ: ועוד) בשנויים.

2617. נקרא לנערה ונשאלה את פיה!
(בראשית כ"ד, נז).
דבור שגור (ב„לנערה" מתכוונים לבעל הדבר).

2618. נר לאחד, נר למאה (שבת קכב.).
פתגם שגור (והוא עתיק-יומין, אעפ"י שהובא בשם רבא).

2619. נראה מה יהיו חלומותיו
(בראשית ל"ז, כ).
דבור שגור על בעל תכניות וזממים.

2620. נ-אים כאוהבים בשעת הנאתם
(אבות ב', ג).
מפורסם ומשמש לענינים שונים.

2621. נרשאה נשקיך, מני כביך (חולין קכו.).

אם נשקך אחד מיושבי גרש (עיר בבבל), מנה את שניך, אם תמצאם כולם, כי מוחזק גנב הוא (פרש"י). פתגם חריף זה נמסר שם בתלמוד (עם עוד פתגמים ממין זה) בשם ר ב, אך בודאי היו משלים עממיים מקומיים.

2622. **נשיאים ורוח-וגשם אין [איש מתהלל במתת שקר]** (משלי כ"ה, יד).
גם חציו משמש משל לנמשלים שונים.

2623. **נשים דברניות הן** (ברכות מח:).
פתגם עתיק (וישנו גם במשלי הגוים).

2624. **נשים דעתן קלה** (שבת לג:; קדושין פ:).
פתגם ישן-נושן, ושגור בפי כל (וגם במשלי הגוים).

2625. **נשים המוזרות בלבנה** (גטין פט.).
מבטא הלצי מפורסם. ושם בתלמוד: ר' עקיבא אומר: משישאו ויתנו בה מוזרות בלבנה. ופרש"י: נשים הטוות בשוק לאור הלבנה ודרכן לשית שיחות בטלות ולדבר בחשודות שבעיר. (ו"מוזרות" מלשון "זר", היושבות במסבה כעין זר).

2626. **נשים מבקשות לידע הכל** (ילקוט אסתר תתרמ"ט).

2627. **נשים עם בפני עצמן הן** (שבת סב.).

2628. **נשים רחמניות הן** (מגילה יד:).

2629. **נשכחתי כמת מלב** (תהלים ל"א, יג).
מבטא רגיל.

2630. **נשלמה פרים שפתינו** (הושע י"ד, ג).
דבור הלצי, (ובפשוטו של מקרא), כמו: "יהי רצון באילו—".

2631. **נשמה יתירה** (ביצה טז.; תענית כז:).
מליצה שגורה (וגם בהלצה). והוא מבמאמרו המפורסם של ריש לקיש "נשמה יתירה נותן הקב"ה באדם ערב שבת, ולמוצאי שבת נוטלים אותה ממנו; שנאמר "שבת וינפש", כיון ששבת ו י נ פ ש (וי שאבדה נפש)".

2632. **נשמטים אחד אחד** (ברכות יט.).
מבטא שגור, שנתפרסם ע"י פרש"י בראשית ל"ג, טז.

2633. **נשמת־מי יצאה ממך?** (איוב כ"ו, ד).
כלומר: מי מדבר מתוך גרונך? וזו מן השנינות החדות שבתשובות איוב לרעיו.

2634. **נשתנו פניו ככרום** (ברכות ו:).
מליצה שגורה. וע' אות כ': "כיון שנצרך אדם לבריות—".

2635. **נשתומם על המראה** (דניאל ח', כז).
כך שגור הדבור. ובדניאל: ו א ש ת ו מ ם על המראה.

2636. **נשתקע הדבר** (ע"ז ז:).
מצטטים בהוראת: נשתכח, או לא יצא אל הפועל, וכדומה. ושם בתלמוד הלשון: נשתקע הדבר ולא נאמר, ופרש"י: לא יצא דבר זה מפי אדם לעולם; לשון אחר: לא יצא דבר זה לחוץ.

2637. **נתבעים למשכן ונותנים, לעגל־ונותנים** (ירוש' שקלים א', א).
דבור שגור לקוח מן המאמר המפורסם: אין אתה יכול לעמוד על אופיא של אומה זו: נתבעים לעגל ונותנים, נתבעים למשכן ונותנים.

2638. **נתמלאה הסאה**
(ע' סוטה ט.; ערכין טו.).
מליצה שגורה (שישנה גם בלשונות לועזיות). ולשון התלמוד: אין הקב"ה נפרע מן האדם עד ש ת ת מ ל א ס א ת ו.

2639. **נתן הסכל במרומים** (קהלת י', ו).
פתגם מפורסם.

2640. **נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות**
(ברכות נח. וש"נ)
שגור בהלצות.

2640a. **נתנני אדני בידי לא אוכל קום**
(איכה א', יד).
בהלצה על טרחן ו"פגע" רע, וכדומה.

2641. נתעשר מפסולתן של לוחות (ע' נדרים לח.; ירוש' שקלים ה', ב).
דבור הלצי שגור, שנתפרסם ע"י פרש"י שמות (ל"ד, א). ובירושלמי הנ"ל: מפסולת של לוחות העשיר משה; דכתיב „פסל לך", שתהא הפסולת שלך. ובבבלי נדרים שם רק: „פסל לך, פסולתן יהא שלך".

2642. נתפרדה החבילה (ע"ז י:; גטין נט:).
מבטא שגור (גם בהלצה). ושם בע"ז אמר כך רבי בשעת אנטונינוס ורב בשעת ארטבן (ופרש"י: אהבתנו, שנקשרה נפש בנפש). ובגטין משמש המבטא הנ"ל לענין כהן ולוי בקריאת התורה, ע"ש.

ס.

2643. סבא בביתא, פאחא בביתא; סבתא בביתא, סימא בביתא (ערכין יט.).
פרש"י: פאחא, שבר, שאינו אלא למשא; סימא, מטמון, שיכולה לטרות ולעשות מלאכה בזקנותה. וזה משל עממי (אמרי אינשי).

2644. סבור וקביל (ב"מ עו.).
שגור בפי הבריות („סבור וקיבל") כלומר: הסכים וקבל הדבר (בתנאים שאינם נוחים לו) וזה מבטא שגור בתלמוד. למשל, כתובות (צג. ועוד): הויתא דקטרי סברת וקבילת.

2645. סביביו נשערה מאד (תהלים נ', ג).
בהלצה על כעסן וקפדן, וע' גם אות מ': „מדקדק עם—".

2646. סדנא דארעא חד הוא (קדושין כז:).
גוף הקרקע אחד הוא בכל המקומות. ומשתמשים בו כפתגם משלי, בהוראת: מנהגי הבריות דומים בכל מקום, וכדומה.

2647. סהדי שקרי אאגרייהו זילי (סנהדרין כט.).
עדי-שקר נבזים גם בעיני שוכריהם. הובא בשם מר-זוטרא שהסמיכו יפה על המקרא (מ"א כ"א) „והושיבו שנים אנשים בני בליעל (יועצי המלך יועצים לשכרם, וקוראים להם בני-בליעל). אך נראה שזה היה פתגם מפורסם.

2648. סיבא וזולל יורש (משלי כ"ג, כא).

2649. סוד אדני ליראיו (תהלים כ"ה, יד).
זה פתגם שגור בתלמוד, בהוראה מעין הוא ידע ואת ברוח-הקדש (ע', למשל, סוטה ד:; נדה כ:).

2650. סודך אסירך, ואם תגלהו תהיה אסירו.
פתגם יפה, והוא ב„מבחר הפנינים".

2651. סומא אין לו שֹׂבע (ע' יומא עד: ב"ר ס"ה, ט'.
כך מצטטים. ומקורו, יש בתלמוד: „מכאן רמז לסומים, שאוכלים ואינם שבעים". ובב"ר: „מכאן לסומים שאינם שבעים".

2652. סוס מוכן ליום מלחמה, ולאדני התשועה (משלי כ"א, לא).

2653. סוף אדם למות וסוף בהמה לשחיטה (ברכות יז.).
מאמר מפורסם המיוחס לר' יוחנן (או לר' מאיר).

2654. סוף דבר הכל נשמע: את האלהים ירא ואת מצותיו שמור, כי זה כל האדם (קהלת י"ב, יג).
גם ראש הפסוק „סוף דבר הכל נשמע" הוא דבור שגור לעצמו.

2655. סוף גנב לתליה.
שגור בפי כל. וע' במבוא.

2656. סוף הכבוד לבוא (נדרים סב.).
בברייתא: למד מאהבה, וסוף הכבוד לבוא. והובא גם בפרש"י דברים (י"א, יג), ומכאן פרסומו.

2657. סוף מעשה במחשבה תחלה.

פתגם שגור (לקוח מפזמון „לכה דודי"). ובכוזרי מאמר ג', סימן ע"ג: תחלת המחשבה סוף המעשה. ובירושלמי סוכה סוף פ"ה, וגם קה"ר כ"ב שהחכם עם שהוא בראשו של דבר, יודע מה בסופו. והם דברי קהלת: החכם עיניו בראשו.

2658. בוריסיה היינו הך (סנהדרין פא.).

2659. סופו מוכיח על תחלתו

(גטין כו. ועוד ועוד).

כך שגור הדבור, ובתלמוד בכל המקומות: „הוכיח סופו על תחלתו".

2660. סופך טוב, כולך טוב

(„לקח טוב", בראשית מ"ז).

פתגם שיש דוגמתו במשלי-הגוים.

2661. סיג לחכמה שתיקה (אבות ג', יג).

מיוחס לר' עקיבא.

2662. סיימתינהו לכולהי שבחי דמרך?

(ברכות לג: ; מגילה כה.).

„ההוא דנחית (ירד לפני התיבה) קמיה דרבי חנינא, אמר: האל הגדול הגבור והנורא והאדיר והעזוז וכו' וכו'; המתן לו עד דסיים; כשסיים אמר לו ר"ח (בלעג): סיימתינהו לכולהי שבחי דמרך? (סיימת כל שבחיו של אדוניך?)".

2663. סיני ועוקר הרים (סוף ברכות והוריות).

„סיני" כנוי לבקי, ו„עוקר הרים" כנוי לחריף. ובספרות הרבנית („בשאלות ותשובות") הורכב לתואר-כבוד קבוע.

2664. סיני, שממנו ירדה שנאה לעולם (שבת פט. ועוד).

כך מצטטים בהוראה, שע"י התורה, שהבדילה את ישראל מן האומות, התחילה השנאה אליהם. ובתלמוד נאמר „הר סיני, שירדה עליו שנאה לעכו"ם".

2665. סכין ביד שוטה-סכנה.

פתגם (בלשון נופל על לשון), שהובא „כתשבי", ערך „סכין".

2666. סמן בתוך סמן, ואפילו-הכי „ולא ידע איש את קבורתו" (סוטה יג.).

מאמר מפורסם (בשם ר' ברכיה) על הכתוב (סוף דברים) „ויקבור אותו בגיא בארץ מואב מול בית פעור, ולא ידע איש את קבורתו". כל-כך הרבה סימנים, ובכ"ז לא ידע איש וכו'! והמבטא „סימן בתוך סימן" שגור גם בפני עצמו.

2667. סמן לנסות-הרוח—עניות

(שבת לג. ושי"נ).

ברייתא עתיקה, ובמקומות אחרים מבא התלמוד, שהכונה לעניות הרוח („עניות דתירה"). ומצטטים אותו בפשוטו.

„סימנך עשירים מקמצים—ע' „עשירים מקמצים".

2668. סמנא, מילתא היא

(הוריות יב. ; כריתות ה:).

כלומר: צריך לשים לב לסימן; לנחש ע"י סימן, ובדומה, והוא מבטא שגור.

2669. ספוג, שסופג את הכל

(אבות ה', טו).

על חכם ומלומד, וגם בכלל על מי שקולט הכל.

2670. ספי ליה כתורא

(כתובות נ. ; ב"ב בא.)

שגור בהלצות. הלעיטהו תורה, כשור שאוכל מלעיטו ואובס מאבל (פרש"י). וכך אמר רב למלמד-תינוקות, שיתנהג כך עם בני שש ומעלה.

2671. כפריטונים נישרים מחיקו

(חגיגה טו:).

דבור הלצי שגור על „אפיקורס", ובתלמוד על „אחר" (ובש"ס שלנו כתוב: אמרו עליו על אחר, בשעה שהיה עומד מבית-המדרש, הרבה ספרי-מינין נושרים מחיקו).

„סק דרגא סב שושבינא"—ע' אות נ': „נחית דרגא—".

2672. סר צלם! (במדבר י"ד, ט).
כלומר: ההצלחה פנתה מהם. (ביחוד היא הלצה שגורה בשחוק הקלפים).

2673. הֲרֵס המקרא וּדְרֹשֵׁהוּ (ב"ב קיט; ובמדרשים).
הפוך אותו ודרשהו כאילו כתוב לספרו. והוא דבור מפורסם ורגיל. ויש בתלמוד גם „הפוך את התיבה ודורשה" (שבת נה:).

2674. סתם מַקְשן—עם־הארץ.
פתגם הלצי שגור. ונמצא גם בתשובות „חוות יאיר" (שאלה רי"ט).

ע.

2675. עבד לוה לאיש מלוה (משלי כ"ב, ז).
גם בתלמוד מצטטים אותו הרבה.

2676. עבד מלך כמלך
(שבועות מז: ; ב"ר פט"ז).
פתגם שנתפרסם ביהוד ע"י פרש"י (בראשית מ"ד, יח ; וגם במדבר י"ב, ח).

2677. עבדא בהפקירא ניחא ליה
(כתובות יא. ; גטין יג.).
עבד רוצה בהפקרות גמורה. נמלץ לענינים שונים.

2678. עבדי בישי בתר דעבדין מתמלכין
(ב"ב ד.).
עבדים גרועים, לאחרי שעשו מעשה הם באים לשאול עצה וליטול רשות (כך ענתה מלכות רומי להורדוס, שלאחרי שחידש את בנין המקדש, בקש רשיון לכך). וכנראה היה זה פתגם מפורסם.

2679. עבודה שבלב, זו תפלה (תענית ב.).
מפורסם ושגור מאד.

2680. עבר זמנו בטל קרבנו
(ברכות בו. ; ספרי, פינחס קמ"ד).
כך מצטטים (בהשאלה לענינים שונים).
ובברכות הלשון: „עבר יומו—" וכן גם בפרש"י ויקרא (כ"ג, לז). אך בתוספות שם בברכות (בד"ה טעה) הובא בלשון „עבר זמנו—", וכן מצטטים במעט כל הפוסקים.

2681. עֻגָה בלי הפוכה (הושע ז', ח).
שמושו כמשמעו במקרא.

2682. עד ארבעין שנין מֵיכלא מַעלי, מכאן ואילך משתי מעלי (שבת קנב.).
כך אמר שמואל לתלמידו רב יהודה (עד ארבעים שנה יתרון לאכילה, מזה והלאה—יתרון לשתיה). והוא מפורסם מאד.

2683. עד אשר יצא מאפכם
(במדבר י"א, כ).
שגור בהלצה.

2684. עד דלא ידע (מגילה ז:).
בהלצה על שכור. והכונה למאמרו המפורסם של רבא: חייב אדם לשתות בפורים עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי.

2685. עד דשמינא עביד קטין, נפשיה דקטינא נפקת (איכ"ר פ"ג, פסוק ז').
עד שהשמן ירזה וידק בשרו, תצא נפשו של דק הבשר. זה משל עממי, שיש דוגמתו בלועזית.

2686. עד הדיוטא התחתונה.
מבטא מליצי שגור. ובירושלמי יבמות פ"א (ובמדרשים) על המקרא „ישובו רשעים לשאולה", לדיוטא התחתונה שבשאול.

2687. עד, ועד בכלל (ברכות כו: וש"נ).

2688. עד, ולא עד בכלל (שם).
שגורים מאד גם בדבור.

2689. עד זיבולא בתרייתא (ברכות ח.).
מבטא שגור ; בהוראת עד הקץ האחרון.
והוא לקוח מן המשל העממי (הד"א): „ליבעי

אינש רחמי אפילו עד זיבולא בתרייתא שלמא"; יתפלל אדם, שיהא לו שלום כל ימי חייו, ואף ביום קבורתו: עד השלכת־עפר האחרונה שבכיסוי קבורתו.

2690. עד חצי המלכות
(אסתר ה', ג; ועוד שם).
שגור בהלצה.

2691. עד חָרמה (דברים א', מד).
כלומר: מכה נִצַחַת. (ושגור בהלצות).

2692. עד יעבר זעם (ישעיה כ"ו, כ).
דבור רגיל.

2693. עד יֵעָרה עלינו רוח ממרום
(שם ל"ב, טו).
מליצה חביבה.

2694. עד כאן תהום־שבת (חגיגה טו:).
כך אמר „אחר" לתלמידו ר' מאיר (ע"ש). ובפי הבריות הוא דבור הלצי, כמו „עד כאן הקפה א'".

2695. עד מקום שידו מגעת
(פסחים ח.; ב"מ ז.; ועוד).
מבטא שגור (וגם בהשאלה).

2696. עד מתי אתה מעוות עלינו את הכתובים? (ע' ספרי דברים ומדרש תהלים י"ב).
כך מצטטים, עפ"י פרש"י בראשית (מ"א, מג) וכן הלשון בילקוט זכריה (תקע"ה). ובמקורות הרשומים הנוסח משונה קצת; בספרי: למה אתה מעוות וכו', ובמדרש תהלים: עד מתי אתה עוקם עלינו את המקרא?

2697. עד מתי אתם פוסחים על שתי השעפים? (מ"א י"ח, כא).
מליצה שגורה.

2698. עד פה תבוא ולא תוסיף
(איוב ל"ח, יא).

2699. עד צדק ישוב משפט
(תהלים צ"ד, טו).

2700. עד שהיתה כל הגולה כמדורת־אש
(ע' ר"ה כב: במשנה).
ממליצים על מחלוקת, ריב מפלגות, ובדומה. ובמשנה כפשוטו, על המשואות שהיו משיאים על כל ראשי ההרים (להודיע את קידוש החדש) ומצית בהן את האור (אש) „ומוליך ומביא ומעלה ומוריד עד שהיה רואה כל הגולה לפניו כמדורת אש".

2701. עד שיבלו שפתותיכם מלומר די
(שבת לב: וש"נ).
דבור הלצי שגור. וזו דרשה חריפה מפורסמת של רב על הכתוב (מלאכי ג') „והריקותי לכם ברכה עד בלי די".

2702. עד שיחיו מתים; עד שיבוא אליהו
(ע' סוטה כח: ותוספתא שם).
„באדם שאומר לחברו: עד שיחיו מתים וכו'. כלומר: דחיה לאחרית הימים (בתוספתא הנוסח כנ"ל; ובבבלי: „עד שיחיו מתים ויבוא משיח בן דוד".

2703. עד שיסתם הגולל (שבת קנב: ועוד).
הגולל—הכיסוי שנותנים על ארונו (של מת). והוא ציטאט מליצי בהוראת: עד שתאבד כל תקוה.

2704. עדיין אנו צריכים למודעי
(שבת נה; מגילה טו:).
כלומר: לדברי ר' אלעזר המודעי (כך אמר ר' גמליאל בשני ענינים שונים). ובספרות הרבנית הוא מבטא מליצי בהוראת: אנו צריכים עוד להודיע, לברר ולבאר, ובדומה.

2705. עובד אדמתו ישבע לחם
(משלי י"ב, יא; כ"ח, יט).
וסופו של הפסוק: „ומרדף ריקים ישבע ריש", ובמקום הראשון: „ומרדף ריקים חסר לב".

2706. עכו"ם אנקיותא קפדי (ע' ע"ז ל.).
כך מצטטים (ובהלצה). ושם בתלמוד: „מבי ארמאה שתי (שמואל היה שותה מים של נכרים), נהי דאגילוייא לא קפדי, אמנקרותא (על נקיון) מיהא קפדי".

2707. עוד היום גדול (בראשית כ"ט, ז).
מצטטים בהוראת: עדיין יש שהות הרבה.

2708. עוד הזון למועד (חבקוק ב׳, ג).
מליצה שגורה; עוד לא הגיע הזמן לכך; וכדומה.

2709. עוד מעט וסקלוני (שמות יז, ד).
בהלצה.

2710. עוד תשוב תראה תועבות גדולות מאלה (יחזקאל ח׳, טו).
גם בדרך-הלצה.

2711. עולה על שלחן מלכים
(יבמות מג. ועוד).
מליצה שגורה (על מאכלים, וכדומה).

2712. עולם הפוך—עליונים למטה ותחתונים למעלה (פסחים נ.; ב״ב י:).

2713. עולם חסד יבנה (תהלים פ״ט, ג).
ע״י מדת החסד מתקיים בנין העולם.

2714. עולם השך בעדו
(ביצה לב:; ע״ז ה.).
מבטא שגור (וע׳ באות ה׳: „המצפה לשלחן אחרים—״) ובע״ז, בענין אחר: „לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר: אוי לי, שמא בשביל שסרחתי, עולם השוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו״.

2715. עולם כמנהגו נוהג
(ע״ז נד:; תוספתא וירוש׳ שם).
דבור שגור. ושם בברייתא: — „יאבד עולם מפני השוטים? (העובדים לשמש ולירח; וכי בשביל השוטים שעובדים להם יאבד הקב״ה את החמה וכו׳) אלא עולם כמנהגו נוהג, ושוטים שקלקלו עתידים ליתן את הדין (כך ענו חכמי ישראל לפילוסופין ברומי).

2716. עומד בנס (שבת קד.; מגילה ב:).
מבטא שגור, ונמלץ לענינים שונים. והוא לקוח מן המאמר המפורסם של רב חסדא: „מם וסמ״ך שבלוחות בנס היו עומדים״ (שהיתה הקיקתן משני עבריהן, והן תלויות באויר).

2717. עומד על גבו (ע׳ ע״ז כו.).
מבטא שגור ובהוראת „משגיח עליו״. ובתלמוד: „נכרית מיניקה את בנה של בת ישראל, בזמן שאחרות עומדות על גבה״.

2718. עומד על הפרק.
מבטא חביב לסופרי העתונים. והיא לקוח מלשון המקרא (עובדיה י״ד) „ואל תעמוד על הפרק״ (אך שם הוראתו אחרת לגמרה).

2719. עומדים צפופים ומשתחוים רווחים
(אבות ה׳, ה).

2720. עונות שאדם דש בעקבו (ע״ז יח.).
מליצה שגורה. והיא דרשה של ריש לקיש על הכתוב (תהלים מ״ט) „עון עקבי יסובני״, ׳עונות שאדם דש בעקביו בעולם הזה, מסבבין לו ליום הדין (ופרש״י: דש בעקביו, דורסם ברגליו, שאינם חשובים בעיניו כלום).

2721. עוף השמים יוליך את הקול
(קהלת י׳, כ).
פתגם זה שגור גם בתלמוד ובמדרשים.

2722. עוקר הרים וטוחנם זה בזה
(סנהדרין כד.).
מליצה מפורסמת על חריף ביותר (ושם גם: עוקר הרי הרים וכו׳). וע׳ „סיני ועוקר הרים״.

2723. עור בעד עור [וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו] (איוב ב׳, ד).

2724. עורבא פרח (ביצה כא.; חולין קכד:).
כך ענה רב הונא על שאלת חכם אחד, כדי להשתמט מתשובה (ופרש״י: ראה, עורב פורח למעלה; השיאו לדבר אחר). והוא דבור שגור בפי כל, ובהוראה מעין: דברי חלומות, הבל וריק, וכדומה.

2725. עושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפינחס (סוטה כב:).
דבור שגור. וע׳ „אל תתיראי—״.

2726. עז פנים לגיהנם, ובושת פנים לגן עדן (אבות ה׳, כ).

2727. **עזה כמות אהבה** (שה"ש ח', ו).

2728. **עִזא דבי מַבחא שסֵינא סינאי** (מגילה ג. ; סנהד' צד.).

פתגם הלצי שגור: „העז שבבית המבח, שמנה ממני". ובתלמוד: האי מאן דמבעית (מי שנבעת פתאם בלי סבה)—ליקרי קריאת-שמע... אי לימא הכי: עיזא דבי טבחא שמינא מינאי (ופרש"י: לחש היא, כלומר: לך אצל העזים והניחני).—אגב איער, שהענין הנ"ל הוא המקור לדבור ההלצי השגור: „אם ירא אתה, קרא קריאת-שמע".

2729. **עִזים מאתים ותיָשים עשרים** (בראשית ל"ב, טו).

הלצה שגורה; והכונה: בכל אספה, ובכל מקום של פומבי, המצא נקבות פי-עשרה מזכרים.

2730. **עַזים שבאומות—ישראל** (ביצה כה:).

כך מצטטים. ובתלמוד: אמר ריש לקיש: שלשה עזים הם (פרש"י: קשים להנצח): ישראל באומות, כלב בחיות, תרנגול בעופות. (ובפי הבריות הכונה גם שהם חצופים ביותר).

2731. **עטרה שאינה הולמתו** (ע' סנהדרין כא:).

מליצה מפורסמת (בהוראת: כבוד (או משרה) שאינו ראוי לו) ע"פ הכתוב (מ"א א „ואדוניה... מתנשא לאמר אני אמלוך", אמר רב, שבקש להולמו ולא הולמתו (ופרש"י: שתשב בראשו כתר מלכות... ואינה מתישבת בראשו, ע"ש).

2732. **עין הרע ויצר-הרע ושנאת הבריות מוציאים את האדם מן העולם** (אבות ב', יא).

מיוחס לר' יהושע.

2733. **עין לא ראתה** (ישעיה ס"ד, ג).

מליצה הלצית שגורה (דבר שעוד לא נראה כמוהו). וזה היה משמש ציטאט כבר בתלמוד (ע' ברכות לד:).

2734. **עין תחת עין** (שמות כ"א, כג. ועוד).

שגור גם בהלצות.

2735. **עיני האדם לא תשבענה** (משלי כ"ז, כ).

2736. **עיני כל ישראל עליך** (מ"א א', כ).

בהלצה למי שאיחר לבוא, ובדומה (וגם בשחוק הקלפים).

2737. **עינים להם ולא יראו** (ירמיה ה', כא. ועוד ; ובתהלים).

2778. **עיר ואם בישראל** (ש"ב כ', יט).

מבטא מליצי שגור בפי כל.

2739. **עַיִר פרא אדם יולד** (איוב י"א, יב

2740. **עיר פרוצה אין חומה (איש אשר אין מעצר לרוחו.** (משלי כ"ה, כח):

גם חציו הראשון משמש משל בפני עצמו.

2741. **עירוב פרשיות** (ב"ק קז.; סנהדרין בז):

שגור בהוראת ערבוב הענינים. ובתלמוד „עירוב פרשיות כתוב כאן", ופרש"י: „פסוק שהוא מפרשה אחרת נתערב בזו שאינו מקומו".

2742. **עכברא דשביב אדינרי** (סנהדרין כט:).

„ההוא דהוה קרו ליה (היה איש שקראו לו): עכברא דשכיב אדינרי (עשיר שלא נהנה מממונו, כעכבר זה ששוכב על דינרי זהב ואינו נהנה מהם ; פרש"י). והוא כנוי הלצי שגור.

2743. **על אדני ועל משיחו** (תהלים ב', ב).

דבור הלצי: הוא מדבר על ה' ועל משיחו (והליצנים מוסיפים: „ועל ננתקה"; כהתחלת הפסוק שלאחריו: „ננתקה את מוסרותימו").

2744. **על אלה אני בוכיה** (איכה א', טז).

2745. **על אפי ועל חמתי** (ירמיה ל"ב, לא).

2746. **על דא צוחו קמאי דקמאי** (ב"מ צז:)

ע' „כבר צוחו—".

2747. **על דא קא בכינא** (ע' ברכות ה:).
דבור שגור ובתלמוד: „—להאי שופרא דבלי בארעא קא בכינא; אמר לו: על דא ודאי קא בכית (ופרש"י: על זה ודאי יש לך לבכות).

2748. **על דאטפת אטפוך [וסוף מטיפיך יטופון]** (אבות ב', ו).
פתגמו המפורסם של הלל, על הגולגולת שצפה על פני המים: „על שהטבעת אחרים, הטביעו אותך, וסוף מטביעיך להטבע". ומצטטים ביהוד את הציור (ועפ"י רוב בהלצה).

2749. **על דבר זה ידוו כל הדווים** (נזיר כג.; קדושין פא:).
מליצה שגורה. ובתלמוד: איסי בן יהודה אומר: „ולא ידע ואשם ונשא עונו" (ויקרא ה) על דבר זה ידוו כל הדווים, (שיש להם לב להיות דוים על זה שאינו מתכוון ויש כאן נשיאת עון; פרש"י).

2750. **על הראשונים אנו מצטערים, ואתה מוסיף עלינו את האחרונים!** (מכילתא יתרו וילקוט שם).
כך שגור הדבור עפ"י פרש"י שמות י"ח, ב. ובמקורות הרשומים הלשון משונה קצת.

2751. **על חייו לא חס, על חיי־חברו לא כל־שכן!** (פסחים מט:).
זו דרשה של ר' אלעזר: „עם־הארץ אסור להלוות עמו בדרך, שנאמר (דברים ל) „כי היא חייך ואורך ימיך"; על חייו לא חס, על חיי חבירו לא כל־שכן".

2752. **על חרבך תחיה** (בראשית כ"ז, מ).
בהלצה, על עשו.

2753. **על כל פשעים תכסה אהבה** (משלי י', יב).

2754. **על כל צרה שלא תבוא** (תענית יט: במשנה).
„על כל צרה שלא תבוא על הצבור, מתריעין עליהם" (ופרש"י: שלא תבוא, לישנא מעליא נקט). ושגור בפי כל.

2755. **על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות** (ערובין כא: ועוד).
על קוצו של יוד. והוא דבור הלצי שגור.

2756. **על כן באה אלינו הצרה הזאת** (בראשית מ"ב, כא).
מבטא רגיל.

2757. **על כנפי נשרים** (שמות י"ט, ד).
מצטטים בהוראת: במהירות, כמו „כאשר ידאה הנשר".

2758. **על כפים חקותיך** (ישעיה מ"ט, טז).
מליצה רגילה (על חבה יתירה).

2759. **על כרחך אתה חי** (אבות סוף פ"ד).
מיוחס לר' אלעזר הקפר. והוא שגור מאד.

2760. **על מה תכו, עוד תוסיפו סרה** (ישעיה א', ה).
דבור שגור.

2761. **על מדוכה זו ישב—** (יבמות טז; ירוש' שם).
שם בתלמוד כפשוטו. ואצל הסופרים בהוראת: בשאלה קשה זו התחבט—

2762. **על מי לא עברה רעתך [תמיד]!** (סוף נחום).
בציטאט זה השתמש גם העם, כאשר העבירו את רבן גמליאל מנשיאותו (ע' ירושלמי ברכות פ"ד. ובבבלי לא נזכר ציטאט זה).

2763. **על מנת לקבל פרס** (אבות א', ג).

2764. **על פכים קטנים** (חולין צא.).
דבור הלצי, על קמצנים. ומקורו שם בתלמוד: „ויותר יעקב לבדו" (בראשית ל"ב), אמר ר' אלעזר, שנשתייר על פכים קטנים; מכאן לצדיקים שחביב עליהם ממונם יותר

מגופם „—לפי שאין פושטים ידיהם בגזל". והובא גם בפרש"י לפסוק הנ"ל; ומזה נתפרסם.

2765. על פת לחם יפשע גבר (משלי כ"ח, כא).

2766. על (ה)צד היותר טוב.
מבטא שגור.

2767. על קרן הצבי (כתובות קו: במשנה).
מליצה הלצית שגורה. „אמר ר' יוחנן בן זכאי... הנית מעותיו על קרן הצבי". ובמשלי הטורקים יש: „הנית מעותיו על גב התתול".

2768. על ראשו ועל כרעיו וקרבו ופרשו (ויקרא ד', יא).
בהלצה. כלומר: הכל כאשר לכל, יחד עם השגיאות, וכדומה.

2769. על ראשון ראשון, ועל אחרון—אחרון (אבות ה', ז).
ממדותיו של החכם; כך הוא עונה.
וזה מבטא שגור.

2770. על רגל אחת (שבת לא.).
כלומר: במהרה, תוך כדי דבור.

2771. על שבכה יתהלך (איוב י"ח, ח).
כלומר: הוא עומד בסכנה.

2772. על שלשה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות-חסדים (אבות א', ב).
פתגם קדמון, המיוחס לשמעון הצדיק.

2773. על התורה ועל העבודה (כנ"ל).
דבור רגיל הוא: הוא יושב על התורה ועל העבודה (וגם בהלצות). ופרסומו בא ביחוד מנוסח ההפטורה „על התורה ועל העבודה וכו'".

2774. עלובה היא העיסה, שנחתומה מעיד עליה שהיא רעה (ב"ר ל"ד, ט', יב. ועוד).
משל יפה. ומצטטים אותו בנוסח קצר: „עלובה עיסה, שהנחתום מעיד עליה".

2775. עלי היו כֻלָּנָה (בראשית מ"ב, לו).
דבור רגיל.

2776. עלי ועל צוארי! (פסחים ח:; ע"ז לז:).
כלומר: על אחריותי; עשה כדברי, ואני מקבל עלי את האחריות. וזה היה דבור שגור, כדמוכח שם בשני המקומות. ומצטטים גם בהלצה.

2777. עלי יניח צדיק זה ראשו (חולין צא:).
על הכתוב ביעקב (ריש ויצא) „ויקח מאבני המקום", אמר ר' יצחק: נתקבצו כל האבנים... וכל אחת ואחת אומרת: עלי יניח צדיק זה ראשו. ומצטטים אותו בעניניים שונים (בהלצה), ונתפרסם ע"י פרש"י ריש ויצא.

2778. עלי קללתך, בני! (בראשית כ"ז, יג).
מצטטים בהוראה מעין „עלי ועל צוארי".

2779. עלימו אבד כלח (איוב ל', ב).
מבטא מליצי, בהוראת: זה ישן-נושן.
„עלת לקרתא—" ע' „אזלת לקרתא—".

2780. עם הדומה לחמור (יבמות סב. ושי"נ).
דרשה עתיקה על הכתוב (בראשית כ"ב) „שבו לכם פה עם החמור, עם הדומה לחמור (זה נאמר, איפוא, על עבדים). והוא ציטאט הלצי שגור.

2781. עם חכם ונבון (דברים ד', ו).
על האומה הישראלית. וגם בלעג.

2782. עם חסיד תתחסד (ש"ב כ"ב, כו; תהלים י"ח, כו).
שגור מאד (ביחוד בהלצה). והפסוק (שם) „עם נבר תתבר ועם עקש תתפל", היה פתגם שגור בתלמוד (ע' מגלה יג: ועוד).

2783. עם לבדד ישכון (במדבר כ"ג, ט).
על ישראל. ובהלצה גם על הפורש מן הצבור, וכדומה.

2784. עם לבן גרתי (בראשית ל"ב, ה).
כלומר: אינני „בטלן"; בעל נסיון אני; כבר היו לי עסקים עם רמאים גדולים; וכדומה. (והחסידים הליצנים, כשמגישים להם יין, אומרים בהלצה קלסבורית: „עם לבן;

גיתי"; כלומר: התרגלתי (געוואוהנט) עם יו"ט פשוט.

2785. עַמא פזיזא (שבת פח.; כתובות קיב.).
כך קרא צדוקי אחד לעם ישראל (עַם נמהר ומבוהל), מפני שהקדימו „נעשה" ל„נשמע" (שמות כ"ד, ז). והוא מבטא הלצי ושגור בכלל.

2786. עמו אנכי בצרה (תהלים צ"א, טו).
ובדרשת התלמוד (תענית טז.) שהקב"ה משתתף בצרתם של ישראל.

2787. עמכם תמות חכמה! (איוב י"ב, ב).
מן השנינות ההריפות שבתשובות איוב לרעיו: „אמנם כי אתם עם, ועמכם תמות חכמה!" כלומר: רק אתם הנכם החכמים היחידים בעולם, ובמותכם תמות עמכם גם החכמה, כי לא ישאר עוד חכם בארץ.

2788. עמנו הייתם (מכות ה. במשנה, ועוד).
הנוסח המקובל בהזמת העדים. אמרו (העדים) מעידים אנו באיש פלוני שהרג את הנפש... אמרו להם (עדים אחרים): היאך אתם מעידים (כזאת)? הרי עמנו הייתם באותו יום במקום פלוני! הרי אלו זוממים ונהרגים וכו'. והוא דבור שגור (בהכחשות, וכדומה).

2789. עֲנֵה כסיל כאִוַלתו, פן יהיה חכם בעיניו (משלי כ"ו, ה).

2790. ענבי־הגפן בענבי הגפן (פסחים מט.).
משל על הנושא בת תלמיד־חכם (ומסיים: דבר נאה ומתקבל). והנושא בת עם־הארץ: משל לענבי הגפן בענבי הסנה; דבר כעור ואינו מתקבל.

2791. ענוה מביאה לידי יראת־חטא
(ע"ז כ: ועוד).

2792. עני המהפך בחררה (קדושין נט.).
[„מחזר אחריה לזכות בה מן ההפקר, או שיתננה לו בעל הבית"; פרש"י] „—ובא אחר ונטלה הימנו... נקרא רשע".
ובהוראה כזו הוא מבטא שגור.

2793. עני ואביון, מי גוזלו?
קלמבור מפורסם (ושגור מאד) על הכתוב (תהלים ל"ה, י) „עני ואביון מגוזלו". והכונה: העני אינו מפחד מפני גנבים וגזלנים.

2794. עני ורוכב על חמור (זכריה ט', ט').
על ביאת המשיח. ומצטטים בהלצה (ועמנואל הרומי חבר על זה סאטירה יפה ב„שיר־זהב").

2795. ענו חשוב כמת
(ע' נדרים סד:; ע"ז ה.).
כך שגור בפי הבריות, עפ"י פרש"י שמות ד', יט. ובתלמוד בברייתא: ארבעה חשובים כמת: עני ומצורע וסומא ומי שאין לו בנים (וכולם נסמכים שם על מקראות). וגם יש בתלמוד הלשון „עניות כמיתה" (ע' נדרים ז: וע"ז שם).

2796. עניי־עירך קודמים (ב"מ עא.).
קודמים לעניי עיר אחרת. והוא מדרש הכתוב (שמות כ"ב, כד) „אם כסף תלוה את עמי את ה ע נ י עמך"; והובא שם בפרש"י ומכאן פרסומו הגדול.

2797. ענין לענות בו (ע' קהלת א', יג).
מליצה שגורה אצל הסופרים. ולקוחה מלשון הכתוב (שם) „ענין רע נתן אלהים לבני האדם לענות בו".

2798. עפר אני תחת כפות רגליכם
(ויק"ר סוף פ"ב).
מליצה שגורה (ביחוד בהלצה).

2799. עפרא לפומיה! (ב"ב טז.).
עפר לפיו! (מין קללה) כך אומר רבא פעמים אחדות על איוב. למשל על דברי (איוב, ט') „לו יש בינינו מוכיח וגו'; „עפרא לפומיה דאיוב! כלום יש עבד שמוכיח את רבו ?".

2800. עץ חיים היא למחזיקים בה
(משלי ג', יח).
על התורה (וגם בענינים אחרים).

2801. עץ־פרי עושה פרי למינו
(בראשית א', יא).
כלומר: כעץ כן פריו; כאבות כן בניהם; וכדומה.

2802. עצה טובה קא משמע לן
(כתובות פא: וש"נ).
דבור רגיל (ובהלצה).

2803. עצם מעצמי ובשר מבשרי
(בראשית ב', כג).
מליצה רגילה.

2804. עקב בצד גודל (שבת סב:; סוכה נב:).
שגור מאד, כהוראת הליכה במתינות ובנחת (עקב רגל אחת בצד גודל של חברתה; פרש"י). ובשני המקומות הרשומים הובא בענינים שונים, ומזה מוכח שהוא דבור עברי עתיק.

2805. עקודים נקודים וברודים
(בראשית ל"א, יב).
מבטא הלצי שגור. כלומר: מינים שונים ובלולים יחד.

2806. עיקר חסר מן הספר.
דבור שגור (אם כן, הלא יהיה העיקר — הדבר שהסופר מכוין אליו לפי דבריך — חסר מן הספר). וכבר נמצא בספר „תולדות יצחק" לר' יצחק קארו, מגולי ספרד) ריש פרשת ויחי.

2807. ערב לאיש לחם שקר (משלי כ', יז).
והו מעין „מים גנובים ימתקו".

2808. ערבי קול, הכרי מח.
פתגם של עמנואל (במחברותיו צד 159). ומזה נראה שהפתגם השגור כי „החזנים הם טפשים", עתיק הוא.

2809. ערבך ערבא צריך
(סוכה כו.; גטין כח:).
הערב שלך צריך להביא ערב אחר שיערב בעדו. זה, כנראה גם, משל עממי; והוא הריק ויפה.

2810. ערום ראה רעה ונסתר ופתיים עברו ונענשו (משלי כ"ב, ג; כז, יב).

2811. עשה אזניך כאפרכסת
(חגיגה ג:; חולין פט.).
כלומר: הטה אזניך להקשיב היטב. מבטא רגיל.

2812. עשה לה דדים במקום בינה
(ברכות י.).
בהלצה על אשה טפשית ובעלת-בשר.

2813. עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות
(שבת קיח.; פסחים קיב.).
פתגם שגור; והוא מן הדברים שצוה ר' עקיבא את בנו.

2814. עשיק לגבך, ושוי לבריסך (ב"מ נב.).
מה שצריך לכסות גופך וגבך, קנה ביוקר; ולמאכלך לא תקנה אלא בשויו (פרש"י). והובא בלשון „דאמרי אינשי".

2815. עשירים מקמצים (מנחות פו.; חולין מו.).
„דסימנך עשירים מקמצים" (בתלמוד סימן הוא לדעת שמות החכמים; עיי"ש). וזה מבטא הלצי שגור.

2816. עשר בשביל שתתעשר
(שבת קיט.; תענית ט.).
זו דרשה יפה (בקלמבור) על הכתוב (דברים י"ד) עשר תעשר" — וכנראה היה למין דבור שגור עוד בזמן התלמוד; כי בתענית הובא בשם ר' יוחנן; ובשבת מביאו התנא ר' ישמעאל בר' יוסי כפתגם ידוע.

2817. עשר שמור לבעליו לרעתו
(קהלת ה', יב).
דבור שגור.

2818. עשרה בטלנים (מגילה ה.; ב"ק פב.).
„בני אדם עשירים, בטלים ממלאכתם לעסוק בצרכי צבור ולבוא קודמים לבית הכנסת, כדי שיהיו מצוים עשרה לעת התפלה; ומתפרנסים משל צבור (פרש"י). ובפי הבריות הוא מבטא הלצי.

2819. עשרה קבים שיחה ירדו לעולם: תשעה נטלו נשים (קדושין מט:).
פתגם הלצי שגור (והוא מברייתא עתיקה).

2820. עשרה ראשונים (ברכות מז:).
מבטא שגור. ובמקורו: לעולם ישכים אדם לבית-הכנסת, כדי שיזכה וימנה עם עשרה הראשונים.

2821. עת לחשות, ועת לדבר (קהלת ג׳, ז).

2822. עת לטעת, ועת לעקור נטוע (שם, ב).

2823. עת לפרוץ, ועת לבנות (שם, ג׳).

2824. עת לעשות לה׳ הפרו תורתך (תהלים קי״ט, קכ״ו).
שגור הוא גם בתלמוד (גטין ס. ועוד). בהוראת: אם באה עת לעשות תקנה לשם-שמים, הפרו דברי תורה לשעה הצריכה (פרש״י). ואין זה פשוטו של מקרא.

2825. עת צרה היא ליעקב וממנה יושע (ירמיה ל׳, ז).
ציטאט שגור (בפי הזקנים), בהטעמת מלת „וממנה״, כלומר: מתוך הצרה בעצמה תבואה הישועה. (וקרוב לזה נדרש הפסוק גם בילקוט, ע״ש במקומו).

2826. עתיד ליתן את הדין (אבות ג׳, א; שבת צו: ועוד).
מבטא שגור (לפעמים גם בהוראת מעין „חכמים, הזהרו בדבריכם!״ ובך ענינו גם בכמה מקומות בתלמוד).

פ.

2827. פגוש דוב שכול באיש ואל כסיל באולתו (משלי י״ז, יב).

2828. פה אחד (יהושע ט׳, ב).
מבטא שגור. ויש גם „קול אחד״ (שמות כ״ד, ג), ומבטא זה עבר אל כל הלשונות.

2829. פה מפיק מרגליות (קדושין לט:; סוף חולין).
מליצה שגורה. ולשון התלמוד: „פה שהפיק מרגליות ילחך עפר!״ (על לשונו של ר׳ חוצפית המתורגמן, מהרוגי מלכות, שגרר אותה חזיר).

2830. פה קדוש יאמר דבר זה?! (סנהדרין כג.).
כך תמה ר״ש לקיש על דברי ר׳ מאיר. והמבטא רגיל בספרות הרבנית.

2831. פוטר מים ראשית מדון (משלי י״ז, יד).
מן המשלים היותר מצוינים שבאוצרנו.

2832. פולסי דנורא (יומא עז.; חגיגה טו.; ב״מ פה:).
מלקות במקלות קלויות באש. והוא מבטא הלצי. ובתלמוד בכל המקומות הרשומים, הוא בא תמיד בצירוף שם המספר „שיתין״ (ששים): „אתיוהו לגבריאל ומחיוהו (והלקוהו) שיתין פולסי דנורא״; אתיוהו למטטרון—״; אתיוהו לאליהו—״. (ובב״מ מז: נמצא „פולסי דנורא״ בהוראת שמתא, נדוי. ע״ש).

2833. פום ממלל רברבן (דניאל ז׳, ח, כ).
בשבחו של דברן מצוין, וכדומה. (ופשוטו של מקרא—לגנאי).

2834. פומבדיתאה לויך, אשני אושפיזך (חולין קכז.).
אם אחד מאנשי פומבדיתא נתלוה עמך בדרך, שנה והחלף את האכסניא שלך, שלא ידע היכן תשכב, כי גנבים מומחים הם. וזה היה, כנראה, משל עממי מקומי.

2835. פונה אני מכל עסקי, ואיני עוסק אלא בו.
דבור שגור. ולקוח מפרש״י ויקרא כ׳, ג׳. י״ז, י. ומקורו בתורת-כהנים (בקצת שנוי).

2836. פוסע על ראשי עם קדוש (מגילה כז:; יבמות קה:).
אצל הסופרים היא מליצה (על „המכבל״

את העם; ובדומה). ובתלמוד—בפשוטו, וכמו שפירש רש״י: כשהיו התלמידים בבית-המדרש ע״ג גבי קרקע, [אזי] ההולך על גבי מסיבתם לישב למקומו, נראה כפוסע על ראשי העם.

2837. פוק חזי מאי עמא דבר (ברכות מה. וש״נ).
צא וראה היאך הצבור נוהג (ועשה כמוהם). דבור שגור בתלמוד ובספרות, וגם בפי הבריות.

2838. פורץ גדר ישכנו נחש (קהלת י׳, ח).
משל יפה. ובספרות הרבנית מצטטים אותו על העובר על גזירת חכמים.

2839. פורתא לא דק (סוכה ח.).
בדבר מועט לא דקדק כל-כך (בחשבונות). מבטא שגור (והליצנים אומרים בקלמבור ז׳רגוני: „א גרויסער ל א י ד א ק—כשההבדל גדול). ובתלמוד הלשון: אימור דאמרינן לא דק—פורתא; טובא מי אמרינן?

2840. פיזור לרשעים, הנאה להם והנאה לעולם (סנהדרין עא: במשנה).
שנפרדים זה מזה ואינם יכולם להועיץ עצה רעה ולסייע זה לזה (פרש״י).

2841. פחד מן הזמן כאשר ישחק לך.
פתגם שהובא ב„ספר השעשועים" (קדמון). וכנראה הוא לקוח מלועזית.

2842. פחד פחדתי ויאתיני (איוב ג׳, כה).

2843. פטומי מילי בעלמא (ב״מ סו.).
אין אלו אלא דברי תנחומין בעלמא לפטם את לבו (פרש״י). ובהוראה כזו (וגם מעין „פטפוטי מלים סתם") הוא מבטא שגור.

2844. פטור, אבל אסור (שבת ג ועוד).
בתלמוד לענין שבת: פטור מחטאת, אבל אסור לכתחלה. והוא דבור רגיל, לענינים שונים.

2845. פטיש כל הארץ (ירמיה נ׳, כג).
כנוי מליצי (וגם הלצי) לפרנס אליב, וגם לסופר תקיף, וכדומה.

2846. פי כסיל מחתה לו (משלי י״ח, ז).
שגור הרבה גם במדרשים, בהוראת „פיו הכשילו" (וגם מעין „אל תפתח פה לשטן").

2847. פיו הכשילו (ע׳ ע״ו יא:; במדב״ר י״ח, ח).
כך שגור עפ״י פרש״י במדבר כ״ב, יט. ושם בבמדב״ר „פיהם הכשילם". ובע״ז, בענין אחר, „הכשילם פיהם". ובסוטה (מב:) יש: „ל כ ד ן פ י ו לאותו רשע".

2848. פיו ולבו שוים (תרומות ג׳, א; פסחים סג.).

2849. פיו למהלומות יקרא (משלי י״ח, ו).

2850. פלשתים עליך, שמשון! (שופטים ט״ז).
בהלצה, בענינים שונים.

2851. פנה זיוה, פנה הודה (ב״ר פפ״ח, ועוד).
דבור שגור, שנתאזרח ע״י פרש״י ריש ויצא.

2852. פני מקום לבן מאה מנה (עירובין פה: פו.).

2853. פני מקום לבן מאתים מנה (שם).
דברי רבי כשבאו אליו עשירים (כי „רבי מכבד עשירים").

2854. „פני" הדור כפני הכלב (סוטה מט; סנהדרין צז.).
דבור שגור בהלצות גם על פרנסים ומנהיגים, ובתלמוד נאמר זה על דור שבן-דוד בא „בעקבתא דמשיחא").

2855. פני מגדלי-חזירים ומלוי בריבית (ברכות נה.; נדרים מט:).
אמרה מטרוניתא (ובנדרים: אמר צדוקי לר׳ יהודה: פניך דומים למגדלי חזירים ולמלוי ברבית (ופרש״י: שברם מרובה בלא טורח, ושמחים בחלקם, לכך פניהם צהובים).

2856. פנים חדשות באו לכאן (שבת קיב:; ב״ק צז:).
דבור הלצי שגור. (ובתלמוד הכונה על כ ל י או בגד שנעשה בו תקון ו נ ת ח ד ש ו פ נ י ו).

2857. פִּתּוּ אמונים מבני אדם
(תהלים י"ג, ג).

2858. פַּכְּהָא כזיתא, והלילא מתבר אגרייא
(ירושלמי פסחים ז', יב. וע' בבבלי שם פה:).
משל עממי מזמן הבית: „חתיכת קרבן הפסח שמגיעה לכל אחד ממנויו, קטנה כזית, וקול המולת ההמון מקריאות ההלל—משבר את הגגות". וע' במבוא.

2859. פִּכְּחִים בזוז בו! (ישעיה ל"ג, כג).
במליצה יפה זו השתמש כבר האמורא שמואל בתור ציטאט מחודד. במס' בכורות (לט.): אחיו של שמואל (שלא היה חכם גדול) שאל מפני דבר הלכה, ושמואל לא ידע מה להשיב. קרא שמואל על אחיו: פסחים בוזו בו! (ופרש"י: שאין הדעת סובלת שיהיו חגרים בוזזים ביזות; כלומר: אתה אינך מחודד, ושאלת שאלה כזו שאיני יודע תשובה).

2860. פְּגִיעָה נסה, נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם
(ברכות מג: וש"נ).
מאמר עתיק ומפורסם. והמבטא „פגיעה נסה" שגור גם לעצמו.

2861. פסיק רישיה ולא ימות!
(שבת עה. וש"נ).
כרות את ראשו ולא ימות! כלומר: דבר שאי אפשר. וזה דבור שגור בתלמוד—וגם בפי הבריות.

2862. פקוח נפש דוחה שבת
(שם קלב. וש"נ).
שגור בפי כל. והוא מאמר עתיק, כדמוכח בתלמוד.

2863. פרוונקא דמלאכא דמותא (נדרים מא.).
שליחו של מלאך המות. כך קורא רבא ל„אשתא" (קדחת).

2864. פירוקא לסכנתא? (ע"ז ל.).
לדבר שיש בו סכנה אתה בא לתרץ ולסתור ראיות שאנו מביאים! (פרש"י).

2865. פירותיו מעידים עליו (ע' ב"ר ט"ז, ג).
כך שגור בפי הבריות. ובמדרש „פירותינו מעידים עלינו". והרעיון נמצא גם בהרבה משלים אחרים (וגם בלועזית).

2866. פרצה קוראה לגנב
(סוכה כו.; ספרי, תצא).
משל מצוין זה הובא בתלמוד בשם רבא, אבל כבר רש"י אומר עליו „משל הדיוט הוא".

2867. פִּרְקוֹ נאה וזקנו מגודל.
דבור שגור, ולקוח מלשון התפלה לש"ץ בימים נוראים: „הנני העני ממעש". ובתלמוד (תענית טז:) „זקן ופרקו נאה". ובברכות (יא.) „וזקנך מגודל", בענין אחר.

2868. פרתו של הרב מותרת.
דבור הלצי שגור. וכנראה מקורו במשנה שבת (נד:) „פרתו של ר' אליעזר בן עזריה היתה יוצאה (בשבת) ברצועה שבין קרניה שלא ברצון חכמים".

2869. פשט את הרגל ל—
(כתובות קח: במשנה).
מליצה מפורסמת בענין שמיטת-כספים. ובמשנה: „הפוסק מעות לחתנו ופשט לו את הרגל" (ופרש"י: „לשון בזיון הוא, ואמר נואש, שאינו חש לדבריו, טול טיט שעל גבי רגלי. ואני שמעתי: תלה אותי על עץ ואין לי מה ליתן").

2870. פשוט נבלה בשוק ואל תצטרך לבריות (ע' פסחים קיג.; ב"ב קי.).
כך מצטטים. ובתלמוד נמצא רק בארמית ובשנויים: „אמר רב לרב כהנא: פשוט נבילתא בשוקא ושקיל אגרא, ולא תימא כהנא אנא, גברא רבה אנא וסניא בי מילתא". ונראה, שהנוסח השגור בפי הבריות נסמך קצת על המאמר המפורסם: „עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות" (ע"ש).

2871. פשוטו כמשמעו.

מבטא שגור. ולקוח מפרש"י על התורה (בראשית ח', ז. ועיר).

2872. פת במלה תאכל (אבות ו', ד).
„כך היא דרכה של תורה: פת במלח תאכל וכו'". והוא דבור שגור.

2873. פָּתָה בכד וסִים בחבית (ב"ק כז.).
בתלמוד כפשוטו. וזו תמיה על לשון המשנה: „המניח את הכד ברשות הרבים... בעל החבית חיב". ועל זה מתמיהה הגמרא: פתח בכד וסים בחבית! ואומרים

כך בהלצה על המתחיל בענין אחד וגומר באחר.

2874. פתח פיך ויאירו דבריך! (ברכות כב.).
כך אמר ר' יהודה בן בתירה לתלמידו (ע"ש). וזו מליצה שגורה.

2875. פתי אחד עושה פתיים רבים.
משל שנזכר בס' „מטפחת ספרים" לר' יעקב עמדין.

2876. פתי יאמין לכל דבר (משלי י"ד, טו).

צ.

2877. צא וּבַשר לסוסים ולחמורים!
(פסחים ג:).
יוחנן חקוקאה שב בן הכפר העירה. שאלו אותו: חטים נעשו יפות? אמר להם: שעורים נעשו יפות; אמרו לו: צא ובשר לסוסים ולחמורים.—וזה דבור הלצי מפורסם.

2878. צא מאיצטגנינות שלך
(שבת קנו.; נדרים לב.).
כך אמר הקב"ה לאברהם (ע"ש).
ומצטטים בהלצה.

2879. צבת בצבת עשויה (אבות ה', ו).
ועל זה שואלת הגמרא (פסחים נד.)
„יצבתא קמייתא (הראשונה) מאן עביד?"—
ומצטטים על עסק מסובך.

2880. צדיק באמונתו יחיה (חבקוק ב', ד).

2881. צדיק גוזר והקדוש־ברוך־הוא מְקַיים.
כך שגור בפי הבריות (ובה־רצות), והיא מענין הכתוב (איוב כ"ב, כח) „ותגזר אומר ויקם לך".

2882. צדיק הראשון בריבו [ובא רעהו וחקרו] (משלי י"ח, יז).
מצטטים רק חציו. ופתגם רומי אומר בענין זה: „צריך לשמוע גם את הצד השני".

2883. צדיק ורע לו, רשע וטוב לו
(ע' ברכות ז.).

שם בתלמוד יש דרשות בענין זה. ומשם (וגם ע"י הספרות הפילוסופית שלנו) נתאזרחו הדבורים הנ"ל אצלנו.

2884. צדיק זֶה בא לְבית מלוני, ויפטר בלי לינה?! (סנהד' צה:; חולין צא:).
כך אמר הקב"ה על יעקב. והובא גם ב רש"י בראשית (כ"ח, יז) ומכאן היה לציטאט בהלצות.

2885. צדיק מצרה נחלץ ויבוא רשע תחתיו (משלי י"א, ח).
מצטטים בהלצה גם בשתוק הקלפים.

2886. צדיקים אומרים מעט ועושים הרבה (ב"מ פז.).

2887. צדיקים במיתתם קרואים חיים
(ברכות יח.).
הובא גם בפרש"י בראשית (י"ט, לב).
ומכאן נתפרסם.

2888. צדיקים ילכו בם, ופושעים יכשלו בם (סוף הושע).

2889. צדק לפניו יהלוך (תהלים פ"ה, יד).
מצטטים גם בהלצה.

2890. צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שפיזרן לבין האומות (פסחים פז:).
מאמר מפורסם של ר' אושעיא (ונסמך

על הכתוב „צדקת פרזנו בישראל"—בשירת דבורה).

2891. צדקה תציל ממות (משלי י', ב; י"א, ד).

2892. צדקתו עומדת לעד (תהלים קי"א, ג, וקי"ב) זה הקונה ספרים ומשאילם לאחרים (ע' כתובות נ.).

כך מצטטים. ושם בתלמוד: „—זה הכותב תורה נביאים וכתובים ומשאילם לאחרים".

2893. צולע על ירכו (בראשית ל"ב, לב).

בהלצה על פלפול מעוקל, על משל שאינו עולה יפה, וכדומה.

2894. צווח ככרוכיא (קדושין מד.).

כענור, כך שגור בפי הבריות. ולשון התלמוד: „הברותא כולה כר' יוחנן, וצווח ריש לקיש כיכרוכיא „ויצאה והיתה" (כך היה צועק הא כתיב ויצאה „והיתה (דברים כ"ד) וליכא דאשגח ביה".

2895. צועקים ואינם נענים (ב"מ עה:).

שלשה צועקים ואינם נענים וכו'.

(ופרש"י: צועקים בבית-דין של מטה, ואינם נענים, שהרי הם גרמו לעצמם). וזה מבטא שגור: הוא יהיה מן הצועקים ואינם נענים.

2896. צורתא דזוזא (פסחים קד.; ע"ז נ.).

„ואמאי קרו ליה בנן של קדושים? דלא איסתכל בצורתא דזוזא". ובירושלמי (ע"ז ג', א) „לא הביט בצורת מטבע" (מפני שעל המטבעות והזוזים היו צורות של אלילים). ובפי הבריות על צדיק תמים ובטלן: אינו יודע צורתא דזוזא (או צורת מטבע).

2897. צללת במים אדירים והעלית חרס בידך (ב"ק צא.).

כך אמר ר' עקיבא לאיש שהתחכם לפטור עצמו מקנס, והתחכמותו לא הועילה לו. ע' במבוא.

2898. צמח בלי יעשה קמח (הושע ח', ז).

מליצה רגילה.

2899. צנא מלא ספרי (מגילה כח:).

סל מלא ספרים. כך אמר ריש לקיש בבוז על שונה הלכות שלא שימש תלמידי חכמים, ואינו יודע ואינו מבין פירושי של ההלכות שהוא בקי בהן (ע"ש ברש"י). ובבל: ואת היה המבטא ההלצי הזה לכנוי־כבוד ללמדנים בקיאים (והוא נמצא הרבה בספרי „שאלות ותשובות", וגם בר"ת (צ מ " ס). ושגור מאד בפי הבריות.

2900. צער בעלי־חיים (שבת קכח: ועוד).

שגור ביחוד בהלצות.

2901. צפון לצדיק חיל חוטא (משלי י"ג, כב).

בתלמוד הוא ציטאט שגור כמו „יכין וצדיק ילבש". למשל בב"ק (קיט.) קורא כן רב חסדא על עצמו.

2902. צפרא דמארי טב.

או: צפרא טבא למארי! (ברכת שלום בבקר). שגור מאד בפי הבריות (וגם בהלצה). ולקוח מ„שלחן ערוך" אורח חיים ט', ב'.

2903. צרות אחרונות משכחות את הראשונות (ברכות סוף פרק א', וירוש' ותוספתא שם).

פתגם מפורסם ושגור.

2904. צריך יהודאה לחרובא, עביד תתובא (ויק"ר פי"ג, ועוד).

פתגם חרוזי יפה. כשהיהודי נצרך לפרי החרוב (ואין, מפני המחסור והעוני הגורא), רק אז יעשה תשובה. (חרובין הם הפרי היותר זול בארץ־ישראל, כמו שיעיד המבטא „די לו בקב של חרובין מערב שבת לערב שבת").

2905. צרת־רבים חצי־נחמה.

פתגם שגור בפי כל. ונמצא גם בס' „מלאכת מחשבת" (לר' משה חפץ, במאה החמשית) פ' תבוא. ובדברים רבה (ב', יד): „צרה שהיא של רבים, אינה צרה". וע"ש בילקוט. ודוגמתו של הפתגם יש בכמה לשונות (אבל לא בסגנון משלי קצר ובולט כזה).

ק׳

2906. **קאקי חִוּרִי** (כתובות פה.; גטין עג.).
אוויזים לבנים. שם בתלמוד הוא כנוי לעג לזקנים. וע׳ אות כ׳: „בקאקי חיורי".

2907. **קב ונקי** (ערובין סב: וש"נ).
כלומר: מעט, אבל מצוין (כך הוראתו בציטאטו). ובתלמוד: משנת ר׳ אליעזר בן יעקב קב ונקי. ופרש"י: כלומר, במקומות מועטים מוזכר במשנה, אבל נקי הוא, דהלכה כמותו בכל מקום.

2908. **קב של חרובין** (ברכות יז: ועוד).
„די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת". וזה מבטא שגור על המסתפק במועט.

2909. **קבא מארעא ולא כורא מאינרא** (פסחים קיג.).
„קב מן הארץ, ולא כור מן הגג". (קב—אחד מששים בסאה; כור—שלשים סאה). וזה מ„מילי דעלמא" שהורה רב לבנו, ולכן פירשוהו רש"י ותרשב"ם בעניני מסחר: „טוב ללכת למקום קרוב להשתכר מעט, מללכת למקום רחוק להשתכר הרבה". אך בודאי הוא משל עממי כללי (ויש דוגמתו הרבה אצלנו ואצל הגוים).

2910. **קבוע מסמרות בדבר** (ע׳ ב"ב ז:).
דברי ר׳ יוחנן לר׳ אלעזר תלמידו: „אלעזר בני קבע בא מסמרות!" (בהלכה שאמרתי לך, הזהר לדון בו שלא תזוז ממנה; פרש"י). ובירושלמי (פסחים פ"ה, ועוד): „קביעא גבך כמסמרא?" וזו מליצה רגילה.

2911. **קַבל (את) האמת ממי שאמרו.**
פתגם עתיק, שהובא כבר בשם רב האי גאון. ובמחברות עמנואל (147) „ואמר החכם בספרו: קבל..." ו„במבחר הפנינים" (שער החכמה): אל תבוש לקבל האמת מאיזה שיבוא.

2912. **קבצם כעמיר גורנה** (מיכה ד׳, יב).
מליצה חביבה.

2913. **קדרה דבי־שותפי, לא קרירא ולא חמימא** (ערובין ג.; ב"ב כד:).
משל עממי („דאמרי אינשי") יפה מאד. קדרה של שותפים, לא חמה ולא קרה (כי כל אחד סומך על חברו). ויש דוגמתו במשלי הגוים, אבל לא בהומאָר יפה כזה.

2914. **קדש עצמך במותר לך** (יבמות כ.).
קדש עצמך, להזהר אף בדבר שמותר לך. והובא גם בפרש"י דברים (י"ד, כא); ומכאן פרסומו.

2915. **קובע ברכה לעצמו.**
מליצה שגורה; כלומר: זה ראוי לתהלה מיוחדת, וכדומה. והדבור לקוח מהלכות ברכות.

2916. **קובץ על־יד ירבה** (משלי י"ג, יא).
כלומר: לאט לאט, מעט־מעט. והפכו בראש הפסוק: „הון מהבל ימעט" (ואולי צריך לאמר: „הון מבהל—"; כמו שנאמר „נחלה מבהלת" (שם כ׳, כא).

2917. **קול באשה – ערוה** (ברכות כד.; קדושין ע.).
מאמר מפורסם של שמואל.

2918. **קול דממה דקה** (מא י"ט, יב).
מבטא מליצי שגור.

2919. **קול המון כקול שדי.**
תרגום מוצלח של המשל הרומי המפורסם: Vox populi, vox Dei.
ונמצא כבר בס׳ „מדרש שמואל" על פרקי אבות (לר"ש אוזידה, שחי במאה הרביעית). והמליצה נסמכת על לשון הכתוב (יחזקאל א׳, כד).

2920. **קול, מראה וריח, משיבים דעתו של אדם** (ברכות נז:).
קול של מיני זמר, או קול ערב של

אשה (פרש"י), מראה יפה מחוות הטבע— משיבים נפשו של אדם.

2921. קול עלה נדף (ויקרא כ"ו, לו).

„ורדף אותם קול עלה נדף". מליצה נפלאה; ומפני יפיה היתה לדבור (הלצי) שגור ע"י פחדנות יתירה.

2922. קול ענות חלושה (שמות ל"ב, יח).

מבטא רגיל.

2923. קול קורא במדבר (ישעיה מ', ג).

דבור שגור, בהוראת: קורא ואין שומע לדבריו, כאילו היה קורא במדבר. (וכן הוא בכל הלשונות). ואין זה פשוטו של מקרא.

2924. קולפי טָבי בלעי עלה דהא שמעתא (מנחות ז.; ערכין כב.).

„מכות טובות ונאמנות בלעתי (ספורי) על הלכה זו". כך אמר רב חסדא. וכנראה היה זה דבור שגור.

„קומקומא דגליש—". עי' אות ה': „חוכמה דקומקומא—".

2925. קונה הכל.

בהלצה על העוסק בסחורות שונות (וגם בשחוק הקלפים). והמבטא לקוח מתפלת „שמונה עשרה".

2926. קופא של שרצים (יומא כב:)

מבטא מליצי-הלצי שגור. (ופרש"י: דופי משפחה). ועי' אות א': „אין מעמידים פרנס—".

2927. קוצו של יוד (מנחות כט.).

שגור בענין דייקנות ונקרנות יתירה, וכדומה.

2928. קוצים אני מכלה מן הכרם (ב"מ פג:).

בלשון זו הצטדק ר' אלעזר בר' שמעון, על שהיה תופס גנבים ומוסרם למלכות. ועי' אות י': „יבוא בעל הכרם—".

2929. קורא דגר ולא ילד, עושה עשר ולא במשפט (ירמיה י"ז, יא).

משל מצוין, ברמז יפה על מנהגו של העוף „קורא".

2930. קורי־עכביש יארגו (ישעיה נ"ט, ה). — מליצה יפה ורגילה.

2931. קושטא קאי, שיקרא לא קאי (שבת קד.)

האמת עומדת וקיימת (לכן לכל אות מלת „אמת" יש ב' רגלים או בסיס רחב) והשקר אינו מתקיים" (לכן עומדות אותיות „שקר" על רגל אחת). ע"ש.

2932. קטיע מהר־סיני הוא (ירוש' סנהד' ד', א).

לכן אין מוחו תופס יפה את למודו.

2933. קטלי קני באגמא (שבת צה.; סנהדרין לג.).

קוצצים קנים ומלקטי עצים באגם. כלומר: הדיוטים, שאין אומנותם בתורה. וזה היה גם בימי התלמוד דבור הלצי שגור, כדמוכח במקומות הרשומים. ושגור הדבור: אטו אָנן קטלי קני באגמא? כלומר: גם אנו איננו הדיוטים.

2934. קָטני עבה ממתְני [אבי] (מ"א י"ב, י).

מליצה רגילה (ובמקום „אבי" אומרים השם הנצרך).

2935. קְטַני־אמָנה (ברכות כד.; סוטה מח:).

מבטא שנתפרסם ביחוד ע"י פרש"י בראשית (ז' ז).

2936. קיים זה מה שכתוב בזה (ב"ק יז.).

„הניחו ספר־תורה על מטתו (על ארונו של חזקיה מלך יהודה) ואמרו: קיים זה מה שכתוב בזה". והוא דבור שגור (וגם בהלצה).

2937. קינים והֶגה והִי (יחזקאל ב', י).

מליצה שגורה.

2938. קל־וחומר בן־בנו של קל־וחומר (זבחים נ.).

דבור הלצי על ק"ו ודאי וברור. (בתלמוד הכונה, שוה ק"ו שנלמד „בכלי

שישי" מקו"ן אחר. ע"ש. ויש שם גם ק"ו בנוי על ק"ו).

2939. **קל וחומר מצפרדע** (ע' פסחים נג:).
דבור הלצי (על ק"ו משונה). והוא רומז אל האמור שם בתלמוד ע"י חנניה מישאל ועזריה: נשאו ק"ו בעצמם מצפרדעים (וע"ש).

2940. **קל־וחומר של חשך** (ב"ר כ"ג, ה).
כלומר: אי־הגיוני.

2941. **קלא־אילן במקום תכלת** (ב"מ סא:).
„—תולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא" (קלא דאילן; צבע הדומה לתכלת; ותכלת— של ציצית—דמיו יקרים). וזו מליצה שגורה, מכוונת אל „המתחסדים" הרמאים. ונתפרסמה ע"י פרש"י במדבר ט"ז, מ"א.

2942. **קָלָא דלא פסיק**
(מו"ק יח:; יבמות בה.).
מבטא שגור (קול — שמועה — שאינו פוסק).

2943. **קַלָּנִי מראשי, קלני מזרועי**
(סנהדרין מה: במשנה).
„אמר ר' מאיר: בשעה שאדם מצטער (שפורענות באה עליו בעונו), שכינה מה לשון אומרת? קלני מראשי, קלני מזרועי! (כמו שאדם עיף ויגע אומר „ראשי כבד עלי זרועי כבדה עלי"; פרש"י). ומצטטים בהוראת: הוא גרם לי הרבה צער (אי גם הפסד; וכדומה).

2944. **קם ליה בדרבה מיניה**
(גטין נב:; כתובות מז.).
הוא חיב עונש יותר חמור (על עון אחר), ולכן הוא פטור מן העונש הקל. זה כלל משפטי (גם בחקות הגוים). והוא דבור שגור בכלל.

2945. **קמחא טחינא טחנת** (סנהדרין צו:).
קמח טחון טחנת שוב. דבור משלי שגור. (ובתלמוד הכונה כמו „עמא קטילא קטלת". ע"ש).

2946. **קנאים פוגעים בו**
(סנהדרין פא: במשנה).
במשנה נאמר על הבועל ארמית, ועוד. והוא דבור הלצי שגור.

2947. **קנאת ה' צבאות** –
(מ"ב י"ט, לא: ישעיה ט', ו).
בהלצה ובלעג על „צבועים", וכדומה.

2948. **קנאת־סופרים תרבה חכמה** (ב"ב כא.).
פתגם יפה; ונראה שם הוא עתיק יומין. (ושם הכונה על חכמים ומורים ומלמדי תינוקות).

2949. **קנה רצוץ לא ישבור** (ישעיה מ"ב, ג).
על איש טוב ורך וצנוע ונוח לבריות.

2950. **קפוץ זבון ארעא** [מתון נסיב אתתא]
(יבמות סג.)
היה מהיר ונחפז לקנות קרקע (כי אין אונאה בקרקעות), אבל היה מתון בלקיחת אשה. פתגם עממי (אעפ"י שמיוחס לרב פפא) וע' אות מ': „מתין נסיב אתתא".

2951. **קצץ בנטיעות** (חגיגה יד:).
נאמר על „אחר". והוא מבטא מליצי שגור על הנוגע בעיקרים יסודיים.

2952. **קצר המצע מהשתרע** (ישעיה כ"ח, כ).
מליצה רגילה, ומשמשת לענינים שונים.

2953. **קראו בשמותם עלי־אדמות**
(תהלים מ"ט, יב).
וכדברי המדרש (ב"ר ריש פפ"ג): טבריה ע"ש טבריוס, אלכסנדריא ע"ש אלכסנדר, וכו'.

2953a. **קצתי בחיי** (בראשית כ"ז, מו).
מבטא שגור. ובתלמוד (ברכות סב. וש"נ): קצת בחייך? שאלה הלצית, ומזה נראה שמבטא זה היה שגור גם אצל התנאים. וע' 3200.

2954. **קראי למקוננות ותבואינה**!
(ירמיה ט', טז).
מצטטים גם בהלצה (בשחוק־הקלפים,

כשאחד מתאמץ לצאת „מן המיצר" ואינו מצליח).

2955. קרב לנבי דהינא ואידהן
(שבועות מז:).

פרש"י: אם נגעת במשוח בשמן, תהא נ"כ משוח בנגיעתו. וזה משל עממי (אעפ"י שהובא שם בשם הכם).

2956. קרדום לחפור בו (אבות ד', ה).
„אל תעשם (דברי־תורה)—קרדום לחפור בו"; כלומר לשם פרנסה. והוא מבטא שגור.

2957. קרוב אדני לכל קוראיו
(תהלים קמ"ה, יח).

2958. קרוב אדני לנשברי־לב (שם ל"ד, יט).

2959. קרוב אתה בפיהם ורחוק מכּליותיהם
(ירמיה י"ב, ב).

כליות ולב—נרדפים כמעט.

2960. קרוב להפסד ורחוק לשכר (ב"מ ע.).

2961. קרוב לשכר ורחוק להפסד
(שם, ודף סד:).

שניהם שגורים בפי הבריות, (ואומרים „רחוק מ—").

2962. קרובים נעשו רחוקים, שתים נעשו שלש (שבת קנב.).

על הזקנה: העינים כהות, ומה שקרוב נראה כרחוק; משתי הרגלים נעשו שלש (עם המשענת). וסיום המאמר: ומשים שלום בבית בטל (כלומר: „האביונה"). כך ענה ר' שמעון בן חלפתא לרבי על שאלתו למה לא הקביל פניו ברגל. אך הוא נראה כפתגם שגור.

2963. קֵרֵחַ מכאן (וקֵרח) ומכאן (ב"ק ס:).
„למה הדבר דומה? לאדם שיש לו שתי נשים, אחת ילדה ואחת זקנה, ילדה מלקטת לו (שערות) לבנות, זקנה מלקטת לו שחורות, נמצא ק ר ח מ כ א ן ו מ כ א ן". ובנראה היה זה פתגם משלי שגור עוד בזמן קדום, כי בברייתא (ב"ב קלב.) נאמר כך אף על אשה: וחכמים אומרים: תקרע כתובתה והעמוד על פתנחה, ונמצאת ק ר ח ת מ כ א ן ו מ כ א ן.

2964. קרח שפקח היה, מה ראה לשטות זו?
(במדב"ר פי"ח.; תנחומא, קרח).
הובא גם בפרש"י במדבר (ט"ז, ז), ומזה היה לדבור הלצי שגור בענינים כאלה. ועי' „מה ראה קרח—".

2965. קריינא דאגרתא איהו ליהוי פרוונקא
(ב"מ פג: וש"נ).
קורא האגרת, הוא יהי גם השליח, וזה משל עממי (כמו שאומר גם רש"י), ושגור ומפורסם מאד ע"י פרש"י סוף פרשה בלק; ומצטטים בהוראת: מי שמציע את הדבר, יעשנו נא הוא בעצמו.

2966. קָרַן עור פניו (שמות ל"ד, כט).
על מי שפניו מאירים משמחה ומנחת ומוב־לב.

2967. קרנַים מידו ל—(חבקוק ג', ד).
מליצה חביבה.

2968. קרוע כדג (פסחים מט:; חולין כא.).
מבטא שגור (מענין בעס. ובן הוא בפסחים: „עם הארץ מותר לקרעו כדג". ובחולין כפשוטו).

2969. קִרעו לבבכם ואל בגדיכם!
(יואל ב', יג).

2970. קרעים שאינם מתאחים (מו"ק כו.).
בתלמוד בפשוטו. ומצטטים בהשאלה על התפרדות והתפלגות לכיתות, וכדומה.

2971. קרעים תלביש נומה (משלי כ"ג, כא).
מצוין בצורתו; ותכנו נמצא במשל אחר „אל תאהב שנה פן תורש".

2972. קרקפתא דלא מנח תפלין (ר"ה יז.).
קרקפתא—ראש. (אלה נקראים „פושעי ישראל בגופם") והוא מבטא שגור.

2973. קשה גזל הנאכל (חולין פט.).
מאמר מפורסם של ר' אבא; ופירושו בציטאם: קשה להשיב גזל שכבר אכלהו

הגוזל (כלומר: לא על נקלה משלמים דמי גזל שכזה). ובתלמוד מסיים „—שאפילו צדיקים גמורים אינם יכולים להחזירו, שנאמר (בראשית י"ד) „בלעדי רק אשר אכלו הנערים".

2974. קשה—כקריעת ים־סוף
פסחים קיח.; סוטה ב. ועוד).
מליצה שגורה. ודמיון הקושי לקריעת ים־סוף מצוי הרבה בתלמוד (בפסחים: „קשים מזונותיו של אדם כקי"ס". בסוטה „קשה לזווגם (איש ואשה) כקריעת י"ס". ואמנם תמיד מוצא בעל המאמר סמוכים לדבריו במקרא, אך ניכר שזה היה דבור שגור.

2975. קשה כשאול קנאה (שה"ש ח', ו).

2976. קשה עלי פרידתכם.
דבור רך ונפשי, שנתאזרח ע"י פרש"י ויקרא כ"ג, לו.

2977. קשה לעמוד על אופיא [של אומה זו]
(ירוש' שקלים א', א).
בירושלמי הלשון: אין אתה יכול לעמוד על אופיא... (ע' אות נ': „נתבעים למשכן—"). ורגיל המבטא „קשה לעמוד על אופיא של—" (לא רק על ישראל).

2978. קשה עתיקתא מחדתא (ע' יומא כט.).
כך מצטטים. ונוסחתו בתלמוד: „מיגמר בעתיקתא קשיא מחדתא" (ע' במקומו באות מ').

2979. קְשֹט עצמך, ואחר־כך קשט אחרים
(ב"מ קז: וש"נ).
דרש מצוין של ריש לקיש על הכתוב (צפניה ב) „התקוששו וקושו. (ואפשר, שזה היה פתגם עתיק, וריש לקיש הסמיכו על המקרא, כנהוג בתלמוד). והוא שגור מאד; ויש דוגמתו בכמה לשונות.

2980. קשים גֵרים לישראל כסַפַּחת
(יבמות מז: וש"נ).
מאמר מפורסם של ר' חלבו, וסיומו: דכתיב (ישעיה י"ד) „ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב" („ונספחו" מלשון ספחת). והמבטא „קשה כספחת" שגור גם לעצמו.

ר.

2981. רָאה את המציאה ונפל עליה
(ב"מ י. במשנה)
דבור הלצי שגור (על רעיון או דבר שאין חשיבותו גדולה).

2982. ראָה מעשה ונזכר הלכה
(פסחים כו.; סנהדרין פב.; וירושלמי שם ושם).
דבור שגור, שנתפרסם ביחוד ע"י פרש"י סוף פ' בלק. וכנראה בתלמוד היה זה דבור שגור מזמן קדום.

2983. רְאו גידולים שגִדלתם! (כתובות מה.).
„סוקלים אותה (הנערה המאורשה) על פתח בית אביה, כלומר: ראו גידולים שגדלתם". והוא דבור שגור.

2984. ראוי לאותה איצטלא (שבת קכה.).
איצטלא—בגד עליון. כתלמוד כפשוטו; ובציטאַט הוראתו מעין: ראוי לאותו כבוד, או לאותה משרה.

2985. ראית איש חכם בעיניו, תקוה לכסיל ממנו (משלי כ"ו, יב).

2986. ראית גנב ו ת י ר ו ץ עִמו.
קלמבור מפורסם על הכתוב (תהלים נ' יח) „ראית גנב ותרץ עמו". והכונה: כל גנב, כשתופשים אותו, יש לו תירוץ מן המוכן.

2987. ראיתי בני־עֲליה, והם מועטים
(סוכה מה:; סנהדר' צז:).
מאמר מפורסם של ר' שמעון בן יוחאי. ו„בני עליה" בציטאט, פירושו: מעולים, אנשים עליונים.

2988. **ראש המדברים בכל מקום**
(ברכות סג: וש"נ).
בתלמוד נאמר על ר' יהודה. ומצטטים על נואם, ובכלל על מי שרגיל לעמוד בראש.

2989. **ראש ועשר אל תתן לי [הטריפני לחם חקי]** (משלי ל', ח).
וכמו שהוא מפרש והולך: „פן אשבע, ובחשתי ואמרתי מי ה'; ופן אורש, וגנבתי—".

2990. **ראשית חכמה יראת־אדני**
(תהלים קי"א, י).
גם המבטא „ראשית חכמה", לעצמו, שגור בהלצה, מעין „קודם־כל".

2991. **ראשית־מחקר—פליאה.**
פתגם מצוין של יצחק מטנוב בספרו „משלי אסף". והוראתו מעין: „הספקות עשו את האנשים לחכמים".

2992. **ראשך והר!** (חולין לט:).
פרש"י: הרי ראשך והרי הר, הכה זה על זה [או קבל בחזרה את הדינר שלך].
וכנראה היה דבור שגור.

2993. **ראתה קולר פנוי, והכניסה ראשה לתוכו** (ירוש' נדרים ט', א).
דבור הלצי יפה (והוא מעין מה שאומרים בלועזית „שכוב בראש בריא על מטת חולה").

2994. **רבב על בגדו** (שבת קיד.).
בתלמוד כפשוטו: „תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו—" (כתם של שומן או חלב). והושאל לכתם מוסרי.

2995. **רבות בנות עשו חיל, ואת עלית על כלנה** (משלי ל"א, כט).

2996. **רבות מחשבות בלב איש, ועצת אדני היא תקום** (שם י"ט, כא).

2997. **רב כהנא מכייעא כהני** (ערובין קה.).
זה כמו „ישבקאל כהנא מסייעא כהני" (ע' באות י'.).

2998. **רבותא למבעי בעיי!** (סנהדרין קז:).
על האמור קודם לכן „ארבע מאות בעיי בעו דואג ואחיתופל במגדל הפורח באויר"; ע"ז אמר רבא: „רבותא למבעי בעיי! כלומר: אין זו אומנות גדולה לשאול.

2999. **רבותא למיחשב גברי!**
(יבמות מה.; ב"ב לו:).
על מה שאומר חכם אחד, כי ר' פלוני ור' פלוני ור' פלוני מורים הלכה כך וכך— על זה אמר רב יוסף (ובמקום אחר, בענין אחר, רב נחמן): רבותא למחשב גברי! איזו רבותא היא לספור ולמנות אנשים! הרי אני יכול לקרא בשמותם של חכמים אחרים שהורו להפך. ונראה שם בתלמוד, כי זה היה דבור שגור (ובלעג).

3000. **רבי דאתי מדרו, מהפך בזכותיה דדרו**
(שבת נו.).
מצטטים בהלצה בענינים הקרובים לזה.

3001. **רבי יעקב משלם** (ב"ק לט:).
במקום „ר' יעקב אומר: משלם חצי נזק", נאמר בברייתא: „ר' יעקב משלם..." (ועל זה מתמיהה הגמרא: ר' יעקב מאי עבידתיה?). וזה היה לדבור הלצי שגור (בהוראת: ר' יהודי, שלם תשלם! או: היהודי מחויב תמיד לשלם).

3002. **רבי לא שנאה, ר' חייא מנין לו?!**
(ערובין צב. וש"נ).
אם ר ב י (מסדר המשנה) לא קבע דבר זה במשנה, מאין ידע ר' חייא (תלמידו של רבי) שזה דבר־הלכה? ומצטטים בהוראת: אם הגדול לא ידע זאת, איך יוכל הקטן ממנו לדעת?

3003. **רבי! לך שרי ולי אסור?**
(ירוש' מגילה ג', ג; ב"ר נ"ה, ג. ועוד).
שרי—מותר. וזו שאלה בלעג למורה הוראה (וכדומה) שאוסר לאחרים ומתיר לעצמו.

3004. **רבי מכבד עשירים** (ערובין פו.).
מצטטים בהלצה על רב שמראה חבה יתירה לעשירים.

3005. רבים אשר אִתנו מאשר אִתם (מ"ב ו', טז).

3006. רבים הקופצים עליו.

מבטא שגור. ויש כזה בירושלמי (גטין פ"ה) „הכל קופצים עליה לישאנה". ובבבלי (ב"ק פ.) „וקפצו עליה בני-אדם שאינם מהוגנים".

3007. רבים יְחַלו פני נדיב וכל הרֵע לאיש-מתן (משלי י"ט, ו).

3008. רבים שתו, רבים ישתו (כתובות ח:).

בתלמוד נאמר זאת בניחום אבלים. כלומר: מיתה היא גזרה שאין מי שיוכל להפקיע עצמו ממנה. ומצטטים גם לענינים אחרים.

3009. רַבן דקרו (גטין נו.)

„יאמרו (הרומאים): רבן דקרו". ושם כפשוטו. והוא דבור שגור בהוראת: אפילו על הגדול שבהם הם מתנפלים.

3010. רגלו אחת בתוך התחום ורגלו אחת חוץ לתחום (ערובין נב:).

בתלמוד הכונה לתחום-שבת. ומצטטים בהלצות (וביחוד לענין „תחום-המושב"). ויש בתלמוד (ב"ב כג:) איבעיא מפורסמת של ר' ירמיה: „רגלו אחת (של עוף) בתוך נ' אמה ורגלו אחת חוץ לחמשים אמה"—ובשביל שאלה מיוגה זו „אפקוהו (הוציאוהו) לר' ירמיה מבי-מדרשא". והעולם מחליפים לפעמים את שני הענינים הללו. וחילוף זה אירע כבר להרשב"ם בפירושו למס' ב"ב (קסה: ד"ה על דא) „דהא דאפקוהו (לר' ירמיה) משאל שלא כהוגן רגלו אחת חוץ לתחום ורגלו אחת בתוך התחום". וזה דבר נפלא.

3011. רגלוהי דבר־אינש אינון ערבין ביה (סוכה מג.)

פתגם שגור בפי כל: „רגליו של אדם ערבות בעדו" (ופיוטו: „לאתר דמתבעי, המן מובילין יתיה", למקום שהוא נדרש—שנגזר עליו למות בו—לשם רגליו מוליכות אותו). פתגם זה מיוחס לר' יוחנן. אך ברור כי זה היה מאמר מפורסם; וראיה לדבר, כי שם בסמוך, מושם הפתגם גם בפי שלמה המלך! (והוא נמצא, בקירוב, גם בירוש' כלאים ט', ד. ועוד).

3012. רַגלים לדבר (סוטה ב: ושי"נ).

כלומר: ראיה ויסוד לדבר. והוא מבטא שגור.

3013. רגע במימריה (ברכות ז.; ע"ז ד:).

מבטא שגור בפי כל (בהוראת: תכף ומיד). ולשון התלמוד: ובמה רגע? אמר רבינא: רגע כמימריה (שעור הזמן כאותו שדרוש להוציאו מפיו).

3014. רואה ואינו נראה (ברכות י.).

על הקב"ה (ועל הנשמה). והוא מבטא שגור בכלל. (ועי' חגיגה ה. דבריו של „מאור-עינים" — סגי-נהור—: אתם הקבלתם פנים הנראים ואינם רואים, תזכו להקביל פנים הרואים ואינם נראים"). וכעין זה בירושלמי שקלים (סוף פ"ה) בלשון ארמית

3015. רואה עולמו בחייו (ברכות יז.).

„עולמך תראה בחייך" (כל צרכיך תמצא; פרש"י). והוא מבטא שגור, על מי שחי בנחת וברווחה.

3016. רוב בנים הולכים אחר אחי האם (ב"ב קי.; ירוש' קדושין ד', יא).

כך שגור בפי הבריות. וזו ברייתא עתיקה בלשון: רוב בנים דומים לאחי-האם.

3017. רוב בנין ורוב מנין (אהלות ב', א).

מבטא שגור. ובמשנה: רוב בנינו ורוב מנינו.

3018. רוב נגבי—ישראל (ע"ז ע.).

דבור הלצי שגור. ובתלמוד נאמר על העיר פומבדיתא, כי שם היו דרים רק מתי-מעט נכרים. ובמס' ביצה (טו.) „רוב לסטים ישראל נינהו".

3019. רוב הבנים דקב־הממון.
פתגם שהובא „במוסרי הפילוסופים" (שער ב').

3020. רוב ממזרים—פקחים
(מס' סופרים פט"ו. ; ירוש' קדושין ד', יא).
ומכאן הדבורים השגורים בז'רגון על פקחותם של הממזרים. (ודעה זו מצויה גם אצל עמים אחדים).

3021. רובם קשה ומעוטם יפה
(ברכות לד. ; גטין ע.).
פתגם שגור. בברכות נמנו ג' דברים שרובם קשה ומיעוטם יפה (שאור, מלח ופרכנות). ובגטין—שמונה דברים.

3022. רוח החיה באופנים (יחזקאל א', כ).
מליצה רגילה, בהוראת מניע ראשי, העסקן העיקרי, וכדומה.

3023. רוח והצלה יעמד ליהודים ממקום אחר (אסתר ד', יד).
כלומר: גם בלעדיך נוכל (או יוכל הדבר) להתקיים, כי ימצאו עוזרים ותומכים אחרים.

3024. רוח מצויה. רוח שאינה מצויה
(ב"ק כו. ועוד).
בתלמוד כפשוטו. ונמלץ לענינים שונים.

3025. רוח יזרעו וסופתה יקצרו
(הושע ח', ז).
פתגם מליצי שהכניסו כמעט כל העמים לאוצרותיהם.

3026. רוח עברה בו ואיננו (תהלים ק"ג, טז).
מליצה רגילה.

3027. רווחא לבסימא שכיחא
(ערובין פב: ; מגילה ז:).
לדבר מתוק וערב יש תמיד ריוח ומקום (במעיים). וזה משל עממי (הד"א) מפורסם.

3028. רוממות־אל בגרונם וחרב פיפיות בידם
(תהלים קמ"ט, ו).
על צבועים רמאים, וגם על קנאים; וכדומה.

3029. רועה רוח ורודף קדים (הושע י"ב, ב).
כנוי רגיל לבטלן או למתבטל.

3030. רופא אומן תקרא ושכר הרבה תטול
(סנהד' צא.).
אם אתה עושה כן—. תשובה חלצית.

3031. רופאי־אליל כלכם! (איוב י"ג, ד).
עצותיכם ותנחומיכם מהבל המה גם יחד.

„רוצה אדם בקב—". עי' אות א': „אדם רוצה—".

3032. רוצה אשה בקב ותיפלות מתשעה קבים ופרישות (סוטה כ. במשנה).
מאמרו של ר' יהושע. והכונה (לפי שמפרשת הגמרא): מסתפקת אשה במזונות מועטים, ובלבד שהתיפלות תהא מצויה לה,— ממזונות מרובים ופרישות מן התיפלות. (כמפ' כתובות סב: הובא בשם אביי!).

3033. רחבה (היא) מני ים (איוב י"א, ט).
על התורה, וגם בהלצות. (במקרא אין מלת „היא").

3034. רחים בצוארו (קדושין כט:).
על נשוי אשה. וזו מליצה הלצית שגורה (ואומרים „רחיים על צווארו").

3035. רחמנא ליבא בעי (סנהדרין קו:).
כך שגור בפי הבריות. ובתלמוד: „הקב"ה ליבא בעי, דכתיב (ש"א טז:ז) וה' יראה ללבב". אך כבר ברש"י שם (ד"ה רבותא) „רחמנא—". וכן גם בראש הקדמת „חובות הלבבות": „אמרו רז"ל רחמנא לבא בעי".

3036. רחמנא ליצלן מהאי דעתא!
(שבת פד: וש"נ).
כך אומר ר' אילעאי (בשלשה מקומות, בענינים שונים) לר' חנינא, ור"ח עונה: אדרבא, רחמנא ליצלן מדעתא דידך! (ולפעמים „ניצלן" במקום „ליצלן").

3037. רחמנים בני רחמנים.

כנוי שגור לבני-ישראל (כי „המרחם על הבריות, בידוע שהוא מזרעו של אברהם"). ובכתובות (ח:) „אחינו גומלי חסדים בני גומלי חסדים". וזה, כנראה, מקור המבטא.

3038. ריבך ריב את רעך, וסוד אחר אל תגל (משלי כ"ה, ט).

בספ' סנהדרין (מד:) מוסר רב דימי בשם חכמי ארץ-ישראל דרשה יפה על המשל הזה: בשעה שאמר הקב"ה ליחזקאל: לך אמור להם לישראל אביך אמורי ואמך חתית (יחזקאל ט"ז), אמר גבריאל לפני הקב"ה: ריבך ריב וגו' (כלומר: אם יש לך להוכיח את ישראל, הוכיחם בעצמם, אבל סוד של אברהם ושרה למה אתה מגלה ומכלימם?).

3039. רכב ישראל ופרשיו (מ"ב ב', יב; י"ג, יד).

תאר-כבוד קבוע בספרות הרבנית (ב„שאלות ותשובות").

3040. רכו דבריו משמן, והמה פתיחות (תהלים נ"ה, כב).

והם חרבות. מליצה רגילה.

3041. רמאה ברמאותיה זהיר (כ"ב קסז:).

הרמאי יודע וזהיר ברמאותו.

3042. „רַע רַע" יאמר הקונה [ואזל לו אז יתהלל] (משלי כ', יד).

שגור בפי כל (ביחוד חציו הראשון).

וגם בזמן התלמוד היה מן השגורים ביותר. עי' למשל, כ"ב פד:

3043. רץ לקראת רץ [ירוץ] ומגיד לקראת מגיד (ירמיה נ"א, לא).

על רבוי ותכיפות המבשרים.

3044. רצוי לרוב אחיו (סוף אסתר).

וכדרשת התלמוד (מגלה טז:) לרוב אחיו, ולא לכל אחיו (על מרדכי „לפי שבטל מדברי תורה ונכנס לשררה"; פרש"י).

3045. רצונו של אדם הוא כבודו,

פתגם שגור (שיש כמוהו גם במשלי הגוים). ולוקח מלשון הירושלמי (פאה א', א; וקדושין א, ז) והמדרשים (פסיקתא רבתי פכ"ד, ועוד): „הואיל והוא רצונה, הוא כבודה".

3046. רְקַב המעות הבנין, ורקב הלחם—הטף.

פתגם עתיק, ונמצא בתרלב"ג על התורה (בראשית מ"ז, יב, „לחם לפי הטף").

3047. רקב עצמות—קנאה (משלי י"ד, ל).

3048. רשעים בחייהם קרואים מתים (ברכות יח:).

הובא גם בפרש"י בראשית (י"א לב), ומכאן פרסומו.

3049. רשעים אפילו על פתחו של גיהנם אינם חוזרים בתשובה (ערובין יט.).

מאמר מפורסם של ריש לקיש. ומשמש גם בהלצות.

ש.

3050. שאור שבעיסה מעכב (ברכות יז.).

„ומי מעכב (לעשות רצונו של הקב"ה)? שאור שבעיסה" („יצר הרע שבלבבנו המחמיצנו" פרש"י). וזה דבור מליצי שגור.

3051. שאל אביך ויגדך, זקניך ויאמרו לך (דברים ל"ב, ז).

3052. שאלו נא וראו אם יולד זכר! (ירמיה ל', ו).

וכמו שהוא מבאר והולך: מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו כיולדה וגו'. וזה ציור מליצי בולט מאד.

3053. שאלת-חכם חצי-תשובה.

פתגם עתיק שנזכר כבר בספרות הרבנית של הקדמונים (וגם בתשובות ר"מ אלשקר סימן מ"ב). ונמצא גם ב„מבחר הפנינים" בראשו, בלשון „שאלת-חכם חצי-חכמה".

3054. **שארית ישראל לא יעשו עולה** (צפניה ג', יג).
דבור שגור. וגם בתלמוד הוא בא בתור פתגם מפורסם; למשל, פסחים צא., קדושין מה:, ב"מ קו:

3055. **שב ואל תעשה** (ברכות כ. ועוד).
מן הטרמינולוגיה התלמודית. כלומר: עקירת דבר־תורה בלא מעשה ידים (כגון לא לתקוע שופר ולא ליטול לולב, וכדומה). והפכו: קום ועשה (כלומר: עקירת המצוה בידים, כגון לבישת כלאים. ועי"ש ברש"י). והמבטא „שב ואל תעשה" שגור, ומשמש לענינים שונים.

3056. **שב שני הוה כפנא, ואבבא דאומנא לא חליף** (סנהדרין כט.).
„שבע שנים היה רעב, ועל פתחו של אומן (בעל־מלאכה) לא עבר" זה פתגם עממי (כמו שאומר רש"י: משל הדיוט), ויש כמותו (כמעט מלה במלה) בצרפתית, ובעוד לשונות.

3057. **שבור את החביה ושמור את יינה!** (ב"ב טז.).
כלומר: דבר שאי אפשר. והוא שגור באד

3058. **שבט לגו כסילים** (משלי כ"ו, ג).

3059. **שבע יפול צדיק וקם** (שם כ"ד, טז).

3060. **שבע תועבות בלבו** (שם כ"ו, כה).
מליצה שגורה.

3061. **שבעה דברים בגולם!** (אבות ה', ז).
כן מצטטים בהלצה, על מי שעושה אחד מן הדברים שמנו חכמים בגולם (כגון: נבהל להשיב).

3062. **שבעה טובי־העיר** (מגילה כו.).
כנוי קבוע למנהיגי הקהלה.

3063. **שבעה מדורי־גיהנם.**
המבטא נתאזרח ע"י ספ' גיהנם שבספ' המפורסם „ראשית חכמה" (ושם לוקח מ„זוהר חדש" רות: „ושבעה מדורות יש בגיהנם").

3064. **שבעים פנים לתורה** (במד"ר י"ג, טו).
זה המקור היותר קדום לדבור השגור הזה. ובתלמוד יש „מ"ח טעמי טומאה ומ"ח טעמי טהרה" (ערובין יג:). ובירושלמי סנהדרין (ריש פ"ד): „התורה נדרשת מ"ט פנים טמא וטהור".

3065. **שבק חיים לכל חי.**
דבור מליצי על מת. ואומרים גם: „שבק חיים לנו ולכל ישראל" (ושני הדבורים נמצאים בספרות הרבנית המאוחרת. עי', למשל, תשובות „חתם סופר", חו"מ, ריש תשובה מ'). ויש דוגמתו גם ברוסית.

3066. **שבקיה לקרא, דאיהו דחיק ומוקים אנפשיה** (פסחים נג: וש"נ).
הנח לו להפסוק, הוא ידחק ויישב את עצמו! זה היה דבור שגור (וריח־הלצה לו).

3067. **שבקיה לרויא, דמנפשיה נפיל** (שבת לב.).
הנח לו לשכור (אינך צריך להפילו), הוא יפול מאליו. וזה משל עממי, והוא מפורסם ונתמשל לענינים שונים.

3068. **שברירי, ברירי, רירי, רי** (פסחים קיב.).
לחש. ומצטטים בהלצה על לשון קשה ומשונה וסגנון חסר־טעם.

3069. **שבשתא כיון דעל–על** (פסחים קיב.; ב"ב כא.).
שבוש, כיון שנכנס ונשתרש (בלב התינוק המתחיל) שוב לא יצא.

3070. **שבשתא ממילא נפקא** (ב"ב כא.).
השבוש יצא ויאבד מעצמו. וזה ההפך מהקודם. ושניהם שגורים.

3071. **שבת היא מלזעוק, ורפואה קרובה לבוא** (שבת יב:).
כך אומרים לחולה, כשמבקרים אותו בשבת. והוא דבור שגור בכלל.

3072. **שבת של מי היתה?** (ברכות כח.; חגיגה ג.).

בתלמוד כפשוטו: מי דריש באותה שבת? (ע״ש). והוא מבטא הלצי בהוראת: מי היה ראש המדברים? (וגם כלי „היתה״; כלומר: מי עומד עתה על הפרק? במי מתענינים עכשיו ביותר?).

3073. שהיי פהיי (מגילה יג:).

מ„מסירותו״ של המן: ואת דתי המלך אינם עושים, דמפקי לכולא שתא בשה״י פה״י (הם מפקיעים את עצמם מעבודה בכל השנה, באמתלא: ׳שבת ׳ה׳יום, ׳פסח ׳ה׳יום). והוא מבטא רגיל (ביחוד בפי הנשים) כלפי הולכי בטל, המשתמטים מעבודה באמתלאות של הבל.

3074. שגגת־תלמוד עולה זדון (אבות ד׳, יג).

כלומר: שגגה בהוראה לתלמידים, נחשבת למורה כזדון. כך כונת הציטאט. והוא מעין „חכמים, הזהרו בדבריכם!״

3075. שגיאות מי יבין! (תהלים י״ט, יב).

דבור שגור של התנצלות. כלומר: מי יוכל להשמר משגיאות?

3076. שדא ביה נרגא (סנהדרין לז:).

השליך בו קרדום; כלומר: בטל והרס את דבריו. והוא מבטא מפורסם.

3077. שהדי במרומים! (איוב ט״ז, יט).

שגור כעין שבועה.

3078. שהכל נהיה בדברו.

הלצה מפורסמת, על שקרן (כך צריך לברך עליו; כי הוא בודה הכל מלבו).

3079. שואל כענין ומשיב כהלכה (אבות ה׳, ז).

ממדותיו של החכם.

3080. שוב יום אחד לפני מיתתך! (אבות ב׳, י).

פתגמו של ר׳ אליעזר, ועל זה בא ביאורו בברייתא(פסחים קנג.): „שאלו תלמידיו את ר״א: וכי אדם יודע איזה יום ימות? אמר להם: וכל שכן! ישוב היום, שמא ימות למחר, ונמצא כל ימיו בתשובה״.

3081. שודא דדייני (כתובות פה: וש״נ).

בדברים שקשה להכריע, הרי זה מסור לדיינים לשפוט לפי מה שיראו (ע״ש וברש״י). והוא מבטא שגור.

3082. שוטה, זה המאבד מה שנותנים לו (חגיגה ד.).

מימרא מפורסמת ושגורה (ומקורה שם בברייתא).

3083. שוטה שבעולם! (איכ״ר, פסוק „על אלה״).

3084. שוטים שבעולם! (ע״ז נ:).

מבטאים שגורים.

3085. שויתי ה׳ לנגדי תמיד (תהלים ט״ז, ח).

3086. שוכב עם בהמה (דברים כ״ז, כא).

בהלצה על נושא אשה טפשית. (ובתלמוד מצטטים אותו וג״כ בהלצה—על הנושא בת עם־הארץ; ועוד (ע׳ פסחים מט: ועירובין נה:).

3087. שומר מה מלילה? שומר מה מליל? (ישעיה כ״א, יא).

מליצה שגורה (על הגלות).

3088. שומר פיו ולשונו, שומר מצרות נפשו (משלי כ״א, כג).

3089. שומר פתאים ה׳ (תהלים קט״ז, ו).

ציטאט הלצי זה היה שגור גם בזמן התלמוד בפתגם הלצי (ע׳ שבת קכט: ועוד ועוד).

3090. שומר רוח לא יזרע, ורואה בעבים לא יקצר (קהלת י״א, ד).

משל נחמד על הפחדנות והזהירות היתירה. ועי׳ במבוא.

3091. שונא מתנות יחיה (משלי ט״ו, כז).

שגור ביחוד בהלצות.

3092. שונא תוכחת—בער (שם י״ב, א).

3093. שוק על ירך (שופטים ט״ו, ח).

מבטא מליצי־הלצי יפה. והוא שגור.

3094. שוקט הוא אל שמריו (ירמיה מ״ח, יא).

ועי׳ אות ב׳: „כחמרא על דורדייא״.

3095. **שור נגח הוא מתמול שלשום** (שמות כ"א, כט).
בהלצה על „הפוגע" בכל אדם.

3096. **שורך טבוח לעיניך** (דברים כ"ח, לא).
כלומר: זרים אוכלים את יגיעך.

3097. **שותא דינוקא [בשוקא] או דאבוה או דאימיה** (סוף סוכה).
מה שהתינוק מדבר בשוק, [שמע] או מאביו או מאמו. זה משל עממי (דאמרי אינשי). ומצטטים בלי „בשוקא".

„שטרא מזכא לבי תרי"—ע' „מוכה שטרא—".

3098. **שטר, ששוברו בצדו.**
דבור שגור בהשאלה. ובתלמוד יש „קול ושוברו עמו" (גטין פט.); כלומר: אם יצא קול (על פנויה) שהיא מקודשת, וגם שהיא מגורשת, הרי זה „קול ושוברו עמו". ומעין זה משמש גם הציטאט הרשום למעלה.

3099. **שטרך בידי מאי בעי?** (ב"ב ע.).
כלומר: אם שלמת לי, איך-זה נשאר שטרך בידי? וזה דבור שגור אצל הסוחרים. ומשמש גם בענינים הדומים לכך.

„שיחת חולין"—ע' אות א': „אפילו שיחת חולין—".

3100. **שינה, אחד משׁשים למיתה** (ברכות נז:).
מאמר מפורסם. ומקורו בברייתא עתיקה.

3101. **שינה בשבת תענוג.**
דבור שגור בפי כל. והוא נוטריקון של ש' ב' ת'. ונמצא גם „בילקוט ראובני" פרשה ואתחנן. ו„בפרי מגדים", אורח-חיים סי' ר"ץ הובא מס' „אליהו רבה" (ע"ש).

3102. **שבל של בת-כהן.**
קלסכור עתיק. והכונה להכתוב (ויקרא כ"א, ט) ובת איש כהן כי תחל לזנות—.

3103. **שישו בני מעי!** (ב"מ פג:).
„הגיה (ר' אלעזר ב"ר שמעון) ידו על בני מעיו ואמר: שישו בני מעי, שישו! אם ספיקות שלכם כך, ודאיות שלכם על אחת כמה וכמה!".—ומצטטים בהלצה, על נחת-רוח מיוחדת, כשמכוונים יפה לדבר.

3104. **שכם נסיב ומבנאי גזיר!** (מכות יא.; ב"ר פ"פ).
שכם נושא אשה והאבר נמול! (כך היו מַמשלים בארץ-ישראל, במקום „טוביה חטא וזיגוד מינגד" של בני בבל). והוא רומז אל המספור על שכם בן חמור בפרשת „ותצא דינה". ועי' במבוא.

3105. **שכר הליכה** (אבות ה', יד).
ההולך [לבית המדרש] ואינו עושה [שם כלום], שכר הליכה בידו. והוא מבטא שגור (וגם בהלצות).

3106. **שכר פסיעות** (סוטה כב.; ב"מ צז.).
בתלמוד, על מי שיש לו בית-הכנסת בשכונתו והוא הולך לבהכ"נ רחוק (על זה הוא מקבל „שכר פסיעות"). ומצטטים גם בהלצה.

3107. **שכר מצוה בהאי עלמא ליכא** (קדושין לט:; חולין קמב.).
מימרא מפורסמת (והיא נלמדת מדברי ר' יעקב בברייתא).

3108. **שכר-מצוה מצוה, ושכר-עבירה—עבירה** (אבות ד', ב).
פתגם מצוין, מיוחס לבן-עזאי.

3109. **שלא יהא חוטא נשכר** (חלה ב', ז; יבמות צב: וש"נ).
דבור שגור.

3110. **שלא יהיו תלמידי-חכמים מצויים אצל נשיהם כתרנגולים** (ברכות כב.).
והמבטא „שלא יהיו מצוים כתרנגולים" משמש גם בענינים אחרים.

3111. **שלא לבייש את מי שאין לו** (תענית כו. במשנה. וש"נ).
דבור שגור (ביחוד בהלצה).

3112. **שלא ליתן פתחון־פה לבעל־דין לחלוק** (סוף מנחות; חולין סג:).
שגור הרבה. (ובחולין „כדי שלא תתן—"). ועי' אות י': „יש מקום לבעל-דין—".

3113. **שלוהו של אדם כמותו**
(ברכות לד: במשנה וש"נ).
פתגם משפטי שגור. (ועל שליח גרוע מצטטים בהלצה: שלוחו של אדם כ מ ו ת ו, מלשון מות, ומתרגמים בז'רגון „ווי זיין טויט").

3114. **שלוחי מצוה אינם נזוקים**
(פסחים ח: וש"נ).
מאמר מפורסם של ר' אלעזר. ומצטטים גם בהלצות (ביחוד על שד"ר; כלומר: א י נ ו מ פ ס י ד בשליחותו).

3115. **שלומי אמוני ישראל** (ש"ב כ', יט).
מליצה שגורה (והיא נוכח קבוע ב„קולות קוראים" ממין ידוע).

3116. **שלח לחמך על פני המים, כי ברוב הימים תמצאנו** (קהלת י"א, א).

3117. **שלח־נא ביד תשלח** (שמות ד', יג).
כלומר: קשה עלי שליחות כזו.

3118. **שַׁלֵּחַ תְּשַׁלַּח את האם ואת הבנים תקח לך** (דברים כ"ב, ז).
בהלצה על הותנת מרהנית.

3119. **שליח ערטילאי וסיים מסאני**
(כתובות סה:; סוטה ח:).
מופשט ערום ומנעלים ברגליו. דבור הלצי עממי („דאמרי אינשי").

3120. **שלך אי אתה רואה, אבל אתה רואה של אחרים** (פסחים ה: ועוד).
בתלמוד זה מדרש הכתוב „לא יראה ל ך חמץ". וכבר החריזי בתחכמוני עשהו לציטאט מחודד, בהוראת: „כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו". וע' במבוא.

3121. **שלך קודם לשל כל אדם**
(ב"מ ל. וש"נ).
פתגם שגור. והוא דרש חריף של רב: „אפס כי לא יהיה ב ך אביון" (דברים ט"ו) ש ל ך קודם לשל כל אדם. אך שם בב"מ לג. אומר רב על דבריו אלה בעצמו: „כל המקיים בעצמו כך, סוף בא לידי כך" (שיצטרך לבריות).

3122. **שָׁלֵם בגופו, שלם בממונו, שלם בתורתו** (שבת לג:).
זו דרשה של רב על הכתוב (בראשית ל"ג) „ויבא יעקב שלם". והוא ציטאט שגור (ביחוד בהלצה).

3123. **שלשה סימנים יש באומה זו: רחמנים, ביישנים וגומלי־חסדים** (יבמות עט.).
כך אמר דוד על בני ישראל. וזה מאמר מפורסם.

3124. **שֵׁם רשעים ירקב** (משלי י', ז).
ובראשי־תבות שר"י (כך כותבים אחרי שמו של רשע). ובמס' יומא (לח:) מבארים את כונת הפסוק „דלא מסקינן בשמייהו" (לא יקרא אדם לבנו שם אדם רשע).

3125. **שם תהא קבורתו** (מכות יא: במשנה).
על הנם לעיר-מקלט. והוא דבור הלצי שגור אצל הסוחרים (על קונקורנט) וגם בשחוק־הקלפים.

3126. **שמא יקדמנו אחר**
(מו"ק יח:; ירוש' ביצה ה', ב. ועוד).
בתלמוד לעניני זווג. והוא מבטא שגור בכלל.

3127. **שמאל דוחה וימין מקרבת**
(סוטה מז.; סנהדר' קז:).
דבור שגור. ועי' „יצר, אשה ותינוק—".

3128. **שמו שמים על זאת!** (ירמיה ב', יב).
מליצה רגילה (ויש באן לשון נופל על לשון: „ש מ ו ש מ י ם").

3129. **שמח בחור בילדותך, ויטיבך לבך בימי־בחורותיך** (קהלת י"א, ט).
לפעמים מתכוונים לסוף הפסוק: „ודע

כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט". ויש שמצטטים גם בלי כונה זו.

3130. **שמור לי, ואשמור לך**
(כים פ: במשנה).
מצטטים בהשאלה לעניני גומלים בכלל.

3131. **שמועה טובה תדשן עצם**
(משלי ט"ו, ל).
גם בהלצה, בפשוטו: משמחת הבשורה מתדשנים האיברים (ולכן אין הבגדים הולמים עוד). וכן אמר ר' יוחנן בן זכאי לאספסינוס (עי' גטין נו:).

3132. **שמינית שבשמינית**—(סוטה ה.).
מבטא הלצי (כלומר: קצת גאוה): ומתכוונים בו אל מאמרו המפורסם של רב: תלמיד חכם צריך שיהא בו אחד משמונה בשמינית (של גאוה).

3133. **שמע בני מוסר־אביך, ואל תטוש תורת־אמך** (משלי א', ח).

3134. **שמין־פסול** (מגילה כה: ועוד).
מבטא שגור.

3135. **שמש בשבת, צדקה לעניים**
(תענית ח:).
צדקה—טובה, חסד. ופרש"י: שהם מתעדנים בה ונוח להם יום בהיר. והוא פתגם שגור (ואומרו: ר' יצחק).

3136. **שן רעה ורגל מועדת**-מבטח בוגד ביום צרה (משלי כ"ה, יט)

3137. **שנאה מקלקלת את השורה**
(עי' סנהדרין קה:).
כך מצטטים, עפ"י פרש"י במדבר (כ"ב, כא). ובתלמוד: שנאה מבטלת שורה של גדולה (והראיה מבלעם, שמשנאתו לישראל חבש בעצמו את חמורו). וכונת הציטאט בפי הבריות: שנאה מקלקלת את שורת־הדין (וזה שלא ככונתו בתלמוד). ועי' אות א': „אהבה מקלקלת השורה".

3138. **שנאה תעורר מדנים** (משלי י', יב).

3139. **שנה ופירש—קשה מכולם**
(פסחים מט:).
מי שלמד, ופירש אח"כ מן התורה, הוא אפיקורס יותר גדול. כך הוראת הציטאט בפי הבריות. ובתלמוד: גדולה שנאה ששונאים עמי־הארץ לתלמיד־חכם... תנא: שנה ופירש, יותר מכולם (היא שנאה היא ע"ד יותר. וע"ש ברש"י).

3140. **שנוי וסת-תחלת חולי־מעים**
(כתובות קי: ושי"ג).
מאמר מפורסם של שמואל. כלומר: כל שנוי בהרגלו של אדם (אפילו שנוי לטובה), מביאה לידי חלי־מעים.

3141. **שני הפכים בנושא אחד.**
מבטא פילוסופי־הגיוני, שנתאזרח אצלנו ע"י „מורה הנבוכים" (א', עה). והוא עבר גם לספרות הרבנית.

3142. **שני כתובים המכחישים זה את זה**
(ברייתא דר' ישמעאל).
על מאמרים וספרים.

3143. **שניהם כאחד טובים** (קהלת י"א, ו).
בהלצה; כלומר: כזה כן זה, שניהם גרועים.

3144. **שניהם לדבר אחד נתכוונו**
(פסחים נג:).
דבור שגור.

3145. **שנים כנגד שנים, ואחד יוצא זנב**
(כלאים ד', ו).
בפי הבריות הוא דבור הלצי (ביחוד לענין ישיבה אל השלחן). ובמשנה לענין נטיעות (ושם הלשון: שתים—).

3146. **שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ**
(קהלת י"ב, א).
על הזקנה.

3147. **שעיר על רעהו יקרא**
(ישעיה ל"ד, יד).
בהלצה: „שד" אחד על חברו.

„שעה שאינה לא יום-" עי' אות ב':
„כשעה שאינה—".

3148. **שעירים ירקדו שם** (ישעיה י"ג, כא).
בהלצה (על אי-סדרים, וכדומה).

3149. **שערי-דמעות לא ננעלו**
(ברכות לב:; ב"מ נט.).
מאמר מפורסם של ר' אלעזר.

3150. **שערים המצוינים בהלכה**
(ברכות ח.).
מליצה שגורה. וזו דהישה של רב חסדא על הכתוב (תהלים פ"ז, ב) „אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב", אוהב ה' שערים המצוינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ובתי מדרשות".

3151. **שפיל ואזיל בר-אווזא, ועינוהי מטייפין**
(מגילה יד:; ב"ק צב:).
בר-אוז הולך בראש מושפל, אך עיניו משוטטות וצופות למרחוק להור לו אוכל. משל עממי (הד"א). ועי' במבוא.

3152. **שפיל לסיפיה דקרא**
(ברכות י.; חולין פז. ועוד).
השפל עצמך לסוף המקרא (כלומר: ראה מה כתוב בסופו). והוא דבור שגור, בהשאלה לענינים שונים.

3153. **ישפך חמתו על עצים ואבנים**
(איכ"ר ד', ה).
הובא גם בפרש"י תהלים (ע"ט, א), ומצטטים גם בהלצה על המשבר כלים בחמתו, ועוד.

3154. **שפך לו קיתון על פניו**
(סוכה כח: במשנה).
„משל—לעבד שבא למזוג כוס לרבו, ושפך לו (רבו) קיתון (של מים) על פניו". ומצטטים על העלבה, וכדומה.

3155. **שפת-אמת תכון לעד** [ועד ארגיעה לשון שקר] (משלי י"ב, יט).

3156. **שפת לא ידעתי אשמע** (תהלים פ"א, ו).
בעין: איני יודע מה אתה סח.

3157. **שפתותיו דובבות בקבר**
(יבמות צז; וש"נ).
„כל תלמיד-חכם שאומרים דבר-שמועה (הלכה) בשמו, שפתותיו דובבות בקבר". והוא דבור שגור (ביחוד בהלצות).

3158. **שפתים ישק משיב דברים נכחים**
(משלי כ"ד, כו).
זה היה דבור שגור כבר בימי התנאים. עי', למשל, גטין ט.: כשנאמרו דברי ר' שמעון לפני ר' יוסי, קרא עליו: שפתים ישק וגו'. והוא נוסח של קילוס קבוע בספרות הרבנית: ושפתים ישק... וגם בר"ת (וש"י מד"ן).

3159. **שקילא טיבותיך ושדיא אחיזרי**
(שבת סג: וש"נ).
פתגם עממי שגור: „נטולה היא טובתך ומוטלת על הקוצים". כלומר: טובתך איחרה לבוא; וכדומה.

3160. **שקליה למטרפסיה**
(פסחים נז:; יבמות קה:).
קבל שכרו; נטל חלקו (עונשו). זה היה דבור שגור (כדמוכח שם). ומשתמשים בו בהלצה.

3161. **שקר אין לו רגלים.**
פתגם שגור בפי כל (ויש דוגמתו במשלי הגוים). ונמצא בפרש"י משלי (י"ב, יט). ועי' במבוא.

3162. **שקר החן והבל היופי** [אשה יראת ה' היא תתהלל] (משלי ל"א, ל).

3163. **שָׂר בשירים עַל לֶב רע** (שם כ"ה, כא).

3164. **שרא ליה מריה!**
(ברכות כה. ועוד וכוו).
ימחול לו רבונו! כך רגילים חכמי התלמוד לקרא על חכם שהוציא מפיו דבר שלא כרת, וכדומה. וכעין זה הוא מבטא שגור בפי הבריות.

3165. **שרגא בטיהרא מאי אהני?**
(שבת סג; חולין ס:).

נר בצהרים, איזו תועלת יש בו? וזה היה כנראה פתגם עממי. ובמדרשים נמצא גם בעברית; למשל במכילתא (פ' יתרו): כלום הנר מהנה אלא במקום השך. יעיד.

3166. שריד ופליט (ירמיה מ״ב, יז).

שגור בפי הבריות (ומשובש מאד בפי הנשים). והוא נוסח קבוע בתלמוד: „אלמלא כך וכך, לא נשתייר שריד ופליט מ—״. ראוי להעיר כי בירמיה (מ״ב, יז) נאמר „ולא יהיה לכם שריד ופליט״. ובירמיה מ״ד, יד: „ולא יהיה „פליט ושריד״. וגם באיכה (סוף ה׳, ב): ולא היה ביום אף ה׳ „פליט ושריד״.

3167. שריפת נשמה ונוף קיים (פסחים עה. ועוד).

בתלמוד כפשוטו. ומצטטים במליצה על „התבוללות״, וכדומה.

3168. שׁרש פורה ראש ולענה (דברים כ״ט, יז).

מליצה רגילה.

3169. שיתין רהוטי רהוט ולא מטו לגברא דמצפרא כרך (ב״ק צב:; ב״מ קז:).

ששים רצים רצו ולא הדביקו את האיש האוכל פת־שחרית. זה משל עממי (דאמרי אינשי).

3170. שיתין תכלי מטייה לככי דְקָל חבריה שמע ולא אכל (ב״ק צב:).

ששים מכאובים באים על שיניו של השומע קול חברו [שאוכל] והוא אינו אוכל. משל עממי (דאמרי אינשי). ועי׳ במבוא.

3171. שתיקה יפה בשעת התפלה.

מימרא שגורה (וגם בהלצות).

3172. שתיקה כהודאה דמיא (יבמות פז: ושי״נ).

פתגם משפטי שגור. והוא שגור בכלל (ויש כמוהו ברוב הלשונות).

3173. שתיקותך יפה מדיבורך (יבמות סה.; גטין מו: ושם בתוספתא וירושלמי, ועוד).

כך אומרים למי שבא בתביעה, העלולה לעורר את הנתבע לתבוע ממנו עוד יותר. כלומר: מוטב שתעבור בשתיקה על כל הענין כדי שלא יזכרו את חטאותיך.

3174. שתיתם את היין, החזירו (לפחות) את הקנקן למקומו! (ב״ר פפ״ה, ועוד).

לענ מר של בעל־הבית, שבאו אליו זרים ושתו את יינו. והוא דבור משלי.

ת.

3175. תא אַחוֵי לך היכא דנשקי (ב״ב עד.).

בפי הבריות היא הלצה גסה („ישקני...״). ובתלמוד: — „היכא דנשקא ארעא ורקיעא אהדדי״; בספורי רבה בר בר חנה.

3176. תא הזי, מאי איכא בין תקיפאי קדמאי לענותני בתראי (סנהדרין יא.).

בוא וראה מה יש בין „התקיפים״ של הדורות הראשונים ובין ה„ענוותנים״ של הדורות האחרונים (כי התקיפים הראשונים היו בכל־זה נוחים ומנומסים יותר מן הענוים הצנועים שאחריהם). ושם נאמר זה על ההבדל שבין רבן גמליאל ובנו ר׳ שמעון (ע״ש).

3177. תא חזי, מה בין גנבי־בבל ולסטים דארץ־ישראל (ע״ז כו.).

סתם לסטים פרוצים ותצופים יותר מגנבים, וכאן הוא ההפך (להודיעך שבחה של ארץ־ישראל; פרש״י). ועי״ש.

3178. תאניה ואניה (ישעיה כ״ט, ב; איכה ב׳, ה).

מבטא שגור. ומשני המקומות נראה שזו היתה מליצה עברית מפורסמת עתיקה.

3179. תבן אין נִתּן לַעֲבָדֶיךָ, וּלְבֵנִים אומרים לנו עֲשׂוּ! (שמות ה', טז).
פסוק זה נעשה לדבור משלי.

3180. תבן אתה מכניס לעפריים? (מנחות פה.).
לעפריים, שהוא מקום של הרבה תבואה, אתה מביא תבואה למכור? כך אמרו החרטומים למשה; כלומר: ארץ-מצרים שהיא מלאה כשפים, אתה בא לשם לעסוק בכשפים! (פרש"י). הובא גם בפרש"י שמות (ז', כב), ומזה היה לפתגם שגור בפי כל.

3181. תבוא עליו ברכה! (כתובות יט. ועוד).
שגור מאד בפי הבריות. (ביחוד על מי שעושה לפנים משורת הדין; וכן גם שמושו בתלמוד).

3182. תברא, מי ששנה זו לא שנה זו (שבת צב: וש"נ).
שבור, חלק את דברי המשנה; מי שאמר זאת, לא אמר זאת. דבור שגור בפרמינולוגיה התלמודית. ונעשה לציטאט.

3183. תגזר אמר וְיָקָם לָךְ (איוב כ"ב, כח).
ועי' אות צ': „צדיק גוזר—".

3184. תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם (ברכות נא: וש"נ).
פתגם שגור.

3185. תהה על הראשונות (קדושין מ:).
התחרט על כל מה שעשה. מבטא רגיל.

3186. תהה על קנקנו (שבת קח.; ב"ב כב:).
„תהי ליה אקנקניה" (או: בקנקניה). ופרש"י הריח בו בקנקנו, אם יין הוא או חומץ; כלומר: בדקהו, אם חכם הוא אם לאו. ובהוראה-כזו זו היא שגור בפי הבריות.

3187. תהום אמר לא בי היא (איוב כ"ח, יד).
על אבדה, וכדומה.

3188. תובע בפה (ערובין ק:).
דבור הלצי. ובתלמוד: „האשה תובעת בלב, והאיש תובע בפה".

3189. תוחלת ממשכה מחלה לב (משלי י"ג, יב).
גם המבטא „תוחלת ממושכה" לבדו הוא דבור שגור.

3190. תוך כדי דבור (ב"ק עג. ועוד ועוד).
שגור בפי כל.

3191. תוכו אכל, קליפתו זרק (חגיגה טו:).
על השאלה: איך למד ר' מאיר תורה מפי „אחר"? עונה הגמרא: ר' מאיר רמון מצא; תוכו אכל, קליפתו זרק. ובענין זה הוא פתגם משלי.

3192. תוכו כברו (ברכות כח.; יומא עב:).
„תלמיד (חכם) שאין תוכו כברו—". וזה מבטא שגור.

3193. תולדותיהם כיוצא בהם (ריש ב"ק).
בהשאלה, בהוראה: כמעשה אבות יעשו בנים. (ובתלמוד לענין אבות ותולדות בנזיקין ובשבת).

3194. תולה בדעת אחרים (גטין כה; סנהדרין כד:).

3195. תולה בדעת עצמו (גטין כה.).

3196. תולה בוקי סריקי ב—(ב"ב ז. וש"נ).
„לא תיתלו בוקי סריקי ברב פלוני" (בוקי סריקי, כדים ריקים, כלומר: דברים שאינם); לא תיחסו לו דברים שלא היה יכול כלל לאמר. וזה מבטא שגור.

3197. תולים את הקלקלה במקולקל (ב"ב קמ:; ירושלמי תרומות ד', ח).
לאדם רע מיחסים כל דבר רע. כן הכונה בציטאט (וכן הוא בקירוב גם בתלמוד. ע"ש). והוא פתגם עתיק.

3198. תופס לבעל-חוב במקום שחב לאחרים (כתובות פד: וש"נ).
[שליח] התופס מטלטלים של לוה לטובת

של המלוה, בעת שהלוה חייב גם לאחרים (ובתפיסה זו הוא מפסיד לבעלי-החובות האחרים). ובצימצום הושאל גם לענינים אחרים הקרובים לעיקר כונתו.

3199. **תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר** (במדבר ט״ו, טז).
נשנה שם בבמדבר בלשונות שונות. וגם מצטטים אותו בקצת שנויים.

3200. **תורה היא, וללמוד אני צריך** (ברכות סב.; מגילה כח.).
„שאל רבי את רבי יהושע בן קרחה: במה הארכת ימים? אמר לו: קצת בחיי? אמר לו (רבי): תורה היא, וללמוד אני צריך". ומזה יוצא שמושו של דבור זה השגור מאד בפי הבריות.

3201. **תורה וגדולה במקום אחד** (גטין נט.; סנהדרין לו.).
תורה ועושר באיש אחד (בתלמוד נאמר כך על רבי ועל רב אשי). והוא מבטא שגור (וגם בהלצות).

3202. **תורה מונחת בקרן־זוית** (קדושין סו.).
תורה „הרי כרוכה ומונחת בקרן-זוית (ספר תורה שבהיכל) וכל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד". ומצטטים בהוראת: אין רוצה לנגוע בתורה; וכדומה.

3203. **תורה מחזרת על אכסניא שלה** (ב״מ פה:).
„מי שהוא תלמיד-חכם ובנו ת״ח ובן-בנו ת״ח, שוב אין תורה פוסקת מזרעו עד עולם"; כי „מכאן ואילך תורה מחזרת על אכסניא שלה". ובהוראה זו הוא דבור שגור.

3204. **תורה מפוארה בכלי מבוער** (נדרים נ:).
עי׳ גם: „חכמה מבוארה—".

3205. **תורך ברשותי מאי בעי?** (ב״ק יג:).
מה לשורך ברשותי? (כך אומר בעל היזור המזיק לבעל השור הניזוק שנכנס לרשותו). ומצטטים בענינים הדומים לכך.

3206. **תושיה לרוב הודעת!** (איוב כ״ו, ג).
מדבורי-הלעג שבתשובות איוב לרעיו. כלומר: חכמה גדולה השמעתני!

3207. **תושיה, שמתשת כחו של אדם** (סנהדרין כו:).
למה נקרא שמה (של התורה) תושיה? שהיא מתשת וגו׳. והוא דבור שגור (וגם בהלצות).

3208. **תחלת נפילה—ניסה** (סוטה מד:).
במלחמה. פתגם עתיק, והובא גם בפרש״י דברים (כ׳, ט). ומכאן פרסומו.

3209. **תחלתה באונס וסופה ברצון** (ירוש׳ סוטה ד׳, ה; במד״ר פ״ט).
מצטטים בהלצה.

3210. **תחנונים ידבר רש [ועשיר יענה עזות]** (משלי י״ח, כג).

3211. **תחת נערה במבין, מהכות כסיל מאה** (שם י״ז, י).

3212. **תחת כיפת השמים.**
דבור רגיל (בשבועה: „וחי איך שמעה תחת כיפת השמים"). ועי׳ רש״י מגילה (יא ע״א) „תחת כל כיפת הרקיע".

3213. **תכלית הידיעה-שלא נדע.**
פתגם מפורסם. ולקוח מן הספרות הפילוסופית שלנו.

3214. **תינוק שנשבה לבין הגויים** (שבת סח: ועוד)
מצטטים בהלצה על היהודים שמחוץ ל„תחום המושב".

3215. **תכבד העבודה על האנשים, ואל ישעו בדברי־שקר** (שמות ה׳, ט).
פתגם שגור. ולשון הכתוב: תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה, ואל ישעו וגו׳.

3216. **תכף לסמיכה שחיטה** (ברכות מב.; מנחות צג.).
שגור הרבה בהלצות.

3217. תכתב זאת לדור אחרון (תהלים ק"ב, יט).
מליצה רגילה (לפעמים, כעין „לסמן [illegible]").

3218. תל שכל פיות פונים אליו (ברכות ל.).
זה בדרש המלה „תלפיות" (שה"ש ד', ד); כלומר: „כל ישראל מכוונים את לבם (בתפלה) למקום אחד" (לבית המקדש). והוא מבטא שגור שהושאל לענינים שונים (גם על נואמים וסופרים הדגים „חובבי יהדות").

3219. תלוים ועומדים (ר"ה טז:).
עומדים בספק; עדיין לא נחרץ משפטם בהחלט; כך, בקירוב, הוראת המבטא השגור הזה (וכן כוונתו גם בתלמוד: „בינונים תלוים ועומדים מר"ה ועד יוהכ"פ").

3220. תלה לו קורא לדבר־אחר ואיזו ריחיה עניד (ברכות מג:).
„קורא"—זה הרך שבראש הדקל. תלה אותו להוזיר, והוא עוזב את שלו (ונלכלכו באשפה ורפש). זה משל עממי (הר"א), והובא לראיה על מאמרו של רבי: „כל אחד ואחד יפה לו הקב"ה אומנתו בפניו (בעיניו)".

322. תילי תילים של הלכות (עירובין כא:; מנחות כט:).
מבטא שגור (ובהרצאות).

3222. תלי תניא בדלא תניא! (שבת כב: וש"נ).
הוא תולה דבר שנתקבל להלכה (שבא עליו הסכם), בדבר שאמתתו לא הוברדה עדיין; כך, בקירוב, פירוש הדבור שגור זה (ובתלמוד נוסחתו תמיד: מריה דאברהם! (רבונו של אברהם) תלי תניא...!

3223. תליא באשלי רברבי (ביצה כו. וש"נ).
זה תלוי באילנות גבוהים; כלומר: בחכמים גדולים. והוא מבטא משלי שגור (גם בהרצאה).

3224. תלמוד־תורה כנגד כולם (פאה א', א).
בהלצה: לימוד־תורה הוא „כנגד" לכל אדם; אין איש רוצה ללמוד.

3225. תלמיד המחכים את רבותיו (חגיגה יד.).

3226. תלמידי־חכמים מרבים שלום בעולם (סוף ברכות, וש"נ).

3227. תלמידים שלא שמשו כל־צרכם (סוטה מז:; סנהדרין פח.).
מבטא שגור. ובתלמוד: „תלמידי שמאי והלל, שלא—".

3228. תם ונשלם, שבח לאל בורא עולם.
נוסח קבוע בסיומו של ספר (וגם בראשי תבות: ת'ו'ש'ל'ב'ע'). והוא גם דבור הלצי.

3228a. תמות נפשי עם פלשתים! (שופטים ט"ז, ל).
דבור שגור בפי כל (כלומר: אנקם מאויבי, גם אם אני בעצמי אפסיד בזה). ושמושו נתפשט כבר בימי התלמוד כל־כך, עד שבאגדה אחת (סנהדרין קי:) הושם גם בפי ק ר ח! (עיי"ש).

3229. תמותת רשע רעה (תהלים ל"ד, כב).
מעין „שכר עבירה—עבירה".

3230. תמת ישרים תנחם, וסלף בוגדים ישדם (משלי י"א, ג).

3231. תן לו משלו, שאתה ושלך שלו (אבות ג', ח).
מאמר יפה של ר' אלעזר איש־ברתותא; והכונה לנתינת צדקה; והוא מסיים: „וכן בדוד הוא אומר (דה"א כט): כי ממך הכל ומידך נתנו".

3232. תן לחכם ויחכם עוד (משלי ט', ט).
זה היה ציטאט שגור גם אצל חכמי התלמוד. (ע', למשל, קדושין כט: ועוד).

3233. תן לי הנפש, והרכוש קח לך (בראשית י"ד, כא).
שגור (ביחוד בהלצה).

3234. תנא הוא ופליג (עירובין נ. וש"נ).
כן נאמר בגמרא פעמים רבות על רב

(שהיה ראש האמוראים, ולכן נחשב עוד כתנא, והוא יכול לחלוק גם על דברי ברייתא). ובפי הבריות הוא דבור הלצי.

3235. תנא ושייר (סוכה נד. ושי"נ).
כששואלת הגמרא, למה לא הובא גם ענין פלוני ופלוני במשנה? באה התשובה הקבועה: „תנא ושייר", כלומר: המשנה השאירה אותו דבר ולא הביאה אותו. (ואז שואלת הגמרא: מאי שייר דהאי שייר? כלומר: מה השאיר (החסיר) עוד, שלא הביא?). והוא מבטא שגור בענינים הקרובים לזה.

3236. תנאי כפול [כתנאי בני גד ובני ראובן] (קדושין סא. במשנה. וש"נ).
שגור בפי כל.

3237. תנאי קודם למעשה (ב"מ צד.).
מבטא שגור.

3238. תנו שכר לאובד (משלי ל"א, ו).
גם בהלצה (בשחוק הקלפים נותנים שכר ביחוד למי שהפסיד, ומצטטים פסוק זה).

3239. תנוה דעתך, שהנחת את דעתי!
(שבת קנ"ב. וש"נ).
שגור מאד (וגם בהלצה).

3240. תנחומין של הבל
(כתובות י: ; ב"ב טז:).
זה היה מבטא שגור בזמן התלמוד, כדמוכח משני המקומות הרשומים.

3241. תניא דמסייעא לך (ב"מ ו: ועוד הרבה).
ברייתא המסייעה לך (שיש בה ראיה לדבריך). והוא מבטא שגור (בהלצות).

3242. תסמר שערת בשרי (איוב ד', טו).
מליצה שגורה (על דבר נורא).

3243. תעלא בעידניה סגיד ליה (מגילה טז:).
שועל בשעתו (כששעתו מצלחת), השתחוה לו! (כלומר: אפילו לאדם קטן־הערך—). זה משל עממי (הד"א). והובא גם בפרש"י בראשית (מ"ז, לא), ומכאן פרסומו הגדול.

3244. תפארת בחורים כחם [והדר זקנים שיבה] (משלי כ', כט).

3245. תפוחי־זהב במשכיות כסף, דבר דבור על אפניו (שם כ"ה, י"א).

3246. תפוס לשון ראשון (מנחות קג.).

3247. תפוס לשון אחרון (ב"מ קב:).
שניהם דבורים שגורים.

3248. תפלה עושה מחצה (ויק"ר י', ה).
מימרא שגורה (וגם בהלצה). ועי' רש"י ויקרא י', יב.

3249. תפלת־רבים אינה חוזרת ריקם
(ילקוט תהלים תת"א).
מאמר שגור. ומקורו הראשון במס' ברכות (ח.): „תניא ר' נתן אומר: מנין שאין הקב"ה מואס בתפלתם של רבים, שנאמר (איוב ל"ו) הן אל כביר ולא ימאס (—כביר לא ימאס; כביר, תפלת הרבים; רש"י) וכתיב (תהלים נה): פדה בשלום נפשי... כי ברבים היו עמדי".

3250. תפשת מרובה–לא תפשת
(חגיגה יז. וש"נ).
פתגם שגור (שיש דוגמתו בכמה לשונות). וסיומו: „תפשת מועט—תפשת".

3251. תקלתא במאזניא והשתכחת חסיר
(דניאל ה', כז).
נשקלת במאזנים ונמצאת חסר. דבור משלי זה הוכנס אל אוצר הפתגמים של הרבה אומות.

3252. תקנתא לתקנתא לא עבדינן
(ב"מ ה: וש"נ).
תקנה לתקנה (גזרה לגזרה, גדר לגדר) איננו עושים. פתגם מפורסם.

3253. תרדמת־אדני נפלה עליהם
(ש"א כ"ו, יב).
מליצה שגורה.

3254. תרי קטלי לא קטלינן
(עי' סנהדרין פא:).

בשתי הריגות אין אנתנו הורגין. כך מצטטים בהלצה. ושם בתלמוד עונה כן רבא לרב אדא (על קושיתו) בהלצה: „אדא ברי (בני), כתרי קטלי קטלית ליה? (וע"ש וברש"י).

3255. תרי קלי לא משתמעי (עי' ר"ה כז).

שני קולות אינם נשמעים. כך שגור הדבור. ושם בתלמוד בשאלה: ותרי קלי מי משתמעי? (ולהלן: תרתי קלי מחד גברא לא משתמעי וכו'). אך ברש"י מגילה כא: ד"ה ובלבד, בפירוש, „משום דתרי קלי לא משתמעי"; וכן ברמ"א או"ח רפ"ד, ה'. (וכנראה נתפרסם הדבור ע"י הרמ"א).

3256. תיים בפני הפורענות (אבות ד', יא).

מבטא שגור (ביחוד בהלצה).

3257. תרתי דסתרי!

שני דברים הסותרים זה את זה! זו קריאת-תמיה רגילה (וגם דבור שגור בכלל). ובתלמוד נמצא בכמה מקומות (קדושין סה. ב"ק כא. ב"ב נא: ועוד) רק בלשון: תרתי?" ומפרש רש"י: „תרתי מילי קאמר דסתרן אהדדי"; ומזה נתהוה הדבור תרתי דסתרי".

3258. תשועה ברב יועץ

(משלי י"א, יד; כ"ד, ו).

זה היה פתגם שגור גם בימי התלמוד (עי', למשל, יבמות קכא.).

„תשועת ה' כהרף עין—עי' אות י': „ישועת ה'—".

3259. תשש כחו כנקבה (ברכות לב.).

דבור הלצי שגור. ונתפרסם ע"י פרש"י במדבר י"א, טו.

3260. תישבי יתרץ קושיות ואיבעיות.

זה פתרון-נוטריקון של המונח הקבוע „תיקו" (שבא בתלמוד אחרי איבעיות דלא איפשיטו). והוא דבור שגור. והובא גם ב„תוספות יום טוב" סוף מס' עדיות.

רשימת המשלים והפתגמים לפי הענינים והכונה.

Offsetdruck E. Heckendorff, Berlin